МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

ЦЕНТР ІСТОРІЇ ТА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ

Український смисл

Науковий збірник
за редакцією доктора філологічних наук, професора І. С. Попової

ISSN 2313-4437

Дніпро
2018

УДК 811.161.2 (066) **ISSN 2313-4437**
ББК 81.411.4
У-45

Збірник є науковим виданням, у якому можна публікувати результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 «Українська мова» (наказ МОН України від 15.04.2014 № 455).

Рекомендовано до друку на засіданні вченої ради Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (протокол № 6 від 21.12.2017)

Рецензенти:

М. О. Вінтонів – д-р філол. наук, проф. кафедри української мови Київського університету імені Бориса Грінченко;

Н. І. Заверталюк– д-р філол. наук, проф. кафедри української літератури Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Редакційна колегія:

д-р філол. наук, проф. **І. С. Попова** (відповідальний редактор), д-р філол. наук, проф. **В. О. Горпинич** (заст. редактора), д-р філол. наук, проф. **С. П. Бибик**, д-р філол. наук, проф. **Н. М. Бобух**, д-р філол. наук, проф. **Ж. В. Колоїз,** д-р філол. наук, проф. **А. М. Поповський**, д-р філол. наук, проф. **Т. С. Пристайко,** д-р філол. наук, д-р філол. наук, проф. **Ю. О. Шепель,** д-р філол. наук, доц. **В. В. Корольова** (відп. секретар), канд. філол. наук, доц. **Н. С. Голікова,** д-р філол. наук., проф. **Н. Ш. Мамедов** (Бакинський слов'янський університет, Азербайджанська Республіка)**,** канд. філол. наук, д-р філософії **Ю. Й. Рисіч-Шафранец** (Вроцлавський університет, Польща).

У-45 Український смисл : науковий збірник / за ред. проф. І. С. Попової. – Дніпро : Ліра, 2018. – 315 с.

У збірнику подано сучасні погляди дослідників-мовознавців на розвиток української мови.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів, учителів.

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію авторів. За точність викладеного матеріалу відповідальність покладено на авторів.

Усі права застережено. Використання матеріалів – з дозволу редакційної колегії.

Журнал індексовано в наукометричних базах: National Library of Ukraine Vernadsky, Index Copernicus International (ICV 2015: 42.45), Google Scholar.

© Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, 2018

КУЛЬТУРА МОВИ ЯК СОЦІОЛІНГВІСТИЧНА КАТЕГОРІЯ

УДК 811.161.2 : 81’27

Л. А. Білоконенко

ІНТЕРПРЕТАЦІЙНА НЕОДНОЗНАЧНІСТЬ ПОНЯТТЯ «КООПЕРАТИВНА КОМУНІКАЦІЯ»

У статті досліджено проблему трактування поняття «кооперативна комунікація». Суперечливість інтерпретації з’ясовано на підставі трьох найвагоміших ознак. По-перше, визначено прагматичні межі кооперативної поведінки осіб; по-друге, проаналізовано «модель рівноваги», що стверджує потребу гармонійності соціальної системи; по-третє, її диференційовано щодо відповідності моральним і правовим нормам соціуму. Описано також семантичний простір категорії «толерантність», її співвіднесення з поняттями «ненасильство» та «терпимість».

Ключові слова: кооперативна комунікація, прагматика, «модель рівноваги», морально-етичні норми, толерантність, ненасильство, терпимість.

В статье исследуется проблема трактовки понятия «кооперативная коммуникация». Противоречивость интерпретации выясняется на основании трех наиболее значимых признаков. Во-первых, определяются прагматические пределы кооперативного поведения людей; во-вторых, анализируется «модель равновесия», утверждающая необходимость гармоничности социальной системы; в-третьих, она дифференцируется на соответствие моральным и правовым нормам социума. Описано также семантическое пространство категории «толерантность», ее соотнесенность с понятиями «ненасилие» и «терпимость».

Ключевые слова: кооперативная коммуникация, прагматика, «модель равновесия», морально-этические нормы, толерантность, ненасилие, терпимость.

The article deals with the problem of interpreting cooperative communication. The author expresses the opinion that this concept is deeper than politeness or rejection of violence when a person needs to give in to avoid a conflict, to assume someone else’s right for own thoughts or actions. This aspect needs to be interpreted with understanding the statements, stereotypes, concepts of successful contact, which is set in our society.

© Білоконенко Л. А, 2018

The purpose of the article is to clarify the essence of cooperative communication from the point of view of its interpretative ambiguity. Objectives of the study: to identify the pragmatic boundaries of cooperative behaviour of individuals; to analyse the «equilibrium model», which asserts the need of harmony of the social system; to differentiate the correspondence of this type of connection of individuals with the moral and legal norms of society; describe the semantic space of the category «tolerance» and its correlation with the concepts «non-violence» and «tolerance».

It was revealed that the pragmatic boundaries of cooperative contact are determined by the efficiency, durability and usefulness, but aspects of conflict resolution or neutralization based on it are short-lived. According to the model of social conflict-free equilibrium, the development of society involves cooperative relations, balance, cooperation. In such a society, the adaptive ability to avoid collisions increases over time; the system itself is able to maintain consensus among its members. Cooperative communication has its moral and ethical significance, making possible the actions of people who provide public respect, personal self-esteem, moral satisfaction. In the semantic area, cooperative communication is often interpreted from the standpoint of tolerance; confused the concept of tolerance as a psychological essence, moral setting, the properties of the human mind, a range of different types of actions and interpersonal relationships; as well as distinguishing between non-violence and tolerance.

Key words: cooperative communication, pragmatics, «equilibrium model», moral and ethical norms, tolerance, non-violence, sufferance.

Кооперативна комунікація – складне поняття, сучасні дослідники говорять про його фундаментальну неоднозначність, оголошують потрібним, проте суперечливим явищем. Наріжним каменем у дискусіях є широке коло підходів науковців із власним суб’єктивним розумінням, акцентом на дискурсі або на взаєминах між особами. Зокрема, К. Еліх пропонує диференціацію трьох видів кооперації: виробнича, матеріальна, формальна [5, с. 11]. Д. Таннен мотивує особливим прагненням суб’єктів підкреслити позитивний характер стосунків, зміцнити соціальний зв’язок, показати високий рівень взаєморозуміння [7, с. 147]. Дж. Ліч вирізняє шість максим увічливості [6, с. 121−129]; вони не забезпечують злагоджене спілкування, однак їх застосування дає змогу орієнтуватися на дотримання комунікативних та етичних норм.

Кооперативний контакт – це координація сил, взаємодопомога учасників; категорія поведінки, яка діє на рівні взаємин людей і лише через них стає суспільним явищем. Таку

взаємодію вможливлює повсякденна злагодженість осіб, що робить її основою визначеності спрямування громадської свідомості.

Підґрунтя безконфліктності – спрямування індивідів на успішне спілкування як елемент особистої, групової та національної концептосфери. Питання лише в тому, що кооперація – це щось набагато глибше, ніж просто ввічливість чи відмова від насилля, коли особі для уникнення протиборства потрібно поступитися, допустити чуже право на власні думки, дії. Поняття передбачає пóступку, а отже, його обсяг є іншим, ніж уявляють, потребує осмислення: кооперативна комунікація не завжди добро, бо впливає на автономію особистості. Цей аспект ще потребує свого витлумачення, особливо за умови врахування узвичаєних у нашому соціумі тверджень, стереотипів, уявлень про зміст явища.

У статті ставимо за мету з'ясувати сутність кооперативної міжособистісної комунікації з позиції її інтерпретаційної неоднозначності. Суперечливість спробуємо дослідити, зважаючи на вагомість ознак, серед яких можна назвати кілька. По-перше, визначати негативно через нераціональність поведінки індивіда. По-друге, трактувати позитивно як цінність і чесноту. По-третє, позитивну аргументацію диференціювати щодо інших рис, як-от: свобода слова й дії, справедливість, об'єктивність, відповідність моральним і правовим нормам соціуму. Отже, маємо щонайменше три характеристики вияву кооперативної комунікації: прагматичні межі, заперечення конфліктності, морально-етичні кордони.

1. Прагматичні межі

Кооперативна комунікація – вибір людини, схема злагоди, щоб зробити міцнішим мир у стосунках. Утім, нерідко її обирають зовсім не за принциповими підставами, а з утилітарних, прагматичних міркувань. З огляду на це цілком зрозумілим є питання про її межі. Відповідь може бути такою: якщо в кооперації є потреба тому, що конфронтація не вможливлює досягнення цілей особи, то цей зв'язок є неефективним, непотрібним. Якщо реалізовано конструктивний конфлікт, то

кооперативна взаємодія прагматично втрачає цінність, у цьому разі вона обрана, коли протиборство індивідів спричинить більше проблем. Зіткнення людей спонукає їх уважніше ставитися до своїх учинків, дій, слів.

Кордони кооперації можна інтерпретувати прагматично, і переважно їх усвідомлюють саме так. З огляду на це вона цінна доти, доки ефективна; в іншому разі закономірні різного ступеня конфліктні способи та засоби впливу. Проте таке розуміння є обмеженим. Якщо вибір кооперативної комунікації залежить від життєвих обставин, що нерідко змінюються, то ми не маємо впевненості щодо гармонійного співіснування людей. Припустімо іншу реальність: конфлікт виправдовують «загальним благом» для всіх. Зокрема, якщо насильство є звичним під час революцій, то не складно висновкувати, що воно не поєднуване із суспільними цінностями та ідеалами, на втілення яких і спрямовані перевороти: примусовий вплив на особистість і дотримання правових цінностей непоєднувані. Л. Чорна, аналізуючи природу революційних перетворень, як приклад наводить події Французької революції, під час якої Національні Збори проголосили ідеали свободи та рівності, права людини, владу народу, закону як загальної волі громадян тощо, але надалі розпочався терор, диктаторський режим, масові покарання, політичний, економічний занепад. Схожу ситуацію спостерігали під час революції 1917 року в Росії, як і її криваві наслідки протягом подальшого радянського періоду [3, с. 68]. Ми не маємо ніяких гарантій демократичних ідеалів, коли хтось захоче і зможе довести, що конфлікт, хаос, насилля, знищення тієї чи тієї групи людей можливі, навіть бажані, заради «світлого майбутнього». Саме прагматичні настанови революціонерів (чи загалом гнобителів) пояснюють їх небажання та невміння терпимо ставитися до інших.

Якщо кооперативна комунікація – це складна для досягнення фаза в розвитку міжособистісних стосунків, то її треба вивчати як потенційно потрібну змогу для взаємодії, навіть об’єктивний закономірний зв’язок між конфліктом і миром. Вона потребує духовних зусиль суспільства й кожної людини.

Конфлікт – це прагматично орієнтоване зусилля, тому повернення до нього в насильницькій формі є рухом назад. Однак не можна заперечувати, що в деяких випадках прагматичні міркування працюють продуктивно, бо завдяки їм зупинені міжнаціональні зіткнення, криваві релігійні війни. Ці рішення були раціональними, а практичне завершення – осмисленим. Пошук нового способу життя й мислення нерідко спричиняють складні, але цікаві процеси.

Міжособистісний контакт є базою, емпіричною основою формування всіх зв'язків у соціумі. Інтерперсональна кооперація та конфліктність піддаються спостереженню, у них присутній прагматичний мотив до формування, тому вони сприйнятливі до цілеспрямованого суспільного впливу задля вироблення комунікативної терпимості та уникнення суперечливих ситуацій. Прагматика такої поведінки постає завдяки простим життєвим вимогам, а правила спонукають не завдавати своїми словами й діями шкоди іншим, створювати сприятливий клімат для стосунків.

Тож прагматичні межі кооперативного контакту визначено ефективністю, стійкістю й корисністю свого застосування, що водночас обмежує цю концепцію, оскільки ґрунтовані на ній аспекти вирішення чи нейтралізації конфліктів є недовговічними. Такий висновок передбачає пошук нових підходів до проблеми безконфліктного буття людей, що вибудовується на взаємних цінностях спільноти, узгодженні інтересів членів соціуму на різних рівнях узаємодії.

2. Заперечення конфліктності

Важливим етапом у розвитку конфліктної теорії є «модель рівноваги», яка стверджує гармонійність соціальної системи, інше кваліфікує як патологію. Її прихильник соціолог Т. Парсонс говорить про конфлікт як про деструктивне, руйнівне явище, уникає навіть цього терміна, уживаючи інший – «напруга» [2, с. 38]. Однак структурний функціоналізм, що відкривав шлях до взаєморозуміння і співробітництва навіть в умовах негармонійної взаємодії, не був сприйнятий. Концепцію визнали нежиттєздатною, від теорії соціальної безконфліктної рівноваги

науковці повернулися до «конфліктної моделі». Проте ідеї соціолога, що між елементами суспільства потрібно підтримувати кооперативні відносини, рівновагу, співробітництво, залишаються вагомою альтернативною позицією західної науки. За Т. Парсонсом, коли соціум активно розвивається, у ньому із часом підвищується адаптивна здатність до уникнення зіткнень; сама система здатна зберегти консенсус між своїми членами (розвивати правові інститути, пропагувати морально-етичні цінності, виховувати, дотримуватися традицій) [2].

Однією з ідей для теорії Т. Парсонса є твердження, що гармонійність зумовлюється певним благом, розвитку якого сприяє [2]. Підґрунтям для прагматичних міркувань про «неправильність» конфліктів є впевненість у цінності людських взаємин, потреба поважати свободи не лише в площині взаємодії держави та громадян, але й щодо приватного життя. Водночас тиск, вплив політичного апарату, більшості на людину не виняток ні раніше, ні зараз.

Британський філософ Дж. Міл обґрунтовує потребу вдосконалення суспільного устрою, зазначаючи: «це час, коли з розвитком міжособистісних стосунків люди припинили вважати за природну потребу те, щоб уряди були незалежними силами, які протистоять їх інтересам» [1, с. 8]. Річ у тім, що в XIX ст. влада вже не суперечить народу, а стає владою нації. Проте є проблема: нація може бути тираном, а тому її також треба локалізувати, бо «тиранія більшості» має вияв у тиранії держави. Саме від неї, за Дж. Мілем, є потреба захищати індивідуальну свободу. Змога вияву суб’єктом своєї волі не цінність, її варто обґрунтовано обмежувати на підставі деяких важливих критеріїв. У цьому разі постає питання: навіщо загалом потрібна індивідуальна свобода? «Тиранія більшості», відповідає Дж. Міл, спричиняє наявність схожих між собою людей, а свобода зумовлює різноманітність, відмінність, і це є умовою прогресу [1, с. 8].

Безконфліктність цінна не тому, що не можна бути нетерпимим до інших, а своїм сприянням суспільному розвиткові. Дж. Міл захищає автономію особистості, наполягаючи, що свобода є джерелом поліпшення. Якщо

суспільство не примушує людину до чогось, вона стає щасливішою, її благо – добро для всіх, спосіб гармонії. Утім, вільний вибір не завжди є вибором морально кращого. Дж. Міл розуміє це і вводить ще один принцип – моральної зрілості людини для свободи й автономного вибору [1]. У цьому разі межі свободи й кооперативності потрібно визначати реальним унеском у розвиток людини. Однак у свободи також є кордони.

Самозахист – єдина мета, заради якої людство обмежує дії своїх представників. Причиною застосування влади до члена цивілізованого співтовариства проти його волі є запобігання шкоди іншим. Поняття шкоди розмите, тому не може слугувати для визначення гармонійного / негармонійного суспільства. Проте від його тлумачення залежить сучасне сприйняття межі конфліктності та кооперативності. Насправді прагматичне бачення кордонів злагодженої взаємодії не очевидне, осмислення нетерпимого підпорядковано інтерпретації поняття шкоди.

Кооперативний зв'язок між людьми – це не лише суб'єктивна терпимість до чужих думок, слів, поведінки. Вона мірило допуску, дозволеного відхилення від певних стандартів і норм, ступінь активного контролю над власними діями. Безконфліктність треба розглядати й з передумовою, що її реалізує не лише доброзичливе сприйняття адресата, але й критична зміна свого ставлення, бачення й розуміння аргументів опонента. Ця позиція дає змогу вірити в потенційний успіх моделі безконфліктності, проте не нівелює підстави для суперечок.

Сьогоденна практика конфліктів не завжди підтверджує різні наукові підходи. Зокрема, останнім часом інтенсифіковано суперечності через розвиток мультикультурного суспільства. Деякі з постмодерністських теоретиків політики прогнозують зникнення принципу безконфліктності, оскільки він передбачає культурний консенсус попри розбіжності в розумінні цінностей націй. Протиборства постають навіть у ситуаціях кооперації, тобто тоді, коли держава здатна стримувати простір для не жорсткого протистояння через переговори чи домовленості. Силу застосовують і там, де можна було б переглянути власні мотиви,

причини своєї поведінки. Ми говоримо не лише про міжнародні, міжнаціональні зіткнення, але й про конфронтації між суб'єктами. Складно прогнозувати, чи піде шляхом злагодженої взаємодії сучасна світова спільнота, однак усупереч численним теоретичним і практичним труднощам, нації прагнуть безконфліктного розвитку для себе і своїх членів.

3. Морально-етичні кордони

Моральні норми – певні приписи, простота яких робить їх зрозумілими, доступними кожному; соціальна цінність неприхована, не передбачає додаткового обґрунтування. Водночас це не легкість виконання, а потреба в організованості, вольових зусиллях. Моральні норми реалізують моральні принципи. До них зараховують гуманізм, колективізм, сумлінну реалізацію громадського обов'язку, працьовитість, патріотизм тощо.

Мораль зумовлює розвиток у людини здібностей (чеснот) до дотримання її вимог. У чеснотах конкретизовано ціннісні уявлення індивіда про хороше та погане. Добро має слугувати розвиткові в суспільстві єднання, згоді між людьми. Зло перешкоджає порозумінню індивідів і гармонії взаємин. Вимоги морального обов'язку можуть не збігатися з потребами певної соціальної групи, особистими вподобаннями й бажаннями, тому важливим є усвідомлення змісту моральних вимог. У цьому разі основним чинником стає совість, керуючись якою, людина бере на себе відповідальність за власну поведінку. Поряд із совістю важливими є самоконтроль, самосвідомість, вимогливість до себе. Вони уможливлюють учинки людини, що забезпечують повагу, особистісну самооцінку, моральне задоволення. Значущим ціннісним моральним орієнтиром є також поняття справедливості. Воно реалізує ідею правильних взаємин суб'єктів, відповідає уявленням про їхні права та обов'язки.

Згода в суспільстві має своє морально-етичне значення, проте воно не однозначне в мові. Оцінку встановлено в межах певної етичної системи, переважно з'ясовано в компетенції моралістів. Кооперація ґрунтована не так на розсудливості, як на

вміннях, навичках індивідів, що стали органічним складником менталітету.

Кооперативну взаємодію суб'єктів нерідко трактують з позиції толерантності. У Декларації принципів толерантності ЮНЕСКО зазначено, що «толерантність» це: 1) повага, правильне сприйняття різноманітних культур світу, форм самовираження і способів вияву людської індивідуальності, що вможливлюють знання, відкритість, спілкування та свободу думки, совісті й переконань. Це моральний обов'язок, політична та правова потреба; 2) не пóступка, поблажливість, потурання, а активне ставлення, сформоване на підставі визнання універсальних прав і основних свобод людини; 3) обов'язок сприяти ствердженню прав людини, плюралізму, демократії, верховенства права; 4) не ознака терпимого ставлення до соціальної несправедливості, не відмова від своїх або пóступка чужим переконанням [4, ст. 1]. Отже, у Декларації толерантність підміняють іншими, близькими за змістом, проте не абсолютно тотожними поняттями. Уважаємо, що її треба передусім розуміти як повагу до індивіда та різноманітності культур.

Загалом для кооперативного контакту потрібно враховувати кілька чинників, з яких найважливішими є фонд знань, досвід, образ ситуації, набір стратегій і тактик, увічливість, принцип поваги.

Загальний фонд знань містить концептуальні відомості про комунікації (інформаційний аспект, інформаційний складник), приписи щодо правил спілкування, прескрипції різних видів: розпорядчі, заборонні (чого не можна робити в спілкуванні), пояснювальні (як потрібно розуміти ті чи ті факти, дії). Інформаційна і прескрипційна категорії доповнюють одна одну. Люди можуть добре знати ці правила, але знання не зумовлюють їхнього виконання.

Сучасний етап розвитку людства передбачає збереження колективного й індивідуального досвіду. Це спрямування членів соціуму на засвоєння системи знань, умінь, між якими перебуває й орієнтування на безконфліктне самовизначення. Кооперативна культура формує почуття, переконання, моделі поведінки, що

підносять ідею гармонії, відтворюючи колорит колишніх епох, гармонійний досвід попередніх поколінь.

Увічливість – система людських комунікативних взаємодій, «мова стосунків». Вона – моральна якість, категорія, для якої характерна повага до співрозмовника; демонструвач загальних норм спілкування або особистого доброзичливого ставлення до адресата. Увічливість має величезний арсенал як вербальних, так і поведінкових засобів. Вона може поставати як щирість, а може бути маскою: безліч сфер і ситуацій контакту, статусні та рольові позиції індивідів формують різні її «образи».

Внутрішня цінність поваги безперечна, однак вона є чимось більшим, тож бачимо певні варіанти розуміння. Якщо говорити про повагу до думок, учинків, до яких ми повинні ставитися толерантно, то за такого бачення майже повністю нівелюється аспект моральної незгоди, внутрішнього неприйняття. У цьому разі про толерантність не може йтися. Доречніше сказати про терпимість до індивіда (культури) за умови моральної незгоди з його думками або вчинками. Ця формула відновлює в пам’яті християнську заповідь про ненависть до гріха, але любов до грішника. Є небезпека такого осмислення, адже не зрозуміло, чому повага до людини повинна заважати боротьбі з її неетичними, неморальними вчинками. У такому разі толерантність і терпимість уподібнювати не можна. Толерантність (на противагу терпимості) не оперує аксіологічними категоріями «добре – погано», а ґрунтується на протиставленні «свій – чужий»; це поблажливість до «чужого», відсутність ворожості. Толерантність подекуди ототожнюють з ненасильством. Однак це неправильно, оскільки перше передбачає відповідальність особи за свою діяльність, цілі; друге – за спосіб досягнення мети. У соціально-політичному сенсі ненасильство – це відступ від насилля як способу завершення конфліктів; з позиції менталітету, − відхід не лише від боротьби, але й від справедливості. Загалом морально-етичні закони кооперативної комунікації пропонують людині не завдавати шкоди іншій особі, демонструвати розуміння, повагу, толерантність, прагнути до згоди.

Отже, кооперативна комунікація є складним явищем. У його семантичному просторі переплетено категорію толерантності як психологічної сутності, моральної настанови, властивості розуму людини, спектру різних типів дій і міжособистісних стосунків; а також ненасильства, згоди, взаєморозуміння, терпимості. Про особливий характер поняття можна говорити й тому, що воно функціонує в системі значущих культурних цінностей. Щоб злагодженість була складником українського менталітету, кооперативне спрямування осіб у спілкуванні переважало над конфліктним, потрібна психологічна, лінгвокультурна робота, тривалий період суспільного навчання та виховання.

Подальше вивчення кооперативної комунікації має перспективу щодо з'ясування закономірностей зв'язку мовних і культурно-етичних норм для її забезпечення.

Бібліографічні посилання

1. **Міл Дж. С**. Про свободу : есе / пер. з англ. – Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. − 463 с.
2. **Парсонс Т.** Система современных обществ / пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева. – Москва : Аспект Пресс, 1998. – 270 с.
3. **Чорна Л. В.** Революція як спроба втілення суспільного ідеалу // Гуманітарний часопис. − 2016. − № 2. − С. 63−73.
4. **Декларация** принципов толерантности : утверждена резолюцией 5.61 Генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 г. [Електронний ресурс] // База даних «Законодавство України». − URL : http://zakon3.rada.gov.ua /laws/show/995_503 (дата звернення: 04.02.2018).
5. **Ehlich K**. Kooperation und sprachliches Handeln // Liedtke F., Keller R. Kommunikation und Kooperation. − Tübingen etc., 1987. − P. 11–35.
6. **Leech G. N.** Principles of Pragmatics. − London and New York : Longman, 1983. − 250 p.
7. **Tannen D.** Conversational Style: Analyzing Talk among Friends // International Association of Research in Foreign Language Education and Applied Linguistics : ELT Research Journal. − 2013, 2 (3). − P. 146−149.

УДК 811.161.2’373

З. Й. Куньч

ОБРАЗНІСТЬ МОВЛЕННЯ ЯК ОЗНАКА КУЛЬТУРИ МОВИ (НА ПРИКЛАДІ МЕТАФОРИ)

У статті виокремлено образність мовлення як основну комунікативну ознаку культури мови та охарактеризовано способи її застосування на прикладі використання метафори в текстах різних функціональних стилів. Образність розглянуто на прикладі трьох видів метафор: предикативних, об’єктних і атрибутивних. Виявлено, що метафоризація виконує не лише завдання досягти естетичної довершеності мовлення, але й сприяє ясності, точності, доступності мовлення. Цей підхід надає змогу окреслити напрями вдосконалення мовних навичок студентів.

Ключові слова: українська мова, культура мови, образність мовлення, метафора, експресивність мовлення, доступність мовлення, метафоризація.

В статье выделена образность речи как основной коммуникативный признак языковой культуры и определены способы ее применения на примере использования метафоры в текстах различных функциональных стилей. Образность рассмотрена на примере трех видов метафор: предикативных, объектных и атрибутивных. Выявлено, что метафоризация выполняет не только задачу достижения эстетического совершенства речи, но также способствует ясности, точности, доступности речи. Этот подход позволит наметить пути совершенствования языковых навыков студентов.

Ключевые слова: украинский язык, культура речи, образность речи, метафора, экспрессивность речи, доступность речи, метафоризация.

The article revealed that the imagery of language is seen not only as a way of giving expressive, artistic and aesthetic expression, but also means expressiveness opinion referring to something new, complex, poorly understood. People usually try to use for their understanding in more intelligible sphere of the elements, and then it comes to the aid of metaphor, comparison and other figurative means.

The main purpose of the work is based on the separation of figurative speech as a basic communication feature of language culture and discovering the way of usage the metaphor in different functional styles.

In order to achieve this purpose, imagery is considered on the example of three types of metaphors – predicative, object and attributive. We have analyzed their operation in different styles and defined the role they perform in different

© Куньч З. Й., 2018

circumstances of communication. As a conclusion, the aesthetic function of imagery plays the main role in the artistic style and in journalistic texts. The function of activating the attention of the recipients is on the foreground , and in the scientific style the cognitive function of the important role is played by a metaphor, which makes it possible to comprehend the new object, based on knowledge of already known object, and argumentative function, that is, with the help of metaphors convince the correctness of the above thesis. The art of choosing and expedient to use figurative means for a particular purpose and in specific circumstances of communication determines the level of the culture of speech of the individual. Therefore, this approach will provide an opportunity to outline ways to improve the language skills of students.

Key words: Ukrainian language, language culture, imagery of speech, metaphor, expressiveness of speech, speech accessibility.

Курси української мови (за професійним спрямуванням) та риторики, які запроваджено до навчальних планів підготовки бакалаврів у закладах вищої освіти, покликані формувати мовну компетенцію майбутніх фахівців. Мовна компетенція – це сукупність лінгвістичних знань, умінь та навичок людини, які дають їй змогу використовувати мовну систему для всіх потреб (від мислення і сприймання навколишнього світу до спілкування в конкретній мовленнєвій ситуації). Формування мовної компетенції майбутнього фахівця передбачає засвоєння мовних норм на всіх рівнях (фонетичному, морфологічному, лексичному, стилістичному тощо) для адекватного їх застосування. Культура мови як наслідок формування мовної компетенції і як важливий компонент загальної культури людини має велике національне і соціальне значення, забезпечуючи високий рівень мовленнєвого спілкування, ефективне здійснення мовних функцій, а також сприяючи підвищенню загальної культури особистості та суспільства [3, с. 287]. Серед основних комунікативних ознак культури мови виділяють правильність, логічність, точність, образність, виразність, лаконічність тощо.

Важливим складником культури мови є образність – ознака, яка полягає в здатності формулювати думку, залучаючи розмаїті художні засоби, що сприяє емоційності сприймання та робить мовлення влучним, яскравим, довершеним, експресивним. Актуальність та новизну дослідження визначає насамперед те, що образність мови розглядають як засіб увиразнення думки, адже

звертаючись до чогось нового, складного, мало зрозумілого, людина передусім намагається використати для осмислення елементи іншої, краще відомої, зрозумілішої сфери, і в цьому разі їй допомагають метафора, порівняння та інші засоби увиразнення думки.

Мету цієї статті визначаємо так: на підставі виокремлення образності мовлення як основної комунікативної ознаки культури мови виявити способи її застосування на прикладі використання метафори в усіх функціональних стилях. Для цього розглянемо різні види метафор, проаналізуємо їхнє функціювання в різних стилях та визначимо роль, яку вони виконують за різних обставин. Це надасть змогу виявити й окреслити способи вдосконалення мовних навичок майбутніх фахівців під час занять з української мови (за професійним спрямуванням) та риторики. Матеріал для дослідження взято з науково-навчальної літератури останніх років, а також з газетних публікацій і довідкових видань.

У наукових дослідженнях образність насамперед аналізують як здатність викликати за допомогою мовних засобів наочно-чуттєві уявлення, а також як уміння оперувати наочно-образними уявленнями, які постають і перетворюються у свідомості людини [8, с. 72]. Не відкидаючи традиційного, започаткованого ще Аристотелем учення про цю мовну категорію, ми у своєму дослідженні долучаємо засоби когнітивної лінгвістики, що дає змогу виявляти нові грані начебто відомого мовного засобу. Адже людина застосовує образність не лише для «прикрашання» свого стилю, а й для вираження певних суджень, вона мислить метафорами, моделює за допомогою образів довколишній світ.

Аналізуючи образність мовлення на прикладі використання метафори, ми сприймаємо це поняття в значенні, пропонованому Дж. Лакоффом і М. Джонсоном, які зазначають, що «сутність метафори – це розуміння сутності одного типу в термінах сутності іншого типу» [5, с. 27]. Беручи за основу таке визначення метафори, відзначаємо, що образність властива для будь-якого функціонального стилю, оскільки дає змогу «осмислювати певний аспект одного концепта в термінах іншого» [5, с. 31].

В останніх дослідженнях засобів створення образності автори дотримуються традиційних поглядів на метафору, серед яких стаття В. Зайцевої про вторинну номінацію [4], робота С. Булик-Верхоли та Ю. Теглівець [2], у якій описано значення метафори в розвитку української музичної термінології, монографія Н. Бойко про експресивні засоби в мові й мовленні [1]. Цікавими є дослідження окремих функціональних стилів, зокрема, О. Литвин і Н. Голубінка описали експресивну лексику публіцистичних текстів [6], І. Фоміна схарактеризувала образність мовлення під час навчання і дійшла висновку, що «словесні образи завжди виражають більше, ніж безпосередньо означають» [8, с. 73].

Відповідно до традиційної концепції науковий та офіційно-діловий стилі мають бути позбавлені будь-якої емоційності, тому для них не властива образність. Утім, ці стилі залучають до свого використання образність, зокрема метафору, хоч і дещо по-іншому, ніж художній чи публіцистичний стилі. Наприклад, засвоювати нову наукову теорію завжди легше, якщо використати для цього певні асоціації, що постають з попереднього досвіду, з буденного життя. Здобувши конкретні знання про предмет чи явище, ми згодом відсуваємо на другорядний план ці образні конотації, однак саме вони дають нам змогу глибше проникнути в сутність наукового поняття.

У нашому дослідженні розглядаємо образність на прикладі трьох видів метафор: предикативних, об’єктних і атрибутивних.

Предикативні метафори – образні вислови, які з’явилися внаслідок переосмислення дії, діяльності. Цей тип метафор поширений у художньому та публіцистичному стилях: корупція *процвітає*, народ *відвертається* від влади, студенти *озброюються* знаннями, слова *зважують*, демагогію *розводять,* думку *схоплюють*, ідею можна *поховати*, з модними тенденціями не варто *боротися*, виклик *кидають*, реформа *запрацювала*, надія *розтанула*, хліб *зацвів* тощо. У розмовно-побутовому можна почути метафори-жаргонізми: *підставити* людину, *стукнути* на сусіда, *бортонути* когось, *дерибанити* гроші тощо. На цих прикладах бачимо, що предикативні метафори створюють певну

експресію, сприяють емоційності вислову, привертають увагу співрозмовників своєю влучністю, дотепністю, яскравістю. Окрім того, вони подекуди виконують інтерпретаційно-оцінну функцію, надаючи вислову індивідуально-авторського позитивного чи негативного відтінку.

Традиційно нейтральні з погляду експресії науковий та офіційно-діловий стилі також долучають до свого арсеналу предикативні метафори. Ось приклади з наукового стилю: *закодувати* хворого, *читати* лекцію, комп'ютер *завис*, двигун *кашляє* тощо. Ці приклади засвідчують, що метафора в науковому дискурсі не стільки спричиняє емоційність висловлювання, скільки допомагає точніше зрозуміти сутність названої діяльності, відсилаючи наші думки до добре відомих дій. Наведемо також ілюстрації з офіційно-ділового стилю: *прийти* до висновку, *скласти* повноваження, *надати* характеристику, *скласти* подяку, *надати* висновок тощо. Наведені предикативні метафори також унаочнюють відповідні дії, роблять їх зрозумілішими і не викликають особливих емоційних реакцій.

Об'єктні метафори – ті, які з'явилися внаслідок переназивання одних об'єктів термінами інших об'єктів. Метафоричне переосмислення слів ґрунтується на схожості за формою, розміром, призначенням, будовою, функціями тощо. Безумовно, художній та публіцистичний стилі тут найпродуктивніші: *війна* ідей, політичний *банкрут*, *меч* добра, мистецька *революція*, народний *вулкан*, *хвиля* протесту, *острівець* комфорту, *стіна* лісу тощо. Розмовно-побутовий також виявляє активність: *вушко* голки, мінська *балалайка*, хакерська *атака*, передвиборча *локшина* тощо.

Науковий стиль, який за своєю специфікою охоплює нові, складні, малозрозумілі сфери, нерідко намагається використати предметну сутність відоміших, простіших сфер, тому об'єктні метафори в цьому стилі – досить поширене й звичне явище: магнітне *старіння, живучість* енергосистеми, *провал* напруги, *дух* закону, *буква* закону, *повалення* влади, європейський *вектор*.

Серед об'єктних метафор наукового стилю окреме місце

посідають терміни, утворені внаслідок метафоризації загальновживаних слів. Метафоризація як когнітивний механізм термінотворення є «закономірним явищем, оскільки вона постає у такий спосіб використання мови, коли буквальне значення слів використовують для вираження інших смислів [2, с. 99]. Прикладів термінів, що виникли внаслідок метафоризації, є чимало в різних галузевих терміносистемах: *головка* двигуна, робочий *орган* машини, охолоджувальна *лопатка*, сталева *баба*, *комір* поршня, лущильний *ніж*, свердлити *гніздо* (машинобудівна терміносистема), *гірлянда* ізоляторів, кабельна *подушка*, *зубець* обертової електричної машини, *ребра* графа, *коридор* розподільного пристрою, кабельна *галерея* (електроенергетична терміносистема), *атака, лад, партія, бугай, коник, жабка* (музична терміносистема), *опозиція, екскурсія, період, усмішка, фігура* (риторична терміносистема) тощо. Наголосимо, що термінологічна метафоризація – це значний за обсягом пласт об'єктних метафор, що функціонують у науковому стилі, адже терміни, що виникли внаслідок метафоризації загальновживаних слів, мають зрозумілу для мовця внутрішню форму, вони дають змогу передавати наукову інформацію в зручнішій для адресата формі. Образність у науковому стилі базовано на загальномовних конотаціях, що дають змогу робити доступними складні наукові поняття й ідеї. З огляду на це можна вважати експресивний компонент такої образності другорядним, підпорядкованим. Метафора тут передусім виконує мислеоформлювальну, інформаційну функцію.

Цікаво виявляє себе об'єктна метафора в офіційно-діловому стилі. Розглянемо це на прикладі назви організації, що вважає себе експертною та громадською платформою в галузі зовнішньої політики, – «*Майдан* закордонних справ». Завдяки залученню метафоричного значення слова «майдан», що у свідомості українців «уособлює символ самобутнього, самодостатнього, гордого, вільного народу, який вірить у своє завтра і сам невпинно наближає його» [7, с. 11], численні прихильники цієї політичної ідеї усвідомлюють власну відповідальність за роботу цієї організації. Отже, метафора стає тут дієвим засобом, що

викликає прихильність до цієї організації, сприяє залученню громадян до її підтримки тощо. Тому, очевидно, ця лексема стала досить популярною і входить до складу найменувань різних ергонімів, виробничих і суспільних об'єднань тощо: «Народний Майдан» (громадський рух), «Вимоги Майдану» (народний університет), «Авто-Майдан» (політична партія) і т. ін. [7, с. 14]. Отже, метафора тут впливає на політичну свідомість індивіда.

Атрибутивні метафори з'явилися внаслідок переосмислення ознаки (предмета або дії). Їхня частотність у різних стилях мови не викликає сумнівів: *порожні* слова, *темні* часи, *криве* слово, *гаряча* пора, *золотий* вік (художній стиль), *червона* лінія, *колосальні* успіхи, *помаранчева* столиця, *драконівські* закони (публіцистичний стиль), *мокра* справа, *крутий* чоловік (розмовно-побутовий стиль), *вічний* двигун, *сильний* аргумент, *слабкий* аргумент, *білий* вірш, *чорна* п'ятниця (науковий стиль). Семантичне оновлення якісних прикметників у наведених прикладах атрибутивних метафор репрезентує не лише експресивно-оцінну функцію, а й інформаційну, мислеутворювальну, інтерпретаційну.

Отже, підсумовуючи, відзначимо, що багатозначність слова – свідчення необмежених можливостей мови – дає простір творчому використанню лексичних елементів у різних ситуаціях спілкування. Усяке багатозначне слово може відігравати стилістичну роль без інших слів, а лише залежно від авторської настанови й контексту. Амплітуда коливань семантики окремого слова від загального, абстрагованого, до конкретного, окремого, створює неперевершені можливості для стилістичних видозмін. Ця властивість лежить в основі метафоризації.

Усупереч традиційним поглядам, що трактують образне мовлення як «складне, специфічне явище, яке використовується передусім у художньому стилі мовлення» [8, с. 73], оскільки воно надає висловленню художньо-естетичної довершеності, сприяє експресивності мовлення, ми вважаємо, що метафоризація також надає мовленню ясності, точності, доступності. Саме ці якості є вкрай важливими для наукового стилю. Тому образність мовлення аналізуємо, з одного боку, як експресивний засіб, який

має викликати потрібні почуття в реципієнта, а з іншого – як засіб виразності, точності викладу. За такого підходу стає зрозуміло, що образність властива різним стилям і жанрам, адже метафора здатна виконувати мислеоформлювальну, інтерпретаційну, інформаційну функцію. У кожному конкретному випадкові вживання образних засобів має бути внутрішньо вмотивованим і стилістично узгодженим.

Якщо в художньому стилі основну роль відіграє естетична функція образності, метафоричності, то в публіцистичних текстах на перший план виступає функція активізації уваги слухачів (читачів), інтерпретаційно-переконувальна, маніпулятивна функція, а в науковому стилі найважливішу роль відіграє пізнавально-інформаційна функція метафори, яка дає змогу збагнути новий об'єкт, спираючись на знання про вже відомий об'єкт, та аргументаційна функція, коли за допомогою метафори переконують у правильності висунутої тези.

Мистецтво добирати й доцільно використовувати образні засоби з конкретною метою та в конкретних обставинах спілкування визначає рівень культури мовлення особистості. Тому дуже важливо бути озброєним розумінням стилістичних можливостей літературної української мови та вміннями послуговуватися ними для активного спілкування в ділових ситуаціях, під час публічних виступів, підготовки наукових проектів тощо.

Бібліографічні посилання

1. **Бойко Н. І.** Українська експресивна лексика в словнику, мові та мовленні. – Ніжин : НПДУ ім. М. Гоголя, 2002. – 217 с.
2. **Булик-Верхола С. З., Теглівець Ю. В.** Значення метафори розвитку української музичної термінології // Український смисл : наук. зб. / за ред. проф. І. С. Попової. – Дніпро : Ліра, 2017. – 302 с. – С. 98–106.
3. **Вознюк Г., Куньч З.** Культура мовлення як невід'ємний аспект курсу риторики для аспірантів // Матеріали VI Міжнародної наукової конференції ІКС-2017 «Інформація, комунікація, суспільство 2017». – Львів : Вид-во Львівськ.

політехніки, 2017. – С. 286–287.
4. **Зайцева В. В.** Дещо про вторинну номінацію (на матеріалі українськомовної газети) // Український смисл : наук. зб. / за ред. проф. І. С. Попової. – Дніпропетровськ : Ліра, 2016. – С. 202–211.
5. **Лакофф Дж., Марк Дж.** Метафоры, которыми мы живем : пер. с англ. / под ред. и с предисл. А. Н. Баранова. – Москва : Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
6. **Литвин О. Г., Голубінка Н. І.** Експресивна лексика як засіб активізації уваги читача публіцистичних текстів (на матеріалі публікацій «Українського тижня») // Український смисл : наук. зб. / за ред. проф. І. С. Попової. – Дніпро : Ліра, 2017. – С. 242–251.
7. **Степаненко М.** Політичне сьогодення української мови: актуальний перифрастикон. – Харків : Видавець Іванченко І.С., 2017. – 616 с.
8. **Фоміна І. Л.** Роль образності мовлення під час навчання // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія, 2014. – № 11. – Т. 1. – С. 72–74.

УДК 811.161.2’38

І. Б. Ментинська, Г. В. Наконечна

КОМП’ЮТЕРНИЙ ТЕРМІН ЯК ОДИНИЦЯ ТЕРМІНОСИСТЕМИ: СТУПІНЬ ВІДПОВІДНОСТІ ВИМОГАМ

У статті зосереджено увагу на дискусійній темі в сучасному термінознавстві щодо визначення терміна як складника галузевої терміносистеми. Актуальність статті зумовлена стрімким розвитком комп’ютерної термінології й потребою її систематизації та нормування на всіх рівнях мови. Завданням статті є простежити процес формування сучасного розуміння терміна як одиниці терміносистеми, з одного боку, й одиниці загальнолітературної мови – з іншого; спроектувати принципи побудови галузевих терміносистем на українську комп’ютерну термінологію, а також сформулювати дефініцію поняття «комп’ютерний термін».

Ключові слова: термін, ознаки терміна, вимоги до терміна, українська комп’ютерна термінологія, дефініція терміна.

В статье сосредоточено внимание на дискуссионной теме в современном терминоведении по определению термина как составляющей отраслевой терминосистемы. Актуальность статьи обусловлена стремительным развитием компьютерной терминологии и необходимостью ее систематизации и нормирования на всех уровнях языка. Задачей статьи является проследить процесс формирования современного понимания термина как единицы терминосистемы, с одной стороны, и единицы общелитературного языка – с другой; спроектировать принципы построения отраслевых терминосистем на украинскую компьютерную терминологию, а также сформулировать дефиницию понятия «компьютерный термин».

Ключевые слова: термин, признаки термина, требования к термину, украинская компьютерная терминология, дефиниция термина.

The article focuses on a topic of discussion in modern terminology – definition of the term as a component of the branch terminological system. Relevance of the article is determined by the rapid development of computer terminology and the need for its systematization and standardization at all levels of the language. Objective of the article is: to trace the process of forming the contemporary grasp of term as a unit of terminological system, on the one hand, and a unit of the general literary language – on the other hand; to make a projection of principles of construction of branch terminology on theUkrainian computer terminology; to formulate the definition of

© Ментинська І. Б., Наконечна Г. В., 2018

a notion «computer term».

In modern terminology, the basic features of the term are distinguished as follows: 1) systemicity, 2) compliance of the lexical meaning of the term with the concept denoted, 3) tendency to monosemy within the terminological field, 4) no synonyms, 5) no homonyms, 6) rational brevity, 7) stylistic neutrality, 8) ability to word-forming processes, 9) compliance with the language norm, 10) predominance of native lexemes, 11) coherence of the names of one concept within different subject areas.

Having projected the above features on modern computer terminology, we'll find out that some of them are rather desirable than actual characteristics of computer units. In modern computer terminology, we observe the phenomenon of synonymy: Oversaturation of the terminology system with the Anglicisms. Some terms do not correspond to the language standard, in particular spelling.

Conclusions. The article traces the diachrony of the formation of features of the term as a linguistic and professional-system unit. It's found out that the degree of compliance of modern Ukrainian computer terminology units with the existing classical requirements for the term makes up approximately fifty percent; that indicates the need to work out this dynamic system at all levels (lexical, morphological, word-building, syntactic, spelling, stylistic).

Key words: term, features of the term, requirements for the term, Ukrainian computer terminology, term definition

Упродовж останніх ста років у зв'язку з успіхами науково-технічного прогресу мовознавці та фахівці окремих галузей знань намагаються сформулювати найточнішу дефініцію терміна й укласти вичерпний перелік його сутнісних ознак. На сьогодні в цьому напрямі зроблено чимало: наявна низка дефініцій терміна як назви наукового поняття й мовної одиниці, також побутують так звані «вимоги до терміна», що вже стали класичними.

Актуальність статті зумовлена стрімким розвитком комп'ютерної термінології й потребою її систематизації та нормування на всіх рівнях мови (лексичному, морфологічному, словотвірному, синтаксичному, орфографічному, стилістичному). У статті передбачено визначити ступінь відповідності одиниць української комп'ютерної термінології класичним «вимогам до терміна». Завданням у статті є простежити процес формування сучасного розуміння терміна як одиниці терміносистеми, з одного боку, й одиниці загальнолітературної мови – з іншого; спроектувати принципи побудови галузевих терміносистем на

українську комп'ютерну термінологію.

У європейській науці вивчення природи, властивостей і будови термінів було започатковане у XVIII ст. і спричинене потребою класифікувати об'єкти природничих наук. Водночас викладачі Києво-Могилянської академії почали розробляти теорію терміна у філософських працях, у яких виявляли онтологію терміна, виокремлювали його властивості, простежували такі явища, як багатозначність, омонімія, антонімія тощо. Увага до термінологічних проблем в українському мовознавстві актуалізувалася в XIX ст., особливо в 60-х рр. [2, с. 17–24], коли в Україні поширилася тенденція до пошуку народної основи термінів як назв наукових понять. Першими своє бачення розвитку українських терміносистем описали дослідники на сторінках петербурзького журналу «Основа», де порушили проблеми термінології, закликаючи до творення українських термінів. Зокрема, М. Левченко в статті «Замѣтка о русинской терминологіи» писав: «Тепер наука стає загальним надбанням, тому і терміни наукові повинні бути загальнозрозумілі» [10, с. 183]. Дослідник радив укладачам підручників творити терміни «в дусі народної мови», щоб згодом народ міг їх сприйняти. За концепцією згаданих учених основними критеріями національного термінотворення є: 1) використання ресурсів народного мовлення; 2) уникнення іншомовних термінів; 3) творення наукових назв «в дусі народної мови» [10, с. 183].

Ренесансним етапом української наукової термінології вчені вважають середину XIX ст., коли чи не вперше визнано потребу інтелектуалізації української мови через вироблення наукового стилю й формування національних терміносистем різних галузей знань і культури, закликає «повертатися обличчям» до Європи, щоб вписати українську мову у світовий контекст [2, с. 17–20]. Заклав основи української наукової термінології із природознавства І. Верхратський, опублікувавши праці «Початки до уложення номенклятури й терминології природописної, народної» та «Нові знадоби номенклатури і термінології природописної, народної, збирані між людьми»

[4; 5], які й донині викликають зацікавлення мовознавців. За концепцією І. Верхратського, термін має відповідати таким ознакам: 1) короткість; 2) відповідність особливостям народної мови; 3) визначення; 4) слов'янське походження [4, с. 14].

Тенденцію творення національної термінології активно підтримав Г. Шашкевич, який розпочав наукові пошуки найвдалішого терміна. Вимоги до терміна Г. Шашкевич окреслив у праці «Мала грамматика языка руского». Г. Шашкевич уважав, що терміни мають бути: 1) однослівні; 2) короткі; 3) однозначні; 4) зрозумілі [цит. за 7, с. 40–47]. Осередком творення методології укладання галузевих терміносистем було Наукове товариство імені Т. Шевченка (НТШ) [2, с. 17–24]. Такі дослідження продовжили в наукових розвідках мовознавці Інституту української наукової (ІУНМ) мови в Києві у 20-х рр. XX ст. Т. Секунда, провідний термінолог ІУНМ, наголошує на однозначності, точності, мотивованості та словотвірній здатності (пластичності) терміна [15, с. 11–21].

За радянського періоду українське мовознавство послуговувалося працями відомих російських термінологів. О. Реформатський наголошував, що найістотнішими ознаками терміна є соціально регламентована, точно обмежена сфера використання й точне співвідношення слова та предмета [14, с. 103–126]; Д. Лотте звертав увагу на такі ознаки терміна, як точність, стислість та «відносну однозначність» [11, с. 74]. Сучасні лінгвісти зазначають, що термін має бути однозначний, нормативний та стилістично нейтральний [16, с. 126–133].

Сучасні українські мовознавці Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк акцентують на системності терміна та наявності дефініції, а також на відсутності синонімів та омонімів [13, с. 146–147]; А. Д'яков, Т. Кияк та З. Куделько зауважують, що основною ознакою терміна є системність, стислість, незалежність від контексту [8, с. 12]; Л. Васенко, В. Дубічинський та О. Кримець підкреслюють, що основними ознаками терміна є належність до певного термінополя, однозначність, зрозумілість, мотивованість, відсутність синонімів [3, с. 79–81]. Схожий перелік основних ознак терміна подають автори

посібника «Основи термінознавства» [2, с. 4]. Підсумувавши сказане, констатуємо, що в сучасному термінознавстві виокремлюють такі основні ознаки терміна: 1) системність; 2) відповідність лексичного значення терміна позначуваному поняттю; 3) тенденція до однозначності в межах термінологічного поля; 4) переважно відсутність синонімів, 5) відсутність омонімів; 6) раціональна стислість; 7) стилістична нейтральність; 8) здатність до словотвірних процесів; 9) відповідність мовній нормі; 10) переважання власномовних лексем; 11) узгодженість назв одного поняття в межах різних предметних галузей.

Спроектувавши наведені ознаки на сучасну комп'ютерну термінологію, зазначимо, що частина з них є радше бажаними, ніж реальними характеристиками комп'ютерних одиниць. Особливо вразливими є пункти 4, 10, частково 8 і 9. У сучасній комп'ютерній термінології спостерігаємо явище синонімії: *акаунт – обліковий запис, браузер – оглядач, дисплей – монітор, кадр – фрейм*. Перенасичення терміносистеми англіїзмами очевидна: *апдейт, оверлей, смартфон, сервлети*. Так само частина термінів не відповідає мовній нормі, зокрема орфографічній: *транзакція замість трансакція, чіп замість чип, веб-сторінка* – краще *вебсторінка*. Немає стовідсоткового дотримання вимог й інших пунктів (до прикладу, неможливо досягти раціональної стислості багатьох одиниць).

Нижче вмотивуємо визначення комп'ютерного терміна. У сучасному термінознавстві послуговуються багатьма дефініціями поняття *термін*, кожна з яких підкреслює певні його конститутивні ознаки. Оскільки *термін* є об'єктом дослідження таких наук, як логіка, психологія, інформатика, термінознавство тощо, то в кожній науці виокремлено ті характерні ознаки, що є істотними саме для неї. Науковці здебільшого, удосконалюючи наявні визначення *терміна* або формулюючи галузеві дефініції, спираються на базові визначення. О. Реформатський виокремлює два аспекти вивчення *терміна*: філософський – терміном у логіці є поняття, виражене словом, та мовознавчий – терміном потрібно вважати слово, що є назвою чітко визначеного поняття, тобто

спеціально визначене слово чи вислів, прийнятний для називання чогось у тій чи тій галузі, професії [14, с.103]. Обидві дефініції мають у своєму складі слово *спеціальне*, тобто так визначають слово в певній функції, якою є найвиразніша ознака терміна – дефінітивність. Отже, кожен термін зіставляють із чітким окремим визначенням, що орієнтує на відповідне поняття. Прихильники лінгвістичного аспекту у визначенні терміна зосереджують увагу на відмінності терміна та лексичної одиниці загальновживаної мови; науковці, що є прибічниками логічного аспекту, вказують на логічні ознаки: зв'язок терміна з поняттям і його логічною системністю.

Д. Лотте дотримувався думки, що термін – це особливе слово [11, с. 79-81], а Г. Винокур уважав, що терміни – це слова в особливій функції, роль терміна може виконувати будь-яке слово [6, с. 3–5]. Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк акцентують на тому, що термін – це одиниця мови, що виражає поняття науки, техніки й інших спеціальних галузей та є невід'ємною частиною лексичної системи природної мови, що сприяє виконанню її пізнавально-інформативної функції, пов'язаної з фіксуванням і збереженням набутих людством знань [13, с. 21]. О. Горда зазначає: «Термін – це слово чи сполука, що позначає поняття спеціальної сфери спілкування в науці, виробництві, техніці, мистецтві, у конкретній галузі знань чи людської діяльності» [7, с. 40–47].

Останнім часом набув популярності логіко-лінгвістичний підхід – зіставлення поняття й мовної одиниці, що знайшло своє відображення і в працях західних науковців. Термінологи дають таке визначення: «Термін – це умовний символ (слово, група слів...), який виражає певне поняття в певній галузі знань» [12, с. 25]. К. Авербух зазначає, що «слово чи словосполучення не передає повного змісту вираження, оскільки термінами можуть бути не лише слова, а й символи (H_2O, ∞)» [1, с. 221]. Він запропонував замінити *слово, словосполучення* на *знак*, що охопило б усі виражальні потреби терміна.

С. Шелов, проаналізувавши досвід попередніх дослідників та підсумувавши різні погляди на визначення терміна, що

ґрунтуються на розбіжних підходах, подає таке тлумачення: термін – це «мовний знак (слово, словосполучення, сполучення слова чи словосполучення з певними символами і т. ін.), що виражає поняття певної ділянки знань і з огляду на це має дефініцію (тлумачення, пояснення), на яку свідомо орієнтуються ті, хто використовує цей мовний знак» [18, с. 796].

У ДСТУ зазначено: термін – це «мовний знак, який співвідноситься з певним поняттям фахової мови, вступає у системні відношення з іншими словами в межах замкненої системи. Усі терміни співвідносяться з певною термінологією і є елементами певних терміносистем» [17, с. 4].

Отже, більшість науковців стверджує, що термін – це спеціальне слово, словосполучення тощо, яке слугує для вираження поняття певної галузі знань, і щоб передати таке значення, потрібна дефініція. Інші зазначають, що термін – це мовний знак, який позначає певне загальне поняття в конкретній предметній сфері. Узагальнивши все сказане щодо сутності поняття *термін*, визначаємо, що *комп'ютерний термін – це мовний знак (слово, словосполучення, сполучення слова чи словосполучення з певними символами), що вказує на поняття комп'ютерної галузі знань, має чітке тлумачення, слугує для комунікативних потреб*.

У статті простежено діахронію формування ознак терміна як мовної та фахово-системної одиниці. Визначено, що ступінь відповідності одиниць сучасної української комп'ютерної термінології наявним класичним вимогам до терміна свідчить про потребу опрацювання цієї динамічної системи на всіх рівнях (лексичному, морфологічному, словотвірному, синтаксичному, орфографічному, стилістичному).

Бібліографічні посилання

1. **Авербух К. Я.** Общая теория термина: комплексно-вариологический поход : дис. … д-ра филол. наук : 10.02.19 «Теория языка». – Иваново, 2005. – 324 с.
2. **Булик-Верхола С. З., Наконечна Г. В., Теглівець Ю. В.** Основи термінознавств. – Львів : Вид-во Львівськ.

політехніки, 2016. – 192 с.
3. **Васенко Н. А., Дубічинський В. В., Кримець О. М.** Фахова українська мова. – Київ : Центр учб. літератури, 2008. – 272 с.
4. **Верхратський І. Г.** Нові знадоби номенклятури і термінольоґії природописної, народної, збирані між людьми // Зб. математично-природописно-лікарської секції НТШ. – Львів, 1908. – Т. 12. – С. 13–23.
5. **Верхратський І. Г.** Початки до уложення номенклятури и терминологиі природописноі, народнёі и замітка о волоськімъ-павуку. – Львівъ : Въ печатні М.Ф.Поремби, 1864. – Т. 1. – 18 с.
6. **Винокур Г. О.** О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии // Труды МИФЛИ : сб. статей по языковедению. – Москва, 1939. – Т. 5. – С. 3–54.
7. **Горда О. М.** Авторські концепції терміна в XIX ст.: наукові пошуки Г. Шашкевича (1809–1888 рр.) // Мова і суспільство / гол. ред. Г. П. Мацюк. – Львів : Вид-во Львівськ. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2014. – Вип. 5. – С. 40–47.
8. **Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б.** Основи термінотворення: семантичні та соціолінґвістичні аспекти. – Київ : ВД «КМ Academia», 2000. – 218 с.
9. **Крижанівська А. В.** Склад і структура термінологічної лексики української мови. – Київ : Наук. думка, 1984. – 196 с.
10. **Левченко М. М.** «Замѣтка о русинской терминологіи» // Основа. – 1861. – № 7. – С. 183.
11. **Лотте Д. С.** Основы построения научно-технической терминологии. – Москва : Изд-во АН СССР, 1961. – 158 с.
12. **Павлюк І. Б.** Фахова мова фітнесу (на матеріалі англомовних лексикографічних джерел та спеціальних текстів) : дис. … канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови». – Івано-Франківськ, 2016. – 245 с.
13. **Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П.** Українське термінознавство. – Львів : Світ,1994. – 217 с.
14. **Реформатский А. А.** Термин как член лексической системы языка // Проблемы структурной лингвистики. – Москва : Наука, 1968. – С. 103–126.

15. **Секунда Т.** Принципи складання української технічної термінології // Вісник Інституту української наукової мови. – 1930. – Вип. 2. – С. 11–21.
16. **Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В.** Общая терминология: вопросы теории. – Москва : ЛИБРОКОМ, 2012. – 248 с.
17. **Термінологічна** робота : словник термінів. – Ч. 1. Теорія та використання (ISO 1087-1:2000, IDT). ДСТУ ISO 1087-1:2007. – Київ, 2009. – 36 с.
18. **Шелов С. Д.** Еще раз об определении понятия «термин» // Вестник Нижегородск. ун-та им. Н. И. Лобачевского. – 2010. – № 4 (2). – С.795–799.

УДК 35.085:81.246.2

Ю. А. Нагорна

ОСНОВНА ХАРАКТЕРИСТИКА МОВНОЇ КУЛЬТУРИ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

Статтю присвячено загальній характеристиці мовної культури державних службовців. Проаналізовано нормативно-правову базу, що регулює питання мови державних службовців на законодавчому рівні. Розглянуто типові орфоепічні, орфографічні, акцентологічні, словотвірні, морфологічні, лексичні та синтаксичні помилки в мовленні державних службовців під час виконання ними професійних обов'язків. Зроблено узагальнення щодо напрямів розв'язання проблем культури мовлення державних службовців.

Ключові слова: мовна культура, державні службовці, державна установа, спілкування, помилки.

Статья освещает общую характеристику языковой культуры государственных служащих. Проанализирована нормативно-правовая база, регулирующая вопросы языка государственных служащих на законодательном уровне. Рассмотрены типичные орфоэпические, орфографические, акцентологические, словообразовательные, морфологические, лексические и синтаксические ошибки в речи государственных служащих при исполнении ими профессиональных обязанностей. Обобщены направления решения проблем культуры речи государственных служащих.

Ключевые слова: языковая культура, государственные служащие, государственное учреждение, общение, ошибки.

The article deals with general characteristic of linguistic culture of civil servants in Ukraine as Ukrainian integration into European Union, globalization processes demand the necessity of highly-qualified state servants.

It has been determined that violation of language and communication norms by civil servants can cause misunderstanding and have negative impact on both their personal reputation and reputation of official institution they work for. It has been established that Public Service Act of Ukraine, Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On language test of persons applying for public service», Ukrainian Language Standard are main statutory acts regulating linguistic culture of civil servants legislatively. Ukrainian Language Standard is considered to have combined European experience regarding regulation of civil servants linguistic culture which is an important part of state policy. This experience obliges that civil servants use national language during their professional duties fulfillment as Ukrainian language is proclaimed to be national language which must be used by public institutions and

© Нагорна Ю. А., 2018

correspondingly by civil servants. It has been found that respect of national symbols, state history, human rights and freedoms by civil servants includes national language.

The combination of Ukrainian and Russian languages in the speech of civil servants has been defined to lead to literary language norms violation. Such typical speech errors as orthoepical, spelling, accentual, word-building, morphological, lexical, syntactical and stylistic ones have been analyzed by comparing public servants speaking with active norms of Ukrainian language.

The approach regarding the processes of civil servants linguistic culture improvement has been formed on the ground of material used.

Key words: linguistic culture, civil servants, official institution, communication, mistakes.

Сучасні інтеграційні процеси в Україні, її входження до системи міжнародних економічних, політичних та культурних зв'язків потребують висококваліфікованих державних управлінців. Діяльність державного службовця передбачає не лише професійне виконання його обов'язків, а й широку загальну освіту, що пов'язана з усним і писемним спілкуванням та мовленнєвою практикою, точним вираженням понять і категорій у різних сферах державного управління, оскільки під час виконання своїх службових обов'язків державний службовець має різні комунікативні ролі: веде ділове листування, складає проекти законів, постанов, договори й угоди, спілкується зі своїми колегами та громадянами. Недотримання й порушення державним службовцем мовних норм може викликати непорозуміння та негативно впливати на його імідж. Водночас уміння правильно, ясно й чітко висловити свої думки літературною мовою, володіння мистецтвом публічної мови сприяють його професійному й особистісному становленню.

Мовну культуру державних службовців наразі активно досліджують, на особливу увагу заслуговують праці В. Князєва [1], Н. Нижник [4], І. Плотницької [5], П. Редіна [8], які наголошують на важливості культури мовлення для фахівця будь-якого профілю, та Н. Крилової [3], яка зробила свій внесок у дослідження культури ділового спілкування.

Актуальність теми статті визначає недостатнє опрацювання проблеми культури мовлення у сфері державного управління, недослідженість причин низької комунікативної компетенції, що

подекуди демонструють окремі державні службовці. У сучасних умовах реформування українського суспільства проблема підвищення мовної культури державних службовців є актуальним завданням сьогодення, адже рівень культури мови впливає не лише на особистий імідж державного службовця, а й на установу, у якій він працює.

У статті ми поставили за мету проаналізувати культуру мови державних службовців та обґрунтувати шляхи її подальшого вдосконалення.

Стаття 8 Закону України «Про державну службу» визначає як обов'язок державного службовця використовувати державну мову під час виконання своїх посадових обов'язків, не допускати дискримінації державної мови і протидіяти можливим спробам її дискримінації, дотримуватися правил етичної поведінки і високої культури спілкування [6], для якої характерна нормативність, що визначає, у який спосіб мають спілкуватися люди в конкретній ситуації та завдяки якій можна уникнути багатьох проблем.

На виконання Закону України «Про державну службу» Постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2017 № 301 «Про організацію проведення атестації осіб, які претендують на вступ на державну службу, щодо володіння державною мовою» [7] затверджено Порядок атестації таких осіб.

Зміст вимог щодо вільного володіння українською мовою як державною для осіб, які претендують на посади державної служби, докладніше визначено в Стандарті української мови для державних службовців, створення якого є наслідком узагальнення досвіду діяльності державної служби в Україні, демократичних країнах Європи та світу, у яких мовне питання є невід'ємним складником державної політики. Цей досвід засвідчує потребу використання працівником державної інституції державної мови для виконання посадових обов'язків і розвитку його мовної особистості. Повага державного службовця до символів держави, якій він служить, до її історії, громадянських прав і свобод людини беззаперечно поширюється на державну мову.

Статус української мови як державної в багатоетнічному

суспільстві передбачає її функціонування в усіх сферах державної політики України. Це зумовлює ефективне впровадження Стандарту й неухильне його дотримання посадовими особами в їхній службовій діяльності.

Належний рівень фахової компетентності державного службовця можливий лише за наявності в нього відповідних мовної і комунікативної компетентностей, що полягають передусім у вільному володінні державною мовою.

Державний службовець, який вільно володіє державною мовою, повинен добре розуміти її структуру, знати особливості словникового складу та граматичної будови, правила написання слів та їх використання в різних функціональних стилях, зокрема в офіційно-діловому. Змістом мовної компетентності державного службовця є знання про функціонування й системну організацію української мови на рівнях лексики, граматики, фонетики і фонології, орфографії, орфоепії, пунктуації [9].

Аналізуючи культуру мови державних службовців, не можна не погодитися з думкою О. Козієвської, що внаслідок негативної взаємодії української й російської мов державні службовці нерідко порушують норми сучасної літературної мови. З огляду на це одним з найважливіших аспектів розроблення загальної проблематики культури української мови в нашій державі є аналіз помилок, що трапляються в процесі мовленнєвої діяльності [2, с. 7].

Аналіз фактичного матеріалу (Конституції України, стенограми пленарних засідань Верховної Ради України, Комітету з питань паливно-енергетичного комплексу, ядерної політики та ядерної безпеки, Комітету з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин) дає змогу згрупувати помилки в мовленні державних службовців у такий спосіб:

1. Орфоепічні й акцентологічні помилки, пов’язані з порушенням норм вимови (наприклад, [сеенге] замість [есенге], *проблєма* замість *проблема, ч`астина* з пом’якшеним [ч] замість твердого), наголосу (наприклад, *вип**а**док* замість *в**и**падок, серед**и**на* замість *сер**е**дина*), законів милозвучності (*в цьому раз**і** у*

місті виникають певні питання щодо фінансування видатків по аеропорту) (4).

2. Словотвірні, пов'язані з порушенням словотвірних норм: *непланована нарада* замість *незапланована нарада, солідаризуватися* замість *ставати солідарним, приналежність* до етнічної групи замість *належність* до етнічної групи (5).

3. Морфологічні, пов'язані з ненормативним утворенням словоформ у процесі їх змінювання. Наприклад, форма *чинності* у складі сталого сполучення слів *набирати чинності* (потрібно *набирати чинність*) (2); неправильне поєднання форм у процесі творення ступенів порівняння прикметників (*більш точніше, найбільш видатніший*) (2).

Значна кількість помилок у мовленні державних службовців пов'язана з відмінюванням числівників. На відміну від російської мови, в українській мові в числівниках на -*десят* перша частина не змінюється (наприклад, *попереднім скликанням облради було прийнято рішення збільшити депутатський корпус з шестидесяти восьми до ста п'ятидесяти депутатів* замість *попереднім скликанням облради було прийнято рішення збільшити депутатський корпус з шістдесяти восьми до ста п'ятдесяти депутатів*. Також нерідко порушують правило, за яким у складених порядкових числівниках змінюється лише остання частина. Тому, замість *голодомор тисячу дев'ятсот тридцять другого – тридцять третього років…, 10 місяців двох тисяч шостого року* потрібно вживати *голодомор тисяча дев'ятсот тридцять другого – тридцять третього років…, 10 місяців дві тисячі шостого року* (3).

У процесі мовлення постає багато помилок, що пов'язані з використанням сталих сполучень слів, до складу яких входять прийменники. Доволі нерідко ті службовці, які спілкуються українською та російською мовами під час виступів і неофіційно, перекладають сталі словосполучення за російськими моделями: *ми його заслухали по питанням* замість *ми його заслухали з питань*, обрати в секретаріат замість *обрати до секретаріату*, *при необхідності* замість *у разі потреби*, *к нам поступають такі*

пропозиції замість *до нас надходять такі пропозиції, в порядок денний включили* замість *до порядку денного внесли* тощо (6).

4. Лексичні – використання слів у ненормативних значеннях, порушення лексичної сполучуваності, невиправдані повтори й тавтологія, використання російських за структурою слів, що вимовляють на український кшталт. Наприклад, уживання лексеми *благополуччя* замість *добробут*: *Держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя* (1).

5. Синтаксичні – неправильна побудова сполучень слів, простих і складних речень. Розрізняють внутрішньомовні відхилення від норми, пов'язані з контамінацією засобів вираження синтаксичного значення в межах однієї мови (наприклад, у реченні «якщо протягом тридцяти календарних днів з дня подання законопроекту ... Верховна Рада України не прийме закон або *не відхилить поданий законопроект* більшістю від її конституційного складу» порушено правило керування дієслова, який у разі вживання з часткою *не* потребує після себе іменника в родовому відмінку – *не відхилить поданого законопроекту*), та відхилення, зумовлені міжмовною білінгвістичною інтерференцією (наприклад, уникнення конструкцій на *-но, -то*, які властиві саме офіційно-діловому стилю сучасної української літературної мови, підміна їх російськими відповідниками. Наприклад: *Цензура заборонена* (1); *На території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом* (1).

6. Стилістичні помилки, пов'язані з використанням мовних засобів, недоречних в офіційно-діловому стилі (розмовно-побутової лексики, жаргонізмів, вульгаризмів, нецензурної лексики тощо). Наприклад, уживання слів розмовного стилю в текстах інтерв'ю: *Ця стаття є тяжкою і громадяни отримають реальний строк позбавлення волі; Ми відчистимо наше місто від бандитської швалі; Нашим пріоритетом є боротьба з негодяями* (7).

Оскільки одним зі складників загальної професійної

культури є високий рівень володіння мовою як засобом спілкування, удосконалення культури усного та писемного мовлення державних службовців постає однією з важливих умов підвищення їх професіоналізму для забезпечення практичної реалізації функцій української мови в державному управлінні. Цю проблему може вирішити цілеспрямоване вилучення русизмів, невиправданих кальок і запровадження до вжитку власне українських слів, а також наполеглива праця кожного державного службовця над удосконаленням індивідуального мовлення.

Бібліографічні посилання

1. **Князєв В. М.** Філософія державного управління, її сутність, особливості та проблемне поле досліджень [Електронний ресурс] // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2014. – № 1. – С. 5–10. – URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2014_1_3 (дата звернення : 10.11.2017).
2. **Козієвська О. І.** Особливості формування культури мовлення у професійній діяльності державних службовців : автореф. дис. … канд. наук з держ. управління : 25.00.03 «Державна служба». – Київ, 2003. – 20 с.
3. **Крилова Н. Б.** Формування культури майбутнього спеціаліста. – Москва : Высшая шк., 1990. – 142 с.
4. **Нижник Н. Р., Мосов С. П.** Державне управління в Україні: функція координування [Електронний ресурс] // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2014. – № 6. – С. 111–116. – URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2014_6_24 (дата звернення : 10.11.2017).
5. **Плотницька І.М.** Теоретико-методологічні засади аналізу мовної політики в державному управлінні [Електронний ресурс] // Державне будівництво. – 2007. – № 1(1). – URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_1%281%29_7 (дата звернення : 10.11.2017).
6. **Про** державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII: [Електронний ресурс]. – URL : http://zakon3.rada.gov.

ua/laws/show/889-19/page5 (дата звернення : 10.11.2017).
7. **Про** організацію проведення атестації осіб, які претендують на вступ на державну службу, щодо володіння державною мовою: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2017 № 301 [Електронний ресурс]. – URL : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249955971 (дата звернення : 10.11.2017).
8. **Редін П. О., Терещенко В. М.** Ділова українська мова в державному управлінні. – Харків : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2012. – 232 с.
9. **Стандарт** української мови для державних службовців [Електронний ресурс]. – URL : http://nads.gov.ua/page/atestaciya-shchodo-vilnogo-volodinnya-derzhavnoyu-movoyu (дата звернення : 10.11.2017).

Джерела фактичного матеріалу

1. **Конституція** України [Електронний ресурс]. – URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254 (дата звернення: 11.02.2018).
2. **Стенограма** засідання Комітету з питань паливно-енергетичного комплексу, ядерної політики та ядерної безпеки від 01.06.2016 [Електронний ресурс]. – URL: http://kompek.rada.gov.ua/uploads/ documents/29678.pdf (дата звернення: 11.02.2018).
3. **Стенограма** засідання Комітету з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин від 17.06.2015 [Електронний ресурс]. – URL: http://kompravlud.rada.gov.ua/uploads/documents/32816 (дата звернення: 11.02.2018).
4. **Стенограма** комітетських слухань на тему: «Проблеми малих міст при проведенні реформи місцевого самоврядування та бюджетної децентралізації» від 22.05.2015 [Електронний ресурс]. – URL: http://komsamovr.rada.gov.ua /uploads /documents/40 933 (дата звернення: 10.02.2018).
5. **Стенограма** пленарного засідання Верховної ради України від 20.10.2006 [Електронний ресурс]. – URL:

static.rada.gov.ua/zakon/ skl5/2session/STENOGR/DOC/23.doc (дата звернення: 10.02.2018).
6. **Стенограма** пленарного засідання Верховної Ради України від 31.05.2016 [Електронний ресурс]. – URL: http://iportal.rada.gov.ua/ meeting/stenogr/show/6226.html (дата звернення: 04.02.2018).
7. **Українські** чиновники будуть відповідати за матюки [Електронний ресурс]. – URL: https://www.radiosvoboda.org/ a/24764188.html (дата звернення: 11.02.2018).

Рецензент: к. філол. н., доц. Крашенінникова Т. В.

УДК 811.161.32

Г. В. Наконечна, Г. Л. Вознюк

ЯВИЩЕ ПЛЕОНАЗМУ В НЕХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДНОМУ ТЕКСТІ

У статті проаналізовано частотні плеонастичні вислови в перекладних наукових і науково-популярних текстах на етапі мовного редагування. Виокремлено групи плеонастичних сполук за ознакою виникнення та за граматично-структурними й лексико-словотвірними ознаками. Вказано на причини появи плеонастичних сполук у текстах, зазначено способи їх уникнення.

Ключові слова: плеонастичні вислови, нехудожній перекладний текст, стилістичне відхилення, граматично-структурні ознаки, лексико-словотвірні ознаки.

В статье проанализированы частотные плеонастические выражения в переводных научных и научно-популярных текстах на этапе языковой правки. Выделены группы плеонастических сочетаний по признаку возникновения и по грамматически-структурному и лексико-словообразовательному признакам. Указаны причины возникновения плеонастических выражений в текстах и способы их правки.

Ключевые слова: плеонастические выражения, нехудожественный переводной текст, стилистическое отклонение, грамматически-структурные признаки, лексико-словообразовательные признаки.

Tautology and pleonasm are undoubtedly strong expressive means in fiction, folklore, publicistic and colloquial styles. At the same time, in scientific or popular science publications, the compounds mentioned are inappropriate and fall into the category of stylistic errors.

The relevance of the above study is determined by the high frequency of the occurence of pleonastic compounds in non-fiction texts, especially in translated scientific and popular scientific publications, of which the considered material has been particularly collected. The objective of the article is to examine pleonastic phrases as a kind of stylistic deviation; to show how they reduce the expressive quality of non-fiction text; to suggest the ways to their editing; to classify these expressions and to identify the causes of their occurrence in scientific and popular science texts.

The article analyses frequently used pleonastic expressions in such texts at the stage of language editing. The groups of pleonastic compounds on the basis of grammatical-structural and lexical-word-building features are distinguished. On the

© Наконечна Г. В., Вознюк Г. Л., 2018

basis of origin, the two groups of pleonastic compounds have been identified: conventional and authorial. From the grammatical-structural standpoint, the pleonastic word combinations (substantival, with the connection of the agreement, mainly two-component, and verbal, with the connection of adjoining and control, mainly two-component) and the pleonastic sentences have been distinguished. The lexical-word-building pleonastic compounds have been also found. The reasons for the occurence of pleonastic compounds in texts (consonant and educational), as well as the ways of editing of such stylistic peculiarities are indicated.

The described material might supplement the list of pleonastic expressions available in dictionaries used for drawing up a different kind of training tasks on stylistics, as well as – in the long run – become a part of the planned dictionary of tautological and pleonastic expressions.

Key words: pleonastic expressions, non-fiction text, translated text, stylistic deviation, grammatical-structural featuress, lexical-word-formation features.

Тавтологія і плеоназм є, безперечно, сильними виражальними засобами в художній літературі, фольклорі, публіцистичному та розмовному стилях. Натомість у наукових чи науково-популярних виданнях зазначені сполуки недоречні й належать до категорії стилістичних помилок.

Актуальність наведеного дослідження зумовлена високою частотністю побутування плеонастичних сполук у нехудожніх текстах, особливо в перекладних наукових та науково-популярних виданнях, перед тим як вони потрапляють на мовне редагування. Матеріал зібрано з науково-популярних текстів психологічного спрямування, що містять фрагменти розмовного стилю (розповіді пацієнтів).

Нашою метою в статті є розглянути плеонастичні фрази як вид стилістичного відхилення; показати, як вони знижують виражальну якість нехудожнього тексту; запропонувати способи їх редагування. Завдання статті – здійснити класифікацію зазначених висловлювань і проаналізувати причини появи такого виду сполук у наукових та науково-популярних текстах. Описаний матеріал може доповнити наявний у культуромовних довідниках перелік плеонастичних висловів, що їх використовують для укладання різних тренувальних завдань зі стилістики, а також увійти до планованого словника тавтологічних і плеонастичних сполук.

Про явище тавтології та плеоназму в контексті порушення

культури мовлення згадують автори низки мовностилістичних довідників, посібників [1, с. 31–36; 7, с. 39–40], академічних видань [5, с. 117–120], статей [6, с. 22–44]. Мусимо зазначити, що деякі автори під плеоназмом розуміють лише багатослів'я на власномовній основі, передусім синтаксичне, а семантичне дублювання на рівні *запозичене слово – власномовне слово* уналежнюють до тавтології [5, с. 117; 4, с. 175]. Натомість інші дослідники, ідучи за буквальним значенням терміна (від грец. *tauto* – те саме, *logos* – слово), під тавтологією розуміють «змістові повтори, які виникають у випадках, коли в реченні вживаються поряд спільнокореневі слова» [2, с. 51], а під плеоназмом (від. грец. *pleonasmus* – надмірність, надлишок) – «частковий збіг значень слів, що утворюють словосполучення: *пам'ятний сувенір*…, *передовий авангард*» [2, с. 50]. Схожо трактують це й автори збірника «Культура рідної мови» [3, с. 91]. У нашій статті сполуки неспільнокореневих слів з надлишковою семантикою уналежнюємо до явища плеоназму.

Автори посібника «Ділова українська мова», віддаючи належне нормативному плеоназму, зауважують, що ненормативна мовленнєва надмірність ускладнює сприймання тексту, втомлює читача, свідчить про низький рівень мовної культури людини: «Такі вислови свідчать про те, що мовець не розуміє значення іншомовного слова» [7, с. 40]. Зауваги слушні, але в нашому випадку йдеться про перекладачів – професійних знавців принаймні двох мов, тож стверджувати про низький рівень їхньої мовної культури і про те, що вони не розуміють (!) значення слова, яке перекладають, ми не можемо. Тут, на нашу думку, спрацювали інші чинники, про які скажемо нижче.

Висока частотність уживання властива групі аналізованих висловів, які умовно називаємо **узвичаєними плеонастичними сполуками**, тобто вказуємо на їх часткову толерованість у науковому (науково-популярному) стилі: *у своїй праці; в одному зі своїх листів; особисто прийшов; специфічні особливості; основна суть; навчальна аудиторія; у перспективі майбутнього; триває далі; продовжував далі; людська громада (спільнота); людський колектив; унікальний феномен; мудрий*

мислитель; мудрий філософ; важкий тягар; колишні випускники; театральна трупа; металева бляшанка; дивне чудо; дивна авантюра; виступили сльози на очах; зі сльозами на очах; омине стороною; надворі йшов дощ; підвів очі догори; опустив очі додолу; поступати вперед; підняті вгору плечі, моя друга половина; починати спочатку; прихований підтекст; повторяться знову; спокійний відпочинок; зустрічаються разом тощо.

Причиною появи деяких із зазначених одиниць є потреба заповнити синтаксичну паузу. Наприклад, поширений зачин рецензій, оглядів і схожих жанрів *«У своїй праці автор…»* містить семантично зайвий компонент *своїй,* однак його відсутність погіршує плавність тексту, його милозвучність. У такому разі, на нашу думку, варто добирати доречний контекстуальний синонім, як-от: *«у зазначеній праці», «у згаданій праці», «у цьому дослідженні»* тощо. Безперечно, певні узвичаєні плеонастичні сполуки тяжіють до фразем чи до стертих метафор (*дивне чудо, надворі дощ, виступили сльози на очах, омине стороною, моя друга половина*), тож категорично вважати їх помилковими не варто, особливо в розмовному, художньому чи публіцистичному текстах, однак ми виписали їх із науково-популярних текстів психологічного спрямування. Як уже зазначено вище, частина узвичаєних плеонастичних сполук належить до толерованих у науковому чи діловому стилях. Схоже слововживання спостерегла Г. Волкотруб: «Деякі плеонастичні словосполучення закріпилися в мові і не вважаються сьогодні порушенням лексичних норм. Це такі вирази, як: *букіністична книга…, експонат виставки…, монументальний пам'ятник…, реальна дійсність…, період часу…*» [2, с. 51]. Натомість деякі автори [4, с. 83–84; 8, с. 170–179] категорично заперечують нормативність будь-якого семантичного дублювання, зокрема вилучають з нормативного поля фрази *експонат виставки, період часу.* Зважаючи на певне вагання щодо доцільності вживати окремі плеонастичні сполуки, можемо припустити, що окремі з них свідчать про цікаві семантичні процеси в мові, коли запозичене слово

втрачає частину периферійних сем і починає жити своїм життям. Тут доречно згадати хоч би про сполуку *сервісне обслуговування*, під якою фахівці розуміють *гарантійне обслуговування*, а не обслуговування загалом, тобто спостерігаємо творення синонімного терміна-словосполучення внаслідок стирання частини сем, властивих слову в мові-джерелі.

Серед узвичаєних плеонастичних сполук побутують одиниці, причиною виникнення яких є намагання продублювати значення запозиченого слова власномовною лексемою (*мудрий філософ, дивна авантюра, специфічні особливості, унікальний феномен, у перспективі майбутнього*). Цікаво, що поява плеонастичного означення *мудрий* до старослов'янізму *мислитель* свідчить про певну «чужість» останнього в мовній свідомості перекладача. Позбутися в тексті зазначених стилістичних огріхів просто – вилучити зайві лексеми, а для досягнення синтаксичної гармонії можна використовувати нейтральні замінники, наприклад, замість *специфічні особливості* вживати *специфічні риси* тощо.

Зазначимо, що серед узвичаєних плеонастичних сполук приблизно половина не містить іншомовного елемента, тож говорити про нерозуміння слова не варто. Очевидно, причина стійкого вживання висловів з надлишковою семантикою навіть серед професіоналів полягає в психології мовців: потрібно підкреслити (підсвідомо) щось важливе або заповнити паузу і в такий спосіб досягти милозвучності. У цьому випадку під красою потрібно розуміти не логіку, а плавність звучання, що й пояснює, на нашу думку, поширення плеонастичних висловів серед мовців. Отже, основною причиною появи плеонастичних висловів, якщо відкинути думку про тотальне незнання мови й низьку культуру спілкування, є потреба консонансності. Безперечно, наполегливе нагадування мовознавців про шкідливість плеонастичних висловів має на меті досягти внутрішньої краси мови – логічної стрункості: «Через багатослів'я обсяг написаного збільшується, а ефект від повідомлення, навпаки, зменшується. Довготи «розмазують»

рельєфне вираження думки, вона стає розпливчастою, магістральна лінія оповіді безслідно губиться. Читачі тонуть у морі зайвих слів» [6, с. 38]. Іронія полягає в тому, що в наведеній цитаті зауважуємо принаймні два випадки плеоназму: розмазування рельєфного зображення = розпливчастість, а коли щось залишає слід, то воно не губиться. Висновок: плеоназм побороти досить важко. Одну з гіпотетичних причин цього ми навели, про другу скажемо згодом.

Другою групою аналізованих фраз є **авторські плеонастичні сполуки**, своєрідні оказіоналізми: *безвідповідальне ошукування, несправедлива дискримінація, великий мегаполіс, великий гала-концерт, додаткові факультативні ознаки, бездоганна досконалість, блюзнірська наруга, несправедливий (брехливий) наклеп, екскурсійний гід, військовий унтер-офіцер, снігова завірюха, непотрібні проблеми, хвалебні оди, злий демон, уявний фантом, цілісна єдність, початковий старт, повторяться знову, самокритика самих себе, марнуємо себе даремно, лише обмежено контролювали, голосно вигукували, соціум людей.*

З лексичного боку маємо сполуки із власномовних компонентів (*безвідповідальне ошукування, бездоганна досконалість, блюзнірська наруга, несправедливий (брехливий) наклеп, снігова завірюха, марнуємо себе даремно, голосно вигукували*) і комбіновані (*несправедлива дискримінація, великий мегаполіс, великий гала-концерт, додаткові факультативні ознаки, екскурсійний гід, військовий унтер-офіцер, непотрібні проблеми, хвалебні оди, злий демон, уявний фантом, початковий старт, лише обмежено контролювали*).

Можливі причини появи плеонастичних висловів на власномовному ґрунті ми вже з'ясували, тут розглянемо психологію виникнення семантичних дублетів взірця *власномовний компонент – запозичена лексема.* Якщо відкинути думку про незнання мов, то залишається дві причини появи таких фраз: 1) уже згадане бажання милозвучності (консонансності) і 2) намагання перекладача (очевидно, підсвідоме) «допомогти» читачеві, який не знає, на думку того самого перекладача, певної

мови. Тож другу причину появи плеонастичних сполук умовно можна назвати «просвітницькою».

З морфологічного боку аналізовані сполуки зазвичай є іменниковими словосполученнями зі зв'язком узгодження (*несправедлива дискримінація*), рідше трапляються дієслівні зі зв'язком прилягання (*голосно вигукували*) чи керування (*самокритика самих себе*). Структурно ці сполуки зазвичай двокомпонентні, зрідка трапляються трикомпонентні (*марнуємо себе даремно, додаткові факультативні ознаки*).

Чи не найцікавішу групу серед авторських плеонастичних висловів становлять **плеонастичні речення,** у яких семантичне дублювання буває прихованіше, ніж у словосполуках: *Чи* ***з'явилося*** *відчуття неповноцінності,* ***якого*** *ви* ***раніше не знали****?* ***Знову*** *створює* ***нову*** *напругу. У* ***минулому*** *вони були* ***колись*** *заражені. Речовина може потрапляти* ***з молоком матері*** *до організму* ***дитини****,* ***яку вона годує****. Її* ***увагу привернув*** *разючий контраст,* ***який вона побачила****. Діти* ***ходили до школи і вчилися****. Відкрили* ***там*** *притулок при* ***тамтешній*** *лікарні.* ***Взаємно*** *обдаровують* ***одне одного****. Перебували* ***разом наодинці.*** ***Адресат****,* ***якому надсилають*** *листа.* ***Знову й знову постійно*** *потрапляють у поле зору.* ***Сам власноруч*** *встановив межу.* ***Розвернувся на 180 градусів у протилежний бік****. Хто не мав подібного* ***досвіду в минулому****. Не прагнув більше* ***нічого іншого****. Відчуваю смак зірваних* ***з дерева фруктів****.* У плеонастичних реченнях семантичне дублювання відбувається в підрядних частинах складнопідрядного речення (*з'явилося ..., якого раніше не знали*), в однорідних головних та другорядних членах речення (*ходили до школи і вчилися; знову й знову постійно*), у неоднорідних другорядних членах речення (*взаємно ... одне одного*). Трапляється повторення інформації і на рівні головний член речення – другорядний член речення (*сам ... власноруч*).

Украй рідко трапляються **лексично-словотвірні плеонастичні сполуки**, як-от ***маленька*** *кімнат****к****а, дотримав****ся*** ***своєї*** *обіцянки* ***наново пере****осмислити,* у яких форманти (*-к-, -ся, пере-*) дублюють лексичне значення іншого компонента.

Проаналізовано часто вживані плеонастичні вислови, що

трапляються в перекладних наукових і науково-популярних текстах під час мовного редагування. За ознакою виникнення виокремлено дві групи плеонастичних сполук: узвичаєні та авторські. Із граматично-структурного погляду виділено плеонастичні словосполучення (іменникові – зі зв'язком узгодження, переважно двокомпонентні; дієслівні – зі зв'язком прилягання та керування, переважно двокомпонентні) і плеонастичні речення. Виявлено також лексично-словотвірні плеонастичні сполуки. Вказано на причини появи плеонастичних сполук у текстах (консонансна і просвітницька), запропоновано способи редагування таких стилістичних особливостей. Проаналізований матеріал доповнює базу плеонастичних висловів, що їх можна використовувати в навчальному процесі для різного типу завдань. У перспективі – укладання словника плеонастичних сполук.

Бібліографічні посилання

1. **Вознюк Г. Л., Булик-Верхола С. З.** Українська мова (за професійним спрямуванням). – Львів : Вид-во Львівськ. політехніки, 2017. – 308 с.
2. **Волкотруб Г. Й.** Стилістика ділової мови. – Київ : МАУП, 2002. – 208 с.
3. **Кочан І. М., Токарська А. С.** Культура рідної мови : зб. вправ і завдань. – Львів : Світ, 1996. – 232 с.
4. **Микитюк О.** Культура мовлення: особливості, завдання, цікавинки. – Львів : Вид-во Львівськ. політехніки, 2014. – 236 с.
5. **Микитюк О.** Сучасна українська мова. – Львів : Вид-во Львівськ. політехніки, 2010. – 428 с.
6. **Селігей П.** Типи багатослів'я в наукових текстах // Українська мова. – 2013. – № 4. – С. 22–44.
7. **Середницька А. Я., Куньч З. Й.** Ділова українська мова. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2007. – 140 с.
8. **Фаріон І. Д.** Мовна норма: знищення, пошук, віднова. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. – 328 с.

УДК 808.3’541.2

А. Я. Середницька

СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ ДІЄСЛІВ *ХОДИ* В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ ТА В ЖАРГОНІ СТУДЕНТІВ

У статті зіставлено кількісні та структурні характеристики семантичних полів дієслів ходи в літературній і жаргонній мові. Установлено, що жаргонне поле є значно меншим, стилістично й сематично обмеженим. Це спричинює збіднення й примітивізацію мови студентів.

Ключові слова: семантичне поле, дієслова *ходи*, синонімічний ряд, жаргон.

В статье представлено сравнение количественных и структурных особенностей семантических полей глаголов ходьбы в литературном языке и жаргоне. Жаргонное поле отличается от литературного сравнительно небольшим количеством глаголов, бедностью семантических значений и стилистических характеристик. Из-за жаргонизации язык студентов теряет выразительность, становится более примитивным.

Ключевые слова: семантическое поле, глаголы *ходьбы*, синонимический ряд, жаргон.

The article is dedicated to the comparative analysis of quantitative and structural characteristics literary and slang Ukrainian verbs. It deals with the literary and slang semantic field, which is consists of the verbs with the meaning of walking. My goal is to describe semiotic processes in the semantic field of Ukrainian standard words and slang words which are used in student social class.

This article gathers a large number of slang words of walking (84), examines semantic processes linked with the forms of social life. It studies verbs, their structural properties, investigate their use and signifance for different members of a language community, determines standard literary words frequency in student speech, quantity of standard literary language words (200) and slang words (84), quantity of synonymous series (49 in standard literary language and 5 in slang). The article also examines slang expressions and fixed phrases, idioms and determines there meanings, which are matches with the semantic of slang synonymous series.

Although expressions that began as slang constructions often find their place into the standard language, the semantic field of slang verbs is poorer not only by the quantity of verbs and its stylistic potential, but is also semantically limited. In addition, it is not appropriate in formal situations. Slang is very

© Середницька А. Я., 2018

informal language that is usually spoken rather than written, so it consists of not only Ukrainian words. It is formed of English, German, Russian, Polish words.

This issue becomes especially important when we consider the low level of standard Ukrainian language verbs in student speech. In spite of small quantity slang words of walking have a high frequency which can be compare with main literary words 'go' and 'walk'. This means that Ukrainian language is in danger because of low cultural level and literacy of members of a language community.

The research results can be used in some fields of linguistic theory and practice: in forming of slang dictionaries; in resorting of Ukrainian national language conceptualization of the surrounding world.

Key words: semantic field, verbs with the meaning of walking, archlexem, synonymous series, slang.

Останнім часом мова молоді зазнає значних негативних змін не лише внаслідок процесів інтерференції (побутування суржику), а й унаслідок жаргонізації. Щоб з'ясувати масштаби поширення жаргону, ми проаналізували зміни у вживанні літературного поля дієслів *ходи* й зіставили його зі схожим жаргонним полем. У процесі дослідження було встановлено кількість дієслів у літературному й жаргонному полі; проаналізовано значення дієслів обох полів методом компонентного аналізу; зіставлено кількість лексико-семантичних диференційних сем, за якими побудовано синонімічні ряди в обох полях.

Хоч вивченню семантичних полів в мовознавстві присвячено чимало праць науковців, спроба зіставити характеристики літературного й жаргонного поля залишається актуальною. Літературне поле дієслів *ходи* сформовано методом суцільної вибірки із тлумачного словника української мови (далі – СУМ) [4]. До нього входять високочастотні, загальновживані слова, що формують основний лексичний фонд мови й виражають поняття 'переміщатися кроками'. Дієслова *ходи* становлять найвагомішу частку (1025 дієслів) з 8066 дієслів переміщення. До складу поля входять 200 непохідних і 825 похідних дієслів. Про значущість поля свідчить не лише його обсяг, а й висока частота вживання лексичних компонентів [6]. Дієслова *ходи* належать до основного лексичного складу мови, оскільки називають надзвичайно поширені процеси переміщення.

Літературне поле дієслів *ходи* є найбільшим серед дієслів переміщення. Значення дієслів містять 49 лексико-семантичних диференційних сем і 30 сем, виражених словотвірними засобами. За лексико-семантичними семами слова в полі можна поділити на 49 синонімічних рядів із синонімами-домінантами, які подано в дужках після назви ряду: *іти безцільно (віятися), іти великою масою (товпитися), іти дрібними кроками, швидко (дріботіти), іти навпростець (прямувати)* тощо [3, с. 38].

Для вивчення частоти вживання та сприйняття слів літературного поля дієслів *ходи* проведено опитування ста студентів. Вони отримали перелік з 61 найчастотніших непохідних літературних дієслів, семантика яких є інтегральною порівняно з похідними, що містять ще й словотвірні значення [1, с. 66].

Студентам було запропоновано відповісти на такі питання:

1. Які із цих слів на позначення ходи Ви вживаєте?

2. Значення яких із цих слів Ви розумієте?

3. Які ще слова Ви вживаєте для позначення процесу ходи разом з жаргонними?

Наведено список з 61 дієслова: *бігати, блудити, блукати, брести, бродити, валити, вештатися, волоктися, гуляти, дибати, дріботіти, клигати, котитися, крастися, крокувати, кружляти, крутитися, кульгати, лазити, литися, лізти, лопотіти, манджати, марширувати, никати, огинатися, плентатися, плестися, плисти, повзти, простувати, прямувати, пхатися, ринути, сипати, сипатися, сновигати, снувати, снуватися, ступати, сунути, сунутися, текти, теліпатися, тинятися, тиснутися, тіснитися, товпитися, тупати, тупотіти, тягти, тягтися, ходити, хлинути, чалапати, чвалати, чимчикувати, човгати, швендяти, шкандибати, шпарити.*

Підсумки опитування щодо вживання та розуміння дієслів подано за спаданням частотності:

Уживають	**Розуміють**
Іти 100 *Ходити* 100	*Іти* 100 *Ходити* 100

Гуляти 100 *Лазити* 83 *Повзти* 82 *Лізти* 75 *Валити* 73 *Плентатися* 64 *Пхатися* 61 *Бродити* 58 *Марширувати* 55 *Шкандибати* 50 *Котитися* 46 *Прямувати* 46 *Сунути* 46 *Вештатися* 44 *Блукати* 43 *Тинятися* 43 *Блудити* 40 *Волоктися* 34 *Крутитися* 36 *Чалапати* 36 *Крастися* 33 *Ступати* 33 *Никати* 32 *Шпарити* 32 *Сунутися* 30 *Крокувати* 28 *Чимчикувати* 28 *Теліпатися* 27 *Кружляти* 25 *Клигати* 23 *Швендяти* 23 *Брести* 21 *Кульгати* 21 *Плисти* 21 *Тиснутися* 21 *Тупати* 20	*Гуляти* 100 *Лазити* 95 *Блукати* 94 *Марширувати* 93 *Валити* 92 *Повзти* 92 *Лізти* 91 *Бродити* 88 *Плентатися* 88 *Блудити* 86 *Вештатися* 86 *Пхатися* 85 *Крокувати* 83 *Прямувати* 83 *Крастися* 81 *Шкандибати* 81 *Волоктися* 75 *Кружляти* 75 *Котитися* 74 *Крутитися* 74 *Кульгати* 74 *Сунути* 72 *Тинятися* 72 *Дріботіти* 68 *Чалапати* 64 *Ступати* 63 *Тупати* 60 *Швендяти* 60 *Чимчикувати* 58 *Теліпатися* 57 *Брести* 56 *Клигати* 55 *Шпарити* 53 *Никати* 52 *Сунутися* 52 *Дибати* 51

Тягти 20	*Тупотіти* 50
Плестися 19	*Плестися* 48
Дибати 16	*Плисти* 48
Дріботіти 15	*Тиснутися* 48
Човгати 14	*Тягти* 48
Тягтися 12	*Простувати* 42
Сипати 10	*Тягтися* 41
Текти 9	*Огинатися* 37
Тіснитися 8	*Човгати* 35
Тупотіти 8	*Товпитися* 34
Простувати 7	*Ринути* 33
Снувати 7	*Тіснитися* 33
Товпитися 7	*Литися* 28
Огинатися 6	*Сипати* 27
Сновигати 4	*Хлинути* 25
Сипатися 3	*Сипатися* 24
Хлинути 3	*Снувати* 24
Лопотіти 1	*Текти* 23
Манджати 1	*Сновигати* 18
Чвалати 1	*Чвалати* 12
Литися 0	*Снуватися* 10
Ринути 0	*Лопотіти* 5
Снуватися 0	*Манджати* 5

Отже, слова літературного поля студенти не лише рідко вживають, а й навіть перестають розуміти їх, що є свідченням небезпечних процесів. Передусім «відмирають» метафоричні дієслова (напр., *литися, плисти, ринути, сипати, сипатися, текти, хлинути* в значенні ‘іти суцільною масою’), рідковживані слова *дибати, дріботіти, лопотіти, манджати, сновигати, снувати, снуватися, тягтися, чалапати, чвалати, човгати.* Хоч пасивне розуміння більшості синонімів слова *іти* ще не втрачено, але деякі з них для студентів уже звучать як незвичні, «книжні», нехарактерні для розмовного стилю.

Ми спробували з’ясувати, чим замінюють студенти літературні слова. Жаргонне поле дієслів *ходи* складено з 84

лексичних компонентів. Очевидно, така порівняно невелика кількість жаргонних слів цілком задовольняє потреби опитуваних, адже жаргонне поле в мовленні студентів не зовсім заміняє, а лише доповнює літературне.

Нижче подаємо перелік названих студентами жаргонних слів за спаданням частотності. До односпрямованих відповідників дієслова *іти* належать слова: *пензлювати* (42), *шурувати* (40), *пинзлювати* (32); *топати* (30); *шурувати, шуруй* (31); *петляти* (*пєтляти; пітляти*) (20); *чухати, давай чухай* (14); *канати*, *канай* (10); *чесати, чеши* (7); *пхнути* (6); *кантувати* (4); *ломитися* (4); *розсікати* (4); *рулити* (4); *шкребти* (3); *блендати* (2); *вишивати* (2); *глипати* (2); *ножкувати* (2); *пішкувати* (2); *шпацерувати* (2); *шпіляти* (2); *борознити*, *брити*, *валяти*, *вимальовувати, газувати, гибати*, *двігати, зміщатися*, *костиляти, кросувати*, *мувати*, *пілотувати*, *пиляти, плигати*, *скіпати*, *чопати, чухати, шльопати, шманати, шмуляти, шпріцувати, шуміти*. Серед наведених жаргонізмів є немало спотворених іншомовних слів (російських, польських, англійських, німецьких).

Менше жаргонних замінників у дієслова *ходити*: *шлятися* (4); *маятися* (2); *ошиватися* (2); *дрейфувати, тусуватися, суватися, триндатися, шмигатися.* Така закономірність характерна і для літературної мови: *іти* має 156 синонімів, а *ходити* – 44.

У жаргоні є п'ять синонімічних рядів: '**втікати**' – *злиняти* (17); *звалювати, звалити* (10); *свалювати* (4); *смотатися, сматувати, уматувати* (4); *змиватися* (2); *вшиватися*, *здриснути, зникнути*, *зніматися*, *линяти*, *скручуємося*; **іти** '**повільно**' – *тащитись* (2); **іти** '**швидко**' – *газувати* (2), *шурувати*; *нарізати* (2); *форсувати* (2); **іди** '**звідси**' – *греби, греби звідси, гриби звітай* (10); *згинь* (3); *зникни* (3); *бігом* (2); *дуй звідси* (2); *бризь, брись; двигай; скрийся; спішися звідси; сховайся*; *теряйся звідси;* **іди** '**сюди**' – *подь сюда* (2); *дуй сюди.*

У жаргоні, як і в літературній мові, є синонімічні ряди із семами '*швидко*' і '*повільно*'. Особливістю жаргону є синонімічні ряди, у яких лексико-семантичні семи поєднані із граматичними

значеннями наказового способу: *йди* + сема напряму ‘сюди’ та *йди* + сема напряму ‘звідси’. Крім того, у жаргоні є ряд ‘*втікати*’, що також не має адекватних синонімічних рядів у літературному полі. Можливо, ці ряди з’явилися через вплив кримінальних реалій на формування жаргонної лексики: для осіб певного типу найважливішим є те, як втекти, прогнати чи закликати людину.

Зрозуміло, що за такої невеликої кількості диференційних сем і відповідних їм синонімічних рядів жаргонні дієслова переміщення не можуть конкурувати з літературними дієсловами. Адже 49 синонімічних рядів літературних дієслів переміщення можуть передати всі тонкощі й видозміни процесу ходи, які відображає мовна картина світу [3]. Щодо стилістичних ресурсів жаргонних слів, то більшість з них затиснуті в найвужчі межі вульгарного розмовного стилю.

Не багатшою є і фразеологія. Студенти рідко згадують нормативні фразеологізми *брати ноги в руки* (2); *накивати п’ятами; одна нога тут, друга там.* Переважають фразеологізми сумнівної якості й походження. Їх можна поділити на групу фразеологізмів, синонімічних до літературної архілексеми *іти*: *тягнути ногу, тяни лапу, тягни ногу* (15); *крутити колеса; рухати поршнями*; *рухати мештами; рухати тілом*; *шевелити колесами;* у наказовому способі – *рухай своїми заготовками*; а також групи, близькі до жаргонних синонімічних рядів ‘**втекти**’ – *дати на ноги*; **іти** ‘**швидко**’ – *в темпі вальса; включити форсаж; дати газу*; у наказовому способі – *дьоргай ногу;* **іди** ‘**звідси**’ – *зроби так, щоб я тебе шукав* (3); *котись звідси* (2); *улітучся отсюдова* (2); *іди звідки ти прийшов; неси ноги звідси; піди так далеко, щоб ти здавався маленьким;* **іти** ‘**у стані зміненої свідомості**’ – *іти на автопілоті* (3).

Більшість із цих фразеологізмів є стійкими метафоричними словосполученнями, що загалом характерно для жаргонних слів та висловів, або іншомовними запозиченнями. Цікаво, що значна кількість метафор стосуються руху механізмів: *іти на автопілоті*; *крутити колеса*; *рухати поршнями*; *шевелити колесами*; *рухай своїми заготовками*; *включити форсаж; дати газу.* Можливо, така закономірність властива лише для мовлення

студентів технічних спеціальностей.

Те, що процеси збіднення активного лексичного фонду зачепили одне з найпотужніших семантичних полів, свідчить про їхню силу і небезпечність. Активне літературне слововживання поступово скорочується до мінімуму. Крім архілексем *іти* (100), *ходити* (100), активно вживають стилістично нейтральні слова *гуляти* (94), *марширувати* (55), *прямувати* (46), *крокувати* (28), та розмовно-фамільярні *лазити* (83), *повзти* (82), *лізти* (75), *валити* (73), *плентатися* (64), *пхатися* (61), *бродити* (58), *шкандибати* (50). Однак частоту вживання, вищу за 50, мають лише 12 дієслів з наведеного в опитуванні списку. Натомість набувають широкого використання жаргонізми: *пензлювати* (42), *шурувати* (40), *пинзлювати* (32); *топати* (30); *шурувати, шуруй* (31); *петляти* (*пєтляти; пітляти*) (20) тощо.

Як відомо, причиною появи й активного вживання жаргону є мовна колективна гра, прагнення вирізнитися, зробити своє мовлення оригінальним, свідомо ненормативним. На екстралінгвальному рівні впливає пропагування кримінальної псевдоромантики засобами масової інформації, особливо телебаченням. Сприяє поширенню жаргону також і те, що чимало сучасних молодіжних письменників, деякі вважаються саме молодіжними (зокрема, Л. Дереш, С. Жадан, Б. Жолдак, В. Кожелянко, А. Кокотюха, О. Ульяненко, частково О. Забужко, Ю. Андрухович, Ю. Винничук), підносять цю мову до рангу літературної. Те, що жаргонні слова надруковано в книжці, яка все ще залишається авторитетом для молоді, сприяє проникненню їх до повсякденної лексики.

Деякі мовознавці вважають, що жаргонізми збагачують мову [5, с. 12]. Безперечно, можна трактувати жаргонізми як вияви мовної гри, оцінювати їхню метафоричність, сприймати їх як внесок у сміхову і карнавальну культуру. Частково можна погодитися, що подекуди вони стають свіжим струменем, який оновлює мову і не дає їй залишитися сухим нормативним надбанням, зафіксованим винятково на сторінках академічних видань. Можливо, із часом і жаргонізми потраплять до словників, як *пальці* замість *персти*.

Використати обмежену кількість жаргонізмів з експресивною метою в певній комунікативній ситуації може навіть освічена та інтелігентна людина, яка зазвичай розмовляє літературною мовою. Однак молодь нерідко не знає літературної мови, і жаргон стає для неї єдиним засобом спілкування в будь-якій сфері й обставинах. Водночас жаргонна мова не здатна передати ні всього змісту, ні нюансів стилістичного забарвлення. Лексичний склад літературного поля *ходи* становить 200 непохідних слів, жаргонного – 84. Літературні слова містять 49 лексико-семантичних диференційних сем, і відповідно 49 синонімічних рядів, а жаргонні – 5 синонімічних рядів. Із проведеного порівняння літературного та жаргонного семантичного поля дієслів *ходи* робимо висновок, що жаргонна лексика є значно біднішою в семантичному плані порівняно з літературною.

Бібліографічні посилання

1. **Московая Э. А.** Структура лексико-семантической группы глаголов перемещения // Ученые записки Свердловского гос. пед. института. Вопросы лексикологии. – 1969. – Т. 97. – С. 61–68.
2. **Середницька А.** Наукова і мовна картина поняття переміщення (на матеріалі дієслів переміщення української мови) // Мова та історія : періодичний зб. наук. пр. – Київ, 2005. – Вип. 83. – С. 36–47.
3. **Середницька А. Я.** Структура семантичного поля дієслів ходи в ідеографічному словнику дієслів переміщення // Вісник: Проблеми української термінології. – Львів : Нац. ун-т «Львівська політехніка», 2006. – № 559. – С. 96–99.
4. **Словник** української мови : в 11 т. – Київ : Наук. думка, 1970–1980.
5. **Ставицька Л.** Короткий словник жаргонної лексики української мови. – Київ : Критика, 2003. – 336 с.
6. Частотний словник сучасної української художньої прози : у 2 т. / за ред. Перебийніс В. С. – Київ : Наук. думка, 1981. – Т. 1. – 863 с.; Т. 2. – 855 с.

УДК 811.161.2’35

І. Д. Фаріон

ПРАВОПИСНІ НОРМИ у 20-30-х рр. ХХ ст. КРІЗЬ ПРИЗМУ ПОЛІТИЧНИХ ПЕРСОН

У статті розглянуто зміни правописних норм у 20-30-ті рр. ХХ ст. крізь призму позамовних чинників, зокрема ролі політичної персони та суспільно-політичних обставин у напрацюванні і затвердженні основної мовної конституції – деукраїнізованого Правопису 1933 р., що і досі чинний у своїх основних приписах. Розглянуто першу хвилю руйнування Правопису 1929 р. і смертельне протистояння в цьому процесі політичних персон М. Скрипника та деукраїнізаторів правопису П. Постишева, В. Затонського, А. Хвилі, Н. Кагановича.

Ключові слова: український правопис, лінгвоцид, етноцид, політичні персони, мовна конституція, совєтизація мови, «червоний» правопис, українізація, московсько-більшовицька окупація.

В статье исследуются изменения украинского правописания в 20-30-е г. ХХ в. в контексте экстралингвистических факторов, то есть роли политической личности и общественно-политических обстоятельств в принятии и утверждении основной языковой конституции – деукраинизированного Правописания 1933 г. Анализируется первая волна уничтожения Правописания 1929 г. и смертельное противостояние в этом процессе политических персон Н. Скрыпника и деукраинизаторов правописания П. Постышева, В. Затонского, А Хвыли, Н. Кагановича.

Ключевые слова: украинское правописание, лингвоцид, этноцид, политические персоны, языковая конституция, советизация языка, «красное» правописание, украинизация, московско-большевицкая окупация.

The article reveals changes of the orthography regulations in the 20-30th of the XX century through the prism of outer language factors, particularly the role of a political personality and social and political circumstances in the developing and establishment of a fundamental language constitution – deukrainizied Orthography of 1933. It covers the first wave of destruction of Orthography of 1929 and mortal opposition of political personalities M. Skrypnyk and deukrainizers of the first joint academic orthography P. Postyshev, V. Zatonsky, A. Khvylia, N. Kaganovich in this process.

Current Ukrainian orthography (2012) is a consequence and legitimizing of

© Фаріон І. Д., 2018

the deukrainizied soviet language. Deukrainization was realized through interference and assimilation as linguicide and Holodomor and terror directed against Ukrainians as genocide. It is intended to explore the first wave of the formation history of «red» orthography as a fact of our political reality in the light of a political personalistic factor. Our aims include finding and exploring the role of fundamental political personalities in orthography codification and their ethnic background as well as their ideas and beliefs revealing.

The analysis of the political personalistic factor and social and political circumstances in the 20-30th of the XX century orthography regulations codification was of crucial importance: struggle for the language regulation obtained the price of the very human life, which proves the nation- and state-building role of orthography.

Key words: Ukrainian orthography, linguicide, ethnocide, political personalities, language constitution, language sovietization, «red» orthography, ukrainization, Moscow Bolshevik occupation.

Чинний *Український правопис* (ост. вид. 2012 р.) як основна *мовна конституція* і *наріжний камінь культури мови* – це наслідок і узаконення так званої української совєцької мови, яку «нормалізовано» у 20-30-ті рр. XX ст. «Нормалізацію» здійснено через насильну зміну внутрішньої структури мови (інтерференція та асиміляція як *лінгвоцид*) та зовнішній демографічний вплив на носія цієї мови (Голодомор, репресії та терор шодо українців як *геноцид*). Ці катастрофічні явища *лінгвоциду* та *геноциду* актуальні не лише як історичні факти-пересторога, але і як сучасна мовна реальність, що складно піддається до зміни. Ухвалений чужинцями через терор щодо українців Правопис 1933 р. і досі чинний. Значний сегмент українського суспільства і досі в колонізованому стані, що і є основною причиною незмінених «червоних» норм правопису.

Наша мета – розглянути першу хвилю історії творення «червоного» правопису як факту суспільної реальности крізь призму політичного персоналістичного чинника. Серед завдань – виведення та аналіз ролі стрижневих політичних постатей у кодифікації правопису в часи першої хвилі совєтизації, зокрема висвітлення їхнього етнічного походження та ідейно-світоглядових переконань.

За час оприлюднення ухвали І Міжнародного конгресу україністів від 27 серпня – 3 вересня 1993 р. про потребу повернення до автентичних норм першого соборного

й академічного правопису напрацьовано низку поважних студій із цієї проблеми, серед яких надважливою є Хрестоматія з історії українського правопису [4], джерелознавча праця про історію нашого лінгвоциду [12], монографічні дослідження В. Німчука [8], І. Фаріон [14], Д. Данильчука [2] та численні статті і збірники конференцій [10]. Натомість пропонована розвідка – це акцент на ролі політичної персони та історичних обставин у творенні мовної конституції як артефакту культури та політики.

Московсько-більшовицька окупація України у 20-ті рр. XX ст. призвела до повної деструкції наріжного каменя культури мови – першого академічного і соборного українського Правопису 1929 р., який затвердив нарком освіти М. Скрипник 6 вересня 1928 р., а ВУАН та НТШ ухвалили його 1929 р. Саме відтоді його й почали називати «Українським правописом» [2, с. 56; 7, с. 18]. Вирішальну роль у затвердженні цього правопису відіграв націонал-комуніст з Донеччини (з Ясинуватої Бахмутського повіту) **М. Скрипник** (1872–1933), який у знаковій на сьогодні статті «Донбас і Україна» (1920) виписав характерні мовні пріоритети, зумовлені природністю української мови в устах донецького селянина: «*Українського селянина ми зможемо завоювати, лише підходячи до нього із зрозумілою йому мовою, а коли треба, то й вивчаючи навіть цю саму мову. Ось чому комуністична партія в своїй резолюції ЦК КП(б)У прямо поставила своїм завданням розвиток української культури, «культивування» української мови, навчання її державних службовців – радянських службовців*» [11, с. 12].

Не менше злободенні соціолінгвальні спостереження М. Скрипника, висловлені у статті «Есперантизація чи українізація» (1930). Переймаючись «*кепською справою з українізацією Сталінщини та взагалі Донбасу*» і висловлюючи сподівання, що «*в майбутньому запевно зукраїнізується Сталін**е***» (звернімо увагу на флексію -е в цьому топонімі, що тепер Донецьк), він покликається на дані перепису «*людности з 1926 року*», відповідно до якого виявлено патологічне явище в Україні, яке і сьогодні має масштабні обриси: невідповідність етнічного походження і визначення «рідної» мови (відповідно до

перепису 2001 р., 14% (бл. 5 млн.) українців назвали рідною мовою російську). М. Скрипник це соціолінгвальне явище, що охопило тоді 1 400 000 осіб, називає «*коефіцієнтом 300-літнього русифікаторства царату*» і «*наслідком пригноблення українського народу*»: «*Цю спадщину 300-ліття зліквідувати відразу абсолютно неможливо. Це великий процес культурний і господарчий, що відбувається тепер, йде величезними кроками*». Коефіцієнтом цієї русифікаторської політики є також так звана «*ламана мова*» зросійщених українців, що говорять «*з російським акцентом та з домішкою російських слів*» [11, с. 186–187].

Ще однією базовою проблемою зазначеної статті є зароджуване соціолінгвальне явище протистояння між *інтернаціоналізацією* (тепер космополітизацією та лібералізмом) та *українізацією* (тепер націоналізмом і консерватизмом), а саме між: *есперантом* та українською мовою. Звісно, що форму *есперанто* М. Скрипник змінює за аналогією до іменників другої відміни. Цей політичний діяч слушно зауважує, що новітня *есперантизація* суспільства – це зовсім не спосіб інтегруватися у світову спільноту (хоч би задля розбудови комунізму), а прихований і зловмисний спосіб «*підмінити українізацію есперантизацією*»: «*Ця есперантизація йде проти українізації… … Для нас питання українізації це є питання мільйонів трудящих мас. Це невід'ємне завдання цілої соціялістичної перебудови країни. Тому знову я підчеркую, що лінію проведення* ***есперантизації замість українізації*** *треба категорично й рішуче засудити і відкинути*» [11, с. 190–191]. Чи не нагадує це сьогоднішню безпрецедентну англіїзацію освітньо-наукового простору, що зумисне здійснюють не поряд, а замість потрібної і тотальної українізації?

На ту пору тотальної московізації України його доля як «надхненника» українізації [16, с. 323–324] була визначена: неминуча загибель, тому, не чекаючи на здійснення вироку від П. Постишева, він вчинив самогубство 7 липня 1933 р.

Одночасно знищено основний продукт багатолітньої мовознавчої правописної думки та кульмінацію скрипниківської

українізації 20-х рр. – «Український правопис» (1929). Від весни 1933 р. розпочалася безприкладна атака на «скрипниківський» правопис, а вже наприкінці 1933 р. вийшло його перше совєтизоване і деукраїнізоване видання. Передували цьому постанови Наркому освіти УРСР уже на чолі з **В. Затонським** (1888–1938, родом із Хмельниччини) з дуже промовистими мілітарними назвами: *«Резолюція Комісії НКО в справі перевірки роботи на мовному фронті», «Резолюція Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в питаннях термінології», «Резолюція Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в справі граматичній»* та у виступі і книжці очільника новоствореної Правописної комісії, заввідділу агітації і пропаганди Політбюро ЦК КП(б)У, заступника наркома освіти **А. Хвилі** – *«Націоналістична небезпека на мовному фронті й боротьба проти неї»* (26 квітня 1933 р.), *«Знищити коріння українського націоналізму на мовному фронті»*, а також у низці статей «правильних» мовознавців у журналі «Мовознавство» за 1933 р., що написані в пік Голодомору і ще не зросійщеною українською мовою, зокрема в царині фонетичній. Саме того року, як свідчив в одній із доповідей 1934 р. нарком освіти В. Затонський, знищено **1649** українських науковців-«націоналістів», здебільшого фахівців з української мови та історії [12, с. 140–148; 9, с. 136–137]. Символічно, що того самого В. Затонського, що здійснював уніфікацію українського та російського освітніх процесів, збільшував кількість годин на вивчення російської мови, знищував Кам'янець-Подільський державний університет, воював з «галицьким» діялектом, совєтизував правопис, арештовано прямо в кінотеатрі 3 листопада 1937 р. і звинувачено в належності до «*антирадянського українського націоналістичного центру*» і 29 липня 1938 р., усупереч вирокові 10 років тюремного ув'язнення, – розстріляно того самого дня [15].

Виняткову роль у першій хвилі знищення «Українського правопису» 1929 р. відіграв заступник В. Затонського **А. Хвиля** (1898–1938, справжнє прізвище Олентир чи Олінтер, родом із Чернівеччини), відомий своїми статтями про вигаданий

петлюрівський антисемітизм [1]. 25 квітня 1933 р. при Наркомосі створено Комісію для перегляду роботи «на мовному фронті» під його головуванням [16, с. 337]. Наступного дня на комісії НКО А. Хвиля виголосив доповідь «Націоналістична небезпека на мовному фронті й боротьба проти неї», де, зокрема, зауважив на правописній проблематиці: «*…в державному українському правописі, зокрема в 3-ій частині його, є пункти, що їх застосування, як виявилося, дає політично шкідливі наслідки, скорегувати український правопис в частині правопису іншомовних слів…*» [6, с. 149].

Рішення про «*скоригування*» не забарилося. Наприкінці червня 1933 р. Політбюро ЦК КП(б)У затвердило постанову «Про зміну в українській науковій термінології, граматиці та правописі», подану комісією у складі С. Косіора, П. Постишева, В. Затонського та А. Хвилі. Постанову не оприлюднено, текст збережено лише в архіві. Як наслідок, без жодних дискусій і конференцій 5 вересня 1933 р. затверджено новий деукраїнізований «Український правопис», очищений «*від націоналістичних перекручень, що ставили перешкоди оволодінню грамотністю широкими масами і спрямовували українську мову на відрив від мови російської*» [13, с. 489]. З українського правопису вилучено майже все, що відбивало самобутні риси української фонетико-морфологічної системи. Відтак у лютому 1934 р. видано окремою книжкою «Український правопис (1933)». **Склад правописної комісії цієї першої хвилі знищення правопису не названо.** За логікою сатанинського терору, цього борця з «*українським буржуазним націоналізмом*» та природою української мови заарештовано 1937 р. і розстріляно 1938 р. як «*агента польської розвідки*» та одного з «*організаторів і керівників антирадянської націонал-фашистської диверсійно-терористичної організації в Україні, яка своєю метою ставила повалення Радянської влади*» [17].

Позаяк членів правописної комісії не вказано, то Ю. Шерех слушно зазначає, що серед них найімовірніше був **Н.** (Нухим Аронович) **Каганович** (1903–1938, з Бердичева), *«єврей з походження, росіянин культурою»*, ще один «*диктатор*»

зросійщення українців [16, с. 334–335, 341, 358]. Про це свідчать три його статті ще 1930 р.: *«Проти «народництва» в мовознавстві (Куди йде українська літературна мова?)»*, у якій наголошено на *«поживності»* для української мови *«язичія»,* себто суржика; «*Кілька слів про словники*» (1930), укладачам яких закинуто *«наукове шкідництво»* і *«українське буржуазно-національне хуторянство»* і *«Мовна теорія українського буржуазного націоналізму»*, у якій *«буржуазний націоналізм»* виявлено у: 1) відкиданні неологізмів революційної епохи; 2) відкиданні інтернаціональних слів; 3) відкиданні мовних складників, спільних з іншими мовами радянських республік, особливо російською; 4) намаганні прищепити мовні складники клясово ворожого характеру; 5) намаганні через мову розповсюдити февдальну й буржуазну ідеологію; 6) намаганні запровадити штучні новотвори; 7) викривленні тлумачення багатьох понять, зокрема політичних, економічних тощо (правопис Н. Кагановича збережено – *І. Ф.*) [16, с. 335–337].

Отож фас українській мові дано персоніфіковано й обґрунтовано. У розлогій документально-історіографічній праці «Інститут мовознавства… Матеріали до історії (1930-2005)» його безпристрасно згадано як директора Інституту мовознавства ВУАН (з вересня 1934 по березень 1937 р.), за якого здійснено «*велику роботу над викоріненням націоналістичного шкідництва*» [3, с. 30], як відповідального редактора журналу «Мовознавство» і «*одного з керівників роботи над «Українським правописом» (1933)*, а в доповідній записці Президії АН УРСР до ЦК КП(б)У за 1934–1937 рр. йшлося про «*наукову розробку питань правопису*» під керівництвом Н. Кагановича [3, с. 30]. Відтак зауважено, що після процесу Камєнєва-Зинов'єва (серпень 1935 р.) серед репресованих 1938 р. виявився «*колишній директор Інститут мовознавства, член-кореспондент АН УРСР Н. А. Каганович*»… [3, с. 31]. Наголосимо, що цьому «політичному» докторові наук і член-кореспондентові було всього 35 років! Слушно зауважує історик О. Іщук, що на Н. Кагановича звернули увагу найвищі політичні чини після його критичних статей про «*націоналістичні впливи*» на українську

мову – звідси посади, звання і помешкання в Києві. Проте справедлива гра долі в тому, що його арештовано 27 листопада 1937 р. і розстріляно 20 січня 1938 р. у Києві саме за «*український буржуазний націоналізм*» та «*троцькізм*» і, як припускають, похований він у безіменних могилах на території спецоб'єкту НКВС у Биківнянському лісі [5].

Над усіма цими реалізаторами терору щодо української мови та її носіїв горезвісно нависає постать етнічного росіянина **П. Постишева** (1887–1939) з міста Іваново-Вознесенська (Росія), що вдруге, разом із понад трьома тисячами «таваріщєй», присланий до України в січні 1933 р. як другий секретар ЦК КП(б)У з абсолютно необмеженою владою задля повного погрому *українізації* через організацію Голодомору, розстріли української інтелігенції, знищення українських церков і, звісно, українського правопису. Як зауважив Ю. Шерех, «*Згубні наслідки політики Постишева виявилися, отож, не в забороні української мови чи формальному припиненні українізації, а в майже тотальному розгромі українських кадрів*» [16, с. 342]. Проте хто зброю підняв – від неї і загине: в Москві Постишева звинувачено в організації та керівництві диверсійно-шкідницькою роботою в Україні і розстріляно 26 лютого 1939 р. як «*японського шпигуна*» та «*правого троцькіста*», відтак 13 січня 2010 р. Апеляційний Суд міста Києва визнав Постишева винним в організації Голодомору. Прикметно, що і А. Хвиля (Олінтер), і В. Затонський брали участь в організації Голодомору в частині реалізації хлібозаготівель.

По інший бік барикад знищення самих кодифікаторів Правопису 1929 р. Серед них основний нормалізатор української мови XX ст. О. Синявський, відкривачі нової змішаної діялектної основи нашої мови В. Ганцов та О. Курило, найпотужніший поліглот світу та укладач академічного словника *живої української мови* А. Кримський, автор першої *наукової граматики* С. Смаль-Стоцький (на диво, вцілілий, але здискредитований), автор першого *правописного словника* за соборним правописом Г. Голоскевич, автор першої *історії української літературної мови* та знавець *синтасису* як моделі

національного світобачення М. Сулима, автор першого *історичного словника української мови* Е. Тимченко, автор першої праці *з української стилістики* Б. Ткаченко, автор завжди злободенного гасла «*Геть від Москви!*» М. Хвильовий.

Отже, у кодифікуванні мовних норм у 20-30-ті рр. XX ст. політичний персоналістичний чинник та суспільно-політичні обставини мали визначальне значення: боротьба за мовну норму отримала ціну само́го людського життя. Чи не є це найпереконливішим доказом націєтвірної та державотвірної ролі унормованої літературної мови самодостатньої нації через її мовну конституцію – Правопис? Подальший аналіз кореляції персоналістичного чинника і внутрішнього розвитку мови – один із визначальних напрямів лінгвоперсонології та соціолінгвістики.

Бібліографічні посилання

1. **Годун Н.** Політична діяльність А. Хвилі в УСРР (1926–1936 рр.): функції і завдання головного цензора. [Електронний ресурс]. – URL : http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/51799/08-Godun.pdf?sequence=1 (дата звернення: 11.02.2018).
2. **Данильчук Д. В.** Український правопис: роздоріжжя і дороговкази. – Київ : Либідь, 2013. – 224 с.
3. **Інститут** мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України – 75, 1930–2005: Матеріали до історії. – Київ : Довіра, 2005. – 565 с.
4. **Історія** українського правопису XVI–XX століття. Хрестоматія / упорядн. В. Німчук та ін. – Київ : Наук. думка, 2004.
5. **Іщук О.** [Електронний ресурс]. – URL : http://www.cdvr.org.ua/content (дата звернення: 11.02.2018).
6. **Кубайчук В.** Хронологія мовних подій в Україні (Зовнішня історія української мови). – Київ : «К.І.С.», 2004. – 168 с.
7. **Німчук В. В.** Переднє слово // Історія українського правопису XVI–XX століття. Хрестоматія. – Київ : Наук. думка, 2004. – С. 5–26.
8. **Німчук В. В.** Проблеми українського правопису XX –

початку XXI ст. – Кам’янець-Подільський : К-ПДПУ, 2002. – 116 с.
9. **Погрібний А.** Раз ми є, то де? (З розмов про наболіле). – Київ : Український письменник, 2003. – 293 с.
10. **Про український** правопис і проблеми мови. – Нью Йорк ; Львів, 1997. – 233 с.
11. **Скрипник М.** Статті й промови з національного питання / упоряд. І. Кошелівець. – Мюнхен : Сучасність, 1974. – 268 с.
12. **Українська** мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали / за ред. Л. Масенко. – Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2005. – 399 с.
13. **Український** правопис (1933) // Історія українського правопису XVI–XX століття. Хрестоматія. – Київ : Наук. думка, 2004. – С. 487–514.
14. **Фаріон І.** Правопис – корсет мови? Український правопис як культурно-політичний вибір. – Львів : Свічадо, 2004. – 117 с.
15. **Черкаська Г.** І воздалося за справами. [Електронний ресурс]. – URL : http://www.uamodna.com/articles/i-vozdalosya-za-spravamy (дата звернення: 11.02.2018).
16. **Шерех Ю.** Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941) // Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеологія. Три томи. Т. 3. – Харків : Фоліо, 1998. – С. 250–363.
17. **ВікіпедіЯ**: Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – URL : https://uk.wikipedia.org/wiki (дата звернення: 11.02.2018).

УДК 81’374:621.3

Л. В. Харчук

ПОРУШЕННЯ ЛЕКСИЧНОЇ МОВНОЇ НОРМИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИЧНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ

У статті проаналізовано порушення мовної норми на матеріалі української електроенергетичної термінології. Виявлено основні типи цих порушень на лексичному рівні, обґрунтовано й сформульовано пропозиції щодо вдосконалення деяких українських електроенергетичних термінів відповідно до норм сучасної української мови.

Ключові слова: українська мова, термін, термінологія, українська електроенергетична терміносистема, мовна норма, нормативність.

В статье проанализированы нарушения языковой нормы на материале украинской электроэнергетической терминологии. Выявлены основные типы этих нарушений на лексическом уровне, обоснованы и сформулированы предложения по усовершенствованию некоторых украинских электроэнергетических терминов в соответствии с нормами современного украинского языка.

Ключевые слова: украинский язык, термин, терминология, украинская электроэнергетическая терминосистема, языковая норма, нормативность.

One of the most difficult tasks of modern linguistic studies is comprehensive research of linguistic norms. The relevance of our research is dependent on the necessity to characterise the deviation of lexical norms of the Ukrainian electric power engineering terminological system, and lies in the need to further unify and standardize this terminology.

The objective of this paper is to examine typical cases of deviation from linguistic norms in the Ukrainian electric power engineering terminological system (UETS), to analyse the causes of these deviations, as well as provide proper linguistic recommendations, which will give electric power engineering experts the ability to normalise and improve professional jargon.

An analysis of Ukrainian electric power engineering lexical norms determined that there is a significant number of nonstandard terms. They are classified into the following groups: nonstandard terms, which should be replaced by standardised equivalents; terms which are renewed through the substantiation of their parallel use and establishment in the terminological system; and ineffective terms that are actively

© Харчук Л. В., 2018

functioning, even though they do not contradict literary norms and do not need to be urgently replaced with more appropriate forms.

The study has found that the UETS process is progressing. The results of this terminological activity affirm the need to extend the application and standardisation of UETS and the creation of terminological endeavours for the benefit of Ukrainian electric power engineering experts. We consider that the standardisation of modern UETS as a set of designations of specialized academic concepts to be one of the most important directions toward the achievement of a proper and logical linguistic system. The prospect of our further research will be a study of the recognition of deviations of other linguistic norms in the Ukrainian electric power engineering terminological system.

Key words: Ukrainian language, term, terminology, Ukrainian electric power engineering terminology system, language norm, normativity.

Упродовж останніх десятиліть в українському мовознавстві спостережено стійкий інтерес до вивчення проблем національної наукової мови, насамперед до проблем становлення, функціювання й кодифікації окремих галузевих терміносистем. З того часу, як Україна стала незалежною державою, вітчизняне мовознавство отримало суспільне замовлення на опис, багатоаспектний аналіз та лексикографічне опрацювання різноманітних терміносистем, на ґрунтовний аналіз щодо нормування української термінології.

Актуальність нашого дослідження зумовлена потребою охарактеризувати порушення лексичної мовної норми в українській електроенергетичній терміносистемі та полягає у важливості подальшої уніфікації та стандартизації електроенергетичних термінів.

Наша мета в цій статті полягає в тому, щоб розглянути й проаналізувати українську електроенергетичну терміносистему з погляду нормативності. Для досягнення цієї мети основну увагу зосереджено на таких завданнях: виявити порушення мовної норми на лексичному рівні в називанні понять у галузі електроенергетики, сформулювати й запропонувати альтернативні відповідники згідно з нормами сучасної української мови.

Мовна норма – це сукупність загальновизнаних правил реалізації мовної системи на всіх мовних рівнях. М. Пилинський

справедливо стверджує, що норма літературної мови – це реальний, історично зумовлений і порівняно стабільний мовний чинник, що відповідає мовній системі і становить найкращий для конкретного випадку варіант, що його відібрало суспільство на певному етапі розвитку [6, с. 94].

Оскільки літературна мова слугує основою для будь-якої національної галузевої термінології, то поняття мовної норми тісно пов'язане з поняттям термінологічної норми, що має свої особливості.

Наприкінці XX ст. дослідження термінологічної норми набуло особливого значення. Це передусім пов'язано з тим, що суспільний та інформаційний контекст функціювання галузевих терміносистем зазнав певних змін. Проблемі термінологічної норми, унормуванню українського термінофонду присвячено чимало наукових досліджень.

Нормі в термінології, як слушно наголошує Л. Боярова, властивий «подвійний характер: з одного боку, вона конвенційна, кодифікується правилами й нормативними словниками, а з іншого – рухома та варіативна. Динамічна теорія норми в термінології ґрунтується на коливаннях норми, що є варіантними реалізаціями плану вираження терміна за умови тотожності їхнього змісту і можуть спричинити зміну мовних зразків. Коливання норми виникають на будь-якому мовному рівні» [1, с. 44].

Мовна норма в термінології належить до суспільно усвідомлених і зафіксованих словниками та іншою спеціальною літературою кодифікованих норм. На кодифікацію термінологічної норми в різні етапи функціювання української наукової мови впливали суспільно-політичні процеси. Л. Полюга слушно зауважує, що причиною нестабільності розвитку української термінології та термінографії була і, на жаль, нерідко залишається, певна, а подекуди навіть дуже велика, залежність українських термінологічних систем від російської термінологічної основи, що спровокувала практика білінгвізму [7, с. 22]. Це стосується й електроенергетичної термінології, яка все ще потребує систематизації, внормування й кодифікації.

У наших дослідженнях ми вже аналізували порушення лексичної норми в таких електроенергетичних термінах, як *лінія електропередачі* (замість *лінія електропересилання*), *повітряна лінія* (замість *надземна лінія*), *олійний вимикач* (замість *оливний вимикач*), *щит управління* (замість *щит керування*), *котушка* (замість *навій*) [10]. Унаслідок дослідження терміносистеми електроенергетичної галузі було виявлено три групи термінів, що не відповідають лексичній нормі.

1. **Ненормативні терміни, які варто замінити нормативними відповідниками.**

У сучасній електроенергетиці на позначення навмисного електричного з'єднування устаткування або його частини із заземлювальним пристроєм слугує термін ***заземлювання***. Термін з***аземлення*** – це установлення електричного з'єднання між пристроєм та землею (8, с. 118). ***Заземлювач*** – провідник (електрод) чи сукупність електрично з'єднаних між собою провідників, що перебувають у надійному контакті з землею (2). ***Заземлюваний пристрій*** – сукупність електрично з'єднаних заземлювача та заземлювальних провідників (2). ***Заземлювальний провідник*** – провідник, що з'єднує заземлювані частини із заземлювачем (2).

Переглянувши державні стандарти, зауважуємо, що терміни *заземлювач*, *заземлювальний пристрій*, *заземлювальний провідник* та їхні дефініції збігаються із застандартизованими в ДСТУ 3429-96 «Електрична частина електростанції та електричної мережі. Терміни та визначення», але п. 5.23 цього стандарту, у якому стандартизовано термін *заземлення*, не відповідає ДСТУ 3966-2000 «Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять», згідно з якими треба чітко розмежовувати дію, подію та пов'язані з дією об'єкти (3).

У деяких нормативних документах спостережено вживання активного дієприкметника недоконаного виду *заземлюючий провідник*, що суперечить нормам сучасної української мови, замість ***заземлюваний*** – призначений *заземлювати*.

Натомість зазначимо, що словники «золотого десятиліття» замість зазначених дієслів ***заземлювати***, ***заземлити*** вживали

дієслова з префіксом **у-**: ***уземлювати***, ***уземлити***. Віддієслівні іменники й дієприкметники відповідно ***уземлювання***, ***уземлення***, ***уземлювач***, ***уземлений***, ***уземлюваний***.

Терміни із префіксом *за-* і зокрема активний дієприкметник ***заземлюючий*** було введено репресивним бюлетенем 1935 р. Зазначимо, що в українській мові префікс *за-* як іменниковий вказує на місцеперебування за межами чого-небудь; в основах прикметників цей префікс указує на предмет, що перебуває за межами чогось, на вищий ступінь чогось. Словотворчий і формотворчий префікс *за-* властивий і для основ дієслів: 1) указує на часове і просторове значення; 2) утворює форми доконаного виду. Натомість префікс *у-* використовують винятково як словотворчий і формотворчий префікс лише в основах дієслів, указуючи на напрямок дії або ж утворюючи доконаний вид дієслів. В. Перхач у «Російсько-українському науково-технічному словнику» (далі РУНТС) повертає і фіксує терміни із природним українським префіксом **у-**. Отож, гадаємо, що на часі варто переглянути основоположні нормативні документи з електроенергетики, у яких досі вживають зазначені терміни із префіксом **за-**.

2. Терміни, відновлення яких обґрунтоване їхнім паралельним використанням поруч з усталеними в терміносистемі.

В електроенергетиці використовують електромеханічні системи, призначені для надавання руху механізмам робочих машин і керування цим рухом для здійснення технологічного процесу. Українська фахова мова позначає їх терміном ***електричний привод*** або ж скороченим варіантом – ***електропривод***.

У сучасних загальномовних та фахових словниках засвідчено, на нашу думку, вмотивований і прозорий український відповідник ***урухомник*** до терміна ***привод*** на позначення пристрою, що надає руху якій-небудь машині, механізму. Термін-словосполуку ***надати руху*** варто замінити однокомпонентними термінами ***урухомлювати***, ***урухомити***, зафіксованими у словниках В. Бусела, В. Карачуна, С. Караванського (1; 5).

У «Словнику технічної термінології (Електротехніка)» (6) до російського терміна ***привод*** наведені українські відповідники: *повідня́*; п. пусковой – *повідня́* пускова́; п. самоостанавливающийся – *повідня́* самозупи́нна; п. самотормозящий – *повідня́* самогальмівна́; п. электрический – *електроповідня́*; п. замыкатель – *повідня́-замика́ч* (-ча́) . Схожий переклад фіксуємо й у «Російсько-українському науково-технічному словнику» (далі – РУНТС) зі збереженням терміна ***повід***: *повідня, повід*; ***електропривод*** – *електроповідня, електроповід*. Відповідно маємо: *електроповідня вентильна / електропровід вентильний, електроповідня трансмісійна / електроповід трансмісійний, електроповідня групова / електроповід груповий* тощо (4, с. 270).

У національному термінологічному стандарті ДСТУ 3321: 2003 «Система конструкторської документації. Терміни та визначення основних понять» застандартизовано термін ***урухомник*** як відповідник російському термінові ***привод***, українські ж ***привод*** і ***привід*** визначено як нерекомендовані. Цей термін погоджено Технічним комітетом стандартизації науково-технічної термінології й Науково-технічною комісією з питань термінології при Держспоживстандарті України, а Ухвалою учасників 8-ї Міжнародної наукової конференції, що відбулася 2004 р., було рекомендовано застосовувати термін ***урухомник*** (рос. привод; англ. drive, driver) замість ***привід***. Відповідно від цього терміна природно утворити похідні: ***електричний урухомник***, ***електрорухомник***, що й запропоновано в дослідженнях термінологів [9].

Отже, термінознавці радять замість кальки з російської мови ***приводити*** / ***привести в рух*** уживати дієслівно-іменникову словосполуку ***надавати*** / ***надати руху*** або ж влучні однослівні терміни ***урухомлювати*** / ***урухомити***. Відповідно від цих дієслів утворено термін ***урухомник***, а ***урухомник***, у якому джерелом енергії є електричний двигун, природно називати ***електричний урухомник*** або ***електрорухомник***.

Виявлено, що в україномовних підручниках, посібниках, монографіях і науково-технічних статтях з електроенергетики

науковці досі ігнорують наведені застандартизовані терміни й надалі вживають скальковані звичні для них відповідники.

3. Невдалі терміни, що, однак, активно функціонують в українській електроенергетичній термінології (далі – **УЕЕТ), оскільки не суперечать літературній нормі і не викликають нагальної потреби замінювати їх на доречніші форми.**

В електроенергетичній термінології наявна велика кількість термінів-словосполук, стрижневим словом яких є термін *розподільний* і *розподільчий* (*пристрій*, *підстанція*, *пункт*, *споруда*, *мережа*, *лінія*, *шинопровід*, *струмопровід*, *щит*, *злагода* тощо). У фаховій літературі спостережено їхнє паралельне вживання.

У «Словнику української мови» прикметник ***розподільний*** подано зі значенням ‘який служить для розподілу, пов’язаний з розподілом чого-небудь’ (7, Т. 8, с. 774), лексема ***розподільчий*** позначена ремаркою *рідко*. У словниках «золотого десятиліття» синонімом до ***розподільний*** подано прикметник ***розподільчий*** як єдиний відповідник до російського ***распределительный***. У РУНТС до російських лексем ***распределяемый***, ***распределяющийся*** подано український відповідник ***розподільний***. Зауважимо, що субстантивовані прикметники зі суфіксом **-ч-** мають значення ‘стосуватись того, що названо іменником’; а віддієслівні прикметники з цим суфіксом указують на призначення або здатність виконувати те, що названо дієсловом (3). У своїх дослідженнях щодо нормативності вживання термінів *газорозподільний* / *газорозподільчий* М. Гінзбург наголошує на доцільності позначати поняття зі значенням ‘призначеність або здатність розподіляти’ прикметником із суфіксом **-ч-** [3].

Уважаємо, що потрібно розмежовувати спільнокореневі прикметники ***розподільний*** та ***розподільчий*** і вживати їх у нормативному для них значенні, а саме: на позначення призначення або здатності розподіляти що-небудь (рос. ***распределительный***) варто вживати український віддієслівний прикметник ***розподільчий***; прикметник ***розподільний***

пропонуємо вживати як український відповідник російським ***распределяемый***, ***распределяющийся***.

У проаналізованих ДСТУ 2790-94 «Системи електропостачальні номінальною напругою понад 1000 В: джерела, мережі, перетворювачі та споживачі електричної енергії. Терміни та визначення»; ДСТУ 2791-94 «Системи електропостачальні номінальною напругою до 1000 В: джерела, мережі, перетворювачі та споживачі електричної енергії»; ДСТУ 3429-96 «Електрична частина електростанції та електричної мережі. Терміни та визначення; НПАОП 40.1-1.21-98 (ДНАОП 0.00-1.21-98) «Правила безпечної експлуатації електроустановок споживачів» використовують прикметник ***розподільчий***: *електричне розподільче устаткування*, *розподільча скриня*, *частотний розподільчий фільтр*, *розподільчий пристрій*, *розподільча електрична мережа* тощо.

У проаналізованій фаховій літературі (підручники, посібники з електроенергетики) надалі послуговуються прикметником ***розподільний***. Фахівцям електроенергетичної галузі варто визначитися з уживанням названих термінів.

Пропонуємо звернути увагу й на інші мовленнєві недоречності українських електроенергетичних термінів.

М. Гінзбург у своїх дослідженнях порушує актуальні термінологічні питання, пов’язані з розбіжностями у визначенні основних понять у нормативних документах з ефективного використання, обліку, нормування питомих витрат паливно-енергетичних ресурсів [2; 3]. На думку М. Гінзбурга, розроблені ще в 90-х роках національні термінологічні стандарти не відповідають сучасним вимогам і суперечать один одному [2]. Автор пропонує переглянути їх і створити на їхній базі єдиний національний термінологічний стандарт базових понять електротехніки, що є складником електроенергетики.

Погоджуємося з дослідником про доцільність чіткого розмежування в нормативних документах, підручниках, навчальних посібниках, монографіях, статтях і технічних описах електроенергетичних фундаментальних понять таких термінів УЕЕТ: ***струм*** (як явище) і ***сила струму*** (як фізична величина);

коли йдеться про природу струму (напруги) треба вживати термін ***постійний струм*** та ***постійна напруга***, а коли про значення фізичної величини – ***сталий струм*** та ***стала напруга*** [2].

У сучасному термінознавстві надалі залишається дискусійним питання щодо повернення до активного вжитку термінів, зафіксованих у словниках 20-х років XX ст. О. Кочерга слушно зауважує, що «діставши змогу користуватися матеріалами ІУНМ, побачивши багатство, виразність і глибоке національне підґрунтя лексики, зібраної і опрацьованої фахівцями найвищої кваліфікації та тонкими знавцями мови, прагнучи залучити набутки тих праць до сучасного термінологічного активу, термінологи «нової хвилі» не завжди враховують, що не можна знехтувати шість десятиліть розвитку мови, хоч яким спотвореним був цей розвиток. Не можна забувати про те, що українська мова була мовою активного спілкування чималої частини науковців навіть за часів повного панування російськомовної наукової літератури» [4, с. 173].

Погоджуємося, що бажання відновити питомі українські терміни не має спричинювати ігнорування вживаних у галузевих терміносистемах інтернаціоналізмів або вдалих запозичень, спроб вилучити з термінофондів широковживані сучасні терміни.

Стислий аналіз лексичної мовної норми в УЕЕТ засвідчив, що в терміносистемі електроенергетики функціонує значна кількість ненормативних термінів, які в роботі умовно поєднано в такі групи: ненормативні терміни, що варто замінити нормативними відповідниками; терміни, відновлення яких обґрунтоване їхнім паралельним використанням поруч з усталеними в терміносистемі; невдалі терміни, що, однак, активно функціонують, оскільки не суперечать літературній нормі і не викликають нагальної потреби замінювати їх на доречніші форми.

Погоджуємося з думкою О. Кочерги, яка слушно зазначає, що «питання про повернення того чи того терміна треба розглядати під кутом зору змісту поняття, відповідником якого є термін» [4, с. 175]. Якщо поняття означене сучасним

українським словом, або вдалим запозиченням, що правильно передає зміст означуваного поняття і не суперечить нормам сучасної української літературної мови, повертати давній термін недоцільно. Якщо ж чинний термін невдалий, потрібно шукати альтернативні нормативні відповідники. Якщо носії мови, фахівці паралельно використовують у професійній комунікації два терміни на означення того самого поняття і це не спричиняє непорозумінь, то мовознавець може подати лише свої рекомендації щодо вживання того чи того терміна, у такий спосіб надавши фахівцям змогу вибирати з кількох варіантів [4, с. 175].

Отже, унормування сучасної УЕЕТ як сукупності назв спеціальних наукових понять є одним з найважливіших напрямів її вдосконалення для досягнення належного рівня лінгвістичної і логічної системності. Перспективу наших подальших досліджень убачаємо в дослідженні порушень інших мовних норм в українській електроенергетичній терміносистемі.

Бібліографічні посилання

1. **Боярова Л**. Динамічна теорія норми в сучасній термінології. // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. / відп. ред. Л. О. Симоненко. – Київ : КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 43–47.
2. **Гінзбург М.** Щодо правильного вживання прикметників «постійний» і «сталий» в електротехнічній термінології // Електроінформ. – 2007. – № 1. – С. 46–47.
3. **Гінзбург М. Д.** Як правильно: розподільЧі мережі чи розподільНі мережі? [Електронний ресурс]. – URL : http: //www.msu.kharkov.ua/tc/cons/rozpodil.html (дата звернення: 11.02.18).
4. **Кочерга О.** Деякі міркування про шляхи і манівці розвитку української наукової термінології // Сучасність – Київ, 1994. – №. 7–8. – С. 173–182.
5. **Куделько З.** Термінологічна номінація та поняття норми в мові. – [Електронний ресурс]. – URL : www.rusnauka.com/ 15.PNR_2007/Philologia/21921.doc.htm (дата звернення: 11.02.18).

6. **Пилинський М.** Мовна норма і стиль. – Київ : Наук. думка, 1976. – 286 с.
7. **Полюга Л.** Здобутки і втрати української термінології та термінографії за десять років Незалежності // Вісник Національного ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2002. – № 453. – С. 21–23.
8. **Симоненко Л.** Лінгвістичні проблеми унормування наукової термінології // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / відп. ред. Л. О. Симоненко. – Київ : КНЕУ, 2007. – Вип. 7. – С. 21–25.
9. **Ухвала** 8-ї Міжнародної наукової конференції «Проблеми української науково-технічної термінології. СловоСвіт 2004» // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2004. – № 6. – С. 26–27.
10. **Харчук Л. В.** До питання нормативності деяких українських електроенергетичних термінів // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» : зб. наук. праць. – Острог : Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2014. – Вип. 45. – С. 60–63.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Великий** тлумачний словник сучасної української мови (з додат. і допов.) / автор, керівник проекту та голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : ВТФ – «Перун», 2005. – 1728 с.
2. **ДСТУ** 3429-96. Електрична частина електростанції та електричної мережі. Терміни та визначення. – Київ, 1997. – 61 с.
3. **ДСТУ** 3966-2000. Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять. – Чинний від 2001-01-01. – Київ, 2000. – 30 с.
4. **Російсько**-український науково-технічний словник (30000 слів) / В. Перхач, Б. Кінаш. – Львів, 1997. – 456 с.
5. **Російсько**-українсько-англійський науково-технічний словник / укл. Карачун В. та ін. – Київ : Техніка, 1997. –

532 с.
6. **Словник** технічної термінології (Електротехніка) / уклав Шелудько І. – Київ : ДВУ, 1928. – 248 с.
7. **Словник** української мови : в 11-ти т. / голова редколегії І. К. Білодід. – Київ: Наук. думка, 1970–1980.
8. **Тлумачний** російсько-українсько-англійський словник з енергетики. Основні терміни: понад 3500 термінів / уклад.: М. Д. Гінзбург, Н. І. Азімова, М. В. Чернець та ін.; за заг. ред. А. А. Рудніка. – Харків, 1999. – 752 с.
9. **Українсько**-російсько-англо-французький тлумачний словник основних термінів з енергетики та електротехніки / за заг. ред. Є. С. Ємельянової. – Харків : Віровець А. П. «Апостроф», 2012. – 264 с.

КУЛЬТУРА МОВИ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

УДК 81’373.422

С. З. Булик-Верхола, Ю. В. Теглівець, О. В. Теглівець

ПОРУШЕННЯ ЛІТЕРАТУРНИХ НОРМ У НАВЧАЛЬНИХ ТЕКСТАХ РАДІОТЕХНІЧНОЇ ГАЛУЗІ

Розглянуто особливості сучасного стану культури наукової мови. Проаналізовано порушення словотвірних, лексичних та синтаксичних норм у наукових текстах радіотехнічної галузі. Запропоновано рекомендації щодо усуненнях цих помилок.

Ключові слова: мовна норма, наукова мова, культура мови, радіотехнічна галузь.

Рассмотрены особенности современного состояния культуры научного языка. Проанализированы нарушения словообразовательных, лексических и синтаксических норм в научных текстах радиотехнической отрасли. Предложены рекомендации по устранению этих ошибок.

Ключевые слова: языковая норма, научный язык, культура языка, радиотехническая отрасль.

The language culture has remained in sight of many scientists for centuries. It is related to the literature standards fulfillment (orthoepic, morphological, word formation, syntactic etc.). That is why the main objective of the language culture is to define the language standards on all levels of the language system. The scientific language is one of the language culture varieties. The contemporary level of the scientific language culture demonstrates the presence of some problems. They are caused by the insufficient language competence of the professional texts authors. Among the objective reasons one can mention the fact that the terminological systems of every branch were not developing in the natural way. The main reason was the unfavorable conditions of statelessness that made the development of the scientific-technical, natural sciences, humanities and arts terminological

© Булик-Верхола С. З., Теглівець Ю. В., Теглівець О. В., 2018

systems impossible.

The source material for the present research has been taken from the methodology instructions for the laboratory works, the lectures texts for the radio engineering students. During the editing work the word formation violations have been detected, when the nouns formed from verbs ending in -k-(a) are used: obrobka, rozrobka, zatrymka etc.; active participles ending in -uch-(yy), yuch (yy) (napravlyayuchyy (guiding), radioperedayuchyy (radio transmitting) etc.). Among the lexical standards violations the surzik (artificial incorrect borrowing from another language) presence has been detected (poloskovi liniyi – smuzhkovi liniyi; danyy pryklad – tsey, takyy pryklad etc). The passive syntactic constructions with postfix verbs, which are the syntactic standards typical violation, have been found in the analyzed texts.

The passive syntactic constructions with postfix verbs, which are the syntactic standards typical violation, have been found in the analyzed texts.

It is extremely important for the future professional to master, in addition to the professional skills, the literature language standards, to be able to apply them in the professional communication, to be capable of self-development. The language is the professional success means for the highly intellectual person in the scientific-technical progress conditions, because it is the means of scientific achievements creation and transfer.

Key words: language standard, scientific language, language culture, radio engineering branch.

Жодне суспільство не може існувати без мови: усі народи й кожна окрема людина живуть у мовній сфері. Завдяки мові людина переймає досвід, знання, уміння і в сучасних носіїв мови, і в попередніх поколінь. Із самоусвідомлення мовної особистості починається культура мови, яка «зароджується і розвивається там, де носіям національної літературної мови не байдуже, як вони говорять і пишуть, як сприймається їхня мова в різних суспільних середовищах, а також у контексті інших мов» [3, с. 9]. Мова є критерієм освіченості та індивідуальності людини, тому не випадково проблема культури мови впродовж століть залишається в полі зору багатьох науковців.

Культуру мови називають мовознавчою наукою, що «на основі даних лексики, фонетики, граматики, стилістики формує критерії усвідомленого ставлення до мови й оцінювання мовних одиниць і явищ, виробляє механізми нормування і кодифікації (введення в словники та в мовну практику)» [4, с. 6].

На думку Л. Струганець, «культура мови – це культивування (удосконалення) літературної мови й індивідуального мовлення, виявлення тенденцій мовного розвитку, реальне втілення у мовній практиці норм літературної мови» [6, с. 31].

І. Дзюба вважає, що «культура мови – це проблема, що так чи інакше наявна в усякій національній спільноті і буває предметом публічного обговорення та пильної уваги мовознавців, письменників, узагалі людей, небайдужих до виражальних можливостей слова або до престижу своєї мови» [5, с. 6].

Ознакою кожної національної мови є наявність сталих норм (орфоепічних, морфологічних, словотвірних, синтаксичних тощо), з дотриманням яких пов'язана культура мови. Мовна норма – це історично сформований, вироблений літературною традицією і суспільно усвідомлений стандарт, який регулює мовленнєву діяльність у її типових функціонально-комунікативних різновидах. Норми надають мові характеру впорядкованості і загальної обов'язковості [4, с. 19]. З огляду на це основне завдання культури мови – визначити мовні норми на всіх рівнях мовної системи.

Мова фахового спілкування (наукова мова) – один з різновидів культури мови, яку нерідко називають «соціальним варіантом сучасної літературної мови» [4, с. 53–54].

Актуальність дослідження полягає в тому, що за останні десятиліття надзвичайно зросла роль науки в житті суспільства: наука стала невід'ємним складником професійної компетентності, адже засобами мови можна передати сутність категорій і понять науки, техніки та інших сфер професійної діяльності.

Мета розвідки – з'ясувати особливості культури наукової мови фахівців радіотехнічної галузі, виявити порушення мовних норм у навчальних текстах та запропонувати способи їх усунення.

Погоджуємося з думкою Л. Мацько та Г. Денискіної, що «організація і проведення наукового дослідження та оформлення його у вигляді кваліфікаційної роботи має на меті сформувати

у спеціалістів стійкий інтерес до наукового дослідження, поглибити й поширити (за рахунок опрацювання першоджерел) теоретичні знання, опанувати вміння творчо застосовувати теоретичні знання з різних дисциплін, критично оцінювати фахову літературу, самостійно здобувати дослідним шляхом нові знання» [4, с. 119].

Науковий текст є свідченням того, що фахівець певної галузі володіє термінологією, вміє за допомогою мовних засобів передати певні знання предметної галузі. У науковому тексті поєднано теоретичні, прикладні знання і пізнавальний досвід людства.

Сьогодні фахове мовлення науковців і студентів рясніє порушенням мовних норм. На це звертають увагу і філологи, і техніки. Науково-технічна термінологія, зібрана у словниках, – це застиглі й поки що «мертві» ресурси мови. Вони оживають щойно в тому разі, коли терміни потрапляють до наукового тексту чи мовлення фахівців [1].

Сучасний рівень культури наукової мови засвідчує наявність низки проблем, пов'язаних з недостатньою мовною і стилістичною компетентністю фахівців щодо опрацювання професійної інформації та укладання професійних текстів. Серед об'єктивних причин можна назвати те, що формування наукової мови в Україні відбувалося за несприятливих умов бездержавності, які внеможливлювали становлення науково-технічної, природничої, гуманітарної та мистецької терміносистем, тому такі галузеві терміносистеми не розвивалися природно.

Однією з найактуальніших проблем є переклад термінів. Переклад може бути буквальним (дуже точним), за допомогою синонімів, тлумачення, транслітерації (передають словозвучання засобами іншої графічної системи). Перекладаючи термін, потрібно користуватися однією назвою в усьому тексті. Щоб належно підібрати перекладний відповідник, варто враховувати вмотивованість терміна й точність передавання позначуваного поняття. Невдалі назви можуть стати причиною спотворення наукової концепції.

За останні десятиріччя ввійшли в українську мову, а особливо в терміносистему, словотвірні моделі російського взірця, що спричинили появу групи неправильно витворених термінів. На думку І. Фаріон, «копіювання моделей з інших мов свідчить не так про нестачу власних, як згубне перенесення чужого способу мислення і сприйняття» [7, с. 81].

Джерельною базою розвідки слугували тексти методичних вказівок до лабораторних робіт, конспекти лекцій для студентів радіотехнічного напряму, розміщені у Віртуальному навчальному середовищі [2]. Редагування таких текстів виявило низку порушень літературних норм. Це насамперед порушення словотвірних норм, коли вживають:

1) віддєслівні іменники на *-к-(а)*. Сучасні науковці вважають, що «такі іменники неправильно вживати на позначення дії як незавершеного процесу. Проблема появи таких іменників «криється у правописі Кагановича – Постишева 1933 року, що вилучив з української мови продуктивну словотвірну модель *-ова-нн-(я)* (з наголосом на *о*), що передавала наслідок дії на противагу до моделі *-ува-нн-(я)*, яка передавала процес, і водночас на противагу до моделі *-к-(а)*, яка передавала наслідок» [7, с. 72]. Відповідно до сказаного у фразах ***прив'язка*** *до конкретного типу кабелю*; ***затримка*** *сигналу;* ***обробка*** *сигналу;* ***обробка*** *даних;* ***розробка*** *програм* виділені лексеми замінюємо на такі*:* ***прив'язування, затримування, оброблення, розроблення***;

2) скальковані із церковнослов'янської моделі на *-щ-(ий)*, суфіксальні моделі активних дієприкметників на *-уч-(ий), -юч-(ий)*. І. Фаріон зазначає, що «характерна ознака цих запозичень у російській мові – акцент на переважній дієслівності, себто процесуальності. Натомість український контекст далеко не завжди потребує цієї дієслівності» [7, с. 90]. Поява таких дієприкметників у сучасному українському мовленні – це наслідок тривалого калькування з російської мови. Незважаючи на тенденцію до зменшення таких моделей, у текстах радіотехнічної галузі їх трапляється чимало.

Активні дієприкметники на *-уч-(ий), -юч-(ий)* пропонують

замінювати відповідними суфіксами. Наприклад, суфіксом *-н-* у компоненті ***направляючий*** складених термінів ***направляюче*** *середовище,* ***направляюча*** *властивість,* ***направляючі*** *системи* замінити терміном ***напрямний***. Відповідно правильними будуть варіанти ***напрямне*** *середовище,* ***напрямна*** *властивість,* ***напрямні*** *системи.* Компонент ***взаємопроникаючий*** складеного терміна ***взаємопроникаючі*** *технології* замінити на ***взаємопроникний*** – ***взаємопроникні*** *технології.*

На сьогодні для заміни моделей на *-уч-(ий), -юч-(ий)* також використовують моделі на *-льн-(ий).* Наприклад, компонент ***радіопередаючий*** складеного терміна ***радіопередаючі*** *пристрої* треба замінити на ***радіопередавальний*** – ***радіопередавальні*** *пристрої.* За аналогією компонент ***радіоприймаючий*** складеного терміна ***радіоприймаючі*** *пристрої* замінити на ***радіоприймальний*** – ***радіоприймальні*** *пристрої*; компонент ***вимірюючий*** складеного терміна ***вимірююча*** *апаратура* замінити на ***вимірювальний*** – ***вимірювальна*** *апаратура* тощо.

У навчальних текстах радіотехнічної галузі виявлено такі порушення лексичної норми:

- плеоназм: *недостатня завадозахищеність від взаємних завад* – варто сказати *недостатня завадозахищеність.* Речення *Зауважимо також, що величина потужності випромінюваних антеною сигналів визначає напруженість електромагнітного поля в навколишньому просторі, яка в місцях знаходження людей не повинна перевищувати значення 2.5мкВт/см²* є переобтяженим кількістю термінів, що ускладнює розуміння тексту. З огляду на це пропонуємо переробити його так, розбивши на кілька речень: *Величина потужності випромінюваних антеною сигналів визначає напруженість електромагнітного поля в навколишньому просторі. У місцях перебування людей вона не повинна перевищувати значення 2.5мкВт/см²*;

- міжмовні пароніми: ***ряд*** *проблем* – ***низка*** *проблем*; ***область*** *використання* – ***сфера, галузь*** *використання;* ***задачі*** *дослідження* – ***завдання*** *дослідження* тощо;

- *суржик:* ***полоскові*** лінії – ***смужкові*** лінії; ***даний*** *приклад* – ***цей, такий*** *приклад;* ***в якості*** *прикладу* – ***як*** *приклад;*

співставляючи *лінії зв'язку –* ***зіставляючи (порівнюючи)****; мета лабораторної роботи – це,* ***в першу чергу****, закріплення і й поглиблення знань – мета лабораторної роботи – це* ***насамперед*** *закріплення і й поглиблення знань; кабельні та повітряні лінії* ***відносяться*** *до провідних ліній – кабельні та повітряні лінії* ***належать*** *до провідних ліній;* ***принципіальна*** *схема лабораторної установи –* ***принципова*** *схема лабораторної установи; лінія поверхневої хвилі* ***являє собою одиночний*** *металевий* ***провід*** *– лінія поверхневої хвилі –* ***це одинарний*** *металевий* ***дріт****.* Лексему ***провід*** залежно від контексту треба замінити на ***дріт, кабель*** або ***шнур*** та ін.

У проаналізованих текстах виявлено пасивні синтаксичні конструкції з постфіксальними дієсловами, які створюють типове порушення синтаксичних норм. «Особливістю української мови є тенденція і навіть сучасний припис уникати «пасивізації» способу висловлення. Український синтаксис майже вільний від книжних церковнослов'янських зразків, що особливо характерні для російської синтаксичної манери» [7, с. 246].

Наведемо приклади порушення синтаксичних норм, які загалом властиві для наукових чи навчальних текстів технічного спрямування:

Під час виконання лабораторних робіт студент повинен закріпити відомості, ***які отримуються*** *під час лекційних занять. – Під час виконання лабораторних робіт студент повинен закріпити відомості,* ***отримані*** *під час лекційних занять.*

В описі кожної роботи ***наводяться*** *теоретичні відомості – В описі кожної роботи* ***наведено*** *теоретичні відомості.*

Підсумком роботи є звіт, ***який складається і захищається*** *кожним студентом. – Підсумком роботи є звіт, який* ***складає і захищає*** *кожен студент* (або *Кожен студент, як підсумок роботи, складає і захищає звіт*).

На кабелі, що ***прокладаються*** *поза будівлями, накладаються обмеження. – На кабелі,* ***прокладені*** *поза будівлями, накладають обмеження.*

Надійність мережі ***забезпечується*** *її розгалуженістю. –*

Надійність мережі ***забезпечена*** *її розгалуженістю.*

Промінь світла ***фокусується****… – Промінь світла* ***сфокусований****.*

Єдина національна система зв'язку ***представляється*** *вузлами. – Єдину національну систему зв'язку* ***представлено*** *вузлами.*

У структурну схему ***вводиться*** *відповідний пристрій. – У структурну схему* ***вводять*** *відповідний пристрій.*

Після перевірки схеми ***викладачем*** *можна приступити до проведення досліджень. – До проведення досліджень можна приступити тоді, коли* ***викладач перевірив*** *схеми (Дослідження можна розпочинати за умови, якщо викладач перевірив схеми).*

Виявлено порушення на рівні прийменникових конструкцій: *Схему складають* ***згідно*** *наведених схем. – Схему складають* ***згідно з*** *наведеними схемами; Звіт* ***по лабораторній*** *здається кожним студентом окремо. – Звіт* ***з лабораторної роботи*** *кожен студент здає окремо*; ***При виконанні*** *експериментальної частини студент повинен ознайомитися зі станом робочого місця. –* ***Виконуючи*** *експериментальну частину, студент повинен ознайомитися зі станом робочого місця.*

Сполучникову конструкцію *Застосовувати* ***як*** *оптичні,* ***так і*** *електричні технології*, скальковану з російської мови, треба замінити так: – *Застосовувати* ***і*** *оптичні,* ***й*** *електричні технології* тощо.

Отже, аналіз навчальних текстів засвідчив, що проблема порушення норм сучасної української літературної мови залишається відкритою й невичерпною та потребує подальшого аналізу. Це стосується і радіотехнічної галузі зокрема, і науково-технічного мовлення загалом. Адже вплив російської мови, яка довший час була опосередкованою ланкою для перекладу наукової літератури, позначився на всіх мовних рівнях. Для майбутнього фахівця надзвичайно важливо володіти, крім професійних навичок, нормами літературної мови, уміти застосовувати їх у професійному спілкуванні, буди здатними до саморозвитку. Мова слугує чинником професійного успіху високоінтелектуальної особистості в умовах науково-технічного

прогресу, адже вона є засобом створення і передавання наукових досягнень.

Бібліографічні посилання

1. **Булик-Верхола С. З., Наконечна Г. В., Теглівець Ю. В.** Основи термінознавства. – Львів : Вид-во Львівськ. політехніки, 2016. – 192 с.
2. **Віртуальне** навчальне середовище Національного університету «Львівська політехніка» [Електронний ресурс]. – URL : http://vns.lpnu.ua (дата звернення: 11.01.2018).
3. **Культура** української мови : довідник / С. Є. Єрмоленко, Н. Я. Дзюбишина-Мельник, К. В. Ленець та ін.; за ред. В. М. Русанівського. – Київ : Либідь, 1990. – 304 с.
4. **Мацько Л. І., Денискіна Г. О.** Українська наукова мова (теорія і практика). – Тернопіль : Підручники і посібники, 2011. – 272 с.
5. **Пономарів О.** Культура слова: Мовностилістичні поради. – Київ : Либідь, 2001. – 240 с.
6. **Струганець Л. В.** Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль : Навчальна книга–Богдан, 2000. – 88 с.
7. **Фаріон І. Д.** Мовна норма: знищення, пошук, віднова (Науково-навчальне видання). – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. – 328 с.

УДК 808.5:81’276.6:62

Г. П. Євсєєва

СВІТЛО І ТІНІ НАУКОВОГО ТЕКСТУ (КУЛЬТУРА МОВИ І МОВЛЕННЯ НАУКОВЦЯ)

У статті визначено особливості реалізації норм сучасної української літературної мови в науковому стилі; проаналізовано найтиповіші помилки логічного й мовленнєвого характеру, що трапляються в наукових текстах; окреслено шляхи їх подолання.

Ключові слова: науковий текст, культура наукового мовлення, основні ознаки культури наукового мовлення.

В статье определены особенности реализации норм современного украинского литературного языка в научном стиле; проанализированы типичные ошибки логического и речевого характера, которые встречаются в научных текстах; намечены пути их преодоления.

Ключевые слова: научный текст, культура научной речи, основные признаки культуры научной речи.

An important feature of the erudite, fully developed scholar is the high language culture, that is, the ability to use the modern literary language with the full range of expressive means and the norms inherent in the literary language. Culture of speech as the main means of communication and an integral part of the general culture of the individual is one of the most important indicators of education and civilization of society, provides for the correct, optimal use of speech means and includes the language achievements of society throughout all stages of its development. Good knowledge of the language, possession of its literary standard is the key to the effectiveness of any professional communication, including scientific. The purpose of the article is to reveal the essence of the concept of «culture of scientific speech», to determine the peculiarities of the implementation of the norms of contemporary Ukrainian literary language in the scientific style, to emphasize the most typical mistakes of the logical and linguistic nature that occur in scientific texts, and to outline ways and ways of overcoming them. Frequent publications in various professional editions, dictionaries, directories are proof that even in the time of the newest linguistic searches in the field of discourse, cognitivism, political linguistics, etc., the culture of speech remains «imperishable classics». After all, in the words of V. Sukhomlynsky, there is «the lively root of the culture of mental, all mental education».

© Євсєєва Г. П., 2018

The culture of language is an indicator of its uniqueness, which is determined by generally accepted norms – orphoepic, lexical, word-formation, grammatical, spelling and stylistic. About the culture of speech say, if the normative-regulatory aspect, related to the establishment of rules for the use of linguistic means, is oriented on native speakers. Speech culture, based on the achievements of linguistic culture, contains, firstly, unconditional observance (literally and in writing) of the norms of literary language, and secondly, the speech skills of the speaker or writer. The main communicative task of communication in the scientific sphere is the expression of scientific concepts and inferences. Thinking in this area has a generalized, abstract, logical character. This is conditioned by such specific features of scientific style as abstraction, conciseness, generalization, dialogicity, underlined logic, objectivity of presentation, clarity, semantic accuracy, uniqueness, informative saturation.

Key words: scientific text, culture of scientific speech, main culture of scientific speech.

Важливою рисою ерудованого, усебічно розвиненого науковця є висока мовленнєва культура, тобто вміння досконало використовувати сучасну літературну мову з усією різноманітністю виражальних засобів і властивими літературній мові нормами. Культура мовлення як основний засіб комунікації та невід'ємний складник загальної культури особистості є одним з найважливіших показників освіченості та цивілізованості суспільства, передбачає правильне, оптимальне використання мовленнєвих засобів і містить у собі мовні надбання соціуму впродовж усіх етапів його розвитку. Добре знання мови, володіння її літературним стандартом є запорукою ефективності будь-якої фахової комунікації, зокрема наукової.

У статті поставлено за мету виявити сутність поняття «культура наукового мовлення», визначити особливості реалізації норм сучасної української літературної мови саме в науковому стилі, акцентувати увагу на найтиповіших помилках логічного і мовленнєвого характеру, що трапляються в наукових текстах, окреслити способи їх подолання.

Провідні українські мовознавці постійно тримають у полі зору проблему культури мовлення і культури наукового мовлення зокрема. Часті публікації в різних фахових виданнях, словники-довідники є доказом того, що навіть у час новітніх лінгвістичних пошуків у царині дискурсології, когнітивістики,

політичної лінгвістики тощо культура мовлення залишається «нетлінною класикою».

В «Енциклопедії української мови» поняття «культура мови» трактують як «рівень володіння нормами усної і писемної літературної мови, а також свідоме, цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування» [8, с. 348]. На думку Т. Можарової, досліджуючи культуру наукового мовлення, дефініцію поняття «культура наукового мовлення» варто доповнити двома параметрами: а) уточненням обставин мовлення: наукова інформація, яку доводять до різних верств суспільства; б) зазначенням сфери використання наукового стилю: науково-технічна література, освіта [4].

Основними комунікативними ознаками культури наукового мовлення є змістовність, правильність і чистота, точність, логічність і послідовність, багатство (різноманітність), доречність, доступність, естетичність. За твердженням М. Пентилюк, усі ці ознаки підпорядковано найосновнішій – правильності, тобто досконалому володінню нормами літературної мови [6].

Культура мови – показник її унормованості, що визначено загальноприйнятими нормами – орфоепічними, лексичними, словотворчими, граматичними, правописними та стилістичними. Про культуру мовлення говорять, якщо нормативно-регулювальний аспект, пов’язаний зі встановленням правил користування мовними засобами, зорієнтований на носіїв мови. Культура мовлення, спираючись на здобутки мовної культури, містить у собі, по-перше, безумовне додержання (усно й на письмі) норм літературної мови, по-друге, мовленнєву майстерність того, хто говорить або пише.

Основним комунікативним завданням спілкування в науковій сфері є вираження наукових понять та умовисновків. Мислення в цій сфері має узагальнений, абстрагований, логічний характер. Цим зумовлені й такі специфічні ознаки наукового стилю, як абстрагованість, стислість, узагальненість, діалогічність, підкреслена логічність, об’єктивність викладу,

ясність, смислова точність, однозначність, інформативне насичення.

Для наукового тексту важлива смислова точність та однозначність висловлювань, що досягається через використання правильно підібраного слова. Недоречно вжите в науковому тексті слово може спричинити подвійне тлумачення, порушити зміст сказаного чи написаного.

Редагуючи наукові апробації в науковому збірнику «Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури», фіксуємо лексичні помилки, що свідчать про невміння молодих дослідників розрізняти значення деяких часто вживаних слів. Серед слів, через які «спотикаються» науковці, зазначимо *вирішити і розв'язати, великий і крупний, область і галузь*. Подамо деякі роз'яснення щодо їх уживання.

Вирішити і розв'язати – ці слова є взаємозамінними, поєднуючись з іменниками *питання, проблема, справа,* напр.: *Створення безпечних умов праці будівельників пов'язане з* ***вирішенням*** *багатьох складних проблем*; ***Вирішуючи*** *великі та складні питання, люди завжди звертаються до досвіду минулого.* Як засвідчує лексична картотека Інституту української мови НАН України, в інших випадках надають перевагу синоніму *розв'язання*: *вдале архітектурне розв'язання, ґрунтовне науково-проектне розв'язання, символіко-алегоричне розв'язання конфлікту, сміливе інженерне розв'язання.*

Щодо задач з математики, фізики, хімії вживаємо термін *розв'язання*, що означає послідовність відповідних дій, які дають змогу знайти відповідь на поставлену умову: *Сіткові й варіаційні методи добре розроблені та успішно застосовуються лише для* ***розв'язання*** *задач математичної фізики.* Проте коли йдеться про відповідь до задачі – послуговуємося словом *розв'язок.*

Штучним наближенням до російської мови є розширення семантики слова *крупний,* що нерідко трапляється в наукових текстах. Під впливом багатозначного російського *крупный* в українських наукових текстах постають помилкові словосполучення – *крупне підприємство, крупногабаритний будинок, крупнопанельний блок, крупні водосховища* тощо.

В українській мові слово *крупний* має лише одне значення: *такий, що складається з окремих великих частинок – крупне* (*грубе*) *зерно, крупний* (*грубий*) *пісок, крупний (грубий) шлак.* За лексичними нормами сучасної української літературної мови доречним відповідником є слово *великий*, напр.: *Бізнес ведуть представники великих американських підприємств*. Так само правильно: *велика промисловість, великогабаритний будинок, великопанельний блок, великі водосховища*.

Під впливом російської мови нерідко дослідники вживають у наукових текстах слово *область* у невластивому значенні: *область застосування, область поширення тріщини, область застосування фарби, область згину, область внутрішнього застосування, у всіх областях господарювання.* Для внормованого й стилістично виваженого наукового тексту з означеними словосполученнями в українській мові наявна низка слів: *галузь – сфера – ділянка – царина – терен.* Ці слова об'єднує спільне значення «*певна сукупність фактів, явищ, занять, що становлять якусь окрему сторону людської діяльності, людських інтересів*». Словник української мови подає значення слів *галузь* – певна ділянка виробництва, науки; *сфера* – район дії, межа поширення чого-небудь [1, с. 1120].

З таким значенням уживають у сучасній українській мові слова *царина, лан, нива, терен* (як переносні): *Жодна* ***царина*** *духовної культури не може порівнятися до вимог опору матеріалів*; До ***лану*** *освіти, сприймаючи всі зміни, долучені і викладачі, і студенти*; *За тридцять років творчої праці* ***на*** *освітянській* ***ниві***; ***На теренах*** *сучасної освіти зміни сприймають як позитивні зрушення.*

Звичайно, помітна відмінність у сполучуваності та стилістичних функціях слів, що входять до першої та другої частини цього синонімічного ряду: *галузь, сфера, ділянка* – слова стилістично нейтральні, а *царина, лан, нива, терен* мають виразне стилістичне забарвлення, надають висловленню урочистості, піднесеності або навпаки – служать засобом іронії.

Нерідко зі значенням, що властиве словам названого синонімічного ряду, помилково вживають слово *область*

(очевидно, під впливом слововживання в російській мові): *Маємо ріст в усіх областях господарства.* Літературній нормі відповідає речення зі словом *галузь*, пор.: *Маємо ріст в усіх* ***галузях*** *господарства.* Лексичне значення слова *область,* яке фіксує СУМ: «1. Частина країни, державної території. *За царювання Тамари до Грузії були приєднані деякі області Персії*; 2. Адміністративно-територіальна одиниця, що є частиною республіки. *Батько одвіз матір до родичів на село в Харківську область* (Леонід Смілянський, Сашко, 1954, 89); // розм. Адміністративний центр, а також керівні організації такої одиниці державної території. *Гордий їхав дід Семен в область делегатом, на свято одержання високої нагороди* (Остап Вишня, I, 1956, 310); *Вже дзвонять з області, чи прибув трактор* (Олександр Довженко, I, 1958, 80)» [7]. Отже, словосполучення *область застосування, область поширення тріщини, область застосування фарби, область згину, область внутрішнього застосування, у всіх областях господарювання,* щоб передавати правильний і точний зміст, мають вияви: *сфера застосування, ділянка поширення тріщини, ділянка застосування фарби, межа згину, ділянка внутрішнього застосування, у всіх галузях господарювання.*

Дилема – проблема – завдання – задача, на перший погляд є рядом синонімічних слів, які легко замінити один одним. Утім, це не так. *Дилема* – слово грецького походження, що означає потребу вибору між двома варіантами, звичайно небажаними або важко здійсненними, напр.: *Війна і мир – ця* ***дилема*** *загострилася сьогодні як ніколи.* Помилковим є вислів *дві дилеми,* бо *ди-* вказує на наявність лише двох можливостей однієї дії. Часом це слово плутають з іменником *проблема.* Напр.: *Перед підприємством стояла дилема: де дістати гроші?* Зрозуміло, тут треба сказати *стояла проблема. Проблема* – це теоретичне чи практичне питання, що потребує розв'язання [1, с. 961], а *дилема* передбачає вибір між двома варіантами. Цю відмінність у змісті треба враховувати у висловах на зразок: *розв'язувати складну проблему життя – життя поставило дилему; проблема війни і миру – дилема війни і миру. Завдання* – це запланована для виконання

робота, справа, доручення [1, с. 284]: *У новому експерименті я значно звузив межі своїх наукових* ***завдань***. Переважно іменник *завдання* означується такими словами: *невідкладне, важливе, виняткове, конкретне, нездійсненне, непосильне, складне, посильне* тощо. Напр.: *Невідкладним* ***завданням*** *є всебічне дослідження оцінки впливу існуючих і створюваних підприємств на природу, пошук конкретних шляхів підвищення їхньої екологічної безпеки*. Отже, *дилема* і *проблема* вказують на потребу розв'язання проблеми, зокрема через вибір між двома варіантами, а *завдання* стосується виконання окремого обсягу роботи.

Задача – це слово має лише єдине значення: «питання (переважно математичного характеру), яке розв'язується шляхом обчислень за визначеною умовою» [1, с. 294]. З огляду на це, визначаючи мету та окреслюючи основні проблеми наукової роботи, науковець ставить перед собою *завдання*, а не *задачі*. Певні *задачі* можна розв'язувати в межах окреслених *завдань*.

Окремі проблеми викликають у науковців і вживання слів *запроваджувати* й *упроваджувати*. Розрізненню значень цих слів можуть допомогти їхні російські відповідники. Зокрема, *упроваджувати* – це російською «внедрять»: *упроваджувати механізоване обладнання, впроваджувати квадрокоптерні дослідження*, а *запроваджувати* – це «вводити»: *запроваджувати 8-годинний робочий день; запроваджувати в практику будівництва.*

Молоді науковці подекуди запитують, хто вони – *здобувачі* чи *пошукувачі*? Обидва слова побутують у мові науковців, що захищають кандидатські або докторські дисертації. Тож якому надати перевагу? Згадаймо, що на титульній сторінці дисертаційного дослідження й авторефераті написано: *Дисертація на* ***здобуття*** *наукового ступеня кандидата / доктора...* Отож, дисертація *на здобуття..,* а той, хто захищає дисертацію, природно, *здобувач,* а не *пошукувач.* Крім того, звернімо увагу на вислів *науковий ступінь (ступінь* – іменник чоловічого роду), що цілком закономірно заступив поширене в мовній практиці словосполучення *вчений ступінь:* адже

захищають наукове дослідження, розвідку, наукову працю, автор її – науковець, той, хто працює в певній галузі науки.

Члени спеціалізованої ради слухають, як виступають здобувач й опоненти, аналізують захист і присуджують здобувачеві науковий ступінь кандидата або доктора. Саме *присуджують,* а не *присвоюють*; цю останню дію зафіксовано в іншому вислові: *присвоїти наукове звання.*

Опоненти пишуть і виголошують *відгуки / відзиви* про кандидатську (докторську) дисертацію. До речі, обидва слова *відгук і відзив* уживають паралельно, без розрізнення значень, хоч за місцем у словотвірній будові української мови перевага належить слову *відгук. На адресу* (а не *в адрес*) спеціалізованої ради надходять відгуки про автореферат. Зачитують відгук *провідної* (а не *ведучої)* організації.

Завершуючи відгук про дисертацію, опонент подекуди робить висновок про те, чи автор *достойний вченого ступеня,* хоч цю формулу сприймають як розмовний варіант. Натомість вислів *автор дисертації заслуговує наукового ступеня* або *заслуговує присудження наукового ступеня* відповідає сучасним літературним нормам.

Дисертанти готують до захисту документи, зокрема й *витяг* із протоколу. Усталюються й різні форми звертання до присутніх на захисті: *Високоповажний голово спеціалізованої ради! Вельмишановні члени спеціалізованої ради! Шановні присутні! Шановні колеги! Пані й панове! Вельмишановне зібр<u>а</u>ння* (а не *з<u>і</u>брання* чи *зібрання<u>я</u>).*

Отож, будьте уважні до українського ділового наукового спілкування в усній і писемній формі. Звичка звертатися за порадами до першоджерел виховує гарний науковий смак і повагу до слова. Найкращими порадниками можуть стати «Культура мови на щодень» за редакцією С. Єрмоленко [3], мовностилістичні поради О. Пономарева [6], науково-популярна розвідка С. Караванського [2]. Молоді науковці сьогодні рідко заглядають у книжки, радше до Інтернет-ресурсів. І справді, наразі в Інтернет-просторі вистачає статей з добіркою корисних ресурсів для роботи з текстом. Зокрема, спробуйте використати

такі джерела.

Первинна перевірка тексту на помилки. Написали текст і маєте сумніви щодо його «чистоти»? Перевірте його за допомогою таких ресурсів: Мова – ДНК нації, що є безкоштовним сервісом. Він працює не ідеально, але дуже прикрі орфографічні, граматичні та стилістичні помилки на зразок: *будь-ласка, прийняти участь, приносити вибачення, підвести підсумки* допоможе виправити.

Перевірка орфографії. Не знаєте, як відмінювати слово в родовому відмінку? *Цемента чи цементу*? *Банкомату чи банкомата*? Не бійтеся словників! Кілька разів перевірите – і запам'ятаєте, що мрієте поїхати до *Парижа*, а не до *Парижу*. Корисно перевірити рід іменника в українській мові, щоб не написати ненароком *чорна толь* чи *дешева шампунь* (ці слова в українській мові належать до чоловічого роду). Допоможе в таких ситуаціях сайт lcorp.ulif.org.ua/dictua.

У пригоді стане одинадцятитомний *«Словник української мови»* (або *СУМ-11*), який видано 1970–1980 рр. Цей словник став першим в історії академічним тлумачним словником української мови. На ньому базуються майже всі сучасні тлумачні словники, зокрема «Великий тлумачний словник сучасної української мови» (ВТССУМ) [1] та оновлений «Словник української мови у 20 томах», публікацію якого розпочала Академія наук України 2010 р. Словник уклав великий колектив науковців за українськомовною літературою від часів І. Котляревського до 1980 р. Для більшості тлумачень у словнику наведено вдалі випадки вживання слова, що ілюструють його значення. Попри обов'язкову на час його виходу політичну заангажованість, *СУМ-11* становить беззаперечний скарб вітчизняної лексикографії – http://sum.in.ua. Цікавим і корисним є портал української мови та культури, який містить словоформи (орфографічний словник) для понад 260 000 слів – http://www.slovnyk.ua/services/names.php.

Переклад російських слів. Перекладати слово українською мовою в Google Translate не найкраща ідея. У ньому вам запропонують варіант найближчий до російськомовного

еквівалента. Хочете справді питомий відповідник? Спробуйте ресурс r2u.org.ua, де зібрані словники, що укладено до нищівного зросійщення нашої мови, яке сплановано чинила радянська влада минулого століття.

Переклад фразеологізмів є найпроблемнішим, оскільки тісно пов'язаний із глибинним сприйняттям української культури. А як перекласти не окреме слово, а вислів? Наприклад, «*лед тронулся*» або «*утро вечера мудренее*». Не варто перекладати дослівно, бо ваш текст стане дуже штучним. Спробуйте ресурс stalivyrazy.org.ua. Щоб знайти влучний переклад, шукайте за основним словом. У першому випадку це – «*лед*», а в другому – «*утро*». І ви знайдете чудові варіанти: «*крига скресла*» і «*ніч-мати дасть пораду*».

Переклад англіцизмів не менш проблемний. Уникнути надлишкового вживання англіцизмів (*ґаджети, аплікейшени, лайки, барбершопи, коворкінґ, краудфандинг*) допоможе slovotvir.org.ua. Це ресурс для колективного пошуку, обговорення та вибору перекладів запозичень. Тут ви зможете й подивитися запропоновані варіанти (*пристрій, застосунок, уподобайка, голярня, співробітня, спільнокошт*), і додати свої. Сподіваємося, що ці ресурси стануть вам у пригоді.

Серед безлічі пропозицій, на нашу думку, найкращим є тренажер із правопису української мови, у якому розміщені тренувальні вправи для кожної з тем. Теоретичні аспекти курсу можна розшукати на офіційному сайті української мови. Режим доступу: http://webpen.com.ua/ − тренажер із правопису української мови; http://ukrainskamova.com/ − офіційний сайт української мови. Зверніть увагу, що запропоновані інтернет-ресурси поєднують теоретичні положення й практичні завдання, що сприяють засвоєнню граматики української мови і вдосконаленню правописних навичок. Навчальні матеріали додатково містять різноманітну пізнавальну інформацію.

Бібліографічні посилання

1. **Великий** тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2005.

– 1728 с.
2. **Караванський С.** Секрети української мови. – Київ : УКСП «Кобза», 1994. – 152 с.
3. **Культура** мови на щодень / Н. Я. Дзюбишина-Мельник, Н. С. Дужик, С. Я. Єрмоленко та ін. – Київ : Довіра, 2000. – 169 с.
4. **Можарова Т**. Культура наукового мовлення // Вісник КДУ ім. М. Остроградського. Гуманітарні науки. – 2010. – Вип. 5. – Ч. 1. – С. 169–174.
5. **Пентилюк М**. Культура мови і стилістика. – Київ : Вежа, 1994. – 240 с.
6. **Пономарів О.** Культура слова: мовностилістичні поради. – Київ : Либідь, 2001. – 240 с.
7. **Словник** української мови : в 11 томах. – Київ : Наук. думка, 1972. – Т. 3. – 744 с.
8. **Українська** мова. Енциклопедія. – Київ : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. – 752 с.

УДК 811.161.2’38

І. О. Іншакова, А. Є. Іншаков

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОГО МОВЛЕННЯ ЯК СКЛАДНИК ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ДОШКІЛЬНА ОСВІТА»

Формувати мовленнєві вміння та навички дошкільників має висококваліфікований фахівець – вихователь, якого готують відповідні кафедри педагогічних закладів вищої освіти. З-поміж низки психолого-педагогічних та методичних дисциплін чільне місце належить філологічній підготовці студентів-майбутніх вихователів дошкільних закладів вищої освіти. У статті досліджено поняття норми сучасної української літературної мови, її типологію. Закцентовано увагу на найпоширеніших відхиленнях від норм в усному й писемному мовленні педагогів дошкільної освіти.

Ключові слова: культура мовлення, мовна норма, дошкільна освіта, ознаки мовленнєвої культури, усне й писемне мовлення, державна мова, професійна підготовка студентів.

Формировать речевые умения и навыки дошкольников должен высококвалифицированный специалист – воспитатель, которого готовят соответствующие кафедры педагогических вузов. Среди ряда психолого-педагогических и методических дисциплин важной является филологическая подготовка студентов-будущих воспитателей дошкольных образовательных учреждений. В статье исследуется понятие нормы современного украинского литературного языка, ее типология, акцентировано внимание на наиболее распространенных отклонениях от норм в устной и письменной речи педагогов дошкольного образования.

Ключевые слова: культура речи, языковая норма, дошкольное образование, признаки речевой культуры, устная и письменная речь, государственный язык, профессиональная подготовка студентов.

Formal language skills are highly skilled, a teacher educated by the corresponding departments of pedagogical universities. Among the number of psychological and pedagogical and methodological disciplines the prominent place belongs to the philological training of students-future educators of pre-school educational institutions. This determines the relevance of our scientific research, the purpose of which is to reveal the place and significance of the culture of Ukrainian

© Іншакова І. О., Іншаков А. Є., 2018

speech in the professional training of students of the specialty «Preschool Education». The main tasks are to emphasize the most important issues of the culture of speech, to disclose the notion of the norms of contemporary Ukrainian literary language, the typology of language norms, the characteristics of communicative features, and to analyze the state of the identified problem in the practice of work of pre-school establishments through questionnaires.

At all levels – phonetic-orphoepic, lexical, grammatical, etc. – the Ukrainian language should help to raise the level of speech culture. There is a need for continuous in-depth work on mastering the standards of the literary language, the appropriate use of their functional styles of speech, the art of possession of speech technology, the formation of future skills-educators skills to use the theoretical benefits obtained during the study at the university, in the practice of preschool education of the younger generation. The conducted analysis of the speech culture of students-practitioners showed an inadequate level of mastery of linguistic norms. The prospect of the study is the further formation of the communicative competence of the educator through the consolidation and improvement of the skills of possession of the norms of the Ukrainian literary language.

Key words: language of speech, language norm, pre-school education, signs of speech culture, oral and written speech, state language, professional training of students.

Державна національна програма, освітні стандарти, програми навчання й виховання дітей висувають вимоги до бездоганного володіння державною мовою в процесі професійного становлення, загальної культури та мовленнєвої культури як її складника. Уважаємо доцільною думку про те, що «і в найважчі часи, за найобмеженіших ресурсів не потрібно економити на культурі слова, культурі живопису, освіті, бо саме вони оберігали суспільства і цивілізації від катастрофи, дикунства» [12, с. 8].

Формувати мовленнєві вміння та навички має висококваліфікований фахівець – вихователь, якого готують відповідні кафедри педагогічних вишів. З-поміж низки психолого-педагогічних та методичних дисциплін, звичайно, чільне місце належить філологічній підготовці студентів-майбутніх вихователів дошкільних закладів освіти. Це, власне, визначає актуальність нашої наукової розвідки, у якій ставимо за мету виявити місце й значення культури українського мовлення в професійній підготовці студентів спеціальності «Дошкільна освіта». Основні завдання полягають у тому, щоб наголосити на

найважливіших питаннях культури мовлення, виявити поняття норми сучасної української літературної мови, типологію мовних норм, характеристику комунікативних ознак, за допомогою анкетування проаналізувати стан окресленої проблеми в практиці роботи закладів дошкільної освіти.

Мистецтво мовлення полягає у виробленні вміння мовця компонувати своє мовлення відповідно до поставленої мети. Рівень освіченості народу, сфера, обсяг, стилістика використання рідної мови як соціально-лінгвістичного механізму визначає рівень розвитку мови в суспільстві. Звичайно, досвід засвоєння культурних цінностей завжди індивідуальний. Високий рівень мовного спілкування забезпечено культурою мовлення, що має вагоме національне й соціальне значення.

Початковим етапом формування мовленнєвих навичок є родина дитини, найближче оточення і, безперечно, заклади дошкільної освіти.

Як відомо, культура мовлення особистості передбачає дотримання нею норм літературної мови, видів спілкування, його принципів і правил, етичних норм спілкування, знання особливостей функціональних стилів мовлення, основ мистецтва слова, труднощів у застосуванні мовних норм і проблем сучасного стану мовної культури суспільства.

Проблемою формування мовленнєвої культури займалися українські, зарубіжні педагоги, лінгвісти, методисти, зокрема: Р. Аванесов [1], Б. Антоненко-Давидович [2], Н. Бабич [4; 10], А. Білецький [5], А. Богуш [6], Б. Головін [7], А. Коваль [8], Л. Кравець [11], Л. Мацько [11], М. Пентилюк [13] та ін.

Автори виокремлюють з-поміж ознак культури мовлення правильність, точність, логічність, чистоту, збагачення, естетичність, ясність, виразність, різноманітність, доречність, емоційність, змістовність, образність, лаконічність, зрозумілість та ін.

Н. Бабич висвітлила теоретичні основи культури мовлення, зокрема основи теорії виразного читання, запропонувала практичні рекомендації та матеріал для їх реалізації задля формування навичок якісного мовлення [4; 10].

Високий рівень культури мовлення вихователя передбачає організаторські вміння (визначення мети спілкування, урахування вікових та індивідуальних особливостей вихованців); інформативні вміння (обрання форми зв'язного мовлення – монолог чи діалог), добір лексичних засобів, синтаксичного, інтонаційного оформлення, зважаючи на вікові особливості дітей тощо.

Загальноприйнятим у педагогічній науці є те, що період дошкільного дитинства є сенситивним для формування комунікативних умінь і навичок дітей, засвоєння підвалин основ культури мовлення. Оскільки в період дошкільної освіти дитина засвоює мову, наслідуючи приклад дорослих, старших дітей і передусім вихователя (педагога) як беззаперечного зразка та еталона в очах дитини, мовлення вихователя повинно бути бездоганним і містити такі складники: фонетико-орфоепічну правильність, розмаїтий словниковий запас, уникнення діалектизмів і суржику, використання засобів логіко-емоційної виразності (інтонація, паузи, логічний наголос, темп мовлення тощо).

Культура мовлення передбачає постійне збагачення мовлення новими лінгвістичними засобами, уміння аналізувати своє та чуже мовлення та ін. Вона нерозривно пов'язана з мовною нормою – сукупністю загальноприйнятих мовних засобів, які є зразковими на певному етапі розвитку мови. Унормованість – це основна ознака літературної мови.

Правила усного й писемного мовлення – це дотримання загальноприйнятих стандартів (правильний наголос, слововживання, словотвір, будова речень, текстів тощо).

Основними причинами низького рівня культури мовлення є:

- несформованість культури читання, зокрема художніх текстів;
- відсутність усвідомлення практичної потреби знання мови, системності в засвоєнні нормативної граматики;
- невміння й небажання носієм мови використувати довідкову літературу.

Посилюють негативний вплив на мовленнєву культуру

практика білінгвізму, суржик, діалектизми, вульгаризація спілкування. На жаль, не завжди відповідає сучасним еталонам культури мовлення преси, радіо, телебачення, особливо місцевого та регіонального рівнів.

На сучасному етапі мовленнєвого розвитку виокремлюють низку типів мовних норм: орфоепічні, графічні, орфографічні, лексичні, морфологічні, синтаксичні, стилістичні, пунктуаційні.

Мовні норми фіксують у словниках, довідниках, у правописі, підручниках, посібниках.

Орфоепічні й акцентні норми регулюють належну вимову звуків і звукосполучень, наголошення та інтонацію. Однак у мовленні студентів (на жаль, і деяких вихователів) нерідко спостерігаємо недотримання таких основних орфоепічних норм:

- наближення голосного [о] до [а]: *[малакŏ́], [галаwá], [wадá]*;
- відсутнє наближення голосних [е] до [и] та навпаки в ненаголошених позиціях: *[тихéсен'кий], [теплŏ́]*;
- напівпом’якшена вимова губних звуків: *[с'ім’], [степ’]*;
- оглушення дзвінких приголосних у кінці слів: *[грип], [дŭп], [зŭп]*;
- сплутування вимови щілинного глоткового [г] і проривного задньоязикового [ґ]: *[гáдка], [гáлас], [гай], [ґŭдзик], [áґрŭс], [ґрŭнт]* (зокрема, під упливом російської мови);
- роздільна вимова африкат: *[джеᵘреᵘлŏ́], [дзᶞоб], [джм’іл']*;
- напівпом’якшена вимова шиплячих звуків: *[р'іч’], [п’іч’], [чᵒ’ýдŏ]*; помилкова м’яка вимова трапляється під упливом російської мови;
- відсутня асиміляція звукосполучень -ться, -шся: *[кŭпáйŭт'с'а], [с'м’ійéшс'а]*;

Щодо помилок у наголошуванні слів спостерігаємо ненормативні акценти:

- під упливом російського наголосу в близькозвучних словах: *верба, олень, граблі, одинадцять*; вагання можливі й у варіантах наголосу в низці слів (*затишно, апостроф, алфавіт, також, мабуть* тощо). Студентам потрібно засвоїти основні правила й тенденції щодо наголошування віддієслівних іменників

(*чит<u>а</u>ння, завд<u>а</u>ння, зан<u>я</u>ття*), прикметників (*черговий, новий, старий* тощо).

Правильне передавання звуків мови на письмі регламентують графічні норми. Їх порушення фіксуємо значно рідше. Типовішими є порушення орфографічних норм (написання слів згідно із правописом). З досвіду викладання курсу «Сучасна українська мова з практикумом» виокремлюємо найтиповіші орфографічні помилки студентів:

- правила вживання чи невживання апострофа та м'якого знака: *духмяний, морквяний, слов'яни, торф'яний, трьох'ярусний, вишеньці, землянці, менший* та ін.;
- правопис префіксів на приголосний (*розходитися, безкрилий*);
- правопис закінчень іменників другої відміни твердої групи у родовому відмінку однини (*інституту, вітру, дуба, носа*);
- закінчення іменників у кличному відмінку однини: *матусю, голубе, душе, мріє, сестро*;
- правопис складних слів разом, через дефіс *(волелюбний, життєрадісний, член-кореспондент, прем'єр-міністр*);
- правопис слів іншомовного походження: *диплом, Алжир, Єрусалим, пріоритет, Голландія*.

Уживання слів у властивих їм значеннях передають лексичні норми. Наприклад, фіксуємо типові помилки у вживанні слів *адреса – адрес, дружний – дружній, уява – уявлення, особистий – особовий, зіставляти – порівнювати, наступний – слідуючий, заступник – замісник* тощо.

Морфологічні норми регулюють нормативне використання морфем, їх парадигматику. Кожна частина мови має свої особливості. Наприклад, нерідко проблемними для студентів є правильне визначення роду (зокрема, невідмінюваних іменників) і числа (збірні, множинні іменники), відмінкові закінчення (орудний відмінок, мішаної групи, 1 та 2 відмін: *грушею, плащем, вужем*), відмінювання іменників 4 відміни (з'являються суфікси -ат-, -ят-, -ен-) тощо. Деякі з норм стосуються лише писемного мовлення, наприклад, нормативність уживання розділових знаків засвідчують пунктуаційні норми.

Інші можуть стосуватися як писемного, так і усного різновидів мовлення, зокрема, правильне поєднання слів у словосполученні, реченні, речень у тексті визначають синтаксичні норми, а стилістичні норми фіксують правильність відбору мовних засобів відповідно до умов спілкування.

Анонімне опитування під час тестування студентів-заочників, які переважно працюють у закладах дошкільної освіти, засвідчило, на жаль, невтішні наслідки. Зокрема, лише під час проведення навчальних занять з різних розділів програми послуговуються українською мовою 75 % вихователів, а дотримуються мовного режиму протягом дня лише 35 %. Занепокоєння викликає те, що 10 % опитаних педагогічних працівників зізналися, що не володіють державною мовою й не послуговуються нею в освітньому процесі загалом. Водночас майже всі заклади дошкільної освіти є українськомовними й державні документи, зокрема Закон України «Про освіту» (2018 р.), регламентують функціонування освітніх закладів нашої країни лише українською мовою.

Отже, на всіх рівнях: фонетико-орфоепічному, лексичному, граматичному тощо – потрібно підвищувати рівень культури послуговування українською мовою. Зараз особливо актуалізується постійна поглиблена робота щодо оволодіння студентами нормами літературної мови, доречного використання ними особливостей функціональних стилів мовлення, мистецтва володіння технікою мовлення, формування в майбутніх фахівців-вихователів умінь використовувати теоретичні надбання, отримані під час навчання в університеті, у практиці дошкільного виховання покоління, яке підростає. У дослідженні наголошено на найважливіших питаннях культури мовлення, виявлено поняття норми сучасної української літературної мови, типологію мовних норм, характеристику комунікативних ознак, через анкетування проаналізовано стан окресленої проблеми в практиці роботи закладів дошкільної освіти. Проведений аналіз мовленнєвої культури студентів-практиків засвідчив недостатній рівень опанування мовними нормами. Перспективою дослідження вважаємо формування комунікативної компетенції

вихователя через закріплення та вдосконалення навичок володіння нормами української літературної мови.

Бібліографічні посилання

1. **Аванесов Р.** Акцентная вариантность и вокализм слова // Теория языка. Англистика. Кельтология / отв. ред. М. П. Алексеев. – Москва, 1976. – С. 5–10.
2. **Аніщук А.** Культура мовлення та виразне читання : навч.-метод. посіб. для студ. вищих пед. навч. закл. спеціальності «Дошкільна освіта». – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. – 134 с.
3. **Антоненко-Давидович Б.** Як ми говоримо. – Київ : Либідь, 1991. – 256 с.
4. **Бабич Н.** Основи культури мовлення. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.
5. **Білецький А.** Про мову і мовознавство : навч. посібник для студ. філол. спец. вищ. навч. закладів. – Київ : АртЕк, 1996. – 222 с.
6. **Богуш А.** Мовленнєвий розвиток дошкільника від народження до семи років. – Київ : Слово, 2004. – 376 с.
7. **Головин Б.** Основы культуры речи. – Москва : Высш. шк., 1988. – 230 с.
8. **Коваль А.** Культура ділового мовлення: писемне та усне ділове спілкування. – Київ : Вища школа, 1977. – 296 с.
9. **Культура** української мови : довідник / за ред. В. Русанівського. – Київ : Вища школа, 1990. – 304 с.
10. **Культура** фахового мовлення / за ред. Н. Бабич. – Чернівці : Книги – XXI, 2006. – 496 с.
11. **Мацько Л., Кравець Л.** Культура української фахової мови. – Київ : ВЦ «Академія», 2007. – 360 с.
12. **Мішеніна Т.** Культура мовлення. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2010. – 160 с.
13. **Пентилюк М.** Культура мови і стилістика. – Київ : Вежа, 1994. – 240 с.
14. **Словник-довідник** з культури української мови / Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак. – Київ : Знання, 2004. – 367 с.

УДК 811.161.2

І. Р. Козелко

ПОГЛЯДИ ВАСИЛЯ СІМОВИЧА НА КУЛЬТУРУ МОВИ

У статті простежено особливості функціонування поняття культура мови в працях В. Сімовича. Чимало думок ученого актуальні й сьогодні. Важливим складником підручників і навчальних посібників є висвітлення питання про культуру мови, що дають змогу зазначити основні аспекти вияву культури мовлення. Культуру мови визначено такими ознаками, як правильне уміння вимовляти, наголошувати, вживати слова й будувати висловлювання. Сукупність таких ознак засвідчує рівень розвитку літературної мови. У ширшому значенні поняття культура мови вживають зі словосполукою «екологія мови».

Ключові слова: культура мови (мовлення), нормативність, адекватність, естетичність, поліфункціональність, В. Сімович, «екологія мови».

В статье прослеживаются особенности функционирования понятия культура речи в трудах В. Симовича. Многие мысли ученого актуальны и сегодня. Важной составляющей учебников и учебных пособий является освещение вопросов культуры речи, позволяющие указать на основные аспекты проявления культуры речи. Культура речи определяется такими признаками, как правильное умение произносить, акцентировать, употреблять слова и строить высказывания. Совокупность таких признаков свидетельствует об уровне развития литературного языка. В более широком смысле понятия культура речи употребляется со словосочетанием экология языка.

Ключевые слова: культура речи (речи), нормативность, адекватность, эстетичность, полифункциональность, В. Симович, «экология языка».

In connection with the growth of the socio-political level of the population at the beginning of the 20th century the language was enriched with diverse research. Scientists were interested in the changes that have taken place in the recent period. A number of scientists have analyzed the notion of linguistic norm, which is part of the structure of language culture.The concepts of language culture were in the field of research by scholars at the beginning of the 20th century and continue to this day, since under this notion is understood the proper possession of the norms of the language formed by an educated society. In order to understand the development of the notion of language culture, scientist should consider publications by V. Symovych, who was a scientist at the beginning of the 20th century, that characterized by a number of criteria in various spheres of cultural life of man. To confirm the actuality

© Козелко І. Р., 2018

of the study of this concept, we compare the views of the scientist with the views of modern scholars. V. Simovych analyzed linguistic advice, ethical and grammatical rules, which will form a highly cultured nation. V. Simovych emphasized that the selected language is a sign of education, which creates its independence, which the scientist equated to linguistic independence. The term culture language and the relationship between definitions in various scientific sources are analyzed. The basic criteria of the culture of speech are revealed: normativity, adequacy, aesthetics, polyfunctionality. It was investigated that language culture is implemented in compliance with linguistic norms that correspond to the trends of language development. In the future it is necessary to study the aspects of culture of the language by the scholars of the early XX and XXI centuries.

Key words: language culture (speech), normativity, adequacy, aesthetics, polyfunctionality, V. Simovych, «ecology of language».

Уважаємо, що питання культури мови тісно пов'язане не лише з освітою, а й з менталітетом нації, тому дослідження цієї теми є актуальним**.** Цій темі присвячено чимало розвідок, авторами яких стали Н. Бабич [2], Д. Гринчишин [3], Р. Зорівчак [4], А. Капелюшний [3], О. Сербенська [1], О. Пономарів [8], З. Терлак [3], Є. Чак [15], Л. Струганець [14] та ін.

За мету в дослідженні поставлено розглянути поняття культура мови та її трактування на початку XX ст. крізь призму поглядів В. Сімовича. Нашу увагу зосереджено на працях Василя Сімовича, у яких він торкався питань культури мови, зокрема у «Практичній граматиці української мови» (1918 р.) та у «Граматиці української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці» (1921 р.). Штрихи культурного спрямування в мові поставали також у низці його праць, зокрема: «Хто у нас знає мову», «На теми мови», «Жінка і культура мови», «Великоукраїнські» вислови», «Дещо про нашу купецьку мову», «Наша товариська мова», «Рідна мова й інтелектуальний розвій дитині», «Один гін і сто перепон» (Наші «швайцарці»), «Театр і культурна мова», передмова до праці «Синявський О. Норми української літературної мови» та ін.

Проаналізуємо деякі думки, що їх виклав В. Сімович щодо культури українського слова.

В. Сімович випустив у світ «Практичну граматику української мови» [12] для застосування в шкільному навчанні.

Автор пише: «Призначена для нашого українського вчителя повести цею книжкою на иньчий, новий шлях розуміння цієї гарної, бо живої, науки» [12, с. 6]. Зазначимо, що підхід дослідника відіграє важливу роль для загального процесу вивчення мови, бо ж учитель найперше повинен усвідомлювати сутність навчального процесу.

Коротко В. Сімович виклав думки про призначення навчальних книг та про те, що допомагає розвинути культуру мови: «Я укладав цю граматику так, що звертав увагу на спосіб, як би то цього предмету вчити других. А найважнїще для нас то те, щоб ми навчили ся правильно вживати значків для звуків, що їх має українська мова, та форм, якими вона розпоряджає» [12, с. 6–7]. Загалом уся граматика побудована так, щоб учень міг осягнути всі можливі норми, опрацьовані в навчальній книзі.

У праці «Хто у нас знає мову» В. Сімович прагне пробудити зацікавлених і небайдужих до обговорення шкільних питань, тобто закликає до дискусій із приводу методики, способів, якими повинно відбуватися навчання української мови, культури в школі. Основний заклик, що його подав В. Сімович у статті, звучить так: «Мені лиш ходить о те, щоб розвинулася дискусія над наукою української мови в середніх школах» [13, с. 228]. Одразу науковець переходить до труднощів, які дотичні до шкільних кіл. На думку мовознавця, про навчання мови потрібно дбати, викладати цей предмет варто якісно. «А фахового учителя нема; української мови вчить хто-будь», – пише В. Сімович [13, с. 228]. Для цього потрібно шукати того, хто залюблений в українське слово, або ж відповідає фаху. Найважливіше, «щоб не була тягарем для того, хто учить, і для того, хто учиться. А тягарем, огидливим тягарем, є вона для обох сторін, і мусить ним бути. Бо як же не буде тягарем річ, якої нефаховий учитель не розуміє, і, не розуміючи її, так само незрозумілою робить її для учеників. Способніші ученики пізнають це недоладдя, і учитель, щоб зовсім не стратити авторитету в клясі, мусить закинути науку граматики. Легше задавати вірші напам’ять та уступи до оповідання, ну, вірші та оповідання гарніші, ніж граматика, мають у собі щось живого, граматика ж суха річ…»

[13, с. 229].

Друга причина, яка применшувала роль школи, полягала в тому, що «вона в очах учеників не розсадник науки, а так собі, інституція, яку треба покінчити, щоби чимсь бути» [13, с. 229].

Вирішити ці та інші питання зможе вивчення мови крізь призму культури. Культура мови зростає з поетичних рядків. З огляду на це в багатьох школярів виникав хист до поетичного рядка. У цьому разі мову обрамлюють і відточують. Щодо цього В. Сімович провів спостереження й відзначив, що вірш «щасливця», який написаний доброю мовою, одразу потрапляв до друку в часописі. Автором міг стати той, «що мову розуміє, і відчуває її музикальність, і знає дуже докладно, хто із письменників вживає гарної мови, а хто погано пише» [13, с. 230].

Цими словами автор статті хотів сказати своє слово для того, щоб відбулися зрушення з-поміж шкільної спільноти, бо ж, як уважає В. Сімович, зі школи повинні випускати учнів з гарними знаннями рідної мови та її культури.

Про культуру мови йдеться і на сторінках «На теми мови». Автор зазначає, що все «зосереджується тільки коло двох пунктів: а) коло «москвофільство» наших авторів (не жахайтеся слова шановний читачу!) у сфері — мови й б) коло своєрідного консерватизму нашої громади в поглядах на все нове, що в нас твориться на тому полі» [11, с. 236]. У подальших висловлюваннях В. Сімович подає рішучі звернення з пересторогою щодо вживання конструкцій, які часто-густо можуть суперечити духові мови, тобто затирати українські мовні вислови, фрази: «Це проявляється й у правописі чужих слів, і в відміні, й у роді, який прикладаємо до чужих слів, і т. д.; ігноруючи закони української граматики, заводити в нашу мову московські форми; оминаючи свої власні фрази, брати московські; дослівно перекладати (а то й не перекладеними лишати) слова й вислови з московської мови, не додивляючись до того, чи вони відповідають духові нашої мови, чин і й т. д.» [11, с. 236].

Зокрема, у статті «Жінка і культура мови» В. Сімович

звертається до матерів, які повинні піклуватися про те, як розмовлятимуть їхні діти. Читаємо в статті: «Мати раз у раз поправляла дітей і наказувала, щоб вони висловлювалися поправно по-німецьки. А була це дружина звичайного віденського робітника» [10, с. 271]. В. Сімович помітив розмову німецької пані, зафіксував і переповів українському читачеві. Цим він хотів наголосити, яким повинно бути виховання дітей у всіх суспільних прошарках. Автор прагнув, щоб українська жінка не лише вважала, «як сама говорить, але щоб поправляла мову своєї дитини, та наказувала її, щоб висловлювалася як слід по-українському…» [10, с. 271]. Натомість В. Сімовичу хотілося, щоб наші бабусі зверталися до онуків літературною мовою. В українській культурі дослідник наводить приклад протилежного: «зате часто чув, що сини та внуки навчали своєї мами та бабусі, як його треба говорити по-українськи й за те їм і діставалося: мовляв, «ми вже застарі» або «ти нас не вчи» і т. д.» [10, с. 272]. Загалом науковець у цій статті проаналізував стан культури мови, на який звернено увагу жіноцтва у вибіркових країнах світу. В. Сімович відзначив також, що «в чеських жінок культура мови стоїть дуже високо…» [10, с. 272]. Автор праці вважав, що на жінку-матір покладено високу честь подбати про культурне зростання прийдешнього покоління: «Вона найбільш на дітей впливає, але й тим, що вона своєю мовою заражує ціле довкілля, легковаження справ мови жінкою передається товариству, в якому вона повертається…» [10, с. 272]. В. Сімович окреслив ті пагони, у які повинна втрутитися жіноча натура, щоб створити культурне середовище. Адже «жінота цю справу бере легко, справа з орфоепією, з літературною мовою, з її культурою йде дуже туго» [10, с. 272]. На думку науковця, звучить ця мова з уст жіночих і тонше і приємніше. Отже, дослідник перелічив чимало ознак набуття народом культури мови через посередництво жінки, виділив також ті категорії, що «просяться» бути в центрі уваги, щоб мова ставала «культивованою» (за терміном В. Сімовича). В. Сімович був одним з небагатьох знавців слова, хто вмів помітити та підкреслити красу слова, що зараз кодифікуємо як культуру мови

(мовлення).

Торкається дослідник проблемних питань культури слова, зокрема називаючи «неможливими щодо мови шкільні підручники», бо вони ввібрали в себе «гидотні переклади клясичних письменників» [10, с. 272]. Проте сама проблема назріла значно гостріше через те, що «орфоепія, що нормалізація форм, що синтаксичні явища, що семантика, фразеологія – що це все творить мову, не правопис…» [10, с. 273].

Ці мовні питання В. Сімович фіксує зі сподіваннями, що жінці у світі науки мови вдасться викорінити той кукіль із золотих колосків пшениці.

В. Сімович розглядав і подавав у своїх розвідках культуру мови як сукупність правил етичних і граматичних, уживаючи які, мовець пізнає правильне використання слів, форми, структури, їх порядок у реченні. Науковець добре розумів, що від розвитку мови залежатиме зростання культури й самого народу.

В. Сімович уважав, що сукупність лінгвальних та позалінгвальних чинників дає змогу стверджувати, що мова здатна творити націю, бо саме мова є найважливішою ознакою самобутності народу.

З огляду на побудову структурного апарату мови надважливим її складником є культура мови в сучасних підручниках та навчальних посібниках, тому розглянемо принципи дослідження цього поняття науковцями.

Культура мови – галузь мовознавства, що займається утвердженням (кодифікацією) норм на всіх мовних рівнях.

З. Мацюк, Н. Станкевич виділяють такі основні аспекти вияву культури мовлення:

нормативність (дотримання усіх правил усного і писемного мовлення);

адекватність (точність висловлювань, ясність і зрозумілість мовлення);

естетичність (використання експресивно-стилістичних засобів мови, які роблять мовлення багатим і виразним);

поліфункціональність (забезпечення застосування мови в різних сферах життєдіяльності) [6, с. 53–54].

За М. Зубковим, культура мовлення – збереження мовних норм вимови, наголошування, слововживання й побудови висловлювань; нормативність, літературність усної й писемної мови, що полягає в грамотності, точності, ясності, чистоті, логічній стрункості [5, с. 300].

Культура мови, за визначенням Л. Струганець, – це 1) сукупність комунікативних якостей літературної мови, що постають за різних умов спілкування відповідно до мети і змісту висловлювання; 2) культивування (удосконалення) літературної мови й індивідуального мовлення, виявлення тенденцій мовного розвитку, реальне втілення в мовній практиці норм літературної мови, відповідна мовна політика в державі [14, с. 1].

М. Пентилюк зауважує, що науку, яка вивчає нормативність мови, її відповідність тим вимогам, що ставлять перед мовою в суспільстві, називають культурою мови [7, с. 12].

Культура мовлення передусім передбачає сукупність відібраних комунікативних якостей, що стають ще виразнішими завдяки чітко визначеній низці ознак.

На сьогодні науковці термін культура мови розглядають у ширшому сенсі. Зокрема, О. Сербенська вважає, що семантично спорідненим з висловом культура мови (мовлення) є вислів «екологія мови» [9].

Не менш важливу роль у закладах освіти відіграє роль культури самого викладача. Діяльність учителя-наставника покликана створити в студентів цілісно-орієнтоване бачення для вироблення культурних норм у мові. Саме культура є підґрунтям формування особистості викладача.

Поняттям культура мови (мовлення) науковці оперують ще з початку XX ст., як складником, що долучається до творення культурної спільноти в суспільстві. Широкий спектр поглядів виклав саме В. Сімович. Низка його праць засвідчує інтерес до різних сфер людського життя, де наявна культура мови. Науковець подає мовні поради, які змогли б уберегти від затирання власне українські мовні фрази, вислови, зосереджує також увагу на орфоепії нашої мови. На думку В. Сімовича, важливим є відбір сукупності правил етичних та граматичних.

Уважаємо, що запропоновані В. Сімовичем думки можуть стати об'єктом подальших досліджень з погляду наявних кількісних та якісних мовних характеристик, що творять культурний пласт мови. Увагу варто приділити також поняттю «професійна культура українця». На сьогодні функціонування мовних норм, які описують під терміном «культура мови», зазнає чимало перешкод для нормативного вживання, тому неминуче потребує появи наукових розвідок з дослідженням цих аспектів культури мови.

Бібліографічні посилання

1. **Антисуржик**. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити / за заг. ред. О. Сербенської. – Львів : Світ, 1994. – 152 с.
2. **Бабич Н. Д.** Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990. – 232 с.
3. **Гринчишин Д., Капелюшний А., Сербенська О., Терлак З.** Словник-довідник з культури української мови. – Київ : Знання, 2006. – 368 с.
4. **Зорівчак Р.** «Боліти болем слова нашого…»: Поради мовознавця. – Тернопіль : Мандрівець, 2008. – 176 с.
5. **Зубков М.** Сучасне українське ділове мовлення. – Харків : Торсінг, 2001. – 384 с.
6. **Мацюк З., Станкевич Н.** Українська мова професійного спілкування. – Київ : Каравела, 2005. – 352 с.
7. **Пентилюк М. І., Марунич І. І., Гайдаєнко І. В.** Ділове спілкування та культура мовлення. – Київ : Центр навчальної літератури, 2010. – 224 с.
8. **Пономарів О.** Культура слова: Мовностилістичні поради. – Київ : Либідь, 2001. – 240 с.
9. **Сербенська О.** Сучасна українська термінографія і проблеми екології мови // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2002. – № 453. – С. 17–20.
10. **Сімович В.** Жінка і культура мови // Сімович В. Праці у двох томах. – Чернівці : Книги–XXI, 2005. – Том 1:

Мовознавство. – С. 271 – 273.
11. **Сімович В.** На теми мови // Сімович В. Праці у двох томах. – Чернівці : Книги–XXI, 2005. – Том 1: Мовознавство. – С. 236–270.
12. **Сімович В.** Практична граматика української мови. – Раштат, 1918. – 367 с.
13. **Сімович В.** Хто у нас знає мову // Сімович В. Праці у двох томах. – Чернівці : Книги–XXI, 2005. – Том 1: Мовознавство. – С. 228–235.
14. **Струганець Л. В.** Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль : Навчальна книга–Богдан, 2000. – 88 с.
15. **Чак Є. Д.** Складні випадки вживання слів. – Київ : Рад. шк., 1984. – 184 с.

Рецензент: к. філол. н., доц. Єщенко Т. А.

КУЛЬТУРА МОВИ І СУЧАСНИЙ ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС

УДК 811.161.2’373

Л. В. Бабай

ЕКСПРЕСИВНА ФУНКЦІЯ СЛОВА У ТВОРАХ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО ЯК ВЗІРЕЦЬ ДЛЯ СУЧАСНИХ ПИСЬМЕННИКІВ

У статті розглянуто експресивно-емоційну лексику у творах класика української літератури І. Нечуя-Левицького, визначено її функційну роль; проаналізовано особливості семантики експресивних лексичних одиниць, засоби їх вираження; з’ясовано доцільність уживання значної кількості просторічних елементів у творах митця.

Ключові слова: експресія, експресивність, просторічні слова, полісемантизм, вигуки, лайливі слова.

В статье исследуется экспрессивно-эмоциональная лексика в произведениях классика украинской литературы И. Нечуя-Левицкого, определена ее функциональная роль; проанализированы особенности семантики экспрессивных лексических единиц, средства их выражения; выявляется целесообразность большого количества просторечий в произведениях писателя.

Ключевые слова: экспрессия, экспрессивность, просторечия, полисемантизм, междометия, бранные слова.

The article analyzes the expressive and emotional vocabulary in the works of the classic of Ukrainian literature by I. Nechui-Levytsky, defines its functional role; Features of semantics of expressive lexical units, means of their expression are analyzed; It is ascertained whether a large number of omnipresent elements is justified in the works of the writer.

We have studied the emotional words of two types: 1) those that do not have a conceptual basis and express only emotions; 2) expressing both concepts and emotions simultaneously. The theoretical significance of the materials is that the generalizations and conclusions of the study deepen already known and form new knowledge about the features of semantics and the functioning of Ukrainian expressive vocabulary.

The complex analysis made it possible to make new, theoretically important

© Бабай Л. В., 2018

generalizations about the types of lexical expressiveness, the means of expressing the emotional-evaluative semantic plans of expressive words in the works of the classics, to put them as a model for contemporary writers.

After analyzing the texts of the works of I. Nechui-Levitsky, we can draw the following conclusions: bright expressiveness manifests itself at the lexical level. It is expressed in the widespread use by the writer of the commonplace. Proverbs are not part of the language linguistic fund of the Ukrainian language, they constitute a definite deviation from the generally accepted norms. However, the prose writer deliberately introduces unnormalized vocabulary into texts, the work of the writer does not burden them at all. Rather, the opposite: stylistically defined deviations are deeply impressive, bring aesthetic pleasure, awaken the intellect of man, and then intensively emphasize the beauty of language.

Key words: expression, expressiveness, common sense, polysemanticism, interjection, cluttered words.

За спостереженнями багатьох славістів, літературна мова за останній час зазнала настільки значних змін, що можна вже говорити про її інший функційний статус: вона різко демократизувалася, звільнилася від жорстких пуристичних меж, оновила свій лексичний і фразеологічний склад, інтернаціоналізувалася й динамізувалася. Замість нормативного стандарту, орієнтованого на зразки класичної «соцреалістичної» художньої прози, на передній план тепер висувають стихію живої мови (жаргон, арго та суржик, вульгаризми, сленг), не контрольовану цензурою й інститутом редакторів. Показово, що сучасні дослідники змушені визнавати виправданість допустимої вульгаризації літературної норми [4, с. 212]. Отже, численність розмовних елементів у сучасній літературі очевидна.

Однак якщо сучасним письменникам подекуди доводиться лавірувати на межі «мовних викрутасів чи зони підвищеної небезпеки» [4, с. 212], то як це питання вирішували класики української літератури?

Ми поставили за мету описати експресивно-емоційну лексику у творах класика української літератури І. Нечуя-Левицького, визначити її функційну роль; проаналізувати особливості семантики експресивних лексичних одиниць, засоби їх вираження; з’ясувати, чи виправдана значна кількість просторічних елементів у творах митця.

Теоретичне значення матеріалів полягає в тому, що

узагальнення й висновки дослідження поглиблюють уже відомі та формують нові знання про особливості семантики й функціонування української експресивної лексики. Комплексний аналіз дав змогу зробити нові, теоретично важливі узагальнення щодо типів лексичної експресивності, засобів вираження емотивно-оцінних значеннєвих планів експресивних слів у творах класика, поставити їх за взірець для мови сучасних письменників.

Незважаючи на високий рівень розвитку та поліфункційність української мови, її лексичний ярус остаточно не внормований. Водночас така мовна риса є природною, позаяк лексична система будь-якої мови (на противагу фонетичній або граматичній) важко піддається уніфікації, оскільки на ній щонайбільше позначено вплив екстралінгвальних чинників [5, с. 95].

Зважаючи на те, що наша робота пов'язана з аналізом творів Івана Нечуя-Левицького за ознакою експресивності, передусім потрібно з'ясувати, що позначає термін *експресія*, як його розуміють різні мовознавці.

На думку В. Григор'єва, експресія – це виразність, те, що передбачає вираження нетривіального (напр., якогось художнього) змісту [3, с. 137]. За О. Ахмановою, експресія – це «виражально-зображальні якості мовлення, що відрізняють його від звичайного (або стилістично нейтрального) і надають йому образності та емоційного забарвлення» [1, с. 524]. Т. Винокур визначає експресію як виразність вислову [2, с. 57]. В. Чабаненко наводить таке визначення: експресія – «це виразність (або зображальність) мовлення, це така якість мовлення, завдяки якій воно набуває стилістичної маркованості (емоційності, образності) і стає спроможним передати певний нетривкий зміст» [5, с. 6].

Утім, на думку того самого В. Чабаненка, визначення мовної експресії потребує істотних уточнень. По-перше, *експресія* – це не те, що надає мовленню емоційності, образності, характерності, а те, що саме породжено емоційністю, образністю, характерністю мовлення. По-друге, експресія – це не виразність, а інтенсифікація, підкреслення виразності, це збільшення

вражальної (дієвої) сили вислову, надання йому особливої психологічно мотивованої піднесеності. По-третє, експресія пов'язана не лише з емоційним та образним, а й іншими планами вислову – вольовим, семантичним, ситуативним тощо [5, с. 6–7].

Поняття *експресія* нерідко ототожнюють з поняттям *експресивність*, але вони відрізняються за змістом. Якщо експресія – це інтенсифікація (збільшення, підсилення) виразності, то *експресивність* – це вже сама інтенсифікована (збільшена, підсилена) виразність, така психологічно вмотивована властивість мовного знака, що деавтоматизує його сприйняття, підтримує загострену увагу, активізує мислення людини, викликає напругу почуттів у слухача або читача.

Розрізняють експресивність мовленнєву та мовну. Мовленнєву інтенсифіковану виразність пов'язують із планом цілеспрямованого вживання лінгвальних одиниць, із планом їхнього постійного функційного оновлення, а мовну – з їх константною, закріпленою конотативною ознакою. І хоч мовленнєва експресія ширша за мовну, будь-яке мовлення, зокрема й індивідуально-авторське, характеризують наявністю обох різновидів експресії. Аналізуючи літературну спадщину І. Нечуя-Левицького, ми переконуємося в цьому. Автор змалював життя та побут українців, створив правдиві, колоритні образи, наділивши їх суто українськими рисами характеру.

Особливої життєсхожості своїх героїв митець досягає завдяки використанню живої української мови. Усі персонажі говорять розмовною українською мовою, крім того, мовленню кожного з образів автор надав індивідуальних рис, що, своєю чергою, сприяло відтворенню внутрішнього світу героїв, тонкій фіксації певних психологічних станів.

Тож з'ясуємо, як експресивність може поставати на рівні внормованості та невнормованості мови. Щодо кодифікованої літературної мови, то абсолютна більшість уживаних у ній слів загальнонародного запасу є нормативними, і лише незначна частина – ненормативними. До ненормативних слів уналежнюють лексеми вузько стилістичного призначення, як-от: діалектизми, просторічні слова, жаргонізми, арготизми, дитячі

слова тощо. Саме з використанням елементів цих лексичних прошарків і пов'язане виникнення багатьох експресивних явищ, характерних для української мовленнєвої практики [5, с. 96].

На думку В. Чабаненка, у сучасній українській загальнонародній мові функціонують емоційні слова двох типів: 1) такі, що не мають поняттєвої основи й виражають лише емоції; 2) такі, що виражають і поняття, і емоції водночас [5, с. 147].

До першого типу емоційних слів належать емоційні вигуки, що є експресивними знаками найрізноманітніших переживань людини та її реакцій на певні фізичні подразнення. Це слова на зразок *а!, ах!, ай!, е!, ет!, леле!, цур!, іч!, ух!* та ін. Для більшості з них характерний полісемантизм. У писемному мовленні їхню семантику можна виявити лише на широкому контекстуальному тлі, в усному ж мовленні її можна визначити за інтонацією, за силою голосу тощо. На відміну від вигуків, ужитих в усному мовленні, що виступають природними сигналами, спонтанно виражають емфатичні та інші стани суб'єкта, вигуки, вживані в писемному мовленні, – це вже не просто сигнали, а сигнали імітації, тому тут їхня підсилена виразність є штучною, стилістично заданою [5, с. 148].

У досліджуваних творах фіксуємо повторювані вигуки, підкреслені окличною інтонацією, що на письмі передають за допомогою окличного знаку. Крім того, автор нерідко парцелює речення, де наявні вигуки, з метою відтворення психологічного стану мовця, переважно схвильованості. Використовуючи вигуки, митець гостріше передає відчуття болю, суму, переляку або невдоволення: ***Ох**, сину, час мені помирати* (1, с. 7); ***Ой**, Боже мій, рятуйте мене, хто в Бога вірує, – закричала Марина, прокинувшись. – **Ой** пече мене коло серця! Рятуйте мене, Василю! **Ой** матінко, голубочко, Ганно, Василю! **Ой** горю я в огні, гасіть мене!* (1, с. 55); ***Свят, свят, свят**! перехрестися! Де ті чорти взялися?* (1, с. 270); ***Ой,** лишенько! **ой** упаду**! ой, ой, ой**, ґвалт!.. – зарепетувала Мотря не своїм голосом* (1, с. 279); ***Ох, ох!** Так у мене болить спина, так ниють руки – почала Мотря тонесеньким голосом, передражнюючи свекруху* (1, с. 201); ***Ой** крикну, – думала Кайдашиха, – **ой** не видержу, заохаю! Оце*

сором! (1, с. 233).

Виразність реалізовано в найрізноманітніших синтаксичних побудовах, але особливо тоді, коли емоційний вигук постає в ролі якого-небудь члена речення, підсилювального інтерпозиційного елемента тощо. Прикладів такого вживання вигуків фіксуємо у творах І. Нечуя-Левицького досить багато: *– Я не знаю, хто тобі й вгодить, – сказала Кайдашиха, розсердившись, –* ***де ж пак!*** (1, с. 227); ***Цур вам, пек вам!*** *Поставлю вам хату через сіни та про мене хоч голови собі поскручуйте* (1, с. 247); *А вона стоїть, як дурна вівця, та тільки:* ***ух! ух! ух! ух!*** (1, с. 312); *Я за ними та крадькома –* ***шусть*** *у шинок! – та притаїлась за дверима* (1, с. 315); *Я спересердя –* ***пху*** *їй в вічі!* (1, с. 315); *Я* ***хрьоп*** *дверима та на двір* (1, с. 321); ***Та еге ж!*** *Не з добра стали бурлакувать* (1, с. 103); *...та з усієї сили* ***лусь*** *об одвірок* (1, с. 233); *Покотилась я в рів, а кісточка в нозі* ***хрусь*** (1, с. 307); *А вона стоїть, напнута білою хусткою; морда наче сажою обмазана, а зубища проти сонця –* ***блись, блись*** (1, с. 314); *Параска* ***рип*** *нашими сінешніми дверима!* (1, с. 319); *З чорнявим постояла б, а рудому* ***зась*** (1, с. 181); ***Трісь*** *тебе по щоці, аж голова перекрутиться!* (1, с. 9).

Емоційні лексеми другого типу, на думку В. Чабаненка, натомість можна поділити на два розряди: 1) слова, які називають певні емоції та переживання; 2) слова, у значенні яких є емоційно-оцінний інгредієнт [5, с. 148]. Відносно нечисленні лексичні одиниці першого розряду, як, наприклад, *любов, журба, ненависть, лють, смерть, радість,* – виявляють свій виразовий потенціал у різних стильових умовах по-різному. У спеціальних (наукових) контекстах вони втрачають емоційність і постають як стилістично нейтральні елементи, у художніх, епістолярних та інших контекстах зберігають емоційність та є стилістично маркованими.

Фіксуємо значну кількість одиниць першого розряду в текстах письменника: *Він* ***зненавидів*** *Миколу, бо вгадав в його гордих очах велику* ***ненависть*** *до себе* (1, с. 166); *А* ***журба*** *та* ***туга*** *давила її коло серця, як важка гора* (1, с. 35); *Чого він став такий блідий як* ***смерть****, та нужденний, неначе слабкий*

(1, с. 262); *І де ти,* ***красо****, вродилася – подумав Лаврін, – з твоїми шовковими бровами* (1, с. 221); *Ще оддалечки було чути їх* ***веселий сміх, жарти****. То заспіває вся купа піснею, то знов* ***жартує, регоче*** (1, с. 16); *– Господи, як тут у Києві* ***гарно****! А як подумаю, що треба додому, то мені здається, що оце треба через день* ***умирати*** (1, с. 251); *Ой* ***гарна*** *ж дівчина, як* ***рай****, мов червона* ***рожа повита барвінком*** (1, с. 221); *Розмова з Василем роз'ятрила* ***старе серце, старі рани****, вже загоєні старістю та швидким текучим часом. Згадала вона про своє* ***горе****, що перетерпіла на своєму віку* (1, с. 9).

Лексичні одиниці другого розряду за будь-яких умов не втрачають емотивної експресії, щоправда, якість оцінного інгредієнта їхнього значення (позитивне – негативне) може мінятися залежно від контексту й ситуації мовлення. Цих одиниць дуже багато в українській мові, вони різняться тематично, граматично, стилістично, відтак їх докладної класифікації ще немає, але традиційно тут виділяють такі класи слів: 1) слова на позначення осіб: а) за зовнішньою ознакою – *велетень, милий, здоровий* тощо; б) за рисами вдачі, характеру – *баламут, брехун, веселун, ледащо* тощо; в) за вчинками, способом життя і родом діяльності – *лицемір, нероба, зрадник, шибеник* та ін.; 2) слова – лайливі назви осіб (переважно з переносним значенням) – *баран* (дурень)*, біс, бовдур, змій, мавпа* тощо; 3) лайливі слова на позначення частин людського організму: *казан* (голова), *пика, пузо;* 4) слова на позначення деяких побутових предметів, речей (переважно збірних): *барахло, бебехи, ганчір'я* та ін.; 5) слова на позначення деяких приміщень і споруд (нерідко з переносним значенням): *загашник, закапелок, халупа*; 6) слова на позначення деяких опредмечених дій людини: *балачка, біганина, тяганина, шарпання;* 7) слова на позначення багатьох опредмечених рис людини: *відвага, скупість, сміливість, чванство*; 8) слова на позначення деяких абстракцій: *брехня, добро, зло*; 9) слова на позначення багатьох неопредмечених рис і ознак людини: *безстрашний, брехливий, ледачий, чудовий*; 10) слова на позначення багатьох неопредмечених дій і процесуальних станів людини: *бахнути,*

скиглити, хильнути; 11) слова на позначення багатьох ознак дій: *боязко, гарно, мудро, щедро.*

Привертає увагу те, що більшість перелічених слів має інтенсифіковану виразність негативного оцінного плану. У художньо-белетристичному різновиді літературної мови вони є яскравими, незамінними стилістемами і служать для реалістичного зображення дійсності, для характеристики й самохарактеристики персонажів, для надання текстові особливого емоційно-експресивного тону [5, с. 151]. Серед таких лексем розрізняють слова із самодостатнім емоційно-оцінним змістом (*бовдур, мотлох, варнякати, бешкетувати*) і слова із ситуативним емоційно-оцінним змістом (слова з переносним значенням на зразок *корова, змій*). Експресивність перших виявляємо і в контексті, і поза контекстом; експресивність других – лише в контексті [5, с. 152].

Аналізуючи твори І. Нечуя-Левицького, констатуємо, що з емоційних лексем другого типу переважно характеризовано високим ступенем вираження експресивності такі:

1) слова – лайливі назви осіб (переважно з переносним значенням): *Вранці буджу, буджу, кричу, ричу, а вона вивернеться на полу, як* ***кобила****, та тільки сопе… – Од* ***кобили*** *чую! – крикнула Мотря* (1, с. 199); *Лихо в хаті тільки затихло й притаїлось, неначе* ***гадина*** *зимою. Весняне тепло кинули на ту* ***гадину*** *перше молодиці. І* ***гадина*** *підвела голову, засичала на всю Кайдашеву хату, на все подвір'я* (1, с. 206); *Із'їсть свекруха,* ***люта змія****, мій вік молоденький* (1, с. 207); *В мене свекруха* ***люта змія****: ходить по хаті, полум'ям на мене дише, а з носа гонить дим кужелем* (1, с. 218); *Заставила б стару* ***суку*** *халяндри скакати* (1, с. 219); *Кайдашиха стала шута, як безрога* ***корова*** (1, с. 248); *Це чиста* ***сатана****, не при людях згадуючи. Мабуть, Параска через те й мою матір зве* ***відьмою****: оббрехала мене на все село* (1, с. 317); *Чи ти людина, чи ти* ***звірюка****? – сказала Кайдашиха* (1, с. 280); *Дражніть уже, дражніть, як ту* ***собаку****, – говорила Мотря* (1, с. 275); *І тітка була її* ***відьма****, і завод їх такий поганий, та й сам чоловік її* ***злодій*** (1, с. 309); *…піду, думаю, подивлюсь, як будуть вести* ***відьму*** *під руки та ще й*

з музиками (1, с. 310); *А вона стоїть, як дурна* ***вівця****…* (1, с. 312); *А вона, як* ***собака*** *через тин, так ці плигнула проз мене через поріг...* (1, с. 319); *А баба вже й труситься, як та* ***овечка*** (1, с. 21); *Нащо ти пускаєш ту* ***зміюку*** *в нашу хату, через наш поріг?* (1, с. 320); *Що ти,* ***свиню****! Ну! Чого ти на мене тикаєш!* (1, с. 178).

2) слова на позначення багатьох неопредмечених дій і процесуальних станів людини: *Як* ***роззявить*** *рота, як покаже свої залізні зуби* (1, с. 309); *...то ще за селом аж язика* ***висолопить*** *та вже й ладна* ***лаятись****. Сяде на покуті,…****розпустить*** *язика…* (1, с. 309); *Як говорить, то тільки* ***плює*** *словами* (1, с. 307); *...ти б узяла грудку землі та* ***заткнула*** *своїй матері рота* (1, с. 307); *Стара Кайдашиха* ***вешталася*** *коло хати без діла* (1, с. 294); *Мовчала б уже та не* ***гавкала*** (1, с. 295); *Піди та* ***виколи*** *своїй матері друге око…Піди та хоч* ***обскуби*** *її коси* (1, с. 293); *Карпо ти чуєш, чи тобі* ***позакладало*** (1, с. 291); *Мотря прожогом вибігла до хати, держачи в руках пояс та* ***репетуючи*** *на весь город…з дверей* ***повискакували*** *всі: і Карпо, і Лаврін, і Кайдашиха, і Мелашка. Вони* ***повитріщали*** *очі на Мотрю* (1, с. 273); *...вона вже й вибігає на поріг, вже й* ***верещить*** (1, с. 309); *– Вставай, бо* ***зіпхну****! – крикнула Мотря. – Ану* ***пхни****, чи подужаєш?* (1, с. 182); *Як* ***визвіриться*** *вона на мене, а син за нею* (1, с. 324); *А Параска* ***плеще*** *громаді, що я буцімто відьмила, кругом криниці* ***лазила*** *навколішки, ще й била лобом поклони в колючки* (1, с. 317); *Як* ***причепилися*** *до мене, як* ***приперли*** *до дверей, то я ледве вибігла з хати* (1, с. 321); *Баби знялися з місця і швиденько* ***почимчикували*** *з цвинтаря* (1, с. 252); *Глянула на мене, та як* ***роззявить*** *свою вершу, як* ***гавкне*** *на ввесь город: чи вже знов* ***приблудилася*** *до села, приблудо, волоцюго* (1, с. 326); *Тепер всі люди на мене чогось* ***визвірилися****: вже не просять мене на обіди трапезувати, навіть не здоровкаються зо мною…Уся рідня мене* ***кляне, товче*** (1, с. 316); *Ще й піп не благословить людям іти з церкви, а вона зараз так і* ***попре*** *з цвинтаря, аж намітка на їй метляється!* (1, с. 317); *…а шинкар, щоб збутись клопоту,* ***виволік*** *Марину за ноги та й кинув на вулицю* (1, с. 58); *Господи, як я* ***помордувалась*** *з його*

дітьми (1, с. 139); *Схаменися та подумай, що ти* ***бовкнув****?* (1, с. 155); *Вербівці покидали карти на стіл і* ***порозззували*** *роти* (1, с. 169); *Вже мені* ***осточортіло*** *тинятися по сахарнях – промовив Джеря* (1, с. 183); *Суддя знав, як робиться таке діло в Акерманщині, і тільки* ***реготався*** (1, с. 228).

3) слова на позначення багатьох неопредмечених рис і ознак людини: *– За свого* ***невірного гнилого*** *кабана та ви взяли нашого коня!.. – То ваш кінь* ***гнилий та червивий*** (1, с. 295); *Та й* ***бриклива*** *ж ти Мотре, хоч я колись любив тебе за той перець* (1, с. 291); *...тут такий* ***добрий*** *шинкар, такий* ***добрий****, чорт його знає, де він такий* ***добрий*** *взявся* (1, с. 289); *– Карпо чоловік* ***гордий*** *та* ***жорстокий****, з його буде гарний сіпака, може його боятимуться хоч баби та молодиці* (1, с. 287); *Коли б пак було копирснути хоч раз того* ***каторжного*** *горбика* (1, с. 186); *Що за лихий!* ***Мордатий****,* ***патлатий, рудий та головатий!*** (1, с. 8); *Господи, яка* ***гарна*** *та* ***моторна*** *дівчина* (1, с. 13); *Велике добро дітям* ***стара, добра, нелайлива*** *матір* (1, с. 19); *...на виду він був* ***здоровий*** *чоловік,* ***свіжий і повний,*** *звичайно, як чоловік саме на силі* (1, с. 21); *Як же весело світило тоді сонце* ***щасливій*** *Ганні і всій сім'ї старої Хомихи!* (1, с. 20); ***Молода, весела, жартлива,*** *вона й не гадала об тім, як важко з нелюбом жити* (1, с. 24); ***Хороший, свіжий*** *та* ***молодий*** *був Василь Хоменко* (1, с. 10); *І що вона поробляє,* ***безщасна****, з малою дитиною, з старою матір'ю* (1, с. 201).

4) слова на позначення осіб: *– А справді ти, Параско, добре радиш, – сказала Кайдашиха, – ходім та присіпаємося до тієї* ***дурисвітки****, – може, вона знає* (1, с. 255); *Він став високий та поставний* ***чолов'яга****...* (1, с. 226); *...гордовито сказав Джеря – я не* ***волоцюга*** *й не* ***пройдисвіт*** (1, с. 227); *А не діждеш ти, щоб я тобі гроші платила або* ***злодієві*** *святий хліб давала* (1, с. 306); *Не беріть у баби гостинців, бо вона* ***злодійка****! – крикнула Мотря з своєї хати* (1, с. 280); *– Ой, буде, буде, – залепетала Кайдашиха, – така гірка, як полин. Я не знаю, як ті* ***п'яниці*** *її п'ють* (1, с. 191); *Сама вона* ***блудниця*** *зроду, як і її мати була. А ще на мене кричить, що я* ***байстрюка*** *привела* (1, с. 319); *Чи й загряницею тягалася,* ***волоцюго****, чи тільки по Одесі старців*

водила? (1, с. 326); *Од того часу пан мав на прикметі Миколу й звав його* ***бунтарем*** (1, с. 152); *Ви не грек, а якийсь* ***дезертир*** *з Афона, а може, й* ***каторжник, пройдисвіт****! – лаялася Палладія через поріг* (1, с. 411).

5) лайливі слова на позначення частин людського організму: *...так і обплює свою погану* ***морду*** (1, с. 307); *А вона мовчить та витріщає на мене* ***баньки*** (1, с. 311); *А вона стоїть напнута хусткою,* ***морда*** *наче сажою обмазана, а* ***зубища*** *проти сонця…* (1, с. 314); *...не поворачивай* ***рожі****! прямо держи!* (1, с. 9); *задерла* ***пику*** *в гору, закотила очі під лоб…* (1, с. 310); *Мабуть, тільки Парасці повилазили* ***баньки*** (1, с. 318); *Та протри лишень свої п'яні* ***баньки****!* (1, с. 241);

6) слова на позначення деяких приміщень і споруд (нерідко з переносним значенням): *Запри її, сяку-таку, в* ***холодну*** *на три дні та здери з неї чотири карбованці* (1, с. 321); *Мене всі поважають…а вони мене закидають у* ***свинюшник*** (1, с. 323).

Лексеми для вираження експресивності двох останніх типів уживані у творах письменника рідше.

Експресивність є характерною ознакою будь-якого художнього твору, різними бувають засоби її вираження. Проаналізувавши тексти творів І. Нечуя-Левицького, можемо зробити такі висновки: найяскравіше експресивність виявлено на лексичному рівні, у широкому використанні письменником просторічної лексики. Позаяк просторіччя не входять до загальномовного фонду української мови, вони становлять певне відхилення від узвичаєних норм. Однак прозаїк свідомо вводить до текстів неунормовану лексику, що зовсім їх не переобтяжує. Скоріше навпаки: стилістично задані відхилення глибоко вражають, приносять естетичне задоволення, збурюють інтелект людини, а відтак інтенсивно увиразнюють мову.

Бібліографічні посилання

1. **Ахманова О. С.** Словарь лингвистических терминов. – Москва : Советская энциклопедия, 1966. – 608 с.
2. **Винокур Т. Г**. Закономерности стилистического использования языковых единиц. – Москва : Наука, 1980. –

238 с.
3. **Григорьев В. П.** Поэтика слова. – Москва : Наука, 1979. – 344 с.
4. **Рибалка Я. І.** Жаргонізми в літературі: мовні викрутаси чи зона підвищеної небезпеки? (на матеріалі роману «Архе» Л. Дереша) // Дослідження з лексикології і граматики української мови. – Дніпропетровськ, 2014. – Випуск 15. – С. 212–222.
5. **Чабаненко В. А.** Стилістика експресивних засобів української мови. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Нечуй-Левицький І. С.** Вибрані твори. – Київ : Держ. вид-во художньої літератури, 1960. – 556 с.

Рецензент: к. філол. н., доц. Зайцева В. В.

УДК 811.161.2: 81’373.422

Н. М. Бобух

АНТОНІМІЧНІ ЛЕКСЕМИ В РОМАНІ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «РОЗГІН»

У статті досліджено антонімічні пари, антонімічно-синонімічні парадигми й оксиморонні синтагми в романі відомого українського письменника Павла Загребельного «Розгін». Схарактеризовано продуктивні опозиції, які репрезентують полярні почуття, душевний стан, психічні процеси, емоції, зовнішній вигляд, внутрішні риси, поведінку, характер персонажа та ін. Визначено стилістичні функції контрастивів та оксиморонів в аналізованих текстах.

Ключові слова: антонімічно-синонімічна парадигма, генітивна метафора, емотивна опозиція, локативна опозиція, оказіоналізм, оксиморонна синтагма, стилістична функція, темпоральна опозиція, художній дискурс.

В статье исследованы антонимические пары, антонимически-синонимические парадигмы и оксиморонные синтагмы в романе известного украинского писателя Павла Загребельного «Разгон». Охарактеризованы продуктивные оппозиции, которые репрезентируют полярные чувства, душевное состояние, психические процессы, эмоции, внешний вид, внутренние черты, поведение, характер персонажа и др. Определены стилистические функции контрастивов и оксиморонных синтагм в анализируемых текстах.

Ключевые слова: антонимически-синонимическая парадигма, генитивная метафора, эмотивная оппозиция, локативная оппозиция, окказионализм, оксиморонная синтагма, стилистическая функция, темпоральная оппозиция, художественный дискурс.

This article researches antonymic pairs, antonymic and synonymic paradigms and oxymoron syntagms in the novel «Acceleration» written by the famous Ukrainian writer Pavlo Zahrebelnyi. The achievement of setting objectives requires solving the following tasks: 1) to identify antonymic pairs, antonymic and synonymic paradigms, and oxymoron syntagms; 2) to characterize the most productive oppositions; 3) to determine the stylistic functions of oppositions and oxymorons in the analyzed texts.

The analysis carried out discovered that productive oppositions were the ones nominating polar feelings, emotional state, psychical processes, emotions, appearance, character’s inner world, behaviour, character, actions and relations with other people and so on.

© Бобух Н. М., 2018

In addition to symmetric antonymic pairs, components of which are characterized by peculiar semantic homogeneity, there are also asymmetric antonyms in the text. It is discovered that genitive metaphor testifies originality of author's perception of the world. Genitive components of these metaphors are expressed by nouns which present positive and negative marking. Amplification of oppositions enables to express unified image, strengthen emotionality of description in the analyzed texts. Oxymoron syntagms are also productive in Pavlo Zahrebelnyi's artistic discourse. They underline contradictory essence of objects and phenomena of objective reality, strengthen emotionality of the text.

The analysis confirmed that antonymic lexemes and oxymoron syntagms are widely represented in the novel «Acceleration» written by Pavlo Zahrebelnyi. They give an opportunity to characterize the object from polar point of view, to show contradictory nature of human ideas and feelings, to highlight the emotional state of the character.

The perspective researches deals with examining the oppositions on the material of other Pavlo Zahrebelnyi's works.

Key words: antonymic and synonymic paradigm, artistic discourse, emotive opposition, genitive metaphor, locative opposition, occasionalism, oxymoron syntagm, stylistic function, temporal opposition.

Мовотворчості Павла Загребельного присвячені наукові розвідки Н. Голікової [1; 2], Ю. Кохан [3], І. Ходарєвої [5], Т. Юрченко [7] та ін.

У пропонованій статті ставимо за мету проаналізувати функційно-семантичні групи лексичних опозицій в ідіостилі одного з найвідоміших українських письменників Павла Загребельного на матеріалі роману «Розгін» (2).

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: 1) виокремити антонімічні пари, антонімічно-синонімічні парадигми й оксиморонні синтагми; 2) схарактеризувати найпродуктивніші опозиції; 3) визначити стилістичні функції контрастивів та оксиморонів в аналізованих текстах.

Матеріалом дослідження є лексеми із семантично протиставлюваними компонентами, зафіксовані в романі П. Загребельного «Розгін» (1).

«Загальномовні, контекстуальні та оказіональні антоніми, – наголошує Н. Голікова, – є однією з найяскравіших ознак мовостилю П. Загребельного» [1, с. 163]. Продуктивне використання опозицій як вербалізованого вияву полярної

сутності предметів і явищ навколишнього світу свідчить про філософічність, напруженість, емоційну глибину світосприймання.

Для ідіолекту П. Загребельного показовим є вживання антонімічних пар та антонімічно-синонімічних парадигм на означення полярних почуттів, душевного стану індивідуума, психічних процесів, емоцій, щоб передати почуття задоволення, втіхи, приємності й невеселого, важкого настрою, спричиненого горем, невдачею (*любов – ненависть; радість, радощі – біль, горе, нещастя, печаль, смуток, страждання; розсміяний – заплаканий; сміх – плач, сльози; сміятися, всміхатися – плакати; щасливий – нещасливий; щастя – лихо, нещастя, сльози, смуток, страждання* та ін.). Напр.: *Все вже сталося ніби за межами його досвідчень:* ***любов***, ***ненависть****, страждання, зради, дружба, витривалість* (1, с. 331); *Окрема людина жила під зорями й вітром, серед квітів і тварин, між* ***розсміяними*** *й* ***заплаканими*** *людьми…* (1, с. 372); *Діти не мають змоги вибирати. Вони приречені або до суцільного* ***щастя****, або до* ***нещастя****, вже як кому воно поведеться* (1, с. 296).

Продуктивними також є антонімічні лексеми, що характеризують зовнішній вигляд людини (*білявий – чорнявий, блондин – брюнет, високий – низький, повний – худорлявий, чистий – брудний*); внутрішні риси, поведінку й характер (*грубий – ввічливий, добрий – злий, звичайний – винятковий, набридливий – ненабридливий, недовчений – перевчений, розумний – дурний, серйозний – несерйозний, слухняний – неслухняний*); вік, фізичні властивості й стан (*великий – малий, молодий – старий, живий – мертвий*) та ін. Напр.: – *Ви спитали мене про вчених, я відповіла. Мушу додати. Як на мою думку, то вони мало чим різняться од інших людей. Одні роздратовані, другі занадто* ***грубі****, треті надмірно* ***ввічливі****, загалом же вони набридливі, як усі занадто* ***перевчені*** *люди. Хоча з* ***недовченими*** *теж не легше* (1, с. 183); *Були чубаті, бородаті, в светрах, у шарфах, у джинсах, були* ***старі*** *й* ***молоді****,* ***відомі*** *й* ***невідомі****…* (1, с. 382–383).

Аналіз фактичного матеріалу засвідчує широке вживання антонімічних пар, що репрезентують дії особи й стосунки

з іншими людьми: *вигравати – програвати, входити – виходити, забувати – згадувати, запитувати – відповідати, зустрічання – проводжання, зустрічати – проводжати, купувати – продавати, помилувати – покарати, починати – закінчувати, прославити – зганьбити* тощо. Напр.: *Вічна заклопотаність у неї і в нього, обурлива несинхронність їхнього життя змусили відмовлятися від ритуалу* ***проводжань*** *і* ***зустрічань****, це міг дозволити собі хіба що Карналь, поки не закрутило його в гігантській каруселі науки, розчулений і розтривожений, він завжди* ***проводжав*** *і завжди* ***зустрічав*** *свою маленьку балерину* (1, с. 103); *В твоїх силах* ***прославити*** *або* ***зганьбити*** *те, що дісталося в спадок. Саме прізвище нічого ще не значить* (1, с. 485).

Традиційним для мовотворчості П. Загребельного є зіткнення контрастних лексем *живий – мертвий, жити – умирати, життя – смерть, народження – смерть, народжуватися – умирати, смерть – безсмертя, смерть – оживлення.* Приміром: *Гинули найліпші, найрозумніші, тут не було поділу на звичайних і виняткових, важило лиш те, хто* ***живий****, а хто* ***мертвий****, кому доводилося вмерти* (1, с. 30); *І чому людині судилося переживати стільки* ***смертей****? Невже не досить* ***смерті*** *власної, яка неминуче жде тебе і про яку не думаєш ніколи у великому розгоні* ***життя****…* (1, с. 431).

Відзначаємо контексти з опозиціями, що репрезентують темпоральні відношення (*вдень – вночі, влітку – взимку, минуле – сучасне, минуле – майбутнє, ранковий – вечірній, учора – сьогодні, сьогодні – завтра*), локативні відношення (*близько – далеко, вгорі – внизу, вгору – вниз, вперед – назад, зверху – знизу, зблизька – здаля, над – під, попереду – позаду*) та ін.

Крім симетричних антонімічних пар, компонентам яких властива семантична однорідність, засвідчені також асиметричні антоніми, складники яких містять семантичні відтінки, що підсилюють чи послаблюють значення протиставлюваних лексем, репрезентують різний ступінь вияву ознаки: *благополучний – тяжкий, нещасливий* (*щасливий – нещасливий*), *брудний – чистенький* (*брудний – чистий*), *великодушний – жорстокий* (*душевний – жорстокий*), *високий – низенький*

(*високий – низький*), *народження – похорон* (*народження – смерть*), *ніжний – знесамовитілий* (*ніжний – грубий*), *передсвітанковий – передвечірній* (*передранішній – передвечірній*), *радісний – гіркий* (*радісний – сумний*), *правильність – порушення* (*правильність – неправильність*), *пробуджуватися – умирати* (*народжуватися – умирати*), *солодкість – біль* (*солодкість – гіркота*) тощо. Такі антоніми є витвором індивідуальним, оскільки набувають протиставлення в індивідуально-авторському вживанні. «Стилістична виразність при цьому, – наголошує В. Чабаненко, – породжується не стільки самим стилістичним прийомом, як несподіваністю зіткнення, протиставлення чи зіставлення семантики контрастуючих одиниць, складністю асоціацій і новизною образів» [6, с. 29]. Пор.: *Така сама мішанина панує і в роках – **тяжкі**, нестерпно довгі, **нещасливі** вдираються в ряд **благополучних**, мов злий, холодний вітер…* (1, с. 159); *Шорстке плетиво нитей, шовковиста поверхня, спокійний полиск, притлумлені барви, мов **передсвітанкова** пустеля або **передвечірній** сад…* (1, с. 73); *Збирається і щоразу губиться безслідно зі смертю кожного носія запас досвідчень **гірких** і **радісних**…* (1, с. 343).

Виразною індивідуальністю позначені генітивні метафори, у яких родовий присубстантивний виражений іменниками, що репрезентують позитивну й негативну маркованість, напр.: *крик… радості, муки* (1, с. 26); *тисячоліття радощів і страждань* (1, с. 58); *дива землі, неба* (1, с. 82); *ритуал проводжань і зустрічань* (1, с. 103); *початки щастя чи нещастя* (1, с. 160); *барви дня і ночі* (1, с. 279); *енергія тіла й душі* (1, с. 378); *течії людських… радощів, сліз* (1, с. 399) та ін. У цих синтаксичних конструкціях семантично протиставлювані лексеми об’єднані в одне ціле, що є своєрідним джерелом експресії: *… і сама Перемога уявлялася безмежно чистим, голубим, глибоким, радісним святом, рівного якому ще не знало людство за всі **тисячоліття** своїх **страждань і радощів*** (1, с. 58); *Ніхто не може сказати, де починається космос, так само неможливо визначити день, від якого ідуть **початки** твого **щастя чи нещастя*** (1, с. 160).

Дієслівні метафори, ґрунтовані на опозиціях *народжуватися – умирати, жити – умирати*, є свідченням універсальності антонімів *життя – смерть*, напр.: *Роки* ***вмирають*** *і* ***живуть*** *завжди* (1, с. 167); *... електронні машини* ***народжувалися*** *й* ***умирали*** *непростежено…* (1, с. 178).

Важливу стилістичну роль у досліджуваних текстах відіграє ампліфікація опозицій. «Експресивність прагматичного компонента антонімів, – зазначає К. Тараненко, – має вищий ступінь, якщо в межах одного речення нанизується кілька антонімічних пар» [4, с. 48]. Таке використання загальномовних і контекстуальних лексем з полярними значеннями дає змогу в часткових протиставленнях передати цілісний образ, підсилити емоційність опису: *Будь вдячним і за* ***добре****, й за* ***лихе****, і за* ***ласку****, й за* ***суворість****, бо отак, перекидаючи, мов вальок глини з рук* ***м'яких*** *і* ***добрих*** *в* ***шорсткі*** *й* ***грубі****, а тоді знов до* ***ласкаво-обережних****, зліпили з тебе те, чим ти є нині…* (1, с. 282); *... бо ж відомо, що в селі години неоднакові* ***взимку*** *й* ***улітку****, а також* ***удень*** *і* ***вночі****, власне, вдень там ніхто годин і не лічив, бо вони зливалися всуціль в єдиний відрізок часу* ***від сходу до заходу*** *сонця, лік починався з ночі, а там теж:* ***літні*** *години* ***короткі****, їх страшенно* ***мало****, а* ***зимові довгі****, їх так* ***багато****, що нікуди й дівати* (1, с. 285).

Крім лексичних опозицій, фіксуємо фразеологізми з антонімічними складниками: *вдень і вночі, від початку до кінця, з ніг до голови, з ранку до вечора, між небом і землею, ні тпру ні ну, рано чи пізно, туди й сюди* та ін. Наприклад, за допомогою фразеологічної одиниці *між небом і землею* П. Загребельний змальовує невпевненість заступника академіка Карналя: *Той* [Олексій Кирилович] *слизнув до кабінету, мов тінь, наблизився й не наблизився, був, мабуть, між Карналем і Кучмієнком,* ***між небом і землею****, між присутністю й прихованою відсутністю, невловимий і непевний чоловік, якого не звинуватиш, але яким і не захопишся занадто* (1, с. 37). Зіставлення *між Карналем і Кучмієнком, між присутністю й відсутністю*, утворені за аналогічною моделлю, увиразнюють зазначену рису персонажа.

Для репрезентації середнього ступеня вияву ознаки, фіксації

значення ‘невиразної, чітко не означеної характеристики персонажа’ автор використовує й діатезу: *Зовсім позбавлений віку, мов обчухране й обстругане дерево.* ***Ні високий, ні низький, ні повний, ні худорлявий****, велика голова і широкі плечі, а шия ніби хлоп’яча* (1, с. 6); *Олексій Кирилович був* ***не високий, але й не низенький, ні блондин, ні брюнет****, збудований наче й міцно, але й не занадто грубий, його вік ніхто б не визначив з першого погляду* (1, с. 16).

Значення крайніх членів опозицій виражають також середній, проміжний ступінь вияву якої-небудь властивості, розвитку дії тощо: *не близько і не далеко* означає на середній відстані по горизонталі, *не починалася й не кінчалася* – продовжувалася. Напр.: *Так вони й ішли. Один попереду, другий трохи позаду,* ***не*** *дуже й* ***далеко****, але* ***й не близько****…* (1, с. 114); *Вони їхали довго, пустеля ніде* ***не починалася й*** *ніде* ***не кінчалася****, Карналеві вже починало видаватися, що кружляють вони по великому колу під сонцем…* (1, с. 66).

В аналізованому художньому творі засвідчуємо акротези, у яких семантику одного з компонентів опозиції нівелює заперечна частка *не*, ужита перед ним: *Але це вже належало до історії, а Олексій Кирилович був людиною діла, його думки й турботи спрямовані були* ***не назад, а*** *тільки* ***вперед*** (1, с. 152).

Звертається автор і до амфітези, використовуючи її з метою ствердження обох протиставлюваних ознак, дій чи явищ, наслідком чого є повне охоплення всього класу предметів, усього явища та ін. Напр.: *Тому зміни завжди на краще, тому й забувається все життя гнітюче, всі незроблені справи, несплачені борги,* ***власні й чужі*** *гріхи* (1, с. 331); *Зате внизу, коло моря, життя кипіло безугавно* ***вдень і вночі****, билося дикими ритмами нічних танців…* (1, с. 357).

Афористичного звучання набувають у романі предикативні одиниці, пов’язані із загальним процесом індивідуально-художнього мислення й особливостями світогляду митця, які актуалізують зв’язок між полярними конституентами опозицій. Напр.: *В поведінці людини роль свідомого пізнання* ***максимальна****, інстинктів –* ***мінімальна*** (1, с. 7); *Не треба поділяти* ***чужих***

думок – треба мати ***власні****…* (1, с. 19); *Ніщо не* ***зникає****, але й не* ***народжується*** *з нічого* (1, с. 45); ***Сьогодні*** *в нас багато невирішених проблем,* ***завтра*** *їх стане ще більше* (1, с. 176); *Бо батьки не* ***вмирають*** *ніколи – вони* ***живуть*** *у дітях, у своїх синах…* (1, с. 404); *Хто іноді* ***виграє****, повинен би вміти й* ***програвати*** (1, с. 414) та ін.

Антонімічні лексеми вжиті в романі для: а) створення контрастних характеристик персонажів, напр.: – *У Мастроянні дружина й маленька донечка, дружина – гарненька* ***блондинка****, але йому, бач, заманулося закохатися в* ***брюнетку*** (1, с. 12); *Директор і Совинський були мало не однолітки – обидва молоді, високі, дужі, тільки Совинський* ***чорнявий****, з обличчям трохи грубуватим, аж ніби суворим, а директор* ***білявий****, схильний до повноти чоловік, добродушно всміхнений* (1, с. 106); б) передавання полярних емоцій, напр.: – *За все виставляються тобі оцінки: за перший крик, за* ***плач*** *і* ***сміх****, за слухняність і бадьорість, за вміння скласти перші завчені літери в слово* (1, с. 45); *Шерех каучукових «в'єтнамок» по гальці, теплий блиск сонця, заімлене море на виході з бухти, загадковість,* ***радість*** *чи* ***смуток****?* (1, с. 361).

У досліджуваному романі компоненти лексичних опозицій також репрезентують: а) полярні ознаки й властивості, напр.: – *Для кожного поля, для кожної ділянки визначаються всі показники: вітри панівні, змінні, несподівані,* ***холодні****,* ***теплі****,* ***вологі****,* ***сухі****…* (1, с. 344); *… ночі теж пам'яталися лише* ***страшні*** *й* ***ворожі****,* ***лагідні*** *й* ***добрі*** *забулися – та чи й були вони коли-небудь для малого й безсилого хлопчика?* (1, с. 312); б) контрастні темпоральні й локативні відношення, напр.: – *Я прийду зустрічати вас, коли ви повернетесь. Це буде* ***перед*** *заходом чи* ***після*** *заходу сонця?* (1, с. 365); *Дві молоді няні – одна* ***попереду****, друга* ***позаду****, – Анастасія опинилася посередині, ніби третя няня* (1, с. 488).

Крім того, опозиції вжиті для номінації протиставлюваних дій: *Ми тільки доторкнемося до Парижа,* ***в'їдемо*** *в нього і відразу* ***виїдемо*** *крізь Орлеанські ворота* (1, с. 376); контрастних станів, способів реалізації дії: *Чи то* ***жартома****, чи й цілком*

серйозно *він* [кавалер де Мере] *спитав Паскаля, чи може гравець, використовуючи математику, розрахувати свої шанси в грі й визначити стратегію гри на основі такого розрахунку* (1, с. 88).

Оказіональні антоніми є джерелом створення гумористичного ефекту, напр.: *Тут панував настрій далеко не академічний, навпаки: антиакадемічний, витворюваний невидимими сміхотропами за принципом, показаним на одній з дотепних схем:* ***осел*** *– ослотроп –* ***антиосел*** (1, с. 509).

Продуктивні в художньому дискурсі П. Загребельного й оксиморонні синтагми, що підкреслюють суперечливу сутність зображуваних предметів і явищ об'єктивної дійсності, підсилюють емоційність тексту.

В аналізованому творі фіксуємо оксиморонні синтагми, які актуалізують зв'язок між номенами полярних емоцій, почуттів і переживань індивідуума, викликаних певною подією чи явищем. Оксиморони, ґрунтовані на використанні емотивно-оцінних лексем, дають змогу увиразнити контрастний психічний стан персонажа, напр.: *Айгюль ще зберігала усмішку на своїх устах, але* ***усміх*** *тепер був* ***гіркий, зболений****, а з великих чорних очей тихо покотилися сльози, одна за одною, і дівчина не витирала їх, не зворухнулася, вся заклякла* (1, с. 84); *Карналь* ***болісно всміхнувся****. – Ото я й ходив, аби дати вам виплакатися. На вітрі воно легше. Треба нам жити далі, тьотю Галю. Смерть тяжка, але вона вчить мудрості* (1, с. 445).

Суперечність душевного стану персонажа, його внутрішній світ автор підкреслює й одночасним поєднанням протилежних ознак, непоєднуваних за формальною логікою, напр.: *– Могли, але зустрілися. Тепер не маю права тебе покинути. Це звучало* ***смішно, але й зловісно водночас****. Коли б Карналь належав до практичніших людей, він, може, спробував би перевестися до іншого університету, а так треба було терпіти непрошену Кучмієнкову опіку далі* (1, с. 90); *...секретарка не встигла попередити навіть Олексія Кириловича, і він вискочив зі своєї кабінки вже вслід Пронченку,* ***розгублений, наляканий і водночас зраділий*** *від такої несподіваної честі для їхньої фірми* (1, с. 351).

Простежуємо в романі й оксиморонні синтагми зі структурою речення, які підкреслюють суперечливу сутність описаних фактів: *найбуденніший день тижня… був святом* (1, с. 9), *випадковість – це добре замаскована закономірність* (1, с. 515); *й для щастя треба мати нещастя* (1, с. 518); підсилюють іронічне ставлення до зображуваного: *знають навіть про те, чого ще немає на світі* (1, с. 82); *не зупиняйся на досягнутому, навіть коли не маєш ніяких досягнень* (1, с. 507).

Характерною рисою мовостилю П. Загребельного є використання конструкцій із заперечною часткою *не*: *наблизився й не наблизився* (1, с. 37); *і знав, і не знав* (1, с. 52); *впізнав і не впізнав* (1, с. 83); *вірив і не вірив* (1, с. 87); *з ними і не з ними* (1, с. 419); *спиш і не спиш* (1, с. 532) та інші, які репрезентують контрастні дії й стани персонажа, надають тексту емоційної виразності. Напр.: – *Від несподіванки він* [Карналь] *підскочив, побачив високу, з чорними товстими косами дівчину,* ***впізнав і не впізнав****, злякався й зрадів, відступив на крок, вигукнув, ще не вірячи: – Айгюль?* (1, с. 83); *Костик і Вероніка – добродушні, заглиблені в себе. Джансуг посеред розвихрених стихій має дбати про атараксію і адіафорію, заповідану ще старогрецькими скептиками. Вона* [Анастасія] ***з ними і не з ними*** (1, с. 419).

Отже, у романі П. Загребельного «Розгін» широко представлені антонімічні лексеми й оксиморонні синтагми, які дають змогу схарактеризувати предмет з полярних сторін, передати суперечливу сутність людських думок і почуттів, увиразнити контрастний психічний стан персонажа.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні опозицій на матеріалі інших творів П. Загребельного.

Бібліографічні посилання

1. **Голікова Н. С.** Семантика контекстуальних антонімів у мові прози П. Загребельного // Український смисл : наук. зб. / за ред. проф. І. С. Попової. – Дніпропетровськ : ТОВ «Роял Принт», 2015. – С.155–164.
2. **Голікова Н. С.** Мовна норма і мовостиль П. Загребельного //

Український смисл : наук. зб. / за ред. проф. І. С. Попової. – Дніпропетровськ : Ліра, 2016. – С. 112–122.
3. **Кохан Ю. І.** Фраземіка в системі ідіостилю письменника (на матеріалі художньої прози Олеся Гончара і Павла Загребельного) : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». – Харків, 2003. – 20 с.
4. **Тараненко К. В.** Прагматичний потенціал антонімії української мови. – Дніпро : УМСФ, 2017. – 152 с.
5. **Ходарєва І. М.** Лексико-семантичне й асоціативне поле *любов* у мові творів Павла Загребельного : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». – Харків, 2009. – 20 с.
6. **Чабаненко В. А.** Стилістика експресивних засобів української мови. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.
7. **Юрченко Т. Г.** Оказіоналізми у творчості Павла Загребельного: структурно-семантичний і стилістичний аспекти : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». – Київ, 2003. – 22 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Загребельний П.** Твори в двох томах. – Київ : Дніпро, 1984. – Т. 1. – 549 с.

УДК 811.161.2’42

Н. С. Голікова

ОКАЗІОНАЛЬНІ СПОЛУЧЕННЯ СЛІВ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

У статті досліджено оказіональні сполучення слів, що в художньому дискурсі П. Загребельного репрезентують категорію оказіональності. Проаналізовано один із типів стилістем – лексико-семантичні парні сполучення, складники яких оприявлюють синонімічні, псевдосинонімічні та антонімічні семантичні відношення.

Ключові слова: оказіональність, оказіональне сполучення, парне сполучення слів, стилістема, контекст, художній дискурс.

В статье исследованы окказиональные сочетания слов, которые в художественном дискурсе П. Загребельного репрезентируют категорию окказиональности. Проанализирован один из типов стилистем – лексико-семантические парные сочетания, для компонентов которых характерны синонимические, псевдосинонимические и антонимические отношения.

Ключевые слова: окказиональность, окказиональное сочетание, парное сочетание слов, стилистема, контекст, художественный дискурс.

The article focuses on occasional combinations of words, which in the artistic discourse of P. Zagrebelnogo represent the logical-semantic category of occasionality. The main purpose of scientific intelligence is a comprehensive analysis of one of the varieties of these individualisms - pairs of combinations of words, which form an extensive system of meaningful individual author stylists in the language of the writer. The analysis is carried out with the help of the general scientific statement on pairing of words as phraseologisms or phraseologized combinations, which consist of two full-word words with lexical-semantic and grammatical similarity. One of the types of studied stylists is described in detail – lexico-semantic pairs. The criteria for their classification into subtypes are developed, based on the identification of synonymous, pseudosynonymous (semantic addition, belonging to the same thematic series, etc.) and antonymic semantic relations between the components of occasional pair combinations. In addition to the semantic signs of the convergence of the components of pair combinations, a number of structural, stylistic, axiological specific features, updated for stylists in different contexts, were revealed. It is concluded that the allocation of such innovative units in the language creation of P. Zagrebelnyi enables to significantly expand the corps of investigated individualisms, and also to add this

© Голікова Н. С., 2018

kind of stylistics to the list of language-linguistic means, which in general represent the category of occasionality in the artistic style.

Key words: occasional, occasional combination, pairing of words, stylistics, context, artistic discourse.

Однією з найважливіших проблем, пов'язаних з усебічним дослідженням мовостилю П. Загребельного, є структурно-семантична диференціація індивідуально-авторських новотворів, що своєрідно маркують художній дискурс письменника. У мові романів прозаїка категорію оказіональності репрезентують не лише загальні та власні назви, а й численні незвичні поєднання слів, для яких характерна змістова цілість. Останнім часом студіювання таких лінгвальних одиниць помітно активізувалося у зв'язку з потребою подальшого вивчення виражально-зображальних засобів, які «знімають» обмеження, що закріплені мовною системою і впливають на процеси сполучуваності слів у текстах різних стилів і жанрів.

Попри те, що в неології, лінгвостилістиці цю проблему вивчають із другої половини XX ст. й до сьогодні (праці Г. Вокальчук [1], К. Голобородька [3], Н. Зуєвої [4], Л. Мацько [7], Е. Ханпіри [9], В. Чабаненка [10] та ін.), саме́ поняття «оказіональне сполучення слів» у сучасній науці поки що не чітко викристалізувалося. На думку Е. І. Ханпіри, оказіональні словосполучення є наслідком незвичного поєднання лексем (без зміни їхнього значення), яке постає через розширення їхньої сполучуваності – оказіонального розширення їхньої валентності [9, с. 300]. Натомість представники загального мовознавства висловлюють думку про значно розгалуженішу джерельну базу для виникнення нових сполучень слів. Наприклад, Н. Котелова зауважує: «Неологізми-сполучення слів утворюються на основі стереотипізації цитат, перетворення мовленнєвого відрізка в складений термін, умовну формулу, ідіому, переосмислення сполучень слів, термінологізації та детермінологізації, перетворення структури словосполучення» [5, с. 331]. Наведене твердження є універсальним, воно слугує теоретичною основою для виділення та аналізу інноваційних утворень – цілісних за

змістом і складних або складених за будовою – у будь-якому функціональному стилі.

Отже, у сучасному мовознавстві поняття «оказіональне сполучення слів» досі залишається не чітко окресленим в аспектах семантики, структури, типології, етимології тощо. Комплексне його дослідження потребує подальшого розроблення й уточнення критеріїв класифікації репрезентантів поняття – лінгвальних зворотів, що набувають відповідного значення і виконують функції незвично змодельованих утворень у різних стилях української мови.

У цій статті ставимо за мету проаналізувати один з різновидів оказіональних стилістем – індивідуально-авторські парні сполучення слів (ПСС), що є надзвичайно численними та функційно значущими в художньому дискурсі П. Загребельного.

Парні сполучення слів – це фразеологізми або фразеологізовані поєднання, що складаються із двох повнозначних слів з лексико-семантичною та граматичною схожістю. У художніх текстах П. Загребельного фольклорні традиції української культури віддзеркалюють словоскладання на кшталт *гуси-лебеді, гуслі-самограї, євшан-зілля, козак-неборака, мати-земля, сорока-ворона, чебрик-чебрець,чорти-біси, шевці-молодці, щука-рибаха* тощо. Одні з них зафіксовано зі збереженням узвичаєних символьних значень: – *Вростай у кручу, зливайся з нею всім тілом… **Мати-земля**… Приймає й захищає…* (3, с. 116); *Та зачепився думкою розтривожено не за море, а за оті слова про молитву **отцеву-матчину*** (7, с. 421); *…«**чебрик-чебрець**» … то був дух чебрецю, всемогутньої трави українських степів, трави вічності!* (1, с. 210). Інші функціонують у контекстах як метафорично трансформовані фразеосполучення, наприклад: *Я* (Сміянко) *вже давно забув про княжі **пива-меди**, про мідні столи, золоті й срібні ложки…* (5, с. 73); *Фень лежав на вузенькому ослоні … – смугасте ряденце, в головах кругленька подушечка, ніяких матраців, перин, **гусей-лебедів**…* (1, с. 230–231); *Тільки я* (Ледва), *мов та **сорока-ворона**, вирішую: тому дам, а тому не дам* (1, с. 9). Парне утворення *пива-меди* – це вже не фольклоризм, яким завершуються українські народні казки,

а семантично змінене фразеосполучення, що означає «їжа, зароблена на службі у князя». У романі «Брухт» образи персоніфікованих казкових героїв, добре відомих українцям з дитинства, набувають таких оказіональних значень: *гуси-лебеді* – «перини», *сорока-ворона* – «Євдокія Ледва» [2, с. 21].

Досліджувані тексти засвідчують низку ПСС, що є наближеними до нормативних фразеологізмів у випадках, коли вони номінують єдиний простір (*моря й океани, океани й континенти, материки й острови, ліси й переліски, листя і трави*), називають суспільні явища (*Греція й Рим, Сталін і Гітлер*) тощо. У структурі таких парних сполучень відбувається лексико-семантичне зрощення внутрішніх форм компонентів, і в такий спосіб контекстуальні поєднання слів оприявлюють семантичну цілість: – *Я хочу в ліс.* ***В листя і трави!*** (1, с. 103); – *Я ж так званий історик.* ***Греція й Рим*** (1, с. 163); *Може, ... Торквемада ... намагався переборювати темнощі, що його огортали, криваво-червоними вогнищами інквізиції. А* ***Сталін і Гітлер****?* (1, с. 142). У наведених висловленнях зазвичай незв'язані поєднання лексем зазнають фразеологізації й набувають нових, контекстуально прогнозованих значень: *листя і трави* – «ліс», *Греція й Рим* – «історія», *Сталін і Гітлер* – «суспільне зло». Са́ме такого типу ПСС та багато інших схожих бінарних утворень імплікують категорію оказіональності в мовостилі письменника.

У художньому дискурсі П. Загребельного смислово значущими є ПСС лексико-семантичного різновиду. Це поєднання слів, що пов'язані «певними семантичними відношеннями, серед яких переважає синонімічність або псевдосинонімічність (семантичне доповнення, належність до тематичного ряду тощо), рідше – антонімічність» [6, с. 76]. Одну зі стильових норм ідіолекту прозаїка відбивають численні поєднання близькозначних слів – загальномовних або контекстуальних синонімів, – що внаслідок лексикалізації (тобто зрощення їхніх лексичних значень) постають у висловленнях як цілісні одиниці. Наприклад, ПСС, змодельовані складанням дієслівних форм на зразок *бродити-блукати, вистрибувати-*

витанцьовувати, затріщати-зарипіти, м'ятися-тертися, притулитися-пригорнутися тощо, які подекуди повторюються, варіюються в різних творах, співвідносяться з біномами *говорити-балакати, думати-гадати, їсти-пити, снідати-обідати* та ін., що не порушують загальномовних та художньо-стильових норм, пор.: *Прибігли на мій голос козаки, трималися оддаля,* ***терлися-м'ялися****, чули гріх за собою…* (7, с. 333) та *Тільки бог святий знає, що* ***думаю-гадаю****…* (4, с. 159).

Роль псевдосинонімів виконують правобічні формовживання в таких парних сполученнях: *видихнути-простогнати, відступаючи-втікаючи, казати-писати, сказати-подумати* тощо. Вони не лише доповнюють семантику першого дієслова, а й постають домінантно-характеризувальними компонентами – основними носіями експресивно-конотативних значень парних утворень, що увиразнюють зміст усього лінійного контексту: *В сорок першому, … панічно* ***відступаючи-втікаючи****, палили ми самі* (землю) *за наказом залізного вождя…* (6, с. 59); *Шульга … тільки й спромігся, що* ***видихнув-простогнав*** *ще й ще: – Юліє! Юлю! Ю!* (6, с. 72).

У мові прози П. Загребельного, крім оказіональних дієслівних словоскладань, нерідко фігурують аналогійні субстантивно-синонімічні ПСС (*банки-склянки, грані-стіни, окопчики-щілини, прихистки-халабуди, рівчак-ручай* тощо), а також сурядно-сполучникові бінарні поєднання (*безвість і пропад, годувавальник і догоджальник, нудьга і сум, ревіння і стогони, сльози і розпач, смуток і печаль, старощі й безнадія, хам і грубіян* та ін.). Більшість таких утворень демонструють семантичну надмірність (плеоназм), що за мовно-літературним стандартом є небажаним явищем у спілкуванні. Утім, згруповані в найпродуктивніший різновид стилістем-індивідуалізмів, вони по-особливому увиразнюють мовостиль письменника. Наприклад, в останніх романах «Брухт» і «Стовпо-творіння» – це надзвичайно колоритні контекстуальні одиниці (*багатства і розкоші, володарі і повелителі, диктатори і тирани, жінка і дама, переслідування і гоніння, печінки і селезінки, пропаганда й агітація, слова і мова* тощо), які переважно слугують

мовностилістичним засобом вираження комічного або іронічного підтексту: *І ще: пан Гончак такий патріот, а чому безвусий? Адже вуса – найперша прикмета щирого* ***українця і патріота*** (1, с. 149); *А картини – ті, ваші. Назва виставки: «****Спідниці і сідниці****»* (1, с. 73) та ін.

Найвищий ступінь зрощення внутрішніх форм слів оприявлюють ПСС, у структурі яких наявні іменники, що в загальномовній системі належать до тієї самої тематичної або лексико-семантичної групи: *...ви, запасники, прийшли на фронт після всіх там – я знаю? –* ***інститутів-університетів****, може, щоб просвітити нас…* (6, с. 54); *А тут? Зелене, жовте,* ***лимончики-апельсинчики****. Не карта – циганська спідниця!* (6, с. 56). Наведені контексти фіксують словоскладання, що у своїх цілісних значеннях набувають додаткових метафорично-конотативних відтінків: *інститути-університети* – це не просто заклади вищої освіти, а освічені люди, які певною мірою протиставлені фронтовикам; ПСС *лимончики-апельсинчики* так само номінує не яскраві цитруси, а слугує мовним репрезентантом обурливої реакції персонажа на те, що він не розуміє позначок, які наносять військові на географічні карти. Мовностилістичним засобом створення гумористичного ефекту щодо портретної характеристики героя слугує парне сполучення *ручки-ніжки* в реченні *Але куди ж йому з його курячими* ***ручками-ніжками****!* (5, с. 356).

Як індивідуально-авторську знахідку кваліфікуємо низку оказіональних сполучень, утворених поєднанням композитів, у будові яких наявний спільний компонент, що є базовим у процесі семантичного зрощення складників ПСС або спричиняє розвиток енантіосемії в їхніх значеннях, наприклад: *буквоїди і книгоїди, голорука й голонога, зловісне й лиховісне, круглоголовість і круглоокість, октаедри й декаедри, хитроокий і хитромовний; маловеликий – малодобрий, славнозвісний – горезвісний* тощо. У реченнях *«…прославиш мудрістю не справжніх мудреців, а* ***буквоїдів і книгоїдів****»* (4, с. 107); *То й що ж цей* ***хитроокий*** *і* ***хитромовний****?* (7, с. 28); *Вона* (Сузен) *була в легенькому платтячку,* ***голорука й голонога****…* (6, с. 66) та ін.

виділені ПСС, набуваючи єдиного значення (*буквоїди і книгоїди* – «формалісти, педанти», *хитроокий і хитромовний* – «хитрий, лукавий у всьому», *голорука й голонога* – «легко одягнена»), виконують роль актуалізованих центрів висловлень.

У романі «Диво» оказіонально-антонімічне сполучення *славнозвісний – горезвісний*, повторюючись, так само функціонує як рематична частина в межах значно ширшого лінійного контексту, зокрема: *В голові билося двоє слів «**славнозвісний – горезвісний**». Мов мухи об шибку. **Горезвісний**… **славнозвісний**…* (2, с. 24). Стилістичну значущість виділеної парної конфігурації підсилено тим, що ПСС постає основою для утворення хіазму – фігури мови, яка полягає у «зворотному («хрестоподібному») розташуванні спільних елементів двох суміжних конструкцій, завдяки чому створюється враження симетрії» [8, с. 96]. Це саме ПСС постає центром антитетичної фігури, зафіксованої в романі «Південний комфорт»: *Так воно завжди: зяті **горезвісні**, а тесті – **славнозвісні*** (3, с. 88). Наслідком гри слів є парне сполучення енантіосемантів *маловеликий – малодобрий*, другий з яких етимологічно обґрунтовано в контексті роману «Я, Богдан»: *Який, кажеш, гетьман? Великий чи **маловеликий**? – **Малодобрий** (Так тоді називано ката)* (7, с. 182).

Отже, виділення лексико-семантичних ПСС як одного з найпродуктивніших і функційно найвагоміших типів інноваційних одиниць у мовотворчості П. Загребельного дає змогу значно розширити корпус досліджуваних індивідуалізмів, а також додати їх до переліку мовностилістичних засобів, які загалом репрезентують категорію оказіональності в художньому стилі. Перспективним уважаємо аналіз інших типів оказіональних парних сполучень слів – паронімічно-атрактивних і розмовно-стильових, – що так само по-особливому маркують мовостиль письменника.

Бібліографічні посилання

1. **Вокальчук Г. М.** Авторський неологізм в українській поезії XX століття (лексикографічний аспект). – Рівне : Перспектива, 2004. – 524 с.

2. **Голікова Н. С.** Парні сполучення слів у романі «Брухт» П. Загребельного // Питання з лексикології і граматики української мови. – Вип. 4. – Дніпропетровськ : «Пороги», 2005. – С. 11–12.
3. **Голобородько К. Ю.** Поэтическое творчество и проблема идиостиля. – Херсон : Олди-плюс, 2001. – 168 с.
4. **Зуева Н. Ю.** Некоторые наблюдения над окказиональной сочетаемостью слов // Лингвистический анализ текста : сб. ст. – Алма-Ата, 1982. – С. 66–77.
5. **Котелова Н. З.** Неологизмы // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – Москва : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
6. **Левицький В. В.** Про парні сполучення в німецькій мові // Мовознавство. – 1977. – № 1. – С. 76–78.
7. **Мацько Л.** Українська мова в кінці XX ст. (Зміни в лексиці) // Дивослово. – 2000. – № 4. – С. 15–20.
8. **Тараненко О. О.** Фігура мови // «Українська мова». Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – Київ : «Укр. енцикл.», 2000. – 752 с.
9. **Ханпира Э. И.** Окказиональные элементы в современной речи // Стилистические исследования (на материале современного русского языка) : сб. статей / отв. ред. В. Д. Левин. – Москва : Наука, 1972. – С. 245–317.
10. **Чабаненко В. А.** Стилістика експресивних засобів української мови. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Загребельний П. А.** Брухт : роман. – Харків : Фоліо, 2003. – 253 с.
2. **Загребельний П. А.** Диво : роман. – Харків : Фоліо, 2006. – 638 с.
3. **Загребельний П. А.** Південний комфорт : роман. – Харків : Фоліо, 2004. – 351 с.
4. **Загребельний П. А.** Твори в двох томах. Том другий. Смерть у Києві. Первоміст : романи. – Київ : Дніпро, 1984. – 664 с.

5. **Загребельний П. А.** Тисячолітній Миколай : роман. – Харків : Фоліо, 2003. – Ч. І. – 399 с.
6. **Загребельний П. А.** Юлія, або Запрошення до самовбивства : роман. – Харків : Фоліо, 2003. – 351 с.
7. **Загребельний П. А.** Я, Богдан. – Харків : Фоліо, 2008. – 672 с.

УДК 811.161.2 : 81’373.422

Г. П. Городиловська

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЛЕКСИЧНИХ ЗАСОБІВ В ІДІОСТИЛІ РОМАНА ІВАНИЧУКА

Статтю присвячено актуальній проблемі сучасної лінгвостилістики – дослідженню ідіостилю українського письменника Романа Іваничука. У запропонованій роботі розглянуто лексичні одиниці, зокрема синоніми, антоніми, історизми, неологізми, діалектизми, чужомовні слова, сукупність яких відтворює ідіолект прозаїка, відбиває його індивідуально-авторську мовну картину світу, вирізняє митця як оригінальну мовну особистість з-поміж інших. Здійснено семантико-стилістичний аналіз цих засобів, обґрунтовано доцільність їхнього введення в тканину художнього твору, показано ефективні прийоми використання та продуктивність уживання в аналізованих текстах.

Ключові слова: лексичний засіб, семантико-стилістичний аналіз, ідіостиль письменника, індивідуально-мовна картина світу, мовна особистість, художній твір.

Статья посвящена актуальной проблеме современной лингвостилистики – исследованию идиостиля украинского писателя Романа Иванычука. В предлагаемой работе рассмотрено лексические единицы, в том числе синонимы, антонимы, историзмы, неологизмы, диалектизмы, иноязычные слова, совокупность которых воспроизводит идиолект писателя, отражает его индивидуально-авторскую языковую картину мира, отличает художника как оригинальную языковую личность среди других. Осуществлен семантико-стилистический анализ этих средств, обоснована целесообразность их введения в ткань художественного произведения, показано эффективные приемы использования и продуктивность употребления в анализируемых текстах.

Ключевые слова: лексическое средство, семантико-стилистический анализ, идиостиль писателя, индивидуально-языковая картина мира, языковая личность, художественное произведение.

The article deals with an actual problem of modern linguistic stylistics – the study of the idiostyle of a Ukrainian writer Roman Ivanychuk.

The aim of the article is to study the semantic and stylistic features of lexical resources in the historical novels of the prose writer, the complex of which reproduces the idiolect of the writer, reflects individual author’s view of the world, distinguishes the artist among others as on original language personality.

© Городиловська Г. П., 2018

This aim set is to solve the following tasks: to distinguish synonyms, antonyms, historisms, neologisms, dialectal, foreign-language words in the historical writings of the writer; to implement the semantic-stylistic analysis of these units; to substantiate the appropriateness of their introduction into the canvas of a work of fiction; to find out the techniques of use and productivity of use in the analysed texts.

On the basis of the linguistic-stylistic analysis of factual material, it has been confirmed that the stylistic use of lexical units in Roman Ivanychuk's historical works of fiction is a means for reproducing the cultural and household colouring of the depicted period, representing the life of characters, creating their language characteristics. The lexical means truly, deeply and figuratively reveal the topics, problems of historical works of fiction, characterizing specific historical persons. It is they that play an important stylistic role in the text, perform artistic and figurative functions in it, and are necessary expressive means of transferring the author's views. Their expedient and quite productive use characterizes the creative manner of the writer, highlights the specifics of his artistic thinking, individual uniqueness in the given individual-language picture of the world, distinguishes the linguistic personality of the author from among other work of fiction masters. The study of the lexical means of Roman Ivanychuk's idiostyle makes it possible to assess his contribution to the system of artistic means of the national language, to identify the general patterns and leading trends in the development of modern literary language.

The prospect of further research is seen in the study of the idiostyle of Roman Ivanychuk with a complete description of other lexical means of his language-stylistic system, the analysis of tropheism as an aesthetic component of works of fiction.

Key words: lexical means, semantic-stylistic analysis, idiostyle of the writer, individual language picture of the world, language personality, work of fiction.

У низці актуальних питань сучасної лінгвостилістики важливе місце посідає всебічне вивчення проблеми індивідуальних стилів визначних майстрів художнього слова. Цю проблему відбито в художніх текстах, які є складними за своєю структурою з огляду на їхній синкретизм, адже в жодних інших текстах взаємодія з усіма ресурсами й усіма засобами мови не досягає такої глибини й не втілюється в таких різноманітних формах, як у тексті художньому.

Лінгвістичний опис індивідуальних стилів письменників спостерігаємо в наукових працях С. Бибик [2], Н. Дужик [7], С. Єрмоленко [8], Н. Сологуб [12] та багатьох інших дослідників. Стрімкий розвиток сучасної лінгвістичної науки потребує нового й подальшого вивчення художніх текстів авторів, з-поміж яких на особливу увагу заслуговує індивідуальний стиль талановитого й оригінального прозаїка Романа Іваничука.

Творчий доробок письменника вивчали літературознавці (С. Андрусів [1], Н. Бічуя [3], І. Денисюк [6], М. Слабошпицький [11] та ін.), однак ідіостиль цього автора не був об'єктом спеціального наукового розгляду в лінгвостилістиці. Мовознавці (В. Буда [4], С. Єрмоленко [9], Л. Пустовіт [10], О. Хом'як [13] та ін.) лише принагідно залучали матеріал з його творів, коли досліджували лінгвостилістику романів доби козацтва, українську прозу 60–90-х рр. XX ст., описували хронологічно марковану лексику, розглядали фольклоризми в мовній тканині історичного роману.

У нашій статті маємо за мету дослідити семантико-стилістичні особливості лексичних одиниць в індивідуальному стилі Романа Іваничука, обґрунтувати доцільність уведення таких засобів у тканину художнього твору, показати ефективні способи їхнього використання й продуктивність уживання в аналізованих текстах.

Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: 1) виокремити синоніми, антоніми, історизми, неологізми, чужомовні, діалектні слова в історичних творах Романа Іваничука; 2) проаналізувати семантико-стилістичний потенціал цих одиниць; 3) з'ясувати прийоми використання таких засобів у художніх творах на історичну тематику.

Індивідуальний стиль Романа Іваничука, який вироблено поступово в процесі його творчої діяльності, надзвичайно багатий та різноманітний. Його вивчення пов'язане з лінгвістикою тексту і з використанням лексичних засобів, які найповніше й найяскравіше виявляють специфіку художнього мовлення автора, відбивають його мовно-художню картину світу. Таке вивчення дає змогу оцінити процес постійного стилістичного збагачення художніх засобів національної мови, що є наслідком оригінальних художніх прийомів, ефективних стилістичних способів впливу на читача, які використовує митець. Твори з таким стилістичним різноманіттям реалізують письменницький задум, дають вичерпний виклад думки, викінчену характеристику персонажів і свідчать про високу майстерність талановитого автора. Тут «перехрещуються

найрізноманітніші лексичні, діалектні та стильові течії – чиста літературна мова автора, галицька та гуцульська говірки його героїв, запозичення з мов тих народів, яких торкається сюжетна лінія творів» [5, с. 30]. Це говорить про те, що прозаїк у своїх творах майстерно стилізує мовні ознаки, використовує оригінальні прийоми організації мови, які характерні для змалювання подій у художньому творі на історичну тематику.

Аналізуючи фактичний матеріал, зауважуємо, що Роман Іваничук нерідко послуговується синонімами. Письменник уміло використовує стилістичні можливості цих лексичних одиниць і вживає їх у контексті цілеспрямовано, відповідно до зображуваних подій. Вони вказують на відповідний акт мовлення або дають йому оцінку, наприклад: *сказати – мовити – залебедіти – прошепотіти – прошелестіти – проквилити – прохрипіти.* Маючи чітку стильову маркованість, їхнє функційне навантаження звужується за низхідною, наприклад: *Вона підвела на Калнишевського повні непевності й тривоги очі і* ***сказала*** *тихо: – Уляна я… З Лубен. – Куди ж ти йдеш, небого? Дівчина тихо* ***мовила:*** *– Щасливої дороги вам, батьку…* (3, с. 48); *Й підламалися в Йосипа ноги, він присів на порозі й* ***залебедів****: «То я знайшов… у лісі»* (7, с. 21); «*Яка нахабність», –* ***прошепотів*** *історик* (7, с. 56); *А від тих слів рівно задихала Наталка, й губи її* ***прошелестіли****: «Повтори, повтори, скажи, що ти знаєш правду»* (7, с. 29); *«І я зостануся сама на цвинтарищі, як же мені одній дожити», –* ***проквилила*** *Ганна* (4, с. 382); *І вже через кляп, що його караульний запихав у рот неблагоречивому,* ***прохрипів****: «Глухі чують, убогі благо вістують»* (3, с. 68). Використання цього синонімічного ряду спрямоване на те, щоб показати різні способи фіксації мовлення персонажів, а також підкреслити ставлення автора до них самих.

Цікаві синоніми автор добирає з дієсловами руху в синонімічному гнізді *йти – потупотіти – покарабкатися – придибати – поплестися – податися – човпати – котитися – шурувати* в таких контекстах: *Іван* ***подався*** *за нею на Завоєли,* ***йшов*** *слідом* (1, с. 209); *Йосафат* ***потупотів*** *на злам голови крутою стежкою в яр* (7, с. 7)*; …і наполоханий Йосафат,*

залишивши Наталку, ***покарабкався*** *стежкою вгору* (7, с. 7); *...може, отець послухається вчителя і* ***придибає*** *– то не так далеко* (7, с. 54); *...вони перевальцем* ***поплелися*** *дорогою і, не звертаючи на Волове,* ***подалися*** *попід лісом на Дебеславці* (7, с. 26); *Лейтенант мовчки* ***човпав*** *слідом за нею, жінка звернула на лісову просіку, щоб не* ***йти*** *Зрубом попри хати* (1, с. 229)*; Ану* ***шуруй*** *до хати, там ми вже подивимося, що ти за парубок!* (1, с. 206). Емоційне вираження оцінки цих слів передано за шкалою позитивне – нейтральне – негативне.

У багатьох романах письменника засвідчено контекстуальні синоніми, які автор часто наводить поряд для підсилення висловлюваної думки: *Дружно кинулися гречкосії на Єпіфанія,* ***били*** *його,* ***товкли, місили*** *ногами* (6, с. 62); *Хтось іде за ним і хоче його* ***штовхнути, вдарити, трутити*** (4, с. 426); *Ніхто не міг би сказати, крім Федора, який добре відав, що Оленине життя тримається на одній лише миті радості, коли вона минає пасіку, розворушуючи у Федорові старий спогад, бо якби в його пам'яті та згадка раптом* ***зчахла, зблякла, здиміла****, тоді й Олені не було б до чого прив'язати своє життя* (7, с. 36). Тут, як бачимо, в одному реченні можуть виступати навіть кілька відповідників лексичної належності: *били – товкли – місили, штовхнути – вдарити – трутити, зчахла – зблякла – здиміла.* Подекуди письменник зближує далекі за своєю семантикою слова, підсилює їх засобами контрасту. Це трапляється особливо в тому разі, коли вони вжиті в експресивному значенні і вказують на ставлення автора до свого народу: *Мабуть, нас судять за те, що ми українці. За історію нашу судять… Ми любимо пишатися: українець –* ***герой, мученик, лицар, філософ*** (6, с. 126). На противагу цій позитивній оцінці українського народу в прозі письменника вустами його ж персонажів – ворогів народу, висловлено негативне ставлення до наших нащадків: *Ач який! Йому самостійної України захотілося. А дідька лисого!* ***Сепаратист****! – закричали усі…* ***Мазепинець****! – пронеслося зловістям по майдану… Бийте, братця,* ***зайду, мазепинця, самостійника****…* (6, с. 62). Негативну оцінку прозаїк може давати й українцям їхніми ж вустами: *Ми можемо й самобичуватись:*

українець – ***лінюх, зрадник, донощик*** (6, с. 126). Здатність Романа Іваничука використовувати ампліфікаційне групування контекстуальних синонімів вносить у мову його творів експресивне забарвлення й додатковий семантичний відтінок.

Поряд із синонімами романіст-історик активно залучає до аналізованих творів антоніми. Ці слова об'єднані в антонімічні відношення і в романах використані з різним ступенем експресії та оцінки. Особливо часто автор уживає різнокореневі антоніми, які підкреслюють суперечливу основу філософських і моральних категорій об'єктивної дійсності: *А хіба він, професор, володіє мірою, яка дозволить з математичною точністю визначити вартість* ***добрих*** *і* ***злих*** *діл* (9, с. 223)*; Справді вміщаються в одній людині і співіснують* ***скверна*** *і* ***благородство*** (9, с. 247); *Я думаю тепер про те, що без протиставлення* ***тепла*** *і* ***холоду, погідності*** *і* ***зажуреності, любові*** *і* ***ненависті*** *пропала б привабливість світу* (5, с. 151); *Біль пригас: шість домовин з убієнними мужами відпливали за небокрай і канули у вічність, а* ***життя*** *таке байдуже до* ***смерті*** (1, с. 153); *Чей не було б людей на землі, якби не їхня жадоба пізнання* ***добра*** *і* ***зла*** (1, с. 210).

У творах талановитого прозаїка відзначаємо чимало слів, що в прямому значенні не мають жодних антонімічних відповідників, але в переносному вони вступають в антонімічні відношення з іншими словами. Прикметник *добрий*, наприклад, за своєю семантикою ніяк не протиставлено слову *плюгавий*, але в переносному його вживанні таке протиставлення цілком можливе. Роман Іваничук уживає такі антонімічні лексеми для створення контрастних характеристик персонажів: *Дочка понесе ту віру й дітям своїм передасть, а ті – сотням і тисячам своїх, і* ***добрі*** *вони будуть, а* ***плюгавих*** *у зародку вб'ють* (3, с. 254).

Компоненти лексичних опозицій також репрезентують діалектичну сутність моральних чеснот у таких контекстах: *…вічні категорії* ***доброчесності*** *й* ***ницості, геніальності*** *й* ***бездарності*** (10, с. 667); *…ось порізниться через неї сільський світ на* ***світле*** *й* ***темне, красиве*** *й* ***потворне, чисте*** *й* ***брудне*** (7, с. 56). Використання контрастних лексем дає змогу передати

суперечності соціального стану, віросповідання й моральної поведінки персонажів: *Та ось несподівано повернулися в село брати – зрівняні в бідності, проте навіть в бідності непримиренні: тієї фоси, що давно розділила їх на* ***багача*** *і* ***харпака****, на* ***ґазду*** *і* ***люмпака****, на* ***богобоязливця*** *і* ***безбожника****, на* ***тверезника*** *і* ***пияка*** (4, с. 284). Зазначені контекстуальні антоніми є досить продуктивними в історичних романах письменника й розширюють систему виражальних засобів досліджуваних текстів. Їхня стилістична роль у творах полягає в тому, що вони забезпечують контрастну характеристику найрізноманітніших образів і понять, допомагають авторові досягнути певного смислового й естетичного ефекту, посилюють експресивність висловів.

З антонімами в мові творів Романа Іваничука пов'язані оксиморони, які поєднують полярні поняття, викликані певним природним явищем: ***Дзвінка тиша*** *окутала помолоділий від набухлих бруньок ліс* (7, с. 42); *На Солтисовій горі варилися в* ***зимовому окропі*** *залеглі вояки* (1, с. 219); *Мольфар Іван, який ще в молодості переселився з* ***глибоких гір*** *на Пиконів, привів з собою в тихі язвинські нетрі всіляких добрих духів* (7, с. 40); зображуваною подією: *Залишу* ***живих мерців****, покірне стадо залишу на цій свавільній землі* (6, с. 19); *І сказала донька до батька: «Війна, татку,* ***танок смерті****, віхола»* (7, с. 17); душевним станом героя: *Ти лейтенант Шпола чи в тебе інше прізвище, говори ж! –* ***німо кричала*** *Марія* (1, с. 233–234); *... й почула Марія* ***німу розмову*** *між чоловіками, які сиділи мовчки за столом* (1, с. 211); *І я викую зброю й піду на жертву заради святого покликання й* ***солодкого прокляття*** (7, с. 150). «Непоєднуваність» таких складників оксиморона дають змогу Р. Іваничукові показати й повніше передати всю складність і суперечність зображуваних образів, явищ та подій.

Для ідіолекту письменника характерні чужомовні слова, що описують життя різних народів. В аналізованих контекстах ці слова стосуються побуту й культури турків, татар, грузинів, тобто тих народів, яких торкаються сюжетні лінії творів: *Коли минув* ***рамазан*** *і мусульмани різали баранів на* ***байрам****, татарин*

привів на святковий обід жінку у білому ***фередже*** *– злооку туркеню* (10, с. 390); *Біля* ***султана*** *стояли великий* ***візир*** *– сивобородий Аззем-паша,* ***ага яничарів*** *– понурий Нур Алі,* ***шейхуль-іслам*** *Регель – глава духовенства* (10, с. 404); *Усі для Захарія були рівні – князь, граф, письменник, професор, купець,* ***арістав, азнаурі,*** *– у довгій черзі до карбувальника всяке стояло, бо світ великий, а Тифліс один* (10, с. 309). Пишучи історичні романи про життя інших народів, автор з великою скрупульозністю вивчав їхню культуру та побут. Недарма один із грузинських критиків сказав, що, прочитавши роман «Четвертий вимір», думав, що його написав грузинський письменник.

Вивчаючи художні тексти Романа Іваничука, зауважуємо, що невід'ємними компонентами його мовотворчості є, безперечно, історизми, за допомогою яких романіст дуже ретельно стилізує зображувану добу. Описуючи події минулого, змальовуючи образи історичних осіб, письменник використовує цей пласт пасивної лексики здебільшого в нейтральному плані. Ці застарілі, але вкрай потрібні мовні засоби відіграють важливу стилістичну роль: без них неможливо дати правдиву соціальну характеристику суспільства, відтворити культурно-побутовий колорит зображуваної епохи, намалювати портрет історичного персонажа: *Перед ним ось сидять* ***курінні отамани,*** *і* ***полковники паланок,*** *і* ***обозний,*** *і* ***осавул,*** *і* ***булавничий;*** *Козацтво у* ***червоних кунтушах,*** *різнокольорових* ***шовкових жупанах,*** *озброєне* ***шаблями, пістолями, ятаганами,*** *йшло під дзвони на заутреню* (3, с. 29–30). Варто підкреслити, що за значної частоти вживання застарілих слів історичні твори письменника не є перенасичені ними. Усі вони вжиті доцільно і не потребують особливих тлумачень. З огляду на це, виконуючи стилістичну функцію, застарілі слова аж ніяк не заважають прочитанню творів.

Неологізми як лексеми семантично протиставлювані історизмам у творах прозаїка переважно є авторськими. Удалося зауважити, що під час творення художніх неологізмів автор використовує такі способи: 1) приєднання суфіксів до різних

коренів, напр.: *мільйоннилось, тисячилось* (6, с. 198); 2) приєднання префіксів до різних основ: *закайданити* (10, с. 57), *незвістя* (1, с. 204); 3) осново- і словоскладання: *голкопад* (7, с. 85), *христовоскресний* (7, с. 11); 4) усічення основ: *вберя* (1, с. 204), *пустош* (8, с. 141). З наведених прикладів видно, що неологізми Р. Іваничука не штучно видумані, в їхній основі лежать загальномовні елементи, і тому можна легко зрозуміти та пояснити кожен з них. Варто відзначити, що їх нерідко базовано на основі діалектних коренів. Можна припустити, що ці слова автор міг винести з діалектів, але в діалектних словниках їх не виявлено. Іваничукові неологізми є цікавими й оригінальними, вони пожвавлюють текст, виконують у ньому важливі художньо-зображальні функції і є значущим виражальним засобом фіксації думок автора.

Роман Іваничук як патріот свого краю докладно відтворює гуцульський колорит, описує звичаї, традиції, спосіб життя гуцулів. Саме для цього автор використовує діалектні слова, які засвідчуємо в аналізованих текстах: *Пилип вийшов на поріг й знову почув гуркіт на Ґреготі – десь там таки йде* ***плова****, й змокне Юрко до нитки, та най би вернувся* ***сарака*** (4, с. 421); ***Мольфар*** *умів відвертати градові тучі, а мадярську орду зупинити не міг* (7, с. 5); *Майстер, побачивши на найвищій* ***кичері*** *за Черемошем крихітну* ***кастелу****, пішов до неї* (2, с. 5). Лексичні діалектизми прозаїк уживає зі спеціальною стилістичною настановою для яскравішого змалювання життя персонажів твору, для відтворення місцевого колориту.

Монологічне мовлення персонажа – колоритної постаті пані Бурмістрової – представлене галицькою говіркою, у якій наявні емоційно-забарвлені, просторічні та діалектні слова: *Кого я бачу, кого я бачу! Пане* ***Миронцю****, ви таки прийшли, ніде не пропали, і пан Йосафат живий-здоровий?.. А я вже думала, бо* ***таке діється*** *на світі,* ***таке діється****… о, я вам розповім, я вам таке розповім…* ***йой****, а що* ***мала-м казати****… та нема про що говорити, люди ніби* ***здичіли*** *– свої, а гірші від ворогів найтяжчих… ви лишень подумайте: ота крива* ***Макольондра*** *з-над Чорного потоку по всьому місту* ***трубить****, нібито мій*

покійний пан Бурмістр був на півголови нижчий за мене… я їй ***очі повибираю****, але* ***най спершу*** *подивиться на* ***знимку****, бігмебоже, на цілий* ***цаль*** *був вищий мій чоловік, хіба не пам'ятаєте, яким* ***штрамаком*** *виглядав пан Бурмістр?* (7, с. 50). Для такого мовлення характерні неточності, обмовки, часті повтори, мимовільний перехід від однієї теми до іншої. Його особлива експресивність становить важливу деталь мовної характеристики героїні, посилює враження правдивості її розповіді, надає мовленню фамільярного та дещо іронічного відтінку.

Отже, лексико-стилістичний аналіз фактичного матеріалу дає підстави стверджувати, що використання лексичних одиниць в ідіостилі Романа Іваничука є засобом відтворення конкретних історичних подій, змалювання життя народів, яких торкаються сюжетні лінії творів, їхнього культурно-побутового та місцевого колориту, творення мовленнєвих характеристик персонажів. Лексичні засоби правдиво, глибоко й образно передають тематику, проблематику, ідейне спрямування історичних творів, вичерпно характеризують систему образів. Саме вони відіграють у тексті важливу стилістичну роль, виконують у ньому художньо-зображальні функції і є потрібними виражальними засобами відбиття думок автора. Їхнє доцільне й досить продуктивне використання характеризує творчу манеру письменника, висвітлює специфіку його художнього мислення, індивідуальну неповторність у поданій ним індивідуально-мовній картині світу, вирізняє особистість автора з-посеред інших митців художнього слова. Дослідження лексичних засобів ідіостилю Романа Іваничука дає змогу оцінити його внесок у систему художніх засобів національної мови, визначити загальні закономірності та провідні тенденції розвитку сучасної літературної мови.

Перспективу подальших досліджень убачаємо у вивченні ідіостилю Романа Іваничука з повним описом інших лексичних засобів його мовностилістичної системи, аналізом тропеїстики як естетичного компонента художніх творів.

Бібліографічні посилання

1. **Бибик С. П.** Естетичні модифікації народнорозмовності

в ідіостилі Григора Тютюнника : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». – Київ, 1994. – 25 с.
2. **Бічуя Н. Л.** Слово про ювіляра // Меч і мисль : творчість Романа Іваничука у національних вимірах української культури : зб. наук. праць. – Львів ; Ужгород : Ґражда, 2009. – С. 47–50.
3. **Буда В. А.** Лінгвостилістика сучасного історичного роману про добу козацтва (60–90 рр. ХХ ст.). – Київ : Рідна мова, 1998. – 166 с.
4. **Голубка Т., Голубка С.** Провісник національного відродження. – Львів : Світ, 1999. – 93 с.
5. **Денисюк І. О.** Мислячий історичний роман // Літературознавчі та фольклористичні праці : у 3 т., 4 кн. – Львів, 2005. – Т. 1. – Кн. 1. – 432 с.
6. **Дужик Н. С.** Мовна особистість М. Хвильового в аспекті стилістики та історії літературної мови : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». – Київ, 1996. – 19 с.
7. **Єрмоленко С. Я.** Нариси з української словесності (стилістика і культура мови). – Київ : Довіра, 1999. – 431 с.
8. **Єрмоленко С. Я.** Фольклор і літературна мова. – Київ : Наук. думка, 1987. – 244 с.
9. **Пустовіт Л. О.** Питання мовної норми в сучасній художній прозі // Жанри і стилі в історії української літературної мови. – Київ : Наук. думка, 1989. – С. 253–264.
10. **Слабошпицький М. Ф.** Роман Іваничук : літературно-критичний нарис. – Київ : Наук. думка, 1989. – 206 с.
11. **Сологуб Н. М.** Мовний світ Олеся Гончара. – Київ : Наук. думка, 1991. – 140 с.
12. **Хом'як О. І.** Лінгвостилістика української прози 60–90-х років ХХ століття (на матеріалі творів В. Дрозда, Р. Іваничука, В. Шевчука) : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». – Київ, 2004. – 20 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Іваничук Р. І.** Вогненні стовпи : роман-притча. – Львів : Літопис, 2002. – С. 195–257.
2. **Іваничук Р. І.** Ґражда : химерна повість // Березіль. – 2002. – №11–12. – С. 3–49.
3. **Іваничук Р. І.** Журавлиний крик : історичний роман. – Львів : Каменяр, 1989. – 375 с.
4. **Іваничук Р. І.** Космацький ґердан : роман-реквієм. – Львів : Літопис, 2002. – С. 259–430.
5. **Іваничук Р. І.** Одна хлібина на двох : новели про любов. – Львів : Срібне слово, 2004. – 160 с.
6. **Іваничук Р. І.** Орда : псалом. – Львів : Вид. спілка «Просвіта», 1992. – 199 с.
7. **Іваничук Р. І.** Рев оленів нарозвидні : роман-легенда. – Львів : Каменяр, 1999. – 155 с.
8. **Іваничук Р. І.** Ренегат : повість-студія. – Львів : Червона калина, 1997. – С. 140–209.
9. **Іваничук Р. І.** Смерть Юди : повість-візія. – Львів : Червона калина, 1997. – С. 210–291.
10. **Іваничук Р. І.** Твори : у 3 т. – Київ : Дніпро. – Т. 1. – 1988. – 615 с.; Т. 2. – 1988. – 472 с.

УДК 811.161.2: 81’373.422

С. Б. Завалій

ОКСИМОРОННІ СИНТАГМИ ІЗ ФРАЗЕОЛОГІЧНИМИ КОМПОНЕНТАМИ ЯК ЗАСІБ УВИРАЗНЕННЯ ПОЕТИЧНОЇ МОВИ

Статтю присвячено актуальній проблемі сучасної лінгвостилістики – дослідженню оксиморонних синтагм зі складниками – фразеологічними одиницями, що функціонують в українських поетичних текстах другої половини XX – початку XXI ст. У пропонованій науковій розвідці схарактеризовано оксиморони із фразеологічними компонентами, що продуктивні в сучасній поетичній мові. Проаналізовано виражально-художній і текстотвірний потенціал оксиморонних синтагм, складниками яких є фразеологічні одиниці зі структурно-семантичною трансформацією.

Ключові слова: алюзія, антитетичні відношення, бінарні опозиції, лінгвопоетика, контамінація, мовний контраст, модифікації фразеологічних одиниць, оксиморонні синтагми, поетична мова, поетичний словник, структурно-семантична трансформація фразеологізмів, субституція.

Статья посвящена актуальной проблеме современной линговостилистики – исследованию оксюморонных синтагм, в составе которых – фразеологические единицы, которые функционируют в украинских поэтических текстах второй половины XX – начала XXI в. В исследовании охарактеризированы оксюмороны с фразеологическими компонентами, продуктивными в современной поэтической речи. Проанализирован выразительно-художественный потенциал оксюморонных синтагм, в составе которых – фразеологизмы из структурно-семантической трансформацией.

Ключевые слова: аллюзия, антитетические отношение, бинарные оппозиции, лингвопоетика, контаминация, модификации фразеологических единиц, оксюморонные синтагмы, поетическая речь, поетический словарь, структурно-семантическая трансформация фразеологизмов, субституция, языковой контраст.

The linguistic contrast as the basis of the oxymoron syntagms and the principle of structurally-semantic organization of the poetic text is an objective linguistic and linguistic-universal universal, which reflects the aesthetic values of the poetic generation. Among the stylistic figures built on the use of antonymic tokens, oxymoron is the most semantically and aesthetically concentrated way of expressing the

© Завалій С. Б., 2018

contradictions of being, which represents the antitype of artistic thinking, reflects the artist's desire to learn the essence of the image, the dialectic of the depicted, is the dominant work of the poets of the second half of the 20th and the beginning of the 21st century.

The active use of complicated oxymoron structures with phraseologisms is a stylistic peculiarity of a poetic language, which expresses the creative possibilities of artistic construction of the world, demonstrates vivid ways of creating figurativeness in contemporary poetry.

The purpose of the proposed article is to analyze oxymoron syntagms with phraseological components in poetic texts of the second half of the 20th and the beginning of the XXI century. The main tasks of the scientific publication are to characterize the oxymorons, the components of which are modified phraseological units, to determine their expressive, artistic, text-creation potential and functional load within the context.

In the poetic dictionary of the second half of the twentieth and early twenty-first centuries productive oxymoron syntagms with the components - phraseological units that demonstrate the transformation of custom syntactic structures, have the effect of double actualization and are formed through the substitution, the expansion of component composition, contamination, and allusion.

Perspective, in our opinion, is the further study of the stylistic capacities of the oxymoron syntagms with the phraseological components in the poetic language.

Key words: allusion, antitheses, binary oppositions, lingvo poetics, contamination, linguistic contrast, modifications of phraseological units, oxymoron syntagmas, poetic language, poetic dictionary, structural-semantic transformation of phraseologisms, substitution.

Мовний контраст як основа оксиморонних синтагм і принцип структурно-семантичної організації поетичного тексту є об’єктивною лінгвістичною та лінгвостилістичною універсалією, яка відбиває естетичні вартості поетичного покоління. Серед стилістичних фігур, побудованих на використанні антонімічних лексем, оксиморон – найбільш семантично й естетично концентрований спосіб вираження суперечності буття, який репрезентує антитетичність художнього мислення, фіксує прагнення художника слова пізнавати сутність, діалектику зображуваного, є домінантою творчості поетів другої половини XX – початку XXI ст.

Активне використання ускладнених оксиморонних конструкцій із фразеологізмами – стилістична особливість поетичної мови, що виражає креативну змогу художнього конструювання світу, демонструє яскраві засоби творення

образності в сучасній поезії.

У пропонованій статті ми поставили за мету проаналізувати оксиморонні синтагми із фразеологічними компонентами в поетичних текстах другої половини XX – початку XXI ст. Основними завданнями наукової публікації є схарактеризувати оксиморони, складниками яких є модифіковані фразеологічні одиниці, визначити їхній виражально-художній, текстотвірний потенціал та функційне навантаження в межах контексту.

Функційно-стилістичні особливості оксиморонів у поезії досліджували Н. Бобух [2], Е. Шестакова [8], мовознавчий аналіз різних аспектів функціонування й трансформації фразеологізмів здійснювали В. Білоноженко, І. Гнатюк [1], С. Ганжа [3], О. Коваль [4], А. Савенко [6] та ін.

На підставі проведеного аналізу встановлено, що в поетичних текстах другої половини XX – початку XXI ст. класичні фразеологічні одиниці у складі авторських оксиморонних синтагм підлягають переосмисленню, внутрішній динамізації через глибокі індивідуально-авторські протиставлення, порівняння, поєднання, зіставлення, розвивають і роблять «живими» оксиморони, які стали поетичними штампами. У поетичній мові оксиморонні синтагми набувають особливої виразності, є важливим стилістичним прийомом, підсилюють емоційність художнього тексту, дають змогу передати в незвичній формі складність та суперечність зображуваного факту, а також діалектику самого життя [2, с. 173].

Спостережено, що в поетичних текстах досліджуваного періоду продуктивні оксиморонні синтагми, у складі яких є фразеологічні одиниці, ужиті в трансформованому вигляді з настановою на виникнення нових асоціацій: *Люди часто живуть після смерті! /* ***Вріже дуба, а ходить і їсть****, / Перепродує мислі підтерті / у завулках тісних передмість* (13, с. 232); *З тобою (Грузіє) й* ***горе − не біда****, / з тобою й* ***смуток – щастя!*** (2, с. 301).

У поетичному словнику зафіксовано різновиди оксиморонних синтагм зі складниками – фразеологічними

одиницями, які демонструють трансформації узвичаєних синтаксичних структур, мають ефект подвійної актуалізації й утворені через:

1. Лексичну заміну компонентів (субституцію): *І в помережані увійдуть ночі, / де ні жалю, ні радощів не ймуть, / а так* ***живуть – і смерть свою жують*** (13, с. 26); (пор. фразеологізм з народних казок: *живуть і хліб жують*). Прийом лексичної заміни складників фразеологічного звороту у структурі оксиморонної синтагми зумовлений його цілісністю та нарізнооформленістю й має потужні стилістичні можливості. Такі оксиморонні синтагми постають унаслідок цілеспрямованої заміни одного, кількох, а подекуди всіх компонентів фразеологічного звороту функційно схожими: *А може бути й так, / що бачити – це чути, / як сонячна ріка / струмить по стрісі круто, / і що ота трава, / яка під колесом розчавлена лежить, / в корінні ще жива, / що* ***сміх буває плачем*** (11, с. 16); пор.: *сміх крізь сльози* [7, с. 835]; *Ця* ***дурість з розуму*** *навіки / Безсмертне сипле нам насіння / І ми прямуємо – каліки – / За поколінням покоління* (2, с. 788); пор.: *з дурного розуму* [7, с. 274]. Унаслідок оказіональної перебудови лексичний замінник та замінюваний елемент можуть належати як до однієї, так і до різних частин мови, наприклад: *Знайомий танець, знайомі ритми – / Пластинку крутить вечір-програвач…/ Та тільки голос лунає ридма, / Та тільки* ***сміх загорнутий у плач*** (7, с. 119); *Бо хвилі – скрізь – пришвидшують ходу. / Буття і вічність – жужмом – у кредит. /* ***Найслабші – найміцніший – щит і дот.*** */ Час пересунення – нутра і дат* (1, с. 7); пор.: *щит і меч* [7, с. 971].

У досліджуваних поетичних текстах зафіксовано оксиморонні синтагми, утворені через заміну стилістично нейтрального, нормативного складника фразеологізму його експресивним синонімом: *Жартуючи – немов по линві йду. /* ***Регочучи – сльозу на сіль смакую****. / Я на крихкому слові, на льоду – / тремтять вуста – звікую, все злікую* (4, с. 291); пор.: *сміх крізь сльози* [7, с. 835].

У таких оксиморонних синтагмах, модифікуючи форму стійкого звороту, автор прагне зруйнувати стереотипне

сприйняття образу, подолати абстрактність, оновити й розширити мікрообраз, надати яскравого стилістичного забарвлення. Приміром: *О, мій рідний краю, / ти наче* ***смертний посаг*** *– в головах. / І сива мати мій куйовдить страх* (13, с. 92); пор.: *смертне ложе* [7, с. 833]. У зазначеній оксиморонній синтагмі поняття *смерть* виражає поєднання двох культурно-ідеологічних традицій і поглядів: матеріальної сторони поняття смерть – «припинення існування», і сакральної (язичницької, християнської), що символізує смерть як один з виявів «циклічності, амбівалентності, дифузності буття. Смерть – це життя в новому вияві» [8, с. 116]. Оксиморонна синтагма *смертний посаг* виражає протиставлення понять не лише православної релігійної системи життєдіяльності й побутової, а й слов'янскої (язичницької) традиції, яка свідчить, що жодна тризна, поховання не обходилися без ритуальних ігор, танців. З огляду на це ідея поєднання смерті й весільного обряду (посагу) демонструє з позицій духовної системи людства, що життя – це мить, відпущена людині для того, щоб вона гідно підготувала до смерті «посаг» – «придане» для подальшого життя в іншому світі.

2. Розширення компонентного складу: ***Щось мені не страшно на цьому страшному суді*** */ після життя в розбитій країні на хлібі й воді / хто мене може судити і чим мене можна злякати?* (3, с. 113); пор.: *страшний суд* [7, с. 870]. Оксиморонні синтами, утворені в такий спосіб, демонструють структурно-семантичні оказіональні зміни фразеологічних компонентів для підвищення емоційності, експресивності поетичного тексту: *І ти лежав би вічність і мовчав / дозріла б з часом зірка серед стелі / і перманентно віяв з-за плеча* / ***пекучий холод власної пустелі*** (14, с. 131); пор.: *пече вогнем* [7, с. 625].

Досліджувані оксиморонні синтагми завдяки творчому переосмисленню фразеологізмів, спрямованому на створення художнього ефекту, підсилюють їхню виразність через «якісні зміни усталеного звороту, що розширює межі індивідуально-авторської думки, надає висловлюванню небуденності, актуальності» [4, с. 127]. Наприклад: *А ще ввижається Господь / посеред хмар, / і в голубих очах Його – / завжди зима. /* ***Від того***

холоду мене / проймає в жар, / *бо я не знаю, що мине – / любов чи шал* (14, с. 155); *Аби ще снігу – вище димарів, /* ***стихії дикої і милосердної стихійно. /*** *Найвище дерево покриє у дворі – / хіба що будуть в Києві горіть / над білим-білищем хрести Софії* (5, с. 160); ***Стоять на смерть – це ж треба буть живим!*** (6, с. 390); пор.: *стояти на смерть* [7, с. 833].

3. Уклинювання компонента: *У безголосому світанні / спливало сонце так повільно, / ніби зіходило востаннє / над сонним* ***світом чорно-білим*** (11, с. 60); пор.: *білий світ* [7, с. 30]; *Кутя з перловки. / І по склянці чаю. /* ***Скупий Багатий Вечір. /*** *А проте / Я серед зеків / Бога помічаю: / Він із розширених зіниць росте* (12, с. 86).

4. Зміну структури (контамінацію): *І так над плесом* ***мертвої води*** *– / вона* ***живіша від живої*** *– висне / на шелепочу сподівання корінь / і дотліває спогадами* (13, с. 248); (пор. фразеологізми з народних казок: *жива вода, мертва вода*). Оксиморонні синтагми, у яких поєднано в одному виразі два або більше фразеологічних зворотів, набувають виняткової експресії: *Я –* ***обряд посвячення у містерії****, / я –* ***причина Космосу без матерії****, / я – наосліп набране sms / за тарифом «Вісточка із небес» /* ***Я – відсутність наслідку за причиною, /*** *я – безглузді сповіді за чарчиною, / я – ua-статистика ru-ай-ні / і* ***посмертне зцілення*** *– не тобі* (14, с. 180). Для визначення семантики таких оксиморонних синтагм враховують особливості компонентного складу сталих словосполучень й особливості змісту бінарних опозицій: *Чому* ***дурні ми? Бо розумні.*** */ Чому* ***ми бідні? Бо багаті. /*** *Ця істина приходить в трумні – В останній ув сосновій хаті* (2, с. 138); пор.: *з дурного розуму* [7, с. 274];

5. Натяк (алюзію): *Це* ***апокаліптика існування*** / літера за літеру – кров за кров, / ***перейматись всесвітом – на дивані,*** / а в стосунках ставити на zero (14, с. 53); пор.: *живі мерці* [7, с. 292] і *байдики бити* [7, с. 23]. У складі таких оксиморонних синтагм є особливий різновид трансформації фразеологічних одиниць, що полягає в натяку, в асоціативному відсиланні читача до фразеологізму через фрагментарне, неточне відтворення його компонентів або моделі, натяку на зміст фразеологізму: *Нас*

садовили, нам вітальні тости / Підносили ***в солодкій лжі промов*** */ А ми поетами лишались просто / І ще людьми, за будь-яких умов* (9, с. 43); пор.: *кривити душею* [7, с. 396].

Уживання зазначених оксиморонних синтагм із структурно-семантичною трансформацією фразеологічних одиниць зумовлене «семантичною місткістю усталених зворотів, що в оказіонально-мовленнєвому вживанні переходить в окремі компоненти цих виразів» [6, с. 143]. Приміром: *А мені б ще лютості – / Реготать надривно / Над* ***дурною мудрістю, / Мудрим марнослів'ям*** (9, с. 22); пор.: *з дурного розуму* [7, с. 274] і *пусті слова* [7, с. 877].

6. Уживання афоризмів. Спостережено продуктивне використання оксиморонних синтагм афористичного характеру в поетичних текстах для посилення естетичного ефекту. Митці вживають загальновідомі висловлювання і в оригіналі, і власне українською мовою: *Тримайся, друже, / скоро біль-зима. /* ***Я жити мушу – / з горя від ума*** (14, с. 194); Тому ***все завершиться тим, / що все почнеться спочатку, /*** *западаючи в горло й лягаючи на сітчатку, / наповнюючи нас любов'ю і забуттям, / відразу, в зачатку*. (3, с. 415); пор.: вислів з Нового завіту, де Бог говорить: «*Я є альфа і омега, початок і кінець*».

В оксиморонних синтагмах, побудованих на афористичних висловлюваннях, конденсовані характерні ознаки стилю митця, у яких відбито його світобачення та світовідчуття: *Страшніше смерті, як нема де вмерти. / Коли* ***для всіх однаково ти свій, / чужим для всіх лишаючись одначе*** (10, с. 92).

Зафіксовано також оксиморонні синтагми з компонентами-фразеологізмами, які виконують роль виразника певних емоцій (прокльонів, побажань тощо). Автор використовує ефект несподіваності, алогічності, приголомшливої невідповідності між явищами, які зіставляє: ***Бодай ви пропали, синочки, були б ви здорові****, / у пеклі запеклім, у* ***райському раї страшнім*** (13, с. 207). Такі оксиморонні синтагми демонструють змогу для реалізації суб'єктивної оцінки мовця, яка закладена імпліцитно й завжди пов'язана з емоціями, що переживає комунікант у конкретній мовній ситуації [5, с. 130]. Напр.:

*Архітектура цих гробків – / бездонний річковий експрес, / Оглушливо шепоче так: – «**Щоб ти втонув, згорів, воскрес!**»* (8, с. 91). Контраст між непоєднуваними елементами художньої дійсності та манера їх репрезентації за допомогою оксиморонних синтагм – характерна риса індивідуального стилю поетичної мови другої половини XX – початку XXI ст.

Естетично вагомими є оксиморонні синтагми із фразеологічними компонентами, ґрунтовані на власних назвах. Унаслідок такого протиставлення постає конденсований символ, побудований на асоціативних зв'язках минулого з теперішнім: *Шахіст – на бік – увагу, і вже – пат. – / **Від Геркулеса – більший ліліпут.** / Так тісно, хоча двоє лиш в купе. / Картата дійсність – за вікном – кипить* (1, с. 105).

Зафіксовано також оксиморонні синтагми, утворені через адаптацію фразеологізму до художнього тексту із застосуванням заперечного префікса *не-*: *Два наших імені і **доленька** одна, / **якій ім'я – недоля** і розлука, / і птах у небі, і порожні руки, / й не розібрати, що несе луна* (4, с. 108); пор.: *лиха доля* [7, с. 261].

Отже, у поетичному словнику другої половини XX – початку XXI ст. продуктивні оксиморонні синтагми зі складниками – фразеологічними одиницями, що демонструють трансформації узвичаєних синтаксичних структур, мають ефект подвійної актуалізації й утворені через субституцію, розширення компонентного складу, контамінацію, алюзію.

Перспективним, на нашу думку, є подальше дослідження стилістичних потужностей оксиморонних синтагм із фразеологічними компонентами в поетичній мові.

Бібліографічні посилання

1. **Білоноженко В., Гнатюк І.** Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. – Київ : Наук. думка, 1999. – 156 с.
2. **Бобух Н. М.** Антоніми в поетичній мові XX століття: структурно-семантичний, функціонально-стилістичний і лексикографічний аспекти : дис. … д-ра філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». – Київ, 2009. – 463 с.

3. **Ганжа С. А.** Функційно-стилістичне спрямування у вивченнні фразеологізмів сучасної української мови // Український смисл : наук. зб. / за ред. Попової І. С. – Дніпро, 2017. – С. 190–200.
4. **Коваль О. В.** Трансформація фразеологізмів як засіб увиразнення художнього тексту (на матеріалі творів XX століття) // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. – 2014. – Вип. 4. – С. 123–132.
5. **Руденко Н.** Складні та прості речення з умовною модальністю у текстах різних функціональних стилів сучасної української мови // Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка : зб. наук. пр., присвячений 70-річчю від дня народження професора С. Я. Єрмоленко / відп. ред. акад. В. Г. Скляренко. – Київ, 2007. – С. 129–132.
6. **Савенко А. О**. Прецедентні цитати як різновид дискурсивної фразеології // Studia germanica et romanica. Серія : іноземні мови, зарубіжна література, методика викладання. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – № 1. – С. 141–148.
7. **Фразеологічний** словник української мови: в 2 т. / уклад. В. М. Білоноженко. – Київ : Наук. думка, 1993. – Т. 1. – 984 с.
8. **Шестакова Э. Г.** Оксюморон как категория поэтики (на материале русской поэзии XIX – первой трети XX веков) – Донецк : НОРД-ПРЕСС, 2009. – 209 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Андієвська Е.** Рожеві казани : сонети. – Київ : ВД «Всесвіт», 2007. – 220 с.
2. **Драч І.** Берло : книга поезій. – Київ : Грамота, 2007. – 912 с.
3. **Жадан С.** Господь симпатизує аутсайдерам. 10 книг віршів : збірка. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. – 512 с.
4. **Йовенко С.** Безсмертя ластівки. – Київ : Дніпро, 1989. – 487 с.
5. **Кашка В.** Моделі обріїв : поезії. – Київ : Факт, 2005. – 196 с.
6. **Костенко Л.** Триста поезій. – Київ : Вид-во «А-ба-ба-га-ла-

ма-га», 2012. – 432 с.
7. **Крищенко В.** Біля осіннього багаття. – Київ : Укр. письменник, 1993. – 157 с.
8. **Метаморфози.** 10 українських поетів останніх 10 років : збірка / укл. С. Жадан. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2011. – 272 с.
9. **Мойсієнко А.** Вибране : поезії і переклади. – Київ : Фенікс, 2006. –528 с.
10. **Олійник Б.** Вибране. Поезії. Поеми. – Київ : Етнос, 2009, – 640 с.
11. **Пилипенко М. С.** Райдужний міст. Поезії. – Київ : Укр. письменник, 1992. – 86 с.
12. **Руденко М.** Поезії. – Київ : Дніпро, 1991. – 413 с.
13. **Симоненко В.** Спадщина : у 2 т. – Київ : Персонал, 2008. – Т. 1. Поезія. – 360 с.
14. **Стус В. С.** Зібрання творів : у 12 т. – Київ : Факт. – Т. 5. – 2009. – 766 с.
15. **Татчин С.** / Дзен. UA. – Київ : Гамазин, 2013. – 248 с.

УДК 811.161.2’38+81’366.5

О. Р. Микитюк

КУЛЬТУРА ВЖИВАННЯ НОМЕНА *УКРАЇНА* В ТЕКСТАХ ДМИТРА ДОНЦОВА

*Доведено, що визначальне місце в системі картини світу Дмитра Донцова посідає номен **Україна**, який відтворює культурно-історичні настрої епохи, є чинником формування мовно-політичного світогляду та основою побудови сильної держави.*

*Показано лексико-семантичні особливості номена **Україна** на основі життя письменників та політичних діячів; охарактеризовано функції зазначеної назви; з’ясовано аспекти культури мовлення щодо вживання форми **на Україні**.*

Ключові слова: номен **Україна**, етнонім **український**, атрибутивний модифікатор, синтаксична норма, Дмитро Донцов.

*Доказано, что определяющее место в системе картины мира Дмитрия Донцова занимает номен **Украина**, который воспроизводит культурно-исторические настроения эпохи, является фактором формирования культурно-политического мировоззрения и основой построения сильного государства.*

*Показано лексико-семантические особенности номена **Украина** на основании жизни писателей и политических деятелей; охарактеризованы функции указанного названия; выяснено аспекты культуры речи по употреблению формы **на Украине**.*

Ключевые слова: номен **Украина**, этноним **украинский**, атрибутивный модификатор, синтаксическая норма, Дмитрий Донцов.

*The name **Ukraine** is a word-symbol that represents our state and is one of the oldest units in the language and mental picture of the world. Therefore, the analysis of the word **Ukraine** in «Literary Essays» by Dmytro Dontsov is relevant, which allows to interpret the text in accordance with the views of the author and illustrates the nation-building and state-building functions of the language.*

Purpose to show the cultural and historical background of the use of the word Ukraine in «Literary Essays» by Dmytro Dontsov.

*Objectives**:** to show the lexical-semantic features of the name **Ukraine** based on the life of writers and political figures; to characterize the functions of the specified name; to find out the aspects of the speech culture about the usage of the wrong form on Ukraine.*

© Микитюк О. Р., 2018

The determinant place in the system of individual-language world picture of Dmytro Dontsov takes the word ***Ukraine****, which recreates the cultural and political mood of the era, reveals the ideological background of the text, and is a factor in the formation of the language and political worldview and the building basis of a strong state.*

The lexeme Ukraine is used in the texts both as an independent name and with an attributive modifier (Soviet, Great, Socialist etc.). It is significant that the ideologue of nationalism does not characterize our country as a nightingale, flowered but convincingly accentuates on significant aspects, therefore Ukraine appears in the texts of Dmytro Dontsov as heroic, stormy, glorious, mighty, strong, and Cossack.

Prospects for further research in this area are in the analysis of the lexeme Ukraine in the works of the writers of the journal «Visnyk» and in the consideration of the toponymic field of works by Dmytro Dontsov.

Key words: name Ukraine, ethnonym Ukrainian, attribute modifier, syntactic norm, Dmytro Dontsov.

Назва *Україна* є об’єктом аналізу численних праць, позаяк це слово-символ, що репрезентує нашу державу та є однією з найдавніших одиниць у мовно-ментальній картині світу. Відтак вивчення зазначеного номена можливе в аспекті політичному, історичному, літературознавчому, культурно-національному тощо. З огляду на це актуальним є аналіз слова *Україна* в «Літературній есеїстиці» Дмитра Донцова, що дає змогу інтерпретувати текст відповідно до поглядів автора та ілюструє націє- та державотвірну функції мови.

У мовному аспекті номен *Україна* є складником узагальнених праць з різноманітної проблематики: етнології [1; 3], лінгвістики тексту [5], соціолінгвістики [13], шевченкознавства [6; 11] тощо. Прикметно, що культурно-історичний пласт формування назви *Україна* здійснили Л. Цегельський, В. Січинський, Д. Дорошенко, М. Грушевський [цит. за 7, с. 105], а кодифікацію морфемного складу та наголосу розглянув Б. Кобилянський [4, с. 299–300].

Індивідуально-авторська картина світу публіциста, мислителя, політичного лідера Дмитра Донцова немислима без стрижневого слова *Україна*. Аналізований номен є основою для формування життєво-філософської позиції, усвідомлення історичного минулого та розуміння сучасної ситуації. Заслуговує на увагу вивчення лексеми *Україна* в текстах Дмитра Донцова на

тлі життя письменників та політичних діячів, оскільки подана назва виявляє тут велику продуктивність.

Нашою метою в статті є: показати культурно-історичне тло вживання слова *Україна* в текстах Дмитра Донцова. Відповідно до поставленої мети передбачено виконання таких завдань: показати лексико-семантичні особливості номена *Україна* в «Літературній есеїстиці»; охарактеризувати функції зазначеної назви; з'ясувати аспекти культури мовлення щодо вживання форми *на Україні*.

Назва *Україна* (за СУМ) має обмежений спектр значень, позаяк це: 'країна, край' та (заст.) 'територія уздовж меж держави, біля її краю' [10, с. 422]. Один з найвидатніших істориків мови І. Огієнко засвідчує також, що слово *Україна* «спершу визначало … пограниччя (див. Іпатіїв Літопис)» [7, с. 100], а вже згодом «назва малої місцевости перенеслася на всю країну» [7, с. 102]. Важливо, що «під час розвитку козацького руху термін *Україна* обіймав щораз більшу територію, аж поки не став власною назвою нашої держави – хоронімом, а відтак і політонімом» [13, с. 329]. У «Літературній есеїстиці» Дмитра Донцова аналізований номен (поряд із часто вживаною семою 'край, територія') є основою для формування таких смислових домінант: процес творення самостійної держави, героїчне минуле, певний історичний період, життя письменників, місце подій, велич члена «провідної верстви» та пошанування сильної козацької жінки тощо. Кожна з них відрізняється за частотністю вживання та характером сполучуваності. Оскільки нашим завданням є з'ясувати культурологічний аспект зазначеної назви, для аналізу візьмемо семантичне наповнення 'життя письменників та політичних діячів', що актуалізовано на тлі номена *Україна*.

Прикметно, що в текстах Дмитра Донцова слово *Україна* переважно вжито без уточнювального прикметника. Поза тим, у досліджуваному матеріалі важливе інформаційне наповнення має номен *Україна* з атрибутивним модифікатором (за визначенням М. Степаненка [11, с. 196]), приміром, *Велика* ***Україна*** [2, с. 168, с. 237, с. 248], *підсовєтська* ***Україна***

[2, с. 597], *Радянська* ***Україна*** [2, с. 286], *Соціялістична Радянська* ***Україна*** [2, с. 285], *Російська* ***Україна*** [2, с. 45], *Західна* ***Україна*** [2, с. 45]. В ідеолога націоналізму виняткова функційна вага припадає на прикметник *соціялістична, комуністична*, бо це вже зовсім інша *Україна* у сприйнятті автора. Саме такий атрибутивний модифікатор – це особливе наповнення номінативної сутності аналізованої лексеми.

У текстах «Літературної есеїстики» Дмитро Донцов обмежує територію України словом *підсовєтська*, бо навіть у такій країні публіцист бачить бунт «*проти мертвеччини нудного конформізму звироднілого режиму імперії і духової гнилизни її схамілої провідної верстви*» [2, с. 597]. Автор пояснює, що справи на *Великій* ***Україні*** «*не повинні смутити жодного націоналіста і жодного ворога Росії*» [2, с. 245]. Категорично не сприймаючи *совєтської* дійсності, великий публіцист у негативному плані та з іронією ставиться до ідеологічної «*творчости Радянської* ***України***» [2, с. 284, с. 286, с. 568], *Великої* ***України*** [2, с. 286].

Негативну маркувальну ознаку мають модифікатори *комуністична, большевицька, совєтська, Соціалістична, Радянська.* Наприклад, варіант *Комуністична* ***Україна*** Дмитро Донцов подає для характеристики поглядів М. Хвильового. Автор бачить, як *традиції страшної старовини віджили на большевицькій* ***Україні*** [2, с. 213], бо большевизм *не був органічним з'явищем на* ***Україні*** [2, с. 287]. Мислитель категорично не сприймає *Соціялістичну Радянську* ***Україну***, *що несе соціяльне і національне визволення* [2, с. 285], показує, як *для літератури цієї* ***України*** *ми працюємо* [2, с. 285], аналізує диктатуру *большевицько-російської думки на* ***Україні*** [2, с. 285].

Численні уточнення щодо номена *Україна* стосуються не лише територіальних обмежень (*Велика* ***Україна***, *підсовєтська* ***Україна*** тощо), а й її історичного минулого, наприклад, *скатована* ***Україна*** [2, с. 378] (у цьому випадку Дмитро Донцов цитує Шевченків «Великий льох»), *степова* ***Україна*** (де Стороженко пізнав колишнього запорожця [2, с. 331]), *сучасна нам* ***Україна*** [2, с. 214], *наша Велика* ***Україна*** [2, с. 284]. Якщо

в Тараса Шевченка «виняткова функціональна вага припадає на займенникові прикметники» [11, с. 197] (*моя* ***Україна****, свою* ***Україну*** *любіть*), то в Дмитра Донцова маємо: *войовнича* ***Україна;*** *бурхлива, героїчна* ***Україна****; стародавня* ***Україна;*** *сторокозацька* ***Україна;*** *соборна* ***Україна*** [2].

Показовим є те, що найчастіше життя письменників та політичних діячів подано крізь призму засадничо важливого номена *Україна*, ужитого без уточнювального прикметника. Наприклад, ідеолог націоналізму пояснює, що коли Т. Шевченко «*з'явився на* ***Україні*** *з своїм словом, на дрібних людей напав жах*» [2, с. 322], бо він показав справжню *Україну*, від якої їм стало «*боляче і страшно*» [2, с. 322]. Також про Т. Шевченка щорічно говорить вся *Україна*, його «*змонополізувала для себе майже кожна політична сила*» [2, с. 130].

Не торкаючись українськості чи неукраїнськості М. Гоголя, Дмитро Донцов подає ідеї університетського професора, який уявляв своїх земляків як «*націю окрему, відрубну від московської*» [2, с. 359], бачив *Україну* справжньою вітчизною слов'ян [2, с. 360]. Великий публіцист показує позитивний бік життя М. Гоголя, позаяк назва *Україна* слугує в його поглядах зразком для творення ідеального типу людини. У *козацькій* ***Україні*** полтавець чує «*мову пристрасти невгасимої, рішучий, уривчастий лаконізм сили і свободи*» та такими словами планує написати задуману драму з історії *України* [2, с. 364]. У М. Гоголя воскресає, наче жива, стародавня *героїчна* ***Україна*** [2, с. 370], а в минулому *України*, в її легендах, віднаходила заспокоєння його душа [2, с. 363].

Номен *Україна* невіддільний елемент для характеристики поглядів Лесі Українки, оскільки вона «*найбільш европейський письменник* ***України***» [2, с. 38], «*одинокий мужчина серед поетів соборної* ***України***» [2, с. 60, с. 481] (за твердженням І. Франка).

Дмитро Донцов показує, що регулятив *Україна* в різних письменників (французів, німців, поляків, чехів, росіян) асоціюється зі знаною постаттю XVIII віку Іваном Мазепою [2, с. 45, с. 50, с. 51]. Навіть об'єктом опису В. Гюґо був знов-таки І. Мазепа [2, с. 43], тобто сильний український гетьман.

Лексема *Україна* – чільний аспект для показу поглядів М. Драгоманова, який «*ніколи не мав для* ***України*** *окремого державно-правового ідеалу*» не був «*апостолом нової* ***України***», а був батьком та ідеологом *України*, яка «*в особах нещасних провідників нашого відродження… скінчила крахом*» [2, с. 129].

Назва *Україна* є тлом для відтворення життя і трагедії М. Хвильового, який, наївно вірячи в гасла інтернаціоналізму, намагається внести свої звичаї, відтак «*збентежений, питався він себе: "Невже я зайвий чоловік тому, що так люблю безумно* ***Україну****?*"» [2, с. 219]. Мислитель цитує О. Ольжича, бо той бачить привид всеохопної війни, що прийде в *Україну* [2, с. 594]. Проте Дмитро Донцов, аналізуючи думки українських письменників, відчуває, що в їхніх творах «*дзвенить патос майбутньої героїчної* ***України***» [2, с. 507]. Кваліфікативне означення *героїчна* знову відтворює позицію публіциста щодо сильної держави, у відродження якої він вірить.

Нерідко номен *Україна* є стрижневим для характеристики літпроцесів, відтак текст насичений висловами: *пролетарська література на* ***Україні*** [2, с. 262], *в* ***Україні*** *не все написане могло побачить світ* [2, с. 263], *між творчістю* ***України*** *і Росії є прірва така сама, як між ідеалами* [2. с. 286]. Подаючи аналіз творів різних письменників, мислитель протиставляє їхні позиції для увиразнення своїх ідей. Наприклад, з одного боку, «*Квітка, Нечуй, Мирний, Олесь, Куліш – це* ***Україна*** *часів втихомирення, розпруження*» [2, с. 400], з іншого боку, маємо авторів, які «*віщують, горять, до чогось кличуть*», навіть просять архістратига Михаїла, щоб «*кров'ю сполокав* ***Україну*** *від кочової погані*» [2, с. 401]. Уже в «Енеїді» є образ *войовничої* ***України*** та її слави [2, с. 401]. В іншій статті, з одного боку, в *Україні* «просвітянщина», з іншого – *бурхлива і героїчна* ***Україна*** [2, с. 480]. Крізь призму лексеми *Україна* Дмитро Донцов актуалізує погляди вісниківців, які вважали, що «зосередженість культурної традиції на "землі", "мирному побуті", "природі"… позбавляє національну літературу державних та імперських, а відтак життєтворчих устремлінь» [9, с. 137].

«Літературна есеїстика» засвідчує численне вживання слова

український у текстах автора. Етнічно-національні риси українців актуалізують словосполуки: ***український*** *націоналізм (театр, фільм, темперамент),* ***українська*** *нація (духовість, думка, справа, історія, культура, література, кінематографія, молодіж, муза, суспільність),* ***українське*** *національне мистецтво,* ***українські*** *письменники (племена, степи).* Прикметно, що етнонім *український* поряд з номінативним прямим значенням у творах мислителя передає й негативну оцінку описуваних подій, наприклад, «*ніжні* ***українські*** *апостоли засвоїли тільки одну сторону революційної ідеї – її симпатію "до всіх, що ллють свій піт і кров"*» [2, с. 257].

Привертає увагу, що в усіх аналізованих статтях Дмитра Донцова вжито лексеми *духовий, духово*, що побутували в українській мові до репресій 30-х років XX ст. Позаяк слово *духовий* означає 'те, що пов'язано з моральною силою, поглядами, прагненнями, сферою ідей людини', словосполуки ***українська*** *духовість, зруйнувало* ***Україну*** *духово* аксіоматично правильні та численні у творах мислителя. Наприклад: *панування Московщини зруйнувало* ***Україну*** *духово та культурно* [2, с. 342].

Номен *Україна* в «Літературній есеїстиці» Дмитра Донцова (крім прямого номінативного) функціює в переносному значенні. Наприклад, специфіку аналізованої лексеми відтворює метонімія: ***Україна*** *зуміла дати відсіч Півночі* [2, с. 221]; *напівграмотна* ***Україна*** *(за словами Бєлінського) не має перспективи* [2, с. 226]; ***Україні*** *потрібен цілий апарат політичної та ідеологічної диктатури* [2, с. 286]; ***Україна*** *з подивом дивилася на останніх запорожців як надлюдей-велетнів* [2, с. 341].

Найчастотнішим прийомом характеристики лексеми *Україна* є опозитивний аспект, завдяки якому увиразнено національні відмінності різних країн. Дмитро Донцов зіставляє номен *Україна* переважно з номеном *Росія*, рідше – з номеном *Европа* (зокрема, *Східна Европа*). Приміром, неможливо поєднати «*страшні проєкти поділу* ***Росії*** *і самостійну* ***Україну***» [2, с. 35].

Тексти головного ідеолога українського націоналізму ілюструють уживання прийменникової конструкції *на* ***Україні***, що є порушенням сучасної синтаксичної норми (наприклад,

незадоволення на ***Україні*** *перед Полтавою* [2, с. 49]). Відомо, що російщення України відбувалося не лише політичними методами (репресії, голодомор, упровадження мови через систему освіти, переселення українців на неукраїнські території), а й утручанням у мовні явища. За совєтських часів ненормативна форма *на* ***Україні*** почала побутувати як єдино можливий варіант, що «спричинило низку асимілятивних змін» [12, с. 499] у мовній системі та призвело до численних синтаксичних кальок. Причинами ненормативного вживання прийменника *на* з назвою *Україна* є: аналогія з місцевим відмінком, ототожнення із частиною рідної землі, заміна власної назви загальною, належність до межових рубежів Київської Русі, накладання форм *на Лівобережній Україні, на Великій Україні* тощо [4, с. 300–302]. Про зазначені форми Б. Кобилянський пише, що це «аномальне вживання прийменника» [4, с. 299], «вузькохуторянський анахронізм» [4, с. 303]. Щодо форми ***в Україні*** емоційно говорить П. Штепа: «Як дуже Московщина боїться (а тому й ненавидить) багатства української мови видно з того, що вона дуже пильнує навіть дрібний мовний "сєпаратізм". Наприклад, заборонила писати ***в Україні***, а наказала писати ***на Україні***, бо ж прокляте малюсіньке "*в*" натякає на державну незалежність України (*в Англії, у Франції*)» [14, с. XXIV]. Цієї самої думки дотримується І. Огієнко: «Форма "на Україні" не свідчить про наше минуле добре. Воно аж надто ясно показує, що ми міцно забули про державність та незалежність України…» [8, с. 221]. Використання конструкції *на Україні* в текстах Д. Донцова, імовірно, спричинено тогочасною мовною практикою та підневільним статусом нашої країни. Проте виховання сильної особистості в текстах мислителя настільки потужне, що вживана ненормативна форма із прийменником *на* лише додає сили в боротьбі за вільну державу, формує націєцентричний світогляд та виховує покоління борців.

Визначальне місце в системі індивідуально-авторської картини світу Дмитра Донцова посідає номен *Україна*, що відтворює культурно-політичні настрої епохи, увиразнює ідеологічне тло тексту, є чинником формування мовно-

політичного світогляду та основою побудови сильної держави.

Лексему *Україна* вжито в текстах і як самостійну назву, і з атрибутивним модифікатором (*Совєтська, Велика, Соціалістична* тощо). Показово, що нашу державу ідеолог націоналізму не характеризує як *солов'їну, уквітчану*, а переконливо акцентує на значущих аспектах, відтак *Україна* в Дмитра Донцова *героїчна, бурхлива, славна, могутня, сильна, козацька*.

Основна функція слова *Україна* у творах мислителя є номінативна, проте в численних випадках ця лексема слугує для творення метонімії та формує опозитивні відношення, що посилює увагу читача. Національно-етнічні риси увиразнює численне за вживанням кваліфікативне означення *український*.

Конструкція *на Україні* є порушенням синтаксичної норми, що спричинено політичним утручанням у мовні явища за часів совєтизації мови.

Перспективи дослідження поданої теми полягають в аналізі лексеми *Україна* у творчості вісниківців та у вивченні топонімного поля творів Дмитра Донцова.

Бібліографічні посилання

1. **Голубовська І. О.** Етнічні особливості мовних картин світу. – Київ : Логос, 2004. – 284 с.
2. **Донцов Д.** Літературна есеїстика / відп. ред. і упорядн. О. Баган. – Дрогобич : Відродження, 2009. – 688 с.
3. **Жайворонок В.** Українська етнолінгвістика. Нариси. – Київ : Довіра, 2007. – 262 с.
4. **Кобилянський Б**. Прийменники *в (у), на* при назвах країн та інших географічних власних найменувань // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів : Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2000. – Вип. 29. – С. 297–303.
5. **Кочан І. М.** Лінгвістичний аналіз тексту. – Київ : Знання, 2008. – 423 с.
6. **Мойсієнко А. К.** Слово в аперцепційній системі поетичного тексту: декодування Шевченкового вірша : автореф. дис. …

д-ра філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». – Київ, 1997. – 32 с.
7. **Огієнко І. (Митрополит Іларіон).** Історія української літературної мови. – Київ : Наша культура і наука, 2001. – 440 с.
8. **Огієнко І. (Митрополит Іларіон).** Рідна мова. – Київ : Наша культура і наука, 2010. – 436 с.
9. **Омельчук О.** Літературні ідеали українського вісниківства (1922–1939). – Київ : Смолоскип, 2011. – 336 с.
10. **Словник** української мови: в 11 т. / ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін. – Київ : Наук. думка, 1979. – Т. 10. – 658 с.
11. **Степаненко М.** Синтагматика оніма Україна в поетичному дискурсі Тараса Шевченка // Лінгвостилістичні студії : наук. журн. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. – Вип. 2. – С. 188–203.
12. **Терлак З.** Синтаксичні кальки в аспекті норми // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Вип. 34. Частина ІІ. – Львів : Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2004. – С. 498–505.
13. **Фаріон І.** Суспільний статус староукраїнської (руської) мови у XIV–XVII століттях: мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива. – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2015. – 656 с.
14. **Штепа П.** Словник чужослів. Знадібки. – Торонто : Видали Іван Гладун і сини, 1977. – 452 с.

КУЛЬТУРА МОВИ В ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

УДК 811.161.2:81’373.2

М. П. Баган

ПРОБЛЕМА КУЛЬТУРИ ОНІМОТВОРЕННЯ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ТЕЛЕВІЗІЙНОМУ ПРОСТОРІ

У статті проаналізовано назви сучасних українських телепередач у двох аспектах: мовному та культури номінації. Визначено основні тенденції сучасного українського телевізійного онімотворення: 1) надмірна англізація телевізіонізмів; 2) широке калькування назв російських телепередач. Названо шляхи та способи піднесення культури українського онімотворення, з’ясовано критерії формування національно орієнтованих телевізіонімів.

Ключові слова: телевізіонім, онімотворення, телевізійний дискурс, культура, мовна норма.

В статье проанализированы названия современных украинских телепередач в двух аспектах: языковом и культуры номинации. Определены основные тенденции современного украинского телевизионного онимообразования: 1) чрезмерная англизация телевизионимов; 2) подражание названиям российских телепередач. Названы пути и способы подъема культуры украинского онимообразования, выяснены критерии формирования национально ориентированных телевизионимов.

Ключевые слова: телевизионим, онимообразование, телевизионный дискурс, культура, языковая норма.

Against the background of the tendencies towards democratization and liberalization of the television information space, it is important to adhere not only to the culture of communication but also to the culture of the nomination, since the names of the TV shows reflects the ideological, moral, ethical, and aesthetic values of the creators of teleproduction and propagate them among viewers. In connection with this, the relevance of the study of the level of culture of the nomination in the modern Ukrainian television space and the formulation of practical recommendations for its improvement has become relevant. The paper aims to analyze the Ukrainian TV show

© Баган М. П., 2018

titles in two aspects: linguistic and cultural. In this aspects Ukrainian TV show titles have not been substantially studied, which determines the relevance of the proposed article. The paper states two main tendencies of nomination in modern Ukrainian television space: 1) excessive Englishization of televisionims; 2) broad imitation of the titles of Russian TV programs. They testify to the denationalization of Ukrainian television, the low level of culture of nomination, indifference to the development of the national idea and the non-compliance with the norms of the official language.

The author delineates the different ways of using English language in the naming of Ukrainian television broadcasts: 1) the use of the English name, 2) the combination of some English words with the Ukrainian, resulting in hybrid composites and hybrid phrases, 3) the writing of Ukrainian words in part or in full English letters, and 4) the transliteration of English words in the Ukrainian language.

It is pointed out that televisionims that combine English and Ukrainian components violate not only the lexical and graphic norms of modern Ukrainian literary language, and sometimes its grammatical regularities. It has been proved that an important component of the culture of the people should be a high, nationally oriented culture of television titles creation, which involves the creation of clear, meaningful and aesthetic titles of television programs in accordance with the norms of Ukrainian literary usage and Ukrainian spelling.

Key words: television, formation of proper names, television discourse, culture, linguistic norm.

На тлі тенденцій до демократизації та лібералізації телевізійного інформаційного простору важливо дотримуватися не лише культури спілкування, а й культури номінації, оскільки онімна лексика телеефіру відображає ідейні, моральні, етичні, естетичні цінності творців телепродукції й пропагує їх серед телеглядачів. У зв’язку із цим набуло актуальності дослідження рівня культури онімотворення в сучасному українському телевізійному просторі й випрацювання практичних рекомендацій щодо його підвищення.

Вивченню телевізійного дискурсу присвячено чимало наукових праць. Авторів цікавлять передусім питання його структури, принципів організації [3; 8; 10], типологізації й функційного співвідношення різних телевізійних видів і жанрів [7], композиції та лінгвостилістичного наповнення різножанрових телепередач [8; 13]. Багато дослідників відзначає потужний маніпулятивний вплив телебачення на свідомість глядачів [9; 11]. За визначенням І. Побєдоносцевої, телебачення «перетворюється на провідного (відсунувши з цієї позиції навіть

кінематограф) виробника мрій, ілюзій, образів, стереотипів, знаків, які, урешті-решт, втрачають референтний зв'язок із реальністю, створюючи нову телевізійну реальність, симулятивну гіперреальність» [9, с. 2]. Саме впливовість телебачення, його провідна роль у формуванні свідомості та культурних цінностей глядацької аудиторії спонукає авторів телевізійного дискурсу до відповідального змістового наповнення телепередач та їх належного мовностилістичного оформлення. Проте, на жаль, телевізійне мовлення, особливо прямого ефіру, зазнає справедливої критики. Типові мовні помилки в озвученні телепередач проаналізовано в низці лінгвістичних праць [4; 6; 13].

Назви телепередач, або телевізіоніми [12], також привертали увагу вітчизняних дослідників, проте вони зосереджувалися переважно на з'ясуванні способів творення телевізійних онімів, їхній мотивації, динаміці онімотворення в українському телевізійному просторі [12]. У нормативному та лінгвокультурному аспектах сучасні українські телевізіоніми досі предметно не вивчали, що й зумовлює актуальність пропонованої статті.

Наша мета – проаналізувати українські назви телепередач за їхньою нормативністю та культурною вмотивованістю, обґрунтувати потребу дотримання культури онімотворення в сучасному українському телевізійному просторі. Для реалізації мети передбачене виконання таких завдань:

1) з'ясувати специфіку телевізіонімів на тлі іншої онімної лексики;

2) визначити основні тенденції в називанні українських телепередач;

3) сформулювати критерії формування національно орієнтованих телевізіонімів;

4) надати практичні рекомендації щодо підвищення культури онімотворення в сучасному українському телевізійному просторі.

Телевізіоніми належать до специфічної групи онімної лексики, функційне призначення якої – диференціювати

індивідуальні об’єкти, увиразнити їхню специфіку. Це зумовлює розвиток оригінальних дериваційних моделей у сфері онімної лексики, певні особливості їхньої словозміни та написання [1, с. 54]. У телевізіонімів словотвірна оригінальність набуває гіпертрофованого вияву, що спричинено сильною прагматичною настановою телевізійного дискурсу – назва телепередачі повинна вражати, приваблювати, закарбовуватися в пам’яті глядачів, виділятися на тлі назв схожих телепередач. Є й інші важливі вимоги до телевізіонімів: насамперед вони мусять відбивати сутність телепередачі, бути місткими, естетичними, легкими для відтворення, нормативними й, зрештою, зрозумілими для глядача. Безперечно, автори намагаються врахувати всі критерії вдалої назви, проте в гонитві за особливою виразністю й неординарністю телевізіоніма нерідко нехтують його нормативністю й органічністю задля оригінальності й епатажності.

Особливо модним у сучасному телепросторі є англізоване онімотворення, сутність якого полягає у використанні лексичних та графічних засобів англійської мови в назвах українських телепередач. Розрізняємо такі способи англізації українських телевізіонімів:

1) уживання повністю англомовної назви, пор.: *Kids Time* (Новий канал); *Comedy Woman* (НЛО TV); *Automobiles* (Автомобільний);

2) поєднання англійського слова з українським, що призводить до утворення «гібридних композитів» [5, с. 14] (пор.: ***Teen**-клуб* (UA:Перший); *Фольк-**music*** (UA:Перший) та гібридних словосполучень (пор.: *Цивілізація* ***Incognita*** (Україна); *Європейський* ***WEEKEND*** (Футбол 2);

3) написання українських слів частко або повністю латинськими літерами, пор.: *Про **Z**ікаве.ua* (UA:Перший); ***ZImKнення*** **(ZIK);** ***DROZDOV*** (ZIK);

4) транслітерація англійських слів українською мовою, пор.: ***Вайп аут*** (К2); ***TiBi*** *Абетка* (Піксель); ***Ху із Ху*** (Zoom); ***ШОУМАSTГОУОН*** (Новий канал).

Особливо невмотивованим видається використання не відомої загалові глядачів іншомовної лексики, бо це не сприяє розумінню сутності передачі, її доводиться вгадувати або виводити з українських слів телевізіоніма, пор.: *Латиноамериканський* ***Check-in*** (НЛО TV); ***CSI***. *Місце злочину* (ТРК Україна). Проте навіть англізми, які зрозумілі для більшості аудиторії, напр.: *Фольк-**music*** (UA:Перший); *Хіти* ***Non-Stop*** (M1); *Шустрова* ***LIVE*** (Еспресо TV); *Футбол* ***NEWS*** (КАНАЛ ФУТБОЛ), з огляду на наявність українських відповідників також недоречні в теленазвах, оскільки ускладнюють їх сприйняття, адже актуалізація й узгодження компонентів двох різнотипних мов потребує більше зусиль сприймача. Та основна проблема таких телевізійних назв полягає в тому, що вони порушують вимоги національно орієнтованого мовлення, пропагують змішування мов. Парадоксально, що найпоширенішим чужомовним компонентом у структурі телевізіонімів є ***UA***, тобто належність телепередачі або телеканалу до України автори позначають саме англійською мовою, пор.: *Облом.**UA*** (2+2); *Книга.**UA*** (UA:Перший).

Телевізіоніми, що поєднують англійський й український компоненти, порушують не лише лексичні й графічні норми сучасної української літературної мови, а й її граматичні ознаки. Наприклад, телевізіоніми, що складаються із двох іменників, за задумом авторів, потрібно сприймати як атрибутивні словосполучення, пор.: *Футбол* ***NEWS*** *= Футбольні новини* або *Новини футболу*. Такими назвами привчають глядачів до граматичних особливостей англійської мови, у якій іменник у препозиції до іншого іменника виконує атрибутивну функцію, тоді як в українській мові спеціалізованим засобом вираження атрибутивності є прикметник, а неспеціалізованим – постпозитивний іменник у формі родового відмінка однини. Конструкції із двох іменників, на думку дослідників, «деформують системно зумовлену граматичну норму української літературної мови виражати атрибутивність за допомогою прикметника – спеціалізованого засобу реалізації ознаковості та обмежують відіменникове творення прикметників, що дає

підстави констатувати їхній деструктивний вплив на українське прикметникове словотворення» [2, с. 4]. Відповідно до цієї граматичної норми назву телепередачі *Футбол* ***NEWS*** потрібно замінити питомим словосполученням з узгодженим прикметником (*Футбольні новини*) або із залежним іменником у постпозиції (*Новини футболу*). Так само за англійською моделлю створено теленазву ***TiBi*** *Абетка* (Піксель), у якій атрибутивний іменник ***TiBi*** також винесено в препозицію до головного слова *Абетка*. Природніше звучала б назва *Телевізійна абетка*, що відповідає моделі атрибутивно-субстантивного словосполучення української мови.

Навіть телевізіоніми у формі словосполучення, побудованого за граматичними нормами української літературної мови, пор.: ***HARD*** *з Влащенко* (ZIK); *Європейський* ***WEEKEND*** (Футбол 2), не можна вважати вдалими, оскільки й вони створюють враження макаронічної мови, такого собі телевізійного англо-українського суржику, породженого бажанням вивищитися над іншими телепередачами, подібно до Голохвостого у відомій п'єсі «За двома зайцями» М. Старицького.

Значна кількість гібридних утворень у мові сучасних українських ЗМІ спонукала деяких дослідників до висновку , що «гібридні слова разом із кальками (словами і словосполученнями) свідчать про механізми виживання мови в нових культурних та соціально-економічних умовах» [5, с. 193], проте одна річ, коли гібридні утворення постають на основі вмотивованих новітніх запозичень, що обростають питомими українськими компонентами (це, справді, свідчить про освоєння іншомовних слів й збагачення української мови) і зовсім інша річ, якщо українські компоненти у складі теленазв невмотивовано замінюють англомовними відповідниками. Це сприяє не збагаченню мови, а пропаганді еклектичного, макаронічного мовлення.

На жаль, англізація не оминула й назв телепередач для дітей, пор.: ***TiBi*** *Абетка* (Піксель); ***Kids Time*** (Новий канал); *Мульт****ZIK*** (ZIK), у зв'язку із чим постає риторичне питання, чи

доречні англізми в назвах передач для дітей дошкільного віку загалом, адже не всі діти цього віку, дуже ймовірно, знають англійські слова, а особливо абревіатури. Органічніше й зрозуміліше звучать ті назви телепередач, що побудовані з узвичаєних у сучасній українській літературній мові слів за її типовими словотвірними моделями відповідно до віку й психології дітей, пор.: *Читаночка* (Малятко TV); *Збірник пісень* (Малятко TV); *Зірки-малюки* (Піксель); *Уроки тітоньки сови* (Піксель); *Улюблені мультфільми* (Піксель).

Поєднання іншомовного й питомого компонентів, на думку творців теленазви, має додавати передачі особливого шарму, неординарності. Заміну деяких компонентів теленазви англійськими літерами чи словами вважають виявом мовної гри [5, с. 104], що має привабити, заінтригувати глядача і, можливо, навіть увиразнити певні змістові та конотативні нюанси телепередачі. Але назв телепередач, у яких вдало обіграно співзвучність англійських й українських слів, у національному телепросторі небагато. Серед них – програма *ПоLOVEнки* (Новий канал), у назві якої англійський іменник *LOVE* затуляє за співзвучністю частину українського іменника *половинки*. У такий спосіб творці передачі наголосили, що не просто підбирають половинки пар, а й пропагують кохання. Проте в більшості телевізіонімів заміна частини українського слова співзвучною латинською літерою чи англійським словом є суто візуальним, грайливим моментом, що не сприяє прирощенню семантичного ореолу телепередачі, пор.: ***ZImKнення* (ZIK); *МультZIK* (ZIK).** У деяких телевізіонімів поєднання різномовних елементів навіть викликає асоціації з ненормативними висловами, пор.: ***Double** Ять* (ТРК Україна). Увиразнення змістових або конотативних нюансів телепередачі можна досягти мовною грою українських слів чи їхніх компонентів, до якої активно вдаються журналісти та письменники, насамперед постмодерністи.

Вибір англомовної або англізованої назви телевізійники нерідко пояснюють ще й тим, що телепередача є українською версією відомого європейського телепроекту, і тому потрібно,

щоб назва версії збігалася з назвою оригіналу. Це стосується здебільшого розважальних телепередач на зразок ***ШОУMASTГОУОН*** (Новий канал), ***МастерШеф*** (СТБ), ***Х-Фактор*** (СТБ). Насправді така вимога не є обов'язковою. Відомо чимало версій телепроектів, не скалькованих з оригіналу. Їм підібрано назви, органічні для країни та її мови. Наприклад, ісландську дитячу музичну телепрограму *LazyTown* 2004 р. було випущено в Україні з назвою *Байдиківка* (зараз виходить на каналі ТЕТ), що відображає характерну ознаку містечка, де відбуваються події (його жителі б'ють байдики), і водночас має виразний український колорит за рахунок лексичного наповнення та використаної словотвірної моделі. Отже, вибір назви значною мірою залежить від ідейних цінностей номінатора, його перекладацького хисту, мистецького й мовного чуття.

Порушення органічності онімотворення в українському телепросторі зумовлене не лише орієнтуванням на англомовне телебачення, а й істотною часткою запозиченої або скалькованої російської телевізійної продукції. Це спричинило невиправдані лексичні перенесення, хибні слововживання тощо. На жаль, у назвах багатьох телепередач фігурують росіянізми через намагання авторів зберегти зв'язок з відомим російським телепродуктом, пор.: ***Жди меня***. *Україна* (Інтер); *Мама**хохотала-6*** (НЛО TV); *Орел і **Решка**. На краю світу* (К2). Прикро, що російські слова в назвах вживають не лише творці українських версій російських телепередач, а й автори суто української телепродукції, пор.: *Школа **доктора** Комаровського* (К2); ***уДачний** проект* (Інтер).

Помилки спостерігаємо також і в неправильних перекладах назв окремих російських фільмів, пор.: ***Кільце** з рубіном* (Україна) – потрібно: ***Перстень** з рубіном*, оскільки йдеться про конкретний ювелірний виріб; *Лід у кавовій **гущині*** (Enter-фільм) – потрібно: *Лід у кавовій **гущі***, оскільки саме так українською мовою називається кавовий осад.

Деякі телепередачі названо скалькованими лексемами, що мають в українській мові свої природніші відповідники, Наприклад, іменник *холостяк,* що ліг в основу телевізіоніма

Холостяк (СТБ), зафіксований у словниках за часів радянського зближення мов, а в українській мові йому здавна відповідають лексеми *одинак, парубок*. Не по-українському звучать і скальковані з російської мови назви телесеріалів *Чорта з два* (НТН); *Даша* (Україна).

У скалькованих з російських телепередач назвах трапляються порушення графічних норм, зокрема вживання не типових для української мови знаків (напр.: *Анна-детективЪ* (НТН), помилкове написання слів іншомовного походження (напр.: *Анжеліка – маркиза янголів* (К1) – правильно : *маркіза*).

Відомо, що онімна лексика відзначається семантичною місткістю. Вона не лише передає специфіку позначуваного об'єкта, а й певну екстралінгвальну інформацію, пов'язану з особливостями життя і світобачення народу-номінатора. Зокрема, топоніми відображають природно-географічні умови його проживання, антропоніми – родинні стосунки й традиції, особливості побуту, соціальні ролі в суспільстві. Сформована в минулих століттях онімна лексика особлива показова щодо культурних, естетичних, моральних цінностей народу, історичних перипетій його розвитку. Сучасні телевізіоніми – дещо інша категорія онімів, бо вони не перевірені часом і прагматично зорієнтовані на привернення уваги глядача. Проте ці оніми не можуть бути поза контекстом культури, оскільки відображають потреби й зацікавлення суспільства і, найосновніше, пропагують їх. На відміну від топонімів та антропонімів, телевізіоніми не так відбивають культуру минулого, як формують культуру сьогодення й майбутнього. Саме тому важливо, щоб назви телепередач не дискредитували українське суспільство невмотивованим калькуванням іншомовних продуктів, національно-мовною безликістю, безграмотністю, порушенням естетичних канонів.

На жаль, деякі скальковані з російських телепередач назви не лише не відповідають нормам сучасної української літературної мови, а й суперечать естетичним принципам, оскільки утворені від російськомовних апелятивів, що мають розмовну, негативно-оцінну конотацію, пор.: ***Роздовбаї*** (НЛО

TV); ***БарДак*** (ТЕТ); ***Облом***. *UA* (2+2). Такі назви виявляють несмак авторів, формують враження низькопробності телепродукту.

Культуру, національні цінності, обізнаність суспільства яскраво виявляють алюзивні телевізіоніми, що утворені від інших відомих онімів з літератури, історії, міфології, мистецтва тощо. Такі телевізіоніми викликають у пам'яті глядачів стійкі асоціації, спогади, емоції, апелюють до їхньої підсвідомості, спонукають до осмислення ширшого культурного контексту. Прикро, що в програмі українських телепередач алюзивні назви взято насамперед з російського та радянського мистецького життя. Наприклад, телепередача *Жди меня* (Інтер), присвячена розшукуванню людей, з якими рідні давно втратили зв'язок, актуалізує відомий вірш Костянтина Симонова «Жди меня». Назва сповна відповідає сутності телепередачі, проте апелює до чужої культури. Так само запозичений з російського телеефіру телевізіонізм *Руслан і Людмила* (Телеканал «24»). На здобуток радянського кінематографу спирається назва телепрограми *Острів невезіння* (УТР). Вона родом із всесвітньовідомого фільму «Діамантова рука», один з героїв якого виконав пісню «Остров невезения».

З'явилися телевізіоніми, що актуалізують біблійні та міфологічні образи, пор.: *Адам і Єва* (ТЕТ); *Іуда* (Перший Біблійний), проте бракує назв, які хоч би якось стосувалися української культури, історії, духовності. Лише деякі фільми та мультфільми пропагують героїв національної історії та літератури, пор.: *Запороги* (Enter-фільм); *Лис Микита* (Малятко TV). Загалом складається враження, що працівники телеканалів, з одного боку, прагнуть догодити російськомовним і росієорієнтованим глядачам, а з іншого, дбають про показово міжнародне, американізоване звучання телевізіоніма. Нехтування національними традиціями й здобутками в українському телевізійному онімотворенні свідчить про низький рівень національної свідомості авторів, їхню байдужість до формування національно орієнтованого інформаційного простору.

Сьогодні нерідко порушують питання культури поведінки,

культури харчування, культури виховання дітей, культури мовлення. Культуру загалом уважають стрижневим компонентом суспільства, оскільки вона не просто акумулює духовні й матеріальні цінності народу, а й забезпечує його самоідентифікацію, засвідчує певний рівень розвитку.

Прийнято дбати про культуру спілкування, оскільки від неї залежать людські стосунки, ефективне функціонування суспільних інституцій, наші почуття й особистісна реалізація. Як бачимо з аналізу назв телепередач, сучасним медійникам потрібно дбати й про культуру телевізійного онімотворення, оскільки вона сприяє формуванню ідейних орієнтирів, естетичних та етичних цінностей, смаків глядацької аудиторії.

Висока культура телевізійного онімотворення передбачає:

1) актуалізацію в теленазвах культурних, мистецьких надбань українського народу;

2) використання типових словотвірних моделей української мови;

3) дотримання естетичних канонів;

4) турботу про загальнодоступність, зрозумілість телевізіонімів;

5) дотримання лексичних, фонетичних, графічних та граматичних норм сучасної української літературної мови.

Аналіз назв сучасних українських телепередач виявив дві негативні тенденції в українському телевізійному онімотворенні: 1) надмірну й невмотивовану англізацію назв; 2) широке недолуге калькування назв російських телепередач. Вони свідчать про денаціоналізацію українського телебачення, низький рівень культури онімотворення, байдужість до розвитку національної ідеї та про недотримання норм державної мови.

Духовний й економічний поступ українського суспільства неможливий без підвищення рівня його культури, гідного поцінування національних здобутків: мови, історії, мистецтва, традицій тощо.

Важливим складником культури народу має стати висока, національно орієнтована культура телевізійного онімотворення, що передбачає творення зрозумілих, змістовних та естетичних

назв телепередач відповідно до норм українського літературного слововживання та українського правопису.

Виконане дослідження відкриває перспективи для вивчення інших мовознавчих проблем українського медійного простору.

Бібліографічні посилання

1. **Вербич С**. Сучасна українська онімна лексика: функціональний аспект // Вісник Національної академії наук України. – 2008. – № 5. – С. 54–60.
2. **Городенська К.** Нові явища та процеси в українському словотворенні: динаміка чи деструкція словотвірних норм? // Українська мова. – 2013. – № 2. – С. 3–12.
3. **Денискіна Г. О.** Телевізійне мовлення в світлі лінгвістики тексту і аналізу дискурсу // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 31. – С. 180–187.
4. **Капелюшний А. О**. Редагування в засобах масової інформації. – Львів : ПАІС, 2005. – 304 с.
5. **Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П**. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. – Київ : ВД Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
6. **Козаков Г.** Саботаж: актуальні проблеми культури ефірного мовлення / Теле- та радіожурналістика. – 2009. – Вип. 8. – С. 144–154.
7. **Кулик В**. Жанрово-тематична структура українського телевізійного дискурсу // Політичний менеджмент. – 2010. – № 1. – С. 105–114.
8. **Лютянська Н. І.** Мас-медійний дискурс: типологічні та структурно-організаційні особливості // Наукові записки Ніжинського державного ун-ту ім. Миколи Гоголя. Сер. : Філологічні науки. – 2014. – Кн. 2. – С. 136–141.
9. **Побєдоносцева І. Є.** Телевізійний дискурс у культурному просторі постмодернізму : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.04 «Кіномистецтво, телебачення». – Київ, 2005. – 21 с.
10. **Почепцов Г. Г.** Теорія комунікації. – Київ : РВЦ «Київський університет», 1999. – 308 с.

11. **Ральська В.** Телебачення як засіб маніпуляції масовою свідомістю (на прикладі українських теленовин) [Електронний ресурс] – URL : https://naub.oa.edu.ua/2010/telebachennya-yak-zasib-manipulyatsiji-masovoyu-svidomistyu-na-prykladi-ukrajinskyh-telenovyn (дата звернення: 20.02.2018).
12. **Торчинський М. М.** Власні назви телепередач: структура, словотвір, мотивація // Записки з ономастики : зб. наук. пр. – Одеса : Астропринт, 2015. – Вип. 18. – С. 669– 683.
13. **Форманова С. В., Боєва Е. В.** Лінгвальні особливості теледискурсу: прагматичний аспект // Журналістика. Філологія. Медіаосвіта : зб. наук. пр. – Полтава, 2014. – С. 256–260.

УДК 811.161.2’373.49

Ю. В. Єловська

ЕВФЕМІЗАЦІЯ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ВВІЧЛИВОСТІ

Статтю присвячено питанню вживання евфемізмів як засобу реалізації стратегії ввічливості. Здійснено спробу проаналізувати прагматичні чинники формування евфемізмів на матеріалі інформаційних повідомлень українських ЗМІ. Виявлено продуктивні способи евфемізації, характерні для мовлення українців.

Ключові слова: евфемізм, перифраза, адресат, адресант, ввічливість, спілкування.

Статья посвящена вопросу употребления эвфемизмов как средства реализации стратегии вежливости. Пронализированы прагматические факторы формирования эвфемизмов на материале информационных сообщений украинских СМИ. Определены продуктивне способы эвфемизации, свойственные речи украинцев.

Ключевые слова: эвфемизм, перефразирование, адресат, адресант, вежливость, общение.

Constant changes in the socio-political and socio-cultural spheres indicate the need for a deep and detailed analysis of strategies, which provide successful speaker interaction. Among them the first place takes politeness strategy. It is commonly understood as a type of social interaction, which is based on the addressee respect, his interests, desires and aspirations. Such linguistic means as euphemism usage guarantees following this strategy while speaking. This paper deals with the problem of using euphemisms as the means of implementing politeness strategies. The attempt is made to analyze pragmatic factors of euphemism formation based on the samples of Ukrainian mass media messages. It also outlines the specifics of euphemisms use in speech and determines its impact on the addressee. The term «euphemism» is generally understood as the softened name of any phenomenon or object instead of the harsh, rude or impolite one. The paper also reveals the most productive methods of euphemization characterizing Ukrainian broadcasting. Analyzed samples prove the shift in the public opinion of Ukrainians that contributes to the sustainable consolidation of politeness and political correctness ideas. To sum up euphemisms become the active means that allow the speaker to avoid and overcome communicative difficulties.

Key words: euphemism, periphrasis, addressee, addresser, politeness, communication.

© Єловська Ю. В., 2018

Функційно-діяльнісний підхід у сучасному мовознавстві спонукає фахівців-філологів скеровувати свої наукові пошуки на вивчення мовних явищ у їхньому мовленнєвому втіленні. Конкретне застосування мови окремої лінгвокультури реалізується в спілкуванні. Чимало наукових розвідок визначають правила, норми, чинники й умови успішного процесу спілкування. Більшість з них ґрунтується на положеннях Г. Грайса [4, с. 221–223]. Серед сучасних досліджень чільне місце посідає категорія ввічливості. За визначенням П. Браун та С. Левінсона, увічливість – це стратегія уникнення конфліктів, що спрямована регулювати агресивний потенціал мовців [12, p. 221–223]. С. Іде пов'язує ввічливість із приємною комунікацією [13, p. 224], а Л. Вілккі додає до цієї дефініції соціальну детермінованість, яка тлумачить увічливість як соціально зумовлену поведінку мовців, що відповідає їхньому соціальному станові та відносинам [14, p. 323–324]. Г. Вільданова репрезентує узагальнене визначення ввічливості як таку соціальну взаємодію, яка ґрунтується на повазі до адресата, його інтересів, бажань і прагнень та репрезентації мовної компетенції самого адресанта, як ґречного й вихованого члена суспільства [2, с. 34]. Ефективним засобом реалізації цієї стратегії є застосування евфемії.

Протягом останніх десятиліть увага до цієї проблеми значно активізувалася, про що свідчить розмаїття лінгвістичних студій вітчизняних і зарубіжних науковців. Водночас, незважаючи на посилений інтерес фахівців, проблема евфемії не втратила своєї значущості. Постійні зрушення в суспільно-політичному та соціокультурному плані свідчать про потребу глибинного й докладного аналізу цього явища, як запоруки успішної взаємодії мовців.

Нашою метою є спроба з'ясувати прагматичні чинники творення евфемізмів, окреслити специфіку використання евфемізмів у мовленні та визначити їхній вплив на адресата повідомлення на матеріалі сучасних українських ЗМІ.

Наразі в зарубіжному й вітчизняному мовознавстві наявні різні наукові підходи до визначення поняття «евфемізм», що дає

змогу розглядати це явище у двох аспектах. У широкому сенсі евфемія являє собою зміну ставлення мовця до денотату через усунення неприємного факту завдяки заміні способу його подання [11, с. 203]. У вузькому або традиційно лінгвістичному трактуванні евфемізм – це пом'якшене позначення будь-якого явища або предмета замість грубішого та неввічливого [10, с. 350]. О. Селіванова пояснює евфемізм як навмисну заміну мовного знака певного поняття описовим найменуванням або іншим знаком для усунення небажаних, надто різких, недостатньо ввічливих слів для їхнього пом'якшення або шифрування через заборону, зумовлену соціально-політичними, історично-культурними, релігійними, етичними й естетичними чинниками [9, с. 135].

К. Кантур зазначає, що поштовхом до активної евфемізації в різних мовах є жорсткі вимоги дотримання політкоректності [6, с. 210]. Р. Вишнівський серед основних чинників евфемізації виокремлює комунікативний (вияв увічливості й поваги до адресата); релігійний (дотримання певних заборон, накладених релігійними віруваннями та забобонами); морально-етичний (толерантне ставлення до мовця, незважаючи на його етнічні, національні, релігійні, расові, статеві, фізичні та інші ознаки); соціальний (прагнення підвищити значущість певних реалій соціальної сфери) [3, с. 95–97]. Ю. Макеєвець убачає мотиви вживання евфемізмів у шанобливому ставленні до почуттів адресата, прагненні завуалювати негативні аспекти дійсності та здійснити прагматичний вплив на адресата [7, с. 23].

Г. Вільданова подає низку прагматичних принципів, що сприяють утворенню евфемізмів: 1) принцип увічливості (евфемізми, поява яких спричинена бажанням пом'якшити різні види дискримінації, зокрема фізичної, статевої, вікової, етнічної тощо); 2) принцип регулятивності (евфемізми, прагматично зумовлені потребою оновити форму задля створення психологічно привабливішої номінації); 3) принцип криптичності (евфемізми, утворені, щоб приховати певні реалії від необізнаних осіб); 4) принцип табуйованості (евфемізми, виникнення яких зумовлене наявними в суспільстві табу); 5) принцип етичності

(поява евфемізмів викликана прагненням зменшити непристойність певного вислову, надати йому менш різке оформлення, що не шокуватиме співрозмовника); 6) принцип мовної гри та іронії (чинники утворення цих евфемізмів продиктовані потребою самовираження та настановою висміювання або іронічного оформлення висловлення); 7) принцип економії мовленнєвих зусиль (утворення евфемістичних скорочень та абревіатур) [2, с. 32–33].

У лінгвістичному аспекті І. Мілєва окреслює два етапи становлення замінників: 1) виділення негативного денотата; 2) оцінювання асоціата, що спричиняє появу евфемізму (заміна прямої назви «позитивним» асоціатом) і дисфемізму (заміна «негативною» номінацією) [8, с. 6–7].

Аналіз зразків мовлення, представлених в українських засобах масової інформації (українське Інтернет-видання «Сьогодні.ua», телеканали «Україна», «1+1», «СТБ»), свідчить про те, що вживання евфемізмів у мовленні українців, зокрема в інформаційних повідомленнях українських ЗМІ, передусім покликане маскувати неприємний для реципієнта денотат або покращувати певний факт дійсності завдяки зміні його зовнішньої форми. Зафіксовані зразки підтверджують, що найпродуктивнішими способами евфемізації є перифрази та слова з розширеною семантикою. Меншу групу складають евфемізми, утворені через іншомовні запозичення.

Проаналізуємо докладніше зафіксовані приклади.

Зокрема, обговорюючи питання політичної сфери, ведучі телеканалів та автори статей Інтернет-видань звертаються до свідомої заміни різких і негативно вмотивованих слів. Території Луганської та Донецької областей, де наразі відбуваються бойові дії, ЗМІ переважно називають як *тимчасово окуповані території*, *тимчасово непідвладні території*, *зона АТО*. Ключовий елемент таких словосполучень-замінників прислівник *тимчасово* концентрує увагу адресата на тому, що ці землі короткостроково перебувають під владою агресорів, що до певної міри залишає надію на звільнення цих регіонів. Актуальною залишається субституція іменника *війна* багатокомпонентними сполученнями

на зразок: *збройне протистояння двох держав, збройний конфлікт, сторони конфлікту*. Слово *конфлікт* у широкому розумінні означає «зіткнення інтересів, суперечка», тоді як у міжнародній площині воно набуває мейоративного значення замість різкішого *війна*. На нашу думку, такі субститути частково зменшують емоційну напругу адресата, а констатацію факту збройних дій широка аудиторія сприймає як проблему, що перебуває на стадії вирішення, імовірно з позитивним наслідком.

Не менш евфемізованими є повідомлення, які репрезентують економічні події в Україні і світі. Наприклад, кризові або непопулярні методи ведення економічної та господарської діяльності представлені евфемістичними описовими конструкціями та метафорами. Зауважимо, що такі евфемізми здебільшого негативно марковані, оскільки приховують або пом'якшують неприємні для суспільства способи вирішення внутрішніх проблем, пряма номінація яких може викликати хвилю обурення та невдоволення в суспільстві. Зокрема, зафіксовані такі іменниково-прикметникові та іменниково-іменникові конструкції: *транспортний сюрприз* (здороження вартості проїзду в місті); *оптимізація маршруту* (скасування зручного для жителів маршруту, що поєднував центр міста зі спальними районами); *газові канікули, спеціальний режим споживання газу* (економне споживання, що передбачає зниження його подання для населення); *валютне підживлення* (валютні перекази з-за кордону) тощо.

Звертаємо увагу на те, що деякі субститути, які ми зафіксували, отримують розширення своєї семантики завдяки нашаруванню додаткових значень. Наприклад, іменник *сюрприз* першочергово означає щось неочікуване, несподіване і водночас позитивне. Однак контекст повідомлення дає змогу адресатові зрозуміти, що це слово отримує абсолютно протилежний зміст і замість *неочікуваного подарунка* під сюрпризом трактують *неприємні зміни*, які можливі для жителів міста: *це не останній «транспортний сюрприз» для городян. В наступному місяці харків'ян може очікувати ще одне подорожчання проїзду* (1). Аналогічну тенденцію репрезентує іменникове запозичення

оптимізація. У своєму первинному значенні воно являє собою надання будь-чому найвигідніших та найкращих характеристик. Проте контекст відповідного повідомлення очевидно репрезентує адресатові додаткові негативні значення, а саме «усунення», «ліквідація»: *У Дніпрі обурені мешканці перекрили одну з головних транспортних магістралей, висловлюючи своє невдоволення скасуванням маршруту. Водії автобусів не змогли пояснити, з чим пов'язана така «оптимізація» маршруту* (1).

Евфемізації підлягають також фізіологічні аспекти життя людини. Спостерігаємо тенденцію появи широкого спектру евфемізмів, які згодом породжують додаткові замінники. Уживання слова *інвалід* принагідно замінюють описовими конструкціями *людина з обмеженими можливостями*, *людина з особливими потребами*. Аналогічна ситуація відбувається зі словами на позначення надлишкової ваги серед жінок: слово *гладка* замінюють конструкціями *дівчина з формами*, *дівчина розміру +*, *модель XL*. Таку тенденцію можна пояснити тим, що відбувається витіснення мейоративного значення субститута його первинним негативним денотатом, що призводить до «забруднення» первинного евфемізму й потреби створення нового менш різкого чи образливого.

Слушно наголосити на тому, що в українському суспільстві зростають тенденції до толерантного й виваженого ставлення до почуттів співрозмовника та зміцнення вимог дотримання стратегії ввічливості. Зокрема, питання, пов'язані з фізичними вадами і хворобами, набувають нового переосмислення, що підтверджує трансляція різноманітних телешоу з відповідною тематикою («Модель *XL*» (2); «Зважені та щасливі» (4); «Я соромлюся свого тіла» (4), які отримують підтримку телеглядачів.

Такі зрушення в суспільній думці українців сприяють стійкому закріпленню ідей увічливості й політкоректності, що, безперечно, наближує нашу країну до європейських держав, де такі стратегії спілкування вже давно постають індикатором принципів загальної рівності й демократизації суспільства.

Відтак, засоби евфемії являють собою стратегії мовної

поведінки, що дають змогу людині уникати гострих кутів, долати комунікативні труднощі й почуватися «своїм серед своїх». Відповідно використання евфемізмів у спілкуванні постає однією з умов забезпечення його успішності. Перспективи подальших наукових пошуків убачаємо в порівняльному аналізі евфемістичних субститутів, уживаних у сучасних ЗМІ, на матеріалі англійської, німецької та української мов.

Бібліографічні посилання

1. **Ахманова О. С.** Словарь лингвистических терминов. – Москва : Сов. энциклопедия, 1966. – 608 с.
2. **Вильданова Г. А.** Эвфемия и принцип вежливости в современном английском языке: гендерный аспект. – Москва ; Берлин : Директ Медна, 2015. – 162 с.
3. **Вишнівський Р. Й.** До питання про мотиви вживання евфемізмів (на прикладі сучасної англійської мови) // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного ун-ту. Сер. : Філологія. – 2014. – № 13. – С. 95–98.
4. **Грайс Г. П.** Логика и речевое общение // Грайс Г. П. Новое в зарубежной лингвистике. – Москва : Прогресс, 1985. – Вып. XVI. Лингвистическая прагматика. – С. 217–237.
5. **Дубинець З.** Евфемізація як процес творення коректної лексики в сучасній пресі // Український смисл : наук. зб. / за ред. І. С. Попової. – 2012. – № 1. – С. 225–232.
6. **Кантур К. О.** Аналіз мовних механізмів антропосемічної евфемізації // Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки. – 2012. – Вип. 66. – С. 210–213.
7. **Макеєвець Ю.** Семантика та функціонування евфемізмів у німецькому політичному дискурсі (на матеріалі сучасної преси) // Іноземна філологія. – 2013. – Вип. 125. – С. 22–28.
8. **Мілєва І.** Евфемізація і дисфемізація у фразеотворенні говірок сходу України : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». – Луганськ, 2005. – 22 с.
9. **Селіванова О. О.** Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.

10. **Словарь–справочник лингвистических терминов** / под ред. Д. Э. Розенталя. – Москва : Просвещение, 1985. – 357 с.
11. **Шейгал Е. И.** Семиотика политического дискурса : дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 «Русский язык», 10.02.19 «Общее языкознание, социолингвистика, психолингвистика». – Волгоград, 2000. – 440 с.
12. **Brown P., Levinson S.** Universals in language usage: Politeness phenomena Текст. // Questions and politeness: Strategies in social interaction. – Cambridge : Cambridge University Press, 1978. – P. 56–289.
13. **Ide S.** Formal forms and discernment : two neglected aspects of linguistic politeness // Multilingua. – 1989. – № 8. – P. 223–248.
14. **Vilkki L.** Politeness, Face and Facework : Currrent Issues // A Man of Measure. Festschrift in Honour of Fred Karlsson. – P. 322–332.

Джерела фактичного матеріалу

1. Інтернет-видання Сьогодні.ua https://ukr.segodnya.ua.
2. Телеканал 1+1.
3. Телеканал Україна.
4. Телеканал СТБ.

УДК 811.161.2’373.612/2

В. В. Зайцева, М. С. Ковальчук

ПОЛІТИЧНА МЕТАФОРА В МАС-МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОМОВНОГО ГАЗЕТНОГО ТЕКСТУ)

*У статті розглянуто особливості функціонування політичної метафори в мас-медійному політичному дискурсі. З’ясовано поняття політичної метафори як одного з ефективних способів політичної комунікації. Виокремлено основні семантичні типи політичних метафор, наголошено на специфіці використання базових метафоричних структур***.**

Ключові слова: політична метафора, політичний дискурс, метафорична модель, семантична група, метафоричне перенесення.

В статье рассматриваются особенности функционирования политической метафоры в масс-медийном политическом дискурсе. Раскрыто понятие политической метафоры как одного из эффективных способов политической коммуникации. Выделено основные семантические типы политических метафор, акцентировано внимание на специфике использования базовых метафорических структур.

Ключевые слова: политическая метафора, политический дискурс, метафорическая модель, семантическая группа, метафорический перенос.

In the article one of the most important directions of modern Ukrainian linguistics isstudied – the research of political communication, metaphors in particular, as a component of political discourse of printed mass media. The urgency of the study is that certain aspects of new phenomena in the metaphor of Ukrainian political discourse require additional attention. It is also advisable to trace the processes of active use of certain metaphorical units in political discourse. The papers of O. Balaban, V. Vovk, O. Taranenko, N. Teliya and others deal with the study of dynamic processes in political communication. The subject of the paper is the metaphor as a component of Ukrainian newspaper communication. The purpose to find out the features of the use of political metaphor in modern mass media. In the article the following tasks are realized: the theoretical basis of metaphor is investigated; The role of metaphor in mass-media political discourse has been clarified; the connotative aspect of the metaphor in the political text is defined. The analysis of the investigated political metaphors convinced that the most productive political metaphors in modern mass media texts are the metaphors of such groups:

© Зайцева В. В., Ковальчук М. С., 2018

politics - sports, politics - war, politics - game, politics - means of movement, politics - construction. These types of metaphors are productive and popular means of creating the expressiveness and expressivity of the political text; they can be considered as conceptual spheres reflecting the national consciousness and perception of people of the beginning of the XXI century.The prospect of research is seen in involving the political metaphor in the analysis of language manipulations in mass media political discourse.

Key words: political metaphor, political discourse, metaphorical model, semantic group, metaphorical transfer.

Політична діяльність завжди відігравала значну роль у житті суспільства. Основним критерієм політичного дискурсу є боротьба за владу, адже кожен політик прагне отримати підтримку своїх переконань від якомога більшої кількості співвітчизників, іноземних політиків і впливових міжнародних організацій. Щоб підтвердити правильність своїх поглядів і вчинків, політик має їх обґрунтувати, бути переконливим.

Німецький філософ, лінгвіст В. фон Гумбольдт зазначав, що вивчення мови не містить у собі кінцевої мети, а разом з іншими галузями служить вищій і загальній меті пізнання людиною себе та свого ставлення до навколишнього світу. Преса завжди є засобом упливу на читача, а тому й на «суспільну думку» та політичну ситуацію [11, с.181].

Одним з актуальних напрямів сучасної лінгвістики в Україні є вивчення української комунікації, зокрема політичної. Політична комунікація – це процес обміну інформацією, під час якого здійснюється передавання повідомлень усередині самої політичної сфери, а також від суб’єктів політичної діяльності до адресатів у соціумі [14, с. 427–433]. Причини, що викликають інтерес до цієї проблеми, зумовлені і позамовними, і мовними чинниками.

Серед способів політичного впливу в засобах масової інформації застосовують різні методи: публікацію статистичних даних, що стосуються діяльності політика, політичної партії, організації, держави тощо; демонстрацію дій політичного суб’єкта, наслідків цієї діяльності або реалій, із цією діяльністю в певний спосіб пов’язаних, тощо. Але очевидно, що саме метафора в політичному дискурсі – невід’ємний і яскравий

елемент системи технологій мовленнєвого впливу.

Метафора – один з найважливіших компонентів політичного дискурсу друкованих мас-медіа, тісно пов'язаний з його стилістичним та комунікативним спрямуванням.

Її вивченням займалися такі дослідники: Н. Арутюнова [2], О. Балабан [3], О. Баранов [4], В. Вовк [6], Х. Дацишин [8], О. Тараненко [16], Н. Телія [17] та ін.

В основі сучасних поглядів на природу метафори лежить положення про метафоричну природу мислення, згідно з яким «метафора виникає через глибинні особливості людського мислення, яка одночасно є його знаряддям у пізнанні світу» [3, с. 5]. Метафора потрібна не лише для того, щоб, завдяки отриманому найменуванню, зробити думку доступною для інших людей; вона потрібна для того, щоб об'єкт став доступним нашій думці.

Метафора за своєю природою є не лише мовним, а й концептуальним явищем (теорія Дж. Лакоффа та М. Джонсона [12], які трактують концепти як принципи, що організовують сприйняття). Важливо зазначити, що, згідно із цією теорією, метафори можуть виражатися по-різному: не лише мовними знаками, а й за допомогою засобів інших семіотичних систем, що разом утворюють семіосферу культури. З огляду на це вивчення метафор проливає світло на ширшу проблематику – зв'язок між мовою та культурою, мовою й соціумом.

Важливість вивчення політичної метафори зумовлена тим, що метафоричні процеси беруть активну участь у формуванні сприйняття світу людиною, і тому на їх основі можемо краще зрозуміти, як людина пізнає дійсність. А з іншого боку, аналіз ужитих політиком метафор дає змогу виявити його приховану мету, відтворити реальний портрет особи.

Політична метафора чутливо реагує на події в країні та «мовну моду». Останнім часом до складу політичної метафори в засобах масової інформації все активніше залучають лексику, яка раніше в мові публіцистики була неприпустимою: молодіжний сленг, арго, просторічні слова тощо. Це потрібно передусім для забезпечення ефективності ступеня мовного

впливу на читача. Варто відзначити, що завдяки метафорі публіцистичний текст стає виразнішим. З'являються нові вислови, нові прийоми. Читач отримує повнішу картину світу.

Саме тому об'єктом нашого дослідження є метафора як важливий складник сучасної україномовної газетної комунікації. Предметом – політична метафора на шпальтах сучасних друкованих україномовних ЗМІ.

Наша мета – схарактеризувати особливості використання політичної метафори в сучасних засобах масової інформації.

У межах зазначеної мети виділяємо такі завдання: 1) дослідити теоретичне підґрунтя вивчення метафори; 2) з'ясувати роль метафори в мас-медійному політичному дискурсі; 3) проаналізувати конотативний аспект функціонування метафори в мові текстів політичного призначення.

Новизна цієї наукової розвідки полягає в тому, що українська політична комунікація ще й досі є предметом усебічного лінгвістичного наукового аналізу, бо досліджено лише деякі її фрагменти (наприклад, політична риторика (Г. Яворська [18]), офіційний та альтернативний дискурси (О. Зарецький [10]), параметри дискурсу (І. Стецула [15]), мовна репрезентація образу держави (І. Брага [5]); проаналізовано ідеологічно забарвлені номінативні одиниці минулого століття (Г. Мінчак [13]), вивчено ідеологічний та національно-культурний компоненти дискурсу (Т. Весна [7]). Уважаємо, що вивчення метафори, зокрема політичної, що активно функціонує на шпальтах сучасних друкованих ЗМІ, є перспективним напрямом дослідження одиниць вторинної номінації.

На підставі аналізу різних поглядів учених на метафору та на основі конкретного вивчення цього мовного явища будемо послуговуватися в цій статті таким визначенням метафори: *метафора – семантичний процес, за якого форму мовної одиниці або оформлення мовної категорії переносять з одного об'єкта позначення на інший на основі певної подібності між цими об'єктами під час відображення у свідомості мовця.* Процес метафоризації – «це не лише вживання одного слова замість іншого, вона утворює новий зміст, який постає внаслідок дії

складних когнітивних механізмів»[7]. В основі метафори лежить згорнене або приховане порівняння і ширше – імпліцитна аналогія нового з наявним, «далекого» із «близьким», менш відомого з відомішим тощо.

Теорія політичної метафори виникла в процесі двох визначальних напрямів сучасного мовознавства – метафорології та політичної лінгвістики. Зближення цих двох напрямів зумовлено як бурхливим розвитком досліджень, присвячених політичній комунікації, так і переосмисленням поняття метафори, новим розумінням її ролі в організації ментальних процесів і мовної картини соціальних відносин. У сучасній науці сформовано уявлення про політичну метафору як про інструмент усвідомлення, моделювання та оцінки політичних процесів, як засобу впливу на соціальну свідомість. У політиці метафора – основний «постачальник» альтернатив вирішення проблемних ситуацій.

На підставі аналізу різних думок науковців про метафору та на основі конкретного вивчення цього мовного явища в сучасній політичній комунікації вважаємо, що політична метафора є мовним засобом впливу для формування в реципієнта позитивної або негативної думки про політику, партію, програму тощо. Джерелом політичної метафори може бути будь-яка лексико-семантична сфера (людина, її діяльність, природа тощо).

Політичні метафори мають специфічний характер, оскільки стосуються суспільно-політичного життя й виступають актуальними чинниками творення дискурсу в політичній сфері. Дискурс є складною когнітивно-комунікативною подією, що відбувається між автором і реципієнтом у процесі комунікативної дії у визначеному часовому та просторовому контекстах: тут і зараз.

У політичному дискурсі, зокрема, виражено ввесь комплекс взаємозв’язків між людиною та суспільством, його аналіз передбачає передусім дослідження текстів у комплексі з екстралінгвальними чинниками.

Політична метафора в політичному дискурсі тісно пов’язана з типом політичного мислення й одночасно з політичними

преференціями соціуму. Метафори, використовувані в політичному мовленні, відбивають конкретний спосіб сприйняття політичних подій. Автори статті свідомі того, що роль метафори в політичному дискурсі не є однозначною, тут можна виділити як позитивні, так і негативні сторони. Ще Арістотель, який увів поняття метафори, вважав її потрібним компонентом стилю [1].

Політичні метафори активно використовують у мас-медіа, збільшуючи інформативну цінність повідомлення за допомогою асоціацій, що постають у читачів під впливом слова в переносному значенні; метафора бере участь у найважливіших функціях публіцистики – переконання та емоційного впливу.

Отже, політична метафора лежить на перетині індивідуального світосприйняття та загальноприйнятого.

Газетні публікації є одним з найосновніших джерел повідомлення інформації, якими послуговується суспільство. Газетні тексти представляють особливу сферу для функціонування мови, де відбуваються процеси, що не лише відбивають мовну ситуацію, але й упливають на структуру мовної системи. Унаслідок цього мову використовують як засіб впливу, що має загальні системні та специфічні текстові характеристики.

Організація тексту газети зумовлена особливостями стилю. Оскільки основним його призначенням є інформувати, висловити певну позицію, переконати людей в її істинності, а деколи й сформувати громадську думку, то для цього мобілізують усі ресурси мови. До того ж вибір мовних засобів зумовлений їх соціально-оцінними характеристиками і здатністю ефективного, цілеспрямованого впливу на масову аудиторію. Це нерідко досягають через поєднання логічності викладу та емоційне забарвлення, що є визначальною рисою текстів публіцистики [8, с. 29].

Отже, текст газети – це не хаотичне нагромадження одиниць різних мовних рівнів, а впорядкована система, у якій усе взаємопов’язане та взаємозумовлене.

Метафорична інтерпретація політичних подій і явищ дає

унікальну змогу відбити приховане ставлення суб'єкта до цих реалій, за допомогою конотативних сем значення слів-оболонок метафори чітко окреслити ті риси, яких не містить пряма назва. Унаслідок цього відбувається нова категоризація дійсності, що базується на досвіді суб'єктів мовлення, на особливостях їхнього світосприйняття; реалії політичного життя фіксуються у свідомості носіїв мови як концепти, побудовані на категоріях з інших сфер життя. Саме з метафоричним усвідомленням політичних реалій пов'язана широка система інновацій у мові сучасних мас-медіа [16, с. 138].

Кожна метафора має свою змістову двоплановість, адже є «грою» переносного та прямого значення, змісту та образу. З огляду на це в семантичній класифікації розмежовують метафори за різними критеріями, залежно від способу порівняння.

Розглядаючи українські політичні метафори, виявили такі їх семантичні групи:

Політика – природа

Найпоширенішою групою метафор, що функціонують у мові друкованих засобів масової комунікації, є група *перехрещення понять живої та неживої природи.* Складниками схожих метафор є дієслова на зразок *летить, злетить*. Такі метафори мають переважно негативне забарвлення: ***Ціни*** *на продукти харчування* ***злетять*** *вже з наступного місяця* (ГУ, № 191 – 11.10.2017); *А якщо допустити, що двосторонній консорціум за участю «Газпрому» й без участі Євросоюзу все ж буде створено, тоді з****летить курс*** *на інтеграцію України з Євросоюзом* (Д, № 28 – 15.02.2017).

Концепт держави інформаційно наповнюють висловами, основою метафоричної транспозиції яких є назви тварин, їхніх частин, видів руху, пов'язаних із тваринами, дії, що з ними відбуваються. Наприклад: *Коли* ***Москві стрижуть нігті****, то* ***Києву обрубують пальці****, наші можновладці подвоюють таким нечесним методом кількість поданих за них голосів* (Д., № 13 – 27.01.2017). Схожі вислови нерідко стають засобом створення іронії в тексті.

Поширеними метафоричними утвореннями є дієслова на позначення руху та іменники, що вказують на певне політичне явище: *Давно відомо:* ***прогрес і мораль крокують*** *по Землі в протилежних напрямках* (НМ, № 76 – 19.06.2016); *Такі вказівки можуть свідчити про те, що* ***фальсифікація прямує великими і широкими кроками*** (ВЗ, № 160 – 31.08.2016); *Насправді* ***ситуація зайшла*** *досить далеко, тому кожна з сторін перш за все думає, як вийти з неї* (Д, № 31 – 20.02.2017).

Такі метафори мають різне конотативне значення та експресію, що залежить від контексту й бажання автора надати висловлюваному позитивної чи негативної оцінки.

Продуктивним типом перенесення в політичному дискурсі є метафори на позначення реалій неживої природи. Сучасний політичний дискурс фіксує метафоричне використання кліматичних явищ на позначення політичних реалій. Ці метафори вказують на загострення політичної ситуації, наприклад: ***Раду України*** *щодня* ***стрясає ураган*** (Д, № 28 – 15.02.2017) або, навпаки, поліпшення її: *Завдяки політиці білоруського президента в країні* ***стабілізувався політичний клімат*** (ВЗ, № 154 – 22.08.2017); *Європейські лідери оголосили, що поведінка білоруської влади під час опозиційної акції буде тестом на готовність Мінська* ***розморозити стосунки*** *з Заходом* (ВЗ, № 158 – 29.08.17).

Однією з найпродуктивніших у політичній метафориці є метафора, що стосується водної стихії й має такі конотативні семи значення, як ‘широкий простір для переміщення, здатність рухатися в будь-якому напрямку подекуди без чітко окресленої дороги’, а також ‘воля, незалежність, символ звільнення, здатність до відкриттів’. Номінації із цієї сфери завжди асоційовано зі спроможністю боротися й перемагати.

У цьому контексті невипадковим є метафоричне вживання іменника «плавання» на позначення участі в політичному процесі лише в поєднанні із прикметником «самостійне», «вільне», наприклад: *На відміну від Шевченка, у самостійному* ***політичному плаванні*** *не перший рік перебуває й інший кандидат* (ВЗ, № 150 – 16.08.2016); *У разі обрання*

*я домагатимуся прийняття закону про пресу, який надавав би ЗМІ право вибору: бути їм на державному утриманні (а відтак залежними) – чи йти у «**вільне плавання**», даючи можливість журналістові заробляти не у виборчих штабах, а працюючи над якісним інформаційним продуктом* (ДУ, № 12 – 23.03.17); *У певних колах заговорили про те, що **екс-міністр вийде у «вільне плавання**» і робитиме власну політичну кар'єру* (Д, № 10 – 24.01.2017).

Іменники на позначення водних об'єктів переважно використовують у значенні 'широкий простір для переміщення, здатність рухатися в будь-якому напрямку подекуди без чітко окресленої дороги', наприклад, 'річка': *І насамкінець: цікаво, якими міркуваннями керувалися ті, хто спершу увійшов до **кандидатської річки**, а тепер, ледь змочивши ноги, мерщій тікає до берега* (ДУ, № 41 – 12.10.2016).

Політична метафорика на позначення водних об'єктів фіксує використання іменника 'болото' із семантикою застою, обмеженості: *Такі хоч і не вступили до опозиційних фракцій, але й не подалися до Партії регіонів. Це так зване «**парламентське болото»*** (ДУ, № 27 – 14.02.2017). Така метафора має чітке конотативне значення, адже формує думку читача, має негативний відтінок.

Натомість іменник 'море' має в собі конотативну сему значення 'безмежності', 'простору': *Але це лише крапля у **фінансовому морі** підприємливого депутата: загалом Іванющенко торік «одоходився» на мільйон гривень* (ВЗ, № 146 – 10.08.2016). У цьому контексті метафора відіграє також роль чинника формування громадської думки.

Іменники 'хвиля' та 'потік' нерідко трапляються в мові газети, переважно їх використовують на позначення якогось потужного руху: *Цим депутат накликав на себе нову **хвилю невдоволення та неприязні*** (ВЗ, № 146 – 10.08.2016).

Активним компонентом політичної метафори є прикметники *теплий, холодний, гарячий*. Наприклад: *Попри **гарячу виборчу кампанію**, влада була передана у пристойній атмосфері* (ДУ, № 50 – 14.12.2016).

Метафора ‘гаряча точка’ утвердилася в суспільній свідомості як місце, де відбуваються воєнні дії, тому в контексті виступає засобом творення нового значення: Отож *існує ймовірність того, що М’янма перетвориться на чергову* ***гарячу точку*** (ДУ, № 47 – 16.11.2016); *Іншою* ***гарячою темою****, яку порушив президент у виступі, стало питання про посилення контролю за обігом вогнепальної зброї* (ДУ, № 27 – 14.02.2017).

Прикметник *холодний* здебільшого використовують у політичних метафорах на позначення загострення суперечностей у суспільстві, припинення дружніх стосунків: *Злі язики кажуть, що* ***відносини*** *з Білоруссю* ***стали холодними*** *і хтось хоче утерти ніс Москві* (Д, № 28 – 15.10.2017).

Метафора ‘холодна війна’ стала назвою політичної та суспільної реалії, що передає конфронтацію між сторонами на багатьох рівнях: геополітичному, релігійному, економічному: *У стані «****холодної війни****» залишилися вірменсько-азербайджанські відносини* (ДУ, № 52 – 28.11.2017).

У політичних текстах метафори, утворені поєднанням іменника та дієслова на зразок ‘луснути’, ‘розчинитися’, ‘обвалитися’, ‘впасти’, надають динаміки подіям, явищам: *Саме тоді* ***давала тріщину радянська ідеологія*** (Д, № 28 – 15.02.2016); *Я припускаю, що* ***просочування інформації*** *про двосторонній консорціум може відображати одну з складових домовленості* (Д, № 28 – 15.02.2016); ***Регіональні справи луснули****, немов мильні бульбашки* (ДУ, № 46 – 16.11.2016); *Вони навмисно дезінформують громадян, що після виборів знову* ***обвалиться гривня*** (ГУ, № 191 – 11.10.2017); *Незважаючи на те, що* ***авторитет політичних партій у Європі падає****, популярність ЄП зростає саме завдяки роботі в соцмережах* (ГУ, № 192 – 12.10.2016).

Політика – спорт

Поширеним різновидом політичної метафори мас-медійного дискурсу є метафори, пов’язані зі спортом. У спортивній інтерпретації політичних подій приховане прагнення суб’єкта надати динаміки подіям і явищам, запропонувати оцінку темпів реалізації політичних програм, показати ступінь наближення до

декларованої мети. Основою метафоричної транспозиції є назви дій, пов'язаних зі спортом, його видів, правил, здатностей.

Переважно фіксуємо політичні метафори, що мають позитивні конотативні семи, пов'язані зі свободою прийняття політичних рішень, а також такі, що мають семантику протиріччя, змагання: *Усе вказувало на те, що* ***перетягування каната між Мадридом і Барселоною*** *триватиме* (ДУ, № 52 – 28.12.2016); *У державах із авторитарними й тоталітарними режимами вибори з демократичного* ***змагання програм****, ідей та інтелекту перероджуються в обман, підкуп електорату й великомасштабну фальсифікацію, щоб таким нечесним шляхом набрати більшість місць у представницьких органах та узурпувати владу* (Д, № 13, 27.01.2017).

У метафорах, пов'язаних з таким видом спорту, як біг, очевидними, хоч і не названими, є перешкоди або перепони до омріяної мети. У такому контексті логічною є пауза, яку тримає політик чи країна: *Під час дострокових листопадових виборів, на яких правлячі консерватори втратили аж 12 місць у парламенті, багато хто сподівався, що* ***уряд Каталонії пригальмує свій розгін до незалежності****, адже Мас програв* (ДУ, № 52 – 28.12.2016). Метафоричне сполучення 'взяти тайм-аут' має конотативну сему 'зробити паузу', 'зупинитися': *Гадаємо,* ***уряд узяв тайм-аут*** *у цьому питанні головним чином через те, що фінансування заходів програми, за задумом її розробників, мало би здійснюватися відповідно до бюджетних призначень, визначених у Державному бюджеті України на 2017 рік* (Д, № 27 – 14.02. 2016).

Широкого вжитку набувають політичні метафори, пов'язані з таким видом спорту, як бокс. Семантикою такого вибору є дух змагання, боротьби, перемоги. У семантиці метафор цього типу наявні логічні та вмотивовані зазначення правил боксу. Наприклад, іменник 'раунд' має конотативну сему значення 'перерва', 'відпочинок': *У понеділок відбувся* ***черговий раунд переговорів****, але, на жаль, поки конкретних результатів немає, – розповідає народний депутат від партії «УДАР» Володимир Куренной* (Д, № 27 – 14.02. 2016).

Протиставленням до некерованих видів є рух у конкретному напрямку, що має чітко визначений курс. У сучасному політичному контексті конструкції з лексемою ‘курс’ не сприймають як метафоричні, проте вони є важливим компонентом інформаційного наповнення концептів, пов’язаних з основними метафорами ‘політик – гравець’, ‘спорт – влада’: ***Путін узяв курс на перемогу*** *в першому турі. У контексті такої тактики Кремль зацікавлений позбутися всіх можливих опонентів, які можуть відщипнути від путінської бази навіть невелику дещицю симпатій виборців* (Д, № 11 – 25.01.2017); *Після поновлення незалежності 10 років тому* ***Естонія взяла курс на реформи*** (ГУ, № 112 – 20.06.2017). У кожній грі є азарт, як і у всіх політичних змаганнях. Словосполучення ‘зробити ставку’ означає ‘сподіватися на перемогу’: *Як і більшість російських експертів, я вважаю, що є всі підстави вірити тому, що* ***Путін та Кремль зробили ставку на перший тур*** (Д, № 11 – 25.11.2017). У таких метафорах є семантика невпевненості, нестабільного становища політика. Наприклад: *Проте тут є й елемент непередбачуваності, який сильніший за непередбачуваність першого туру: влада намагатиметься* ***проштовхнути Путіна в першому турі*** (Д, № 11 – 25.11.2017).

Політика – війна

Метафора в політичному дискурсі тісно пов’язана з типом політичного мислення і з політичними преференціями соціуму. Інтерпретація політичної діяльності за допомогою метафори *політика – війна* (політика як ведення воєнних дій, політичний успіх як розгром ворога, політична програма як зброя, протистояння партій як воєнні сутички, ситуація в Україні як непримиренна боротьба тощо) призводить до конфліктності публічної політики. Схоже тлумачення метафор – зазначення войовничого спрямування думок – прозоро вказує на негативну оцінку цієї категорії в суспільній свідомості.

Інтерпретація політичної діяльності за допомогою концепту *війна* є продуктивною.

До цієї групи входять метафори, що характеризують різні типи політичних зіткнень: *Але і це, очевидно, ще не крапка*

в ***продовольчих війнах*** (НМ, № 79 – 30.06.2017); ***Найжорстокішої політичної поразки в боротьбі*** *з прем'єр-міністром Віктором Ющенком зазнав перший віце-спікер парламенту Віктор Медведчук* (НМ, № 78 – 27.06.2016); ***Без політичних поразок не буває політичних перемог*** (З, № 48 – 20.06.2017).

Політичні метафори здатні позначати будь-які дії, що підкреслюють інтенсивність, цілеспрямованість, рішучість певного політика або політичної партії. Найчастіше в таких конструкціях наявні дієслова 'боротися', 'бій', 'баталії': ***Наша Україна***» *найпослідовніше* ***виборює демократичні цінності****, фундатори цього блоку з перших днів незалежності України стоять на платформі національної демократії* (ГУ, № 114 – 22.06.2017); *І їх шукатимуть, навіть якщо раптом* ***Європа вирішить зайняти*** *щодо України максимально* ***жорстку позицію*** *і заборонить своїм бізнесменам економічні контакти з нашою країною* (Д, № 15, 31.01.2017); *Я нагадаю, мені лише 46 років – це не такий серйозний вік, щоб відмовлятися від подальших* ***політичних баталій*** (Д, № 12, 26.01.2017); ***Передвиборні баталії вже почалися****;Москва зазнала відчутну втрату* (ГУ, № 112 – 20.11.2017).

Політика – засіб пересування

Одним з поширених трактувань політичних реалій є їхнє перехрещення з номінаціями, пов'язаними із засобами пересування. У такій інтерпретації приховане прагнення суб'єкта надати динаміки подіям і явищам зі сфери політики, запропонувати оцінку темпів реалізації політичних програм, показати ступінь наближення до декларованої мети. Основою метафоричної транспозиції є назви транспортних засобів, видів руху, назви територій і доріг, якими здійснюють рух. Метафорика, що стосується пересування водою, має такі конотативні семи значення, як 'широкий простір для переміщення, здатність рухатися в будь-якому напрямку подекуди без чітко окресленої дороги', а також 'воля, незалежність, символ звільнення, здатність до відкриттів'. Метафоричне вживання іменника *плавання* позначає участь

у політичному процесі лише в поєднанні із прикметником *вільне*, наприклад: *Праві сили були зацікавлені якомога швидше відірвати Віктора Ющенка від влади, аби він нарешті пустився у* ***вільне політичне плавання*** (ВЗ, № 144 – 08.08.2016); *У разі обрання я домагатимуся прийняття закону про пресу, який надавав би ЗМІ право вибору: бути їм на державному утриманні (а відтак залежними) — чи йти у «****вільне плавання»****, даючи можливість журналістові заробляти не у виборчих штабах, а працюючи над якісним інформаційним продуктом* (ГУ, № 117 – 27.06.2017).

У багатьох метафорах на перший план висувають концепти *дорога* і *шлях* у політиці. Дослідники наголошують на принциповій відмінності між цими двома засобами досягнення мети на рівні конотацій. Поняття ‘шляху’ пов’язане із цілою низкою супровідних обставин, зокрема, неможливо точно визначити час, що потрібен для його подолання, шлях обов’язково мусить бути довгим, важким, а легкою може бути дорога. В аспекті таких конотацій закономірним є функціонування в мас-медіа метафор-словосполучень, що посилюють конотативні семи значення лексеми *шлях*, указують на його основну семантичну валентність: *Росія торує* ***шлях*** *до Ради Європи* (НМ, № 76 – 19.06.2017); ***Нелегкий шлях*** *глибоких економічних і соціальних перетворень долає сьогодні Україна* (З, № 44 – 6.06.2016); *До підписання договору президенти Єльцин та Кучма* ***подолали нелегкий шлях****, і це ще раз тоді засвідчили важливість цього кроку* (ДУ, № 7 – 17.02.2017).

Політика – споруда

Метафори, що належать до цієї групи, переважно функціонують як індивідуально авторські неологізми, це один з поширених трактувань політичних реалій. У такій інтерпретації полягає приховане прагнення суб’єкта надати явищам значення певної ієрархічної, логічної будови, наприклад: *До витрат* ***путінської архітектури*** *аналітики відносять і перенасиченість влади силовими конструкціями* (ГУ, № 76 – 19.06.2017).

Більшість політичних метафор пов’язана з позитивними прагматичними смислами: дім – це свій простір, символ

фундаментальних моральних цінностей; будівництво – це динаміка, плани на майбутнє, бажання зробити життя кращим. Наприклад: *Плюс до того,* ***російська верхівка зуміла вибудувати*** *достатньо теплі стосунки із західними лідерами* (ДУ, № 50 – 14.12.2016); *Це добре розуміють як* ***литовська верхівка****, так і лідери Євросоюзу* (Д, № 27 – 14.02.2017); *Голова Київської облдержадміністрації наполягав на тому, що КМДА не має жодного відношення до встановлення цього* ***шедевру архітектурної думки*** (ДУ, № 50 – 14.12.2016).

Назви частин засобів пересування нерідко стають синонімічними метафоричними назвами політичних реалій. Зокрема, слово *кермо* в політичному контексті має значення *влада*: *Нині, коли йдеться про потенційного заступника міністра, біля* ***урядового керма*** *найчастіше називають прізвища довірених осіб* (ДУ, № 49 – 07.12.2016).

Відповідно словосполучення ‘тримати кермо’ метафорично вживають у значенні ‘бути при владі, бути наділеним владою, мати владу, очолювати’: *Одні з найвидатніших галицьких парламентаріїв – віце-президент віденського парламенту Юліан Романчук (його депутатський стаж сягав за тридцять років), Олександр Барвінський, Євген Петрушевич, які* ***тримали кермо національного відродження****, – стали вагомими постатями австрійської політики лише завдяки парламентській трибуні* (ГУ, № 77 – 22.06.2017).

Політика – гра

Здатність до гіпотетичного осягнення дійсності дає змогу говорити про унікальність метафори на рівні політичного дискурсу, де наявні цілі метафоричні системи. В аналізованих текстах не виявлено значної кількості метафор *політика – гра*, але фактичний матеріал засвідчує те, що метафора дає змогу читачеві передбачити розвиток політичних подій, наштовхує його на потрібну думку. Такий спосіб «доопрацювання» інформації є особливо ефективним, бо читач доходить висновку самостійно. Переважно такі метафори мають негативний відтінок у значенні, адже характеризують політика як іронічного або сатиричного персонажа: *Прохоров, найімовірніше, важливий для влади ось із*

яких причин: він легітимує ці вибори в очах ліберальних кіл Росії та в очах Заходу, тому що він не належить до звичайних ***кремлівських клоунів*** *– Зюганова, Жириновського й Миронова* (Д, № 11, 25.01.2017).

Дієслово ‘грати’ має конотативну сему значення ‘брати участь у творенні політики’, але, залежно від контексту, визначають важливість такої ролі: ***Спікер*** *прозоро натякнув Президентові, що* ***гратиме на його боці*** *у формуванні парламентської більшості* (НМ, № 77 – 22.06.2017).

У будь-якій політичній грі є фігуранти, основні учасники: *Міністр регіонального розвитку, будівництва й ЖКГ України Анатолій* ***Близнюк є одним з провідних фігурантів економічних реформ*** (Д, № 11, 25.01.2017). Використання політичної метафори передбачає найменування місця політичної гри. Найчастіше в цьому випадку фіксуємо іменники *арена, коло*: ***Регіональне коло*** *замкнулося* (ДУ, № 50 – 14.12.2016); *Мовляв, тепер на посаді першого віце-прем’єра і має бути людина з широкими міжнародними зв’язками та авторитетом у* ***фінансових колах*** (ДУ, № 52 – 28.12.2016); *Саме її поява на* ***політичній арені України*** *позбавила Волкову статусу одного з найвпливовіших кулуарних політиків* (ДУ, № 47 – 16.11.2012).

Отже, аналіз досліджуваних політичних метафор переконав, що найпродуктивнішими політичними метафорами в мас-медійних текстах є метафори таких груп: *політика – спорт, політика – війна, політика – гра, політика – засіб пересування, політика – споруда.* Ці типи метафор є популярними засобами створення виразності й експресивності політичного тексту, їх можна розглядати як концептосфери, що відбивають національну свідомість і світосприйняття читачів певного періоду.

Перспективу дослідження вбачаємо в залученні до аналізу політичної метафори вивчення прийомів мовної маніпуляції в мас-медійному політичному дискурсі.

Бібліографічні посилання

1. **Аристотель.** Об исскустве поэзии. – Москва : Гослитиздат, 1957. – 183 с.

2. **Арутюнова Н. Д.** Метафора и дискурс. Вступительная статья.Теория метафоры. – Москва : Прогресс, 1990. – 512 с.
3. **Балабан О.** Метафора як семантична універсалія : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.15 «Загальне мовознавство». – Донецьк, 2006. – 20 с.
4. **Баранов А. Н.** Предисловие редактора // Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем / под ред. и с предисл. А. Н. Баранова. – Москва : Едиториал УРСС, 2004. – С. 7–21.
5. **Брага І.** Мовна репрезентація образу держави у пресі України (кінець 1970-х – початок 2000-х років) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». – Київ, 2002.– 20 с.
6. **Вовк Н. В.** Языковая метафора в художественной речи: природа вторичной номинации. – Київ : Наук. думка, 1986. – 140 с.
7. **Весна Т. В.** Ідеологічний та національно-культурний компоненти в семантичній структурі лексики політичного дискурсу (на матеріалі франко- і російськомовної преси 90-х років) : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.15 «Загальне мовознавство». – Одеса, 2002. – 20 с.
8. **Дацишин Х. П.** Нова категоризація поняття «вибори» засобами сучасної політичної метафорики (за матеріалами періодичних видань) // Studia iszkiceslavistyczne. – Opole, 2005. – Т. 6. – С. 210–215.
9. **Зайцева В. В., Ковальчук М. С.** Поняттєві параметри метафори і метонімії // Дослідження з лексикології і граматики української мови : зб. наук. пр. / за заг. ред. проф. І. С. Попової. – Дніпро : Видавець Біла К. О., 2016. – Вип. 17. – С.11–25.
10. **Зарецький О.** Політичний дискурс Помаранчевої революції. // Українська мова. – 2007. – № 3. – С. 27–43.
11. **Звегинцев В. А.** Семасиология. – Москва : МГУ,1957. – 323 с.
12. **Лакофф Дж., Джонсон М.** Метафоры, которыми мы живем / под ред. и с предисл. А. Н. Баранова. – Москва : Едиториал

УРСС, 2004. – 256 с.
13. **Мінчак Г. Б.** Конотативна семантика сучасних ідеологічно забарвлених номінативних одиниць (на матеріалі української преси 90-х років XX століття) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова». – Київ, 2003. – 21 с.
14. **Позняк Д. В.** Політична метафора в індивідуальній мовотворчості журналіста // Вісник Львівського ун-ту ім. І. Франка, 2004. – Вип. 25. – С. 427–433.
15. **Стецула І. В.** Політичний дискурс засобів масової комунікації: трансформація прагмалінгвістичних параметрів функціонування (на матеріалі української преси) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.10 «Журналістика». – Київ, 1995. – 20 с.
16. **Тараненко О. О.** Языковая семантика в ее динамических аспектах: основные семантические процессы. – Київ : Наук. думка, 1989. – 254 с.
17. **Телия В. М.** Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно-оценочная функция // Метафора в языке и тексте. – Москва : Наука, 1988. – С. 26–52.
18. **Яворська Г.** Політична риторика і реалії європейської інтеграції // Віче. – 2002. – № 7 (124). – С. 66–71.

Джерела фактичного матеріалу

ГУ – «Голос України» (газета Верховної Ради України).

Д – «День» (щоденна всеукраїнська газета суспільно-політичної тематики).

УК – «Урядовий кур’єр» (щоденне видання центральних органів виконавчої влади України).

ВЗ – «Високий замок» (щоденне online громадсько-політичне видання в місті Львів).

ДУ – «Демократична Україна» (громадсько-політична газета України).

З – «Зоря» (народна газета Дніпропетровщини).

УДК 808.5

О. Г. Литвин, Н. І. Голубінка

ПРОБЛЕМИ КУЛЬТУРИ СЛОВА В ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Статтю присвячено актуальній проблемі культури слова в засобах масової інформації. Зроблено спробу проаналізувати помилки, які переважно трапляються у мовленні журналістів. Особливу увагу звернено на порушення лексичних, фонетичних і синтаксичних мовних норм та окреслено шляхи підвищення мовленнєвої культури фахівців мас-медіа.

Ключові слова: проблема культури слова, засоби масової інформації, журналісти, мовні норми.

Статья посвящена актуальной проблеме культуры слова в средствах массовой информации. Сделана попытка проанализировать ошибки, которые чаще всего встречаются в речи журналистов. Особое внимание обращено на нарушения лексических, фонетических и синтаксических языковых норм, а также намечены пути повышения речевой культуры специалистов масс-медиа.

Ключевые слова: проблема культуры слова, средства массовой информации, журналисты, языковые нормы.

The culture of speech stands for compliance with literary norms of pronunciation, stress; ability to consciously use standard forms and expressions; ability to express opinion clearly, concisely, understandably; activity aimed at improving the level of knowledge about the language, its propaganda and reinforcement of language norms; elimination of linguistic mistakes, unjustified borrowings, awkward neologisms, alien elements, vulgarisms, etc.; aesthetics of speech, that is the ability to feel the beauty of word, refinement, perfection.

The article provides analysis of mistakes made in mass media, aiming at improvement of the process of development of competences each journalist needs in higher educational institutions (primarily linguistic one). The key problem in the analysis of journalist texts, both oral and written ones, is the problem of lexical choice, since the language of mass media opens up a wide range of opportunities for using synonymy. Unfortunately, the problem of mass media texts is the use of a large number of jargonisms and elements of non-literary vocabulary; there also occur social and political neologisms, new words related to military events, with the negative emotional colouring. And while in political TV talk-shows the use of this type of emotionally coloured vocabulary is caused by the topicality of the theme under discussion, that is its stylistic expediency is justified, in information, culture studies,

© Литвин О. Г., Голубінка Н. І., 2018

entertainment programs aimed for the mass, and in particular young viewer or listener, that is impermissible. A journalist must be an exemplary speaker, but mass media materials often contain a large number of mistakes at the lexical, phonetic, morphological and syntactic language levels, which fact testifies to a low level of journalists' linguistic culture. To avoid such communicative failures, it is necessary to look up dictionaries on a more frequent basis, to care for selection of words, to bear the target designation of the material in mind.

Key words: problem of culture of speech, media, journalists, language rules.

Мовна культура людини – поняття складне й багатогранне, адже містить досконале володіння нормами літературної мови, уміння користуватися всіма виражальними засобами мови залежно від умов і мети спілкування. Нині зростає увага до культури усного та писемного мовлення, стає престижно розмовляти правильною, гарною українською мовою, тому актуальною є проблема культури мови та культури спілкування, наприклад, не лише в освітніх закладах, офісах, а й у ЗМІ.

Особливе місце в системі масових комунікацій посідають журналісти. Від їхнього професіоналізму залежить налагодження зв'язків між різними соціальними групами суспільства, стан мас-медіа, взаємообмін різноманітними, подекуди діаметрально протилежними, поглядами, поширення інформації. Різні аспекти культури мовлення журналістів розглянуто в працях О. Сербенської [9], А. Капелюшного [6] та ін. Загальні питання норми української літературної мови опрацювали Б. Антоненко-Давидович [1], О. Пономарів [7], Я. Радевич-Винницький [8], І. Фаріон [10] та ін. Працівники мас-медіа, інформуючи читачів про події в країні, певному регіоні та у світі, висловлюючи своє ставлення до них, впливають на формування громадської думки, суспільної свідомості [6, с. 9]. Проте, незважаючи на широке коло досліджених питань, особливостям мовної підготовки майбутніх журналістів приділено недостатньо уваги.

У статті ми поставили за мету проаналізувати помилки, які трапляються в ЗМІ, для вдосконалення процесу формування у ЗВО компетентностей (передусім мовленнєвої), потрібних кожному журналістові. На думку Л. Гузара, журналістика є надзвичайно важливим складником будь-якого демократичного суспільства. І йдеться не лише про те, що інформувати, але як це

робити: «Журналіст повинен подавати матеріал так, щоб допомагати людині розвиватися, спонукати її задуматися і над собою, і над усім, що відбувається навколо» [2]. Джерелом дослідження обрано телевізійні програми «Зоряні яйця», «Від пацанки до панянки», «Зірки під гіпнозом» («Новий канал»), «Все буде добре», «Все буде смачно», «Караоке на майдані» (СТБ), «Файна Юкрайна» (К1), «95 квартал», «Ліга сміху» (1+1).

Успішність будь-якого медійного виступу залежить від того, як мовець володіє мовою, наскільки дотримується вимог мовної культури, має добре поставлений голос. Дотримання норм мовної культури є не лише беззаперечним показником загальної культури особистості, а й дуже важливим складником професійної компетентності журналіста.

Культуру мови трактують як дотримання літературних норм вимови, наголосу, слововживання та побудови висловів в усному та писемному мовленні. Утім, як уважають О. Сербенська та М. Волощак, цей підхід значно спрощений. Вони зазначають: «Зміст поняття мовної культури охоплює: 1) ступінь ознайомлення суспільства з мовними нормами, вміння свідомо використовувати нормативні форми і вислови, критично ставитися до порушених норм, здатність висловлювати думку ясно, стисло, зрозуміло; 2) діяльність, яка має на меті піднесення рівня знань про мову, їх пропаганду і закріплення мовних норм; 3) лексико-фразеологічну, граматичну, орфоепічну й орфографічну внормованість, тобто вживання слів, їх форм, звуків, звукових комплексів, синтаксичних конструкцій відповідно до усталених норм, усунення мовних помилок, невиправданих запозичень, невдалих неологізмів, чужорідних елементів, вульгаризмів та ін.; 4) естетику мови, тобто здатність відчувати її красу, вишуканість, довершеність» [9, с. 66–67].

Без сумніву, таке розлоге визначення поняття культури мови цілком органічно вписується в процес формування мовного портрета представника мас-медіа, який, з одного боку, розуміють як сукупність комунікативних здібностей і характеристик журналіста, що дають йому змогу здійснювати мовну діяльність, а з іншого – як сукупність відмінних рис, наявних

у комунікативній поведінці конкретного носія мови й забезпечують йому комунікативну індивідуальність.

Мовний портрет журналіста значною мірою визначає його лексикон. Саме словниковий запас забезпечує свободу й ефективність мовної поведінки, здатність повноцінно сприймати і відтворювати вербально інформацію.

Ключовим в аналізі журналістських текстів і усних, і писемних, є проблема лексичного вибору. Бурхливі події, що відбуваються в суспільстві, найбільше дають нового лексичного матеріалу, а саме: поява й уживання нових запозичень, функціонування в лексиконі українців позалітературної лексики, повернення до активного вжитку історизмів і водночас поступове поповнення пасивного складу української мови словами, що позначали реалії недалекого радянського минулого (носії мови цього періоду пам'ятають такі лексеми) – усі ці процеси потребують від журналіста особливо ретельної роботи над текстом, вироблення й удосконалення мовного смаку.

Одним з найважливіших складників лексики української мови є синоніми. Вони дають змогу висловити різноманітні відтінки змісту, що потребує конкретна мовленнєва ситуація. П. Дудик відзначає: «Синонімія – величезне багатство мови, одне з найпотужніших джерел мовної і мовленнєвої образності. Стилістичне використання синонімів дає змогу висловлюватись одночасно і точно, і по-художньому, в багатьох випадках надає сказаному, написаному потрібного емоційного навантаження, є показником широких художньо-творчих можливостей мови» [3, с. 169].

Мова засобів масової інформації відкриває широкі можливості використання синонімії. О. Пономарів звертає увагу на те, що в текстах мас-медіа переважають оцінні моменти використання синонімії, адже таке вживання сприяє підкресленню, виокремленню певної важливої риси зображуваного [7, с. 60].

Підсилюють емоційне забарвлення контекстуальні синоніми, а подекуди окремі синонімічні словосполучення, які дають змогу створити особливо цікавий, цілісний образ.

Б. Антоненко-Давидович зазначає: «У перекладі на мову політологів це називається – «перехідний період» *(кінець 90-х, Україна – Н. Г., О. Л.)*. (Тільки щось затягнувся перехід – і непогано було б уже вгледіти в кінці тунелю хоч якийсь «перспективний» просвіток: куди, власне, переходимо»?). У перекладі на мову соціологів – «соціальна нестабільність», з усіма належними наслідками (зокрема фактичним геноцидом щодо економічно несамостійних верств населення, тих, котрі потребують соціального захисту…). Ну а в перекладі на мову буднів – і того простіше: кому, як саркастично писав ще в 1920-ті Є. Плужник, «головне – заробив і з'їв», а кому й гостросюжетніше: «вкрав і втік» [цит за 4, с. 46].

Окремою проблемою текстів мас-медіа є вживання великої кількості жаргонізмів та елементів позалітературної лексики: *накат, бабло, кинути, навар, відкат, кришувати*. І якщо в телевізійних політичних ток-шоу вживання такої емоційно забарвленої лексики спричинене гостротою обговорюваної теми, тобто стилістична доцільність виправдана, то в інформаційних, культурологічних, розважальних програмах, розрахованих на масового, а особливо на молодого глядача чи слухача, це неприпустимо. У таких телепрограмах мовне наповнення малоймовірно, що є взірцем для наслідування. Герої аналізованих програм уживають позалітературну лексику, жаргонізми, суржик. Цьому, безперечно, сприяє підтримана на українському телебаченні двомовність, хоч було ухвалено новий Закон України «Про телебачення і радіомовлення», де внесено зміни до статті 10 «Мова аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації» [5], але поки що це не вирішує мовних проблем у телевізійному просторі.

Динаміка суспільного життя та бурхливі події, що відбулися за останні роки в Україні та поза її межами, спричинили появу великої кількості неологізмів. Це і нейтральна лексика, і терміни (*провайдер, веб-дизайнер, кілобайт, контент, блог*), але найбільше таких новотворів пов'язано із суспільними подіями. Революція Гідності та воєнні події на сході України істотно поповнили активний склад української лексики, наприклад:

темники, ленінопад, диванна сотня, диванні війська, автомайдан, антимайдан, ватники, бандерлоги, домайданитися.

Усе частіше в текстах мас-медіа трапляються суспільно-політичні неологізми, що мають здебільшого негативне емоційне забарвлення. Ці слова потрапляють у ЗМІ з мови політиків, а подекуди й звичайних громадян, тому вони мають характерний відтінок розмовного стилю й навіть позалітературної лексики: *кисельовщина, кримнаш, тушки, укропи, колоради, кулявлоб, путінократія*. Певна кількість неологізмів пов'язана з воєнними подіями: *фугасити, капітулятор, капітулянт*. Зважаючи на розмовний характер такої лексики, журналіст надає текстам мас-медіа додаткових емоційних відтінків, допомагає читачеві повніше сприйняти контекст, що відбиває реальну подію.

Лексичний склад української мови збагачується не лише із власних ресурсів, а й через запозичення з інших мов. Збільшення чужомовної лексики зумовлене процесом активізації міжнародних контактів у сфері політики, науки і культури, поширенням електронних ЗМІ та глобальної комп'ютерної мережі. Однак не лише це є причиною появи таких слів у текстах мас-медіа. Нерідко журналіст уживає чуже слово, попри наявність в українській мові питомого відповідника, що є соціально значущим, престижнішим, пов'язаним із книжною культурою. Цим пояснюють активне та нерідко семантично невиправдане використання слів *ексклюзивний, респектабельний, лобіювати, тінейджер, тренінг, моніторинг, інцидент, паритетний* тощо, замість *винятковий, поважний, солідний, шанований, підтримувати, підліток, вишкіл, спостереження, непорозуміння, прикрий випадок, рівноцінний.*

Інтенсивне зростання та вживання такої кількості запозичень значною мірою визначає мовний портрет журналіста. З одного боку, це виявлено в закономірній інтернаціоналізації термінологічного апарату сучасної науки, у залученні до сучасних технологій (особливо показовим є збагачення тієї частини лексикону, яка пов'язана з комп'ютерною технікою), а з іншого – у нічим не виправданій «американізації» повсякденного мовлення.

Органічне функціонування запозичених слів передбачає, що читач чи глядач медіа-продукту повинен вільно орієнтуватися в їх значеннях. Між тим наслідком зловживання запозиченнями є інформативне спустошення матеріалу, оскільки значення багатьох чужих слів залишається незрозумілим. Очевидно, потрібно шукати певну межу, що визначить стилістичну доцільність таких мовних новацій.

Основна вимога до мовної культури – дотримання мовної норми. Однак у матеріали засобів масової інформації нерідко потрапляє велика кількість помилок: уживання слів, у яких ненаголошений «о» наближається до «а» («акання»): *павідомити, парушити, акрема галузь, деакупація, галасувати* (замість голосувати); напівпом'якшена вимова шиплячих звуків, які в українській мові завжди тверді: *щястя, річь, чьому* (орфоепічні норми); неправильне наголошування слів: *мережа, каталог, випадок, ненависть*, замість правильних *мережа, каталог, випадок, ненависть* (особливо допускають такі помилки регіональні теле- та радіожурналісти, які, працюючи в прямому ефірі, дуже часто порушують акцентуаційні норми); порушення словотвірних і морфологічних норм, наприклад: *кримських татарів, поліцейський автомобіль, долучилися до цього процеса, на найраніших термінах, саме головне, пару годин, продовжити молодість після п'ятидесяти – шестидесяти років, давайте переглянемо* замість *кримських татар, поліційний автомобіль, долучилися до цього процесу, на ранніх термінах, найголовніше, кілька годин, продовжити молодість після п'ятдесяти – шістдесяти років, перегляньмо* «Сніданок з 1+1» (1+1). Журналісти допускають помилки й на синтаксичному рівні, наприклад: *Коли шукала ігуану господиня, з'ясувалось, що вона втікачка. Нами виявлено багато випадків зловживань на митниці*. Потрібно перебудувати речення, а саме: *Коли господиня знайшла ігуану, то з'ясувалося, що та втікачка. Ми виявили багато випадків зловживань на митниці* «Сніданок з 1+1» (1+1).

Такі помилки свідчать про низький рівень мовної культури журналіста, адже основною метою кожного носія мови повинно бути досягнення такої усної та писемної форми спілкування, яка

найповніше й найточніше відтворювала б зміст думки. Щоб уникнути схожих комунікативних невдач, потрібно частіше заглядати до словників, бути уважним, поміркованим, добираючи слова, пам'ятати про читацьке та цільове призначення матеріалу. Намагання максимально точно висловити думку, зробити повідомлення ефективним і дієвим демонструють високий рівень мовленнєвої компетенції журналіста.

Бібліографічні посилання

1. **Антоненко-Давидович Б. Д.** Як ми говоримо. – Київ : ВД КМ Academia, 1994. – 254 с.
2. **Гузар Л.** Журналістика – це спосіб життя [Електронний ресурс]. – URL : http://www.pravda.com.ua.2015/06 (дата звернення: 02.02.2018).
3. **Дудик П. С.** Стилістика української мови : навч. посібник. – Київ : Академія, 2005. – 368 с.
4. **Забужко О.** Утікаючи на коротку дистанцію. Репортаж із 2000-го року. – Київ : Факт, 2001. – 96 с.
5. **Закон** України «Про телебачення і радіомовлення» [Електронний ресурс]. – URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws /show/3759-12/page2 (дата звернення: 02.02.2018).
6. **Михайлин І. Л.** Основи журналістики. – Київ : УУЛ, 2003. – 284 с.
7. **Пономарів О. Д.** Стилістика сучасної української мови. – Київ : Либідь, 1992. – 247 с.
8. **Радевич-Винницький Я.** Етикет і культура спілкування. – Київ : Знання, 2006. – 291 с.
9. **Сербенська О. А., Волощак М. Й.** Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей. – Київ : ВЦ «Просвіта», 2001. – 204 с.
10. **Фаріон І. Д.** Мовна норма: знищення, пошук, віднова. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. – 328 с.

УДК 004.738.5:655.41](477)

О. В. Назаренко

РЕДАКТОРСЬКЕ ОПРАЦЮВАННЯ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСІВ (НА ПРИКЛАДІ САЙТУ «ЧИТОМО»)

Предметом дослідження став якісний рівень роботи редактора мережевого ресурсу «Читомо», основною темою якого є книговидання й новинки цієї галузі. Аналіз засвідчив, що мова текстів потребує значного покращення, оскільки матеріали рясніють пунктуаційними, граматичними, лексичними помилками. Сайт оновлюють не з такою швидкістю, як конвергентні ЗМІ. Отже, пояснити виникнення помилок поспіхом у підготовці матеріалів неможливо. Скоріше, основною причиною є покладання на авторське саморедагування, яке далеко не завжди дає позитивний наслідок – ідеально грамотний текст.

Ключові слова: інтернет-ресурс, редагування, мовна помилка.

Предметом исследования стал уровень качества работы редактора сетевого ресурса «Читомо», основной темой которого является книгоиздание и новинки этой отрасли. Анализ свидетельствует, что язык текстов требует значительного улучшения, поскольку материалы пестреют пунктуационными, грамматическими, лексическими ошибками. Сайт обновляется не настолько часто, как конвергентные СМИ. Соответственно объяснить возникновение ошибок через спешку в подготовке материалов невозможно. Скорее, главной причиной является то, что редакция полагается на авторское саморедактирование, которое далеко не всегда дает положительный результат – идеально грамотный текст.

Ключевые слова: интернет-ресурс, редактирование, языковая ошибка.

The subject of the study is level of quality of editorial work of the network resource «Chitomo», the main theme of which is book publishing and novelties of this industry. We set ourselves the aim to analyze the quality of literary response of the resource. There is no information about the author's site structure is not provided. Accordingly, it is impossible to say professional worker of mass communication created text or an amateur. But anyway, the materials must wake flawless in terms of language literacy. To achieve this goal it was necessary to perform the following tasks:

- to analyze copyrighted material submitted to the site;

- to determine the level of language skill of the articles;

© Назаренко О. В., 2018

- to draw conclusions about the quality of customer processing materials placed on the resource page.

Object of study – the quality of the the work of the literary editor of the network resource «Chytomo». Subject – the level of language literacy of the appointed site.

The analysis shows that the language of the texts requires significant improvement, as the materials are punctuated with punctuation, grammatical, lexical errors. The main reason is that the editorial board relies on author's self-editing, which does not always give a positive result – an ideally literate text.

Errors in the use of punctuation mostly relating to missing or extra commas, use commas or dashes in place of the comas. Found technical errors, such as the usual dash in place of the long one. There are cases when typing errors led to a distortion of the content of expression. In the section grammatical errors discovered various inconsistencies in gender, case and number. The most numerous group of anormatives are errors in vocabulary. This may be the use of the same word or of one root in neighboring and even in the same sentence. Improper use of homonyms, synonyms absence where they can be taken. Found tracings from Russian dialect, confused meanings.

Given the diverse number of detected errors, we believe that texts require significantly improve the website. The very same topic – editing of the network resources – seems fruitful and promising, requires active research.

Key words: Internet-resource, editing, language error.

Дослідження специфіки роботи різноманітних інтернет-ресурсів на сьогодні становлять значну кількість статей, підручників, посібників [1; 4]. Джерел з літературного та інших видів редагування можна також нарахувати не один десяток [2; 3]. Проте гармонійного поєднання одного з іншим, тобто робіт, у яких конкретно було б розглянуто мовні помилки, що найчастіше трапляються на різноманітних сайтах, методики їх виправлення, узагальнень і висновків з виявленого, нами знайдено не було, що й становить актуальність цієї наукової розвідки. Уважають, що тексти мережевих ресурсів рясніють тими самими анормативами, що й у традиційних ЗМІ. Проте реальність доводить, що це не зовсім так. Наприклад, якщо говорити про численні конвергентні ЗМІ, то тут поява різнорідних помилок у матеріалах, уже викладених на сторінках ресурсу, спричинена не стільки редакторським недбальством чи низьким рівнем компетенції, скільки тим поспіхом, з яким доводиться реагувати на події, що відбуваються в суспільстві. Відповідно редактор далеко не завжди взагалі має змогу хоч би переглянути авторський текст.

З огляду на це значну відповідальність покладено на саморедагування. Цікавим є процес підготовки матеріалів до оприлюднення на самостійних ресурсах різного спрямування, що не мають друкованого аналога.

Для аналізу обрано ресурс, що міститься за адресою http://www.chytomo.com. Це мережеве видання «Читомо», тематика якого пов'язана із книжковим ринком і художньою літературою. У меню сайту передбачено низку рубрик, серед яких: «Новини», «Календар», «Видане», «Репортаж», «Інтерв'ю», «Місця», «Блоги», «Майстер-клас», «Вітрина», «Book Art». Ресурс являє собою одне з небагатьох джерел, що висвітлюють книжковий ринок, подають його новинки, друкують різноманітні матеріали, пов'язані з вітчизняною видавничою справою. На сайті можна знайти низку текстів зі стандартами, що регламентують видання газетно-журнальної та книжкової продукції. Крім того, імпонує наявність словничка поліграфічно-видавничих термінів, що надзвичайно корисно й важливо для видавців-початківців. Проте ми ставимо собі за мету проаналізувати якість літературного редагування означеного ресурсу. Значна частина контенту віддана під авторські текстові матеріали. Жодної інформації про авторський склад сайту не надано. Відповідно неможливо сказати, професіональний працівник масово-комунікаційної сфери створив текст чи любитель. Проте в будь-якому разі матеріали мають буди бездоганні з погляду мовної грамотності. Для досягнення поставленої мети слід виконати такі завдання:

- проаналізувати авторські матеріали, подані на сайті;
- визначити рівень мовної вправності статей;
- зробити висновки про якість редакторського опрацювання матеріалів, розміщених на сторінках ресурсу.

Об'єкт дослідження – якість роботи літературного редактора мережевого ресурсу «Читомо». Предмет – рівень мовної грамотності означеного сайту.

Дослідження проводилося восени 2016 р., було опрацьовано матеріали, які викладали на зазначеному сайті в жовтні, листопаді, грудні. Було знайдено численні анормативи, які

класифіковано й описано в такий спосіб.

Пунктуаційні помилки.

У матеріалах, які були опрацьовані, було знайдено речення, у яких були відсутні коми:

- перед дієприслівниковим зворотом: *І в цей момент ви маєте закрити рецензію, якщо боїтеся спойлерів: писати предметну критику чи навіть невеликий відгук_зовсім не звертаючись до сюжету, неможливо*;

- перед підрядною частиною складного речення: *Усе дуже правильно, все дуже красиво, і це зачарування 90-ми_яке зараз проявляється*;

- між частинами складних речень: *Можна зробити власне кіно_і воно приверне увагу до поганої книжки. ...В'ячеслав Ведмідь – це класик_з якого можна зліпити літературу.*

Три анормативи знайдено в одному складнопідрядному реченні, де, крім відсутніх ком, наявні зайві розділові знаки: *При цьому_якщо йдеться про сучукрліт, то,_видається, що тема «психушки» і встановлення ієрархії в закритих суспільствах – цілком нова і ні на що конкретне не схожа.*

Трапляється також уживання одного розділового знака замість іншого, наприклад, на місці коми має бути тире:*Написати на 200 сторінок абсолютно безсюжетний роман, це вищий пілотаж.*

Технічні помилки.

До перекручення змісту тексту призводять деякі технічні помилки, яких було знайдено небагато. Зокрема, друкарська помилка в слові «перервали» спотворила зміст висловлення: *Дуже добре, що вони з'явилися, бо їм штучно перевали цикл життя.*

Інший приклад ілюструє також, як друкарська помилка спричинила перекручення змісту висловлення: *Я не кажану, що це погано…*

Технічні огріхи трапляються під час набору тексту, коли замість тире вживають дефіс: *Найкраще в цій повісті - це те, як автор намагається моделювати соціум на прикладі отих сімох.*

Граматичні помилки.

Зафіксовано значну кількість граматичних помилок. Автори сайту мають роблеми з утворенням видо-часових форм дієслова, узгодженням у формах числа й відмінка, визначенням категорії роду. Напр.: *Приміром, фінал «Баборні» Мирослава Лаюка (загалом значно сильнішого тексту, ніж «Крадії пам'яті») настільки передбачувана, що якось і не одразу зрозуміло, чи це взагалі розв'язка.* Правильно: фінал (чоловічий рід) передбачуваний.

Ужито неправильний відмінок займенника, що порушує правила поєднуваності однорідних членів речення: *Цим та інші важливі питання обговорювали літературні критики Ганна Улюра, Тетяна Трофименко та Ростислав Семків.*

Спостерігаємо зайве дієслово-зв'язку «є» у реченні, уживання замість синтетичної форми майбутнього часу аналітичну: *Семків зазначив, що це перша зустріч у рамках дискусійного клубу «ЛітАкценту», і є заплановано ще 5 наступних, які будуть відбуватися раз чи двічі на місяць.*

Неузгодженість форм числа ілюструємо таким прикладом: *…але цей критерії кристалізуються.*

Відсутність узгодження відмінкових форм також наявна в текстах: *…сучасна система управління бібліотечної справи…*

Лексичні помилки.

Ці помилки спричинені тавтологією, невдалим уживанням словоформ, випадковим створенням недоречних стилістичних ефектів.

Зокрема, у поданому тексті тричі вжито лексему «картини», хоч її легко замінити синонімами: *Щоб оживити пам'ять про картини Романа та його цікавий художній досвід, я вирішила використовувати його картини для обкладинок своїх книг. Зокрема, для обкладинки першої книги «Реквієм для листопаду» я взяла фрагмент картини «Мама-Цариця».*

В обкладинці «Роману про Батьківщину» використала картину з бузьком. На створення ж дитячої книжки «Казки П'ятинки» мене надихнув образ П'ятинки на картині Романа – тобто святої Параскеви, як її називають на рівненському Поліссі. На перший погляд П'ятинка є простим образом, та

насправді водночас дуже складним, за яким тягнуться міфологічні нитки. У цьому прикладі двічі вжито слово «картина», словоформу «в обкладинці» у цьому випадку краще замінити «для обкладинки», у сполученні слів «насправді водночас» потрібно залишити якесь одне.

Схожим є приклад нагромадження однакових слів: *Я погоджуюся зі своєю приятелькою, якщо дебютувати у літературі, то дебютувати, як Оксана Форостина з «Duty Free». Це був дуже сильний дебют*; *Але другої книжки не виникло. Це теж, мабуть, ознака такого шаленого дебюту, коли ти припиняєш писати після першої вдалої книжки.*

Нерідко фіксуємо вплив російської мови в текстах аналізованого сайту, напр.: *І я реально була в шоці, нащо людині у 25 років писати так, як писали у 1995 році, А потім я зрозуміла*. «Бути в шоці» – розмовна калька з російської, українській мові властиве «була шокована».

Орфографічні помилки.

Орфографічних помилок у текстах небагато. Утім, натрапляємо на неправильне написання частки «не» з різними частинами мови: *Кількість прозаїків збільшується не залежно від якості*; відсутність лапок у назвах засобів масової інформації: *Я маю на увазі також тих авторів, які були фіналістами ЛітАкценту; На жаль, прес-служба НАН України не прокоментувала Читомо свій погляд на вирішення теперішнього скрутного становища бібліотеки.*

Контамінація анормативів у межах одного контексту.

Пощо читати якийсь недосконалий текст початківця, якщо є не дочитані всі роман Томаса Манна, наприклад? Цей невеликий за обсягом зразок демонструє лексичний і граматичний діалектизми: «пощо» замість літературного «навіщо» та «є недочитані», де зайве дієслово-зв'язка. Порушено також орфограму «Правопис частки «не» з дієприкметниками», відсутнє узгодження форм числа – «недочитані всі роман».

Ми, критики не вороги з авторами, просто вони наші харчі. – Невдало сформульоване речення рясніє різнорідними помилками. Після слова «критики» має бути кома і тире. Замість

«не вороги з авторами» правильно сказати «не вороги авторам». Через неправильно вжитий синонім фрагмент речення «вони – наші харчі» викликає хибні асоціації в читача.

Отже, проаналізувавши рівень редакторського опрацювання текстів сайту «Читомо», виявлено, що тексти рясніють численними анормативами. Помилки у вживанні розділових знаків здебільшого стосуються відсутніх або зайвих ком, неправильного вживання коми або тире на місці двокрапки. Виявлено технічні помилки, такі, як уживання дефісу на місці тире. Фіксуємо випадки, коли помилки набору спотворюють зміст висловлення. Серед граматичних помилок виявлено різноманітні неузгодження: у роді, відмінку, числі; неправильне творення форм майбутнього часу дієслова. Найчисленнішу групу анормативів становлять помилки в лексиці. Відсутність орфографічних помилок уважаємо наслідком вдалого застосування текстового редактора операційної системи.

З огляду на виявлену кількість різнорідних помилок, уважаємо, що текстові матеріали сайту потребують значного покращення. Сама тема – редагування мережевих ресурсів – потребує активного дослідження.

Бібліографічні посилання

1. **Амзин А.** Новостная интернет-журналистика [Електронний ресурс]. – 140 с. – URL : http://www.newsman.tsu.ru/wp-content/uploads/2014/0NIJ-2.pdf (дата звернення: 04.02.2018).
2. **Іванченко Р. Г**. Літературне редагування. – Київ : Вища шк., 1983. – 124 с.
3. **Капелюшний А. О.** Редагування в засобах масової інформації. – Львів : ПАІС, 2005. – 304 с.
4. **Потятиник Б. В.** Інтернет-журналістика. – Львів : ПАІС, 2010. – 246 с.
5. **Різун В. В.** Літературне редагування. – Київ : Либідь, 1996. – 246 с.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА

УДК 811.161.2’36.321

О. В. Гурко

СПІВВІДНОШЕННЯ ЗНАЧЕНЬ СТВЕРДЖЕННЯ ТА РЕАЛЬНОСТІ / ІРРЕАЛЬНОСТІ

У статті досліджено співвідношення категорій ствердження, реальності й ірреальності; з’ясовано роль стверджувальних одиниць в реалізації значень реальності та ірреальності; представлено основні засоби експлікації досліджуваних категорій. Виявлено, що подекуди форми і значення можуть дисонувати, створюючи враження транспозиції ствердження в сферу нереальності.

Ключові слова: категорія, значення, співвідношення, ствердження, реальність, ірреальність, засоби вираження.

В статье исследовано соотношения категорий утверждения, реальности / ирреальности; выяснена роль утвердительных единиц в реализации значений реальности / ирреальности; представлены основные средства экспликации исследуемых категорий. Выявлено, что иногда формы и значения могут диссонировать, создавая впечатление транспозиции утверждение в сферу нереальности.

Ключевые слова: категория, значение, соотношение, утверждение, реальность, ирреальность, средства выражения.

In linguistic studies, the correlation between the meanings of affirmartion, reality and irreality is interpreted ambiguously. On the one hand, the researchers note the connection between the meanings of affirmartion and reality, on the other – indicate that the modality of irreality can correlate not only with negation but with the affirmation, which also causes the relevance of the proposed article.

The purpose of the research is to find out the connection between the categories of affirmation, reality and irreality. The goal involves the following tasks: to investigate the interaction of the categories of affirmation, reality, irreality, and to distinguish their main means of expression. The material for analysis are the works of Ukrainian writers of the 19th, 20th and 21st centuries.

© Гурко О. В., 2018

Taking into account the opinions of scholars, within the scope of the study, we present the grammatical category of affirmation as expressing a logical affirmation, reflecting the existence of real links between certain phenomena of reality, and therefore the affirmative content of the sentence conveys, in the first place, the relation to reality from the point of view of its reality and indicates the functionality affirmation in the expression of irreality.

The system of basic expressing means of the studied categories consists of lexemes of different part-language affilation, particles, mood-time forms of verbs, predicates of action, process and state, nominative one-members sentences, narrative sentenses. Furthermore the intonation plays an important role in the interaction between the category of affirmation, reality and irreality. Intonation is one of the means of transferring object-subjective relations in speech. Sometimes forms and meanings can be dissociated, for example, by creating the impression of a transposition of affirmation in the sphere of unreality. Further research could be performed in the sphere of the modest category of epistemicity.

Key words: category, meaning, correlation, affirmartion, reality, irreality, means of expression.

У лінгвістичних розвідках співвідношення значень ствердження та реальності й ірреальності трактують неоднозначно. З одного боку, дослідники відзначали зв’язок значень ствердження та реальності (В. Панфілов [9, с. 179], Є. Шендельс [14, с. 111], Г. Золотова [8, с. 68], О. Гурко [6, с. 845] та ін.), з іншого – вказували на те, що модальність ірреальності може корелювати не лише із запереченням, а й зі ствердженням (І. Хоменко [12, с. 135], В. Шинкарук [15, с. 24], О. Доценко [7, с. 35], М. Баган [2, с. 35] та ін.), що й визначає актуальність запропонованої наукової розвідки.

У статті ставимо за мету з’ясувати співвідношення значень ствердження, реальності й ірреальності. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: дослідити взаємодію категорій ствердження, реальності, ірреальності та виокремити їхні основні засоби вираження. Матеріалом для аналізу стали твори українських письменників, серед яких Михайло Коцюбинський, Олесь Гончар, Ярослав Верещак, Ольга Зоренко, Тетяна Іващенко, Олена Клименко, Павло Коробчук, Олег Коцарев, Дмитро Лазуткін, Неда Неждана.

Безперечно, категорію ствердження передусім асоціюють з категорією реальності. Зокрема, Г. Золотова вважає, що

в стверджувальних реченнях відбито факт реальної дійсності [8, с. 68], а В. Панфілов наголошує на тому, що в стверджувальному реченні дієслово дійсного способу стверджує наявність зв'язку між явищами [9, с. 178–180]. На думку Є. Галкіної-Федорук, логіко-синтаксична категорія ствердження виформовує предикативність речення та є рівноправною формою людського мислення й відбиває «реальне буття» [5, с. 21]. В. Адмоні також кваліфікує ствердження як категорію, що відбиває реальність [1, с. 163]. Є. Шендельс зазначає, що ствердження вербалізує реальні зв'язки предметів та явищ дійсності [14, с. 111].

Дещо ширше витлумачує категорію ствердження / заперечення І. Вихованець, який уналежнює аналізовану категорію до семантико-синтаксичних та кваліфікує зв'язок між предметом мовлення й тим, що про нього висловлюють, як реально наявний або як той, якого немає в реальності [4, с. 63].

Переконливим видається також співвідношення модусних категорій ствердження та реальності / ірреальності на «засадах теорії можливих світів», тобто «існує не лише реальний стан речей, а й множина інших можливих, відповідно до яких могли б розвиватися події як у майбутньому, так і в минулому» [12, с. 132].

В. Шинкарук на основі визначення події як ірреальної встановлює широке коло модальних значень, сутність яких полягає в зазначенні руху події від ірреальності до реальності [15, с. 24]. Цю сферу модальності, як зауважує дослідник, формують значення змоги, потреби, бажаності, повинності тощо [15, с. 24], що складає підґрунтя досліджуваної категорії та вможливлює зв'язок категорій реальності / ірреальності та ствердження.

Ураховуючи думки науковців, представляємо граматичну категорію ствердження як таку, що експлікує логічне ствердження, відбиваючи наявність реальних зв'язків між певними явищами дійсності, а отже, стверджувальний зміст речення передає передусім стосунок до дійсності за її реальністю та окреслює функційну здатність ствердження

у вираженні ірреальності.

Реальність / ірреальність змісту висловлення мовець актуалізує передусім за допомогою способово-часових форм дієслова, а також деяких структурних елементів речення [2, с. 35–36]. Традиційно вважають, що значення реальної дії чи реального стану або процесу передає переважно дійсний спосіб [11, с. 418]. Утім, «у сучасному українському мовознавстві переглянуто усталену концепцію категорії способу, унаслідок чого вмотивовано безпідставність виділення дійсного способу, оскільки воно породило парадоксальне співвідношення категорій, сутність якого полягала в тому, що категорія часу також виражає реальні з погляду мовця дії, процеси, стани, водночас є самостійною граматичною категорією, яку реалізують грамеми теперішнього, минулого та майбутнього часу, і несамостійною, бо входить до складу категорії способу, збігаючись із грамемою дійсного способу» [3, с. 95]. Наприклад: *Спочатку це* ***були*** *звичайні робочі нотатки, що* ***мали*** *аж надто провокаційну назву: Бандера* ***продався*** *мормонам* (7, с. 11); *Зараз у цій кімнаті* ***з'являться*** *двоє пришельців, які* ***змінять*** *усе наше життя. Долю кожного з нас* ***перемінять*** (7, с. 60); *Франко* ***пропонує стати*** *мені його дружиною* (7 , с. 87); *Один з них до Лілеї* ***причепився****: все їй про щастя* ***теревенить****, а другий замок* ***розглядає****: і те йому цікаве, і до того* ***придивляється****, і тут* ***принюхується*** (7, с. 66); *Коли в Степана* ***народилася*** *перша дитина, Наталя, – а він* ***мріяв*** *про сина, – то* ***бігав*** *по квартирі і* ***стогнав****, і* ***скимлив*** *чи то з радощів, чи то з відчаю: донечку маю, Наталю* (7, с. 43). Ці приклади засвідчують, що стверджувальна форма висловлення думки (у теперішньому, минулому чи майбутньому часі) лише підсилює значення реальності повідомлюваного та узгоджується і взаємодіє з модальним значенням реальності.

Реальне значення в сучасній українській мові відбивають також предикати дії: *Я* ***обертаю*** *дім на планетарій, де кожен слідує накресленій орбіті і сяє відображеним світлом автора... Я* ***оживляю*** *тіні й мумії і вогонь тіла у попіл слів пожовкле*

листя рухів... (6, с. 3); *Я* ***знищу*** *всіх, хто посміє нав'язувати іншим якісь дурні переміни* (7, с. 61); процесу: ***Палаєш*** *ти, вогню, і затухаєш* (7, с. 86); *Ми бачили небо. Так, і бавилися із зірками. Вони такі великі і гладенькі. І теплі. Вони* ***сяють****, мов очі ангелів. Вони, як рука дитини. Але ще* ***ніжніші стають*** *...як пальці* (7, с. 138); стану: ***Каюсь, каюсь,*** *грішний* (6, с. 4); *Я* ***кохаю*** *Дану,* ***кохаю*** *безмежно* (7, с. 143); *Золото йому розум* ***затьмарило****, душу* ***спопелило*** (7, с. 78). В аналізованих реченнях ствердження виражає стосунок до дійсності за такою ознакою, як наявність у реальній дійсності зв'язку між певним предметом та його ознакою.

У сучасній українській мові трапляються лексеми, що комплексно передають реальність і ствердження. Зокрема, лексеми *реально, безумовно, справді, очевидно, звичайно, певна річ, звісно, видно, без сумніву, згода* у справжньому чи в уявному діалозі стверджують істинність попередніх суджень унаслідок ствердження реальності того, про що повідомляють: *Що ж тут гадати, жандарми.* ***Звісно*** (6, с. 3); *Заспокойся, Квіточко моя. Просто він мій друг, тебе він не знає.* ***Звичайно****, друг* (6, с. 12); *Відразу* ***видно****, куме, що ви не справжній українець* (7, с. 19); *Листи зранку бувають, а зараз пізній вечір.* ***Справді****, я втратив відчуття часу* (6, с. 8); *Гаразд… Але це поміж нами.* ***Згода*** (6, с. 14); *Свобода – це єдине, що я ціную, чого прагну.* ***Справді****. Але це така відносна річ…* (6, с. 6).

До основних засобів вираження реальності й ствердження належать частки ***так, гаразд, адже (ж), же (ж), авжеж, атож, аякже***, які використовують для увиразнення, підсилення ствердження. Наприклад: *Стривайте, це не жандарми, у них лише одна звивина, а для гумору потрібно хоча б зо дві...* ***Так,*** *це ці малі шибеники* (6, с. 3); *П'єсу майже дописано. У ній не буде ефектного фіналу. Він був би недоречний.* ***Адже*** *писалася вона за законами життя* (6, с. 12); *Дзвоник повторюється.* ***Авжеж*** (6, с. 3).

Стверджувальне значення вербалізують номінативні односкладні висловлення. І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська кваліфікують їх як одноядерні комунікативні

варіанти речень, предикативна основа яких складається з називного відмінка чи називного відмінка й суб'єктного члена для вираження буття природи, навколишнього середовища, предметів, осіб, діяльності чи стану [10, с. 242]. Ю. Шевельов зазначає, що екзистенційні висловлення насамперед реалізують значення *ствердження*, адже за допомогою таких конструкцій мовець констатує *реальність буття* та *природи*, репрезентує особливий характер мислення, спрямування думки та «лаконічність, зумовлену сполученням суб'єктних і предикативних уявлень в одному слові» [13, с. 94]. Наприклад: ***Стіл. Мовчанка. Дихання. Військо. Долоня. Пам'ять***. *Пройтися трішки*. ***Втома*** (3, с. 102); ***Сто років. Сто років. Двісті років***. *Хай живе нам на славу* (7, с. 119); ***Глуха ніч, глухий серпень і глухі удари*** *падаючих планет* (5, с. 25); ***Кохання. Шлюб. Діти. Щастя*** (7, с. 71). Отже, номінативні односкладні структури ґрунтуються на експлікації реального значення, оскільки в сучасній українській мові співвіднесені зі ствердженням, констатуючи наявність буття.

Крім того, зі значенням реальності, на думку В. Шинкарука, семантично взаємодіє модальність здійснення [15, с. 24]. Наприклад, у реченні *Вранці, перед тим як рушити на переправу, Хаєцький зробив ревізію на возах і доповів командирові роти про наявну кількість мін* (1, с. 140) подію подано як реальну, здійснену.

Висловлення, у яких ідеться про стан речей, що є лише потенційно реальними, услід за О. Доценко, кваліфікуємо як ті, що «будуються шляхом уведення в їх структуру модифікаторів з ірреальними значеннями змоги, потреби, бажальності, наприклад: *Учні можуть писати диктант; Учні могли писати диктант; Учні зможуть писати диктант; Учні хочуть писати диктант; Учням необхідно писати диктант*» [7, с. 43–44].

Із зазначеного постає, що стверджувальну функцію з відтінком потенційної повинності можуть виконувати лексеми на кшталт *повинен, треба, мусиш,* що репрезентують *потребу, можливість, реальність* виконання якої-небудь дії тощо. *А для цього* ***мусиш*** *пройти від початку до кінця тернистий шлях*

мучеників за волю народу нашого (7, с. 28); ***Треба*** *сміливіше давати дорогу отаким трудівницям з народу* (2, с. 28); *Ти* ***повинен*** *заново пережити трагедію власного батька, власного селянина, серце якого кривавило за чотирма діточками, і через них* ***мусив*** *вийти з лісу і стати «стрибком», і вдавати, що нібито воює проти своїх* (7, с. 28).

Важливу роль у взаємодії категорії ствердження та реальності й ірреальності відіграє інтонація. Інтонація є одним із засобів передавання об'єктно-суб'єктних відношень у мовленні. Найчастотнішим комунікативним типом речень, що слугує для констатації того чи того факту реальної чи ірреальної дійсності, є розповідні речення, за допомогою яких реалізують стверджувальну реальну модальність: *Спочатку нас позбавили власного приміщення, а далі заманили в цей підвал з потаємними ходами, портретами, скринями і казковими принцесами* (7, с. 50); *Наш святий батечко хотів полишити цю застарілу й запліснявілу любов поза своїми розрахунками з Небом* (7, с. 123) або стверджувальну ірреальну модальність: *Я міг би кожен її погляд перекласти на мову і записати з точністю до єдиного слова* (1, с. 61); *А в нього аж п'ять ротів, як вітряків, щось треба кинуть на жорна* (4, с. 10); *Будете й надалі чесними воїнами, будьте певні, засяє на грудях і «Відвага», і «Слава»* (1, с. 66).

Отже, категорія ствердження, безумовно, взаємодіє з реальністю. Стверджувальні одиниці беруть безпосередню участь у вираженні реальності, оскільки модальність реальності здебільшого узгоджується зі ствердженням і відповідно увиразнюється ним. Функціонування в мові лексико-граматичних засобів, які водночас експлікують ствердження та реальність повідомленого раніше, засвідчує семантичну схожість ствердження та реальності. Утім, подекуди форми й значення можуть дисонувати, наприклад, створюючи враження транспозиції ствердження у сферу нереальності. Наприклад, речення *Гамлет був одружений* за своїм змістом є нереальним у шекспірівських п'єсах, проте стверджувальним за формою.

Перспективним, на нашу думку, є подальше дослідження

категорії ствердження та її взаємозв'язку з модусною категорією епістемічності.

Бібліографічні посилання

1. **Адмони В.** Введение в синтаксис современного немецкого языка. – Москва : Изд-во лит-ры иностр. яз., 1955. – 392 с.
2. **Баган М. П.** Категорія заперечення в українській мові: функціонально-семантичні та етнолінгвістичні вияви. – Київ : ВД Дмитра Бураго, 2012. – 376 с.
3. **Вихованець І. Р.** Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – Київ : Наук. думка, 1988. – 256 с.
4. **Вихованець І. Р.** Граматика української мови. Синтаксис. – Київ : Либідь, 1993. – 268 с.
5. **Галкіна-Федорук Є. М.** Заперечні речення в російській та українській мовах // Українська мова і література в школі. – 1951. – № 5. – С. 21–31.
6. **Гурко О. В.** Співвіднесення модальних категорій ствердження та реальності // Harvard Journal of Fundamental and Applied Studies. – 2015. – № 1 (7), January–June, V. XIII. – Harvard : Harvard University Press. – P. 844–850.
7. **Доценко О. Л.** Семантико-прагматичний синтаксис: особливості вираження модальності. – Київ : Міленіум, 2006. – 226 с.
8. **Золотова Г. А.** Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. – Москва : Наука, 1982. – 386 с.
9. **Панфилов В. З.** Философские основы зарубежных направлений в языкознании. – Москва : Наука, 1977. – 293 с.
10. **Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф.** Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. – Київ : Вища шк. – 1994. – 670 с.
11. **Сучасна** українська мова / за ред. О. Пономарева. – Київ : Либідь, 1997. – 399 с.
12. **Хоменко І. В.** Логіка – юристам. – Київ : Четверта хвиля, 1998. – 284 с.
13. **Шевельов Ю. В.** До питання про ґенезу й природу називних речень. – Харків : Харківське історико-філологічне

товариство, 2012. – 135 с.
14. **Шендельс Е. И.** Имплицитность в грамматике : сб. научн. тр. – Москва : МГПИИЯ, 1977. – Вып. 112. – С. 108–112.
15. **Шинкарук В. Д**. Категорії модусу і диктуму у структурі речення. – Чернівці : Рута, 2002. – 271 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Гончар О. Т.** Прапороносці. – Київ : Вид-во дитячої літератури «Дніпро», 1981. – 472 с.
2. **Гончар О. Т.** Собор. – Київ : Вид-во художньої літератури «Дніпро». – 134 с.
3. **Коробчук П.** Священна книга оповідань. – Харків : Фоліо, 2014. – 218 с.
4. **Коцюбинський М.** Вибрані твори. – Київ : Вид-во «Ранок». – 336 с.
5. **Лазуткін Д.** Набиті травою священні корови. – Київ : Смолоскип, 2006. – 86 с.
6. **Неждана Неда**. Провокація іншості : п’єси. – Київ : Укр. письменник, 2008. – 277 с.
7. **Сучасна** українська драматургія : альманах / упорядн. Я. М. Верещак. – Київ : Фенікс, 2007. – Вип. 4. – 344 с.

УДК 398(477)(091)

В. В. Завадська

ПРО ОСОБЛИВОСТІ ЗБИРАННЯ ТА ПУБЛІКАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ НАПЕРЕДОДНІ ТА ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті розглянуто особливості роботи українських фольклористів напередодні та під час Другої світової війни. Зокрема, увага приділена тому, у яких регіонах велися фольклорні записи, на які зразки звертали увагу збирачі фольклору й чому було обрано саме цей територіальний ареал. Попри те, що автентичні твори у цей період ігнорували, а робота збирачів була націлена на явища, які сьогодні називають «фольклоризмом», можна і треба говорити про те, що відбувалося, у контексті історії фольклористики.

Ключові слова: історія фольклористики, український фольклор, українська фольклористика, фольклоризм.

В статье рассматриваются особенности работы украинских фольклористов перед началом и по окончании Второй мировой войны. В частности, уделяется внимание тому, в каких регионах велась запись фольклора, на какие образцы обращали внимание собиратели и почему были выбраны именно эти территориальные ареалы. Несмотря на то, что автентические произведения в этот период игнорировали, а работа собирателей была нацелена на явления, которые сегодня называют «фольклоризмом», можно и нужно говорить о том, что происходило, в контексте истории фольклористики.

Ключевые слова: история фольклористики, украинский фольклор, украинская фольклористика, фольклоризм.

The specifics of Ukrainian folklore studies of the late 1930-th and early 1940-th are described. Many pieces of folklore were falsified during this period. These are songs about the party, Stalin, «the bright future», collective Soviet farms. This folklore was not composed by the people but was recorded as folk. There were special people in villages, special poets who made it. Collectors of folklore were forced to record and publish them. Collections of folklore of this type and articles of scientists of those times are described. However, folklorists tried to publish authentic works as well.

Big attention was paid to the folklore of the eastern regions of Ukraine. Many ethnic Russians lived there. Their folklore differed from Ukrainian. They wrote it in order to carry out cultural assimilation, to show that this is in fact Ukrainian folklore,

© Завадська В. В., 2018

to show that it does not differ from Russian. At the end of the 1930-th, folklore was also recorded and studied in the western regions of Ukraine. It was a part of the ideological program to demonstrate the cultural community of these territories with the Soviet Union.

The pre-war and post-war folklore differed greatly in terms of content, ideology, and in terms of the authenticity of texts. The pro-Soviet, pro-Ukrainian and anti-Soviet folklore appeared during the Second World War. The authorities tried to stimulate the process of folklore creation and direct it to the propaganda channel. And in 1944 the process of collecting folklore from the Second World War was officially initiated. Despite all the difficulties, Ukrainian folklorists gave some ideologically unbiased collections of folklore, popularized authentic Ukrainian folklore, investigated it.

Key words: folklore history, Ukrainian folklore, Ukrainian folklore studies, folklorism.

Нашою метою в статті є окреслення особливостей збирання та публікації українського фольклору наприкінці 30-х – середині 40-х рр. XX ст. Поданий матеріал є спробою осягнути частини історії української фольклористики за часів тоталітаризму та сталінізму, коли все автентичне (зокрема й фольклор) підлягало зміщенню або підміні штучними витворами. Актуальність роботи зумовлена належністю теми до історії фольклористики, а також тим, що на сьогодні немає загального огляду збирацько-видавничої роботи, яку проводили українські фольклористи напередодні та після завершення Другої світової війни. Сучасні дослідники цілком виправдано торкаються цього періоду «пуантно», розглядаючи ту чи ту проблему, жанр або персоналію. Зрозуміло, що заявлений період не викликає особливого зацікавлення: це час (30–50 рр.), який А. Іваницький називає «тридцятиліттям повного паралічу науки, погрому кадрів, підміни наукової методології марксистсько-ленінською. Це час панування антинауки – радянського фольклоризму» [4, с. 28]. У своїй статті «Радянська фольклористика чи радянський фольклоризм? Політика та культура» А. Іваницький та В. Пальоний [4] чи не вперше дають адекватну періодизацію розвитку української фольклористики від часів Жовтневого перевороту до розпаду колишнього Радянського Союзу, чітко й лаконічно характеризують кожний із цих етапів і вводять термін «радянський фольклоризм» на позначення «специфіки тих

процесів і явищ, що характеризували ідеологізовані, обслугові форми у фольклористиці радянського періоду» [4, с. 27].

У цій науковій розвідці описано роботу фольклористів-збирачів, а також тих, хто зберігав, досліджував і намагався опублікувати український фольклор того нелегкого часу.

Найперше, на що хочемо звернути увагу, – це відмінність фольклорного матеріалу довоєнних та повоєнних років. Довоєнні фольклорні записи містять більше традиційних зразків і менш «радянізовані», тоді як у фольклорі, зібраному наприкінці 40-х рр. XX ст., бачимо відбиток подій Великої Вітчизняної війни (далі – ВВВ), наслідки пропагандистської роботи, звеличення народу-переможця (і це вже не український – це радянський народ). Цікаво, що ці твори були автентичними – тобто ВВВ стала могутнім ідеологічним важелем щодо процесу згуртування представників різних націй в один, як уже сказали, радянський народ. Звичайно, тут не варто забувати й про послідовну роботу держави над цим: наявність політичних керівників у кожній військовій частині, формування частин за мультинаціональним принципом, потужна ідеологічно-пропагандистська машина тощо.

Протягом середини 30 – початку 40-х рр. Інститут українського фольклору АН УРСР (далі – ІУФ) здійснив багато фольклорних записів. У 1939–1940 рр. було проведено експедицію до західного регіону України, до Львівської, Станіславської, Дрогобицької та Чернівецької областей. В організації експедиції та безпосередніх записах фольклорних текстів брали участь також львівські дослідники, зокрема Ф. Колесса та О. Роздольський. На жаль, зібраний тоді багатющий фольклорно-етнографічний матеріал, що тепер зберігається у фондах ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАНУ [1], тоді був відсортований у досить своєрідний спосіб: перевага для видання належала фольклорним зразкам радянського періоду.

Загалом збирацька робота наприкінці 30-х – на початку 40-х рр. велася досить активно й охоплювала різні регіони України. Водночас основним завданням було визначено збирання фольклорних текстів так званих «нових часів», зокрема

пролетарського фольклору. З огляду на це сучасному дослідникові подекуди важко уявити об'єктивну картину функціонування давніших фольклорних творів зазначеного періоду.

У лютому 1939 р. ІУФ організував експедицію до Кролевецького району Сумської області. Під час експедиції було записано зразки пожовтневого фольклору, присвяченого революції 1905 р., подіям та персоналіям громадянської війни, а також різні за тематикою колгоспні пісні, частівки та анекдоти. З пожовтневого фольклору відібрали кілька батрацьких, бурлацьких та весільних пісень, а також казки (переважно фантастичні), частівки та анекдоти, оповідачем яких був 73-річний колгоспник села Бистрик П. Чалий [5, с. 92–93].

Окремим аспектом уваги тодішньої фольклористики був фольклор східних областей України. Можемо припустити, що це також була певна ідеологічно-політична настанова, адже власне українського фольклору там було зібрано доволі мало, оскільки населення цього регіону, що складалося переважно з робітничого класу, було етнічно російське, що не могло не позначитися на особливостях фольклору (особливо на мелодиці пісень). У лютому – березні 1939 р. співробітники ІУФ здійснили фольклорну експедицію до Луганська (тодішній Ворошиловград). Увагу приділяли здебільшого збиранню радянського робітничого фольклору. У звіті, поданому учасниками експедиції, дожовтневим зразкам присвячено лише одне обережне речення: «Під час експедиції нам удалося виявити ще один факт: поруч з післяжовтневим фольклором битують і зразки дожовтневої народної творчості і навіть фантастичні казки» [12, с. 91]. У такий спосіб відбувалася своєрідна уніфікація фольклору, знеособлення національної усної народної творчості та штучне витворення такого собі інтернаціонального фольклорного сплаву для уподібнення традиційної культури «братніх народів» [12, с. 92].

Тоді ж була відряджена фольклорна експедиція до Запоріжжя, під час якої були знайдені досі невідомі дослідникам варіанти мелодійного супроводу пісенних текстів «старого

стилю». Збирачі особливо наголошували на унікальному записі мелодії історичної народної пісні про Турбаївське повстання селян проти поміщиків Базилевських на Полтавщині в кінці XVIII ст. Автори звіту лицемірно шкодують, що не записали жодного зразка пожовтневої казки та легенди, роблячи із цього висновок, що «потрібно якнайширше популяризувати наші радянські казки серед трудящого населення» [3, с. 91], тобто відверто пропонують штучне творення фольклору.

Унаслідок схожої діяльності, за відомостями І. Березовського, працівники ІУФ упорядковували збірки «Пісні Харківщини», «Пісні Проскурівщини» [2, с. 232–233], а фольклористи Донеччини уклали збірку «Донецький фольклор» [2, с. 233].

Велику увагу приділяли збиранню фольклорного матеріалу західноукраїнських земель, щойно приєднаних до Радянського Союзу. Ідеологічно важливим було продемонструвати культурну близькість цих регіонів до радянської імперії, тому й фольклорні твори, які відбирали для публікації, піддавали прискіпливому цензуруванню. Деякі зразки фольклорного матеріалу із Західної України й Північної Буковини ввійшли до «Збірника художніх матеріалів про Західну Україну та Західну Білорусію» (Харків, 1939) та збірки «Масові пісні» (Львів, 1940) [2, с. 233].

Проте фольклористи західних регіонів спромоглися підготувати ідеологічно незаангажовані видання. 1940 р. у новозаснованому Львівському філіалі ІУФ під керівництвом Ф. Колесси укладали збірки «Українські народні пісні Галичини і Буковини», «Народні пісні українського Закарпаття», «Бойківські народні танці», а також збірку записів О. Роздольського, зроблених протягом 1900–1936 рр., з мелодіями (до 3000 зразків) [9, с. 68]. Цього року працівники ІУФ підготували до друку велику працю «Антологія фольклору Західної України та Буковини» [9, с. 68]. П. Павлій видав частину збірки «Фольклор Західних областей України» (1940), куди ввійшли тексти й примітки дослідника.

1939 рік був ювілейним, коли вся величезна країна святкувала 60-річчя Й. Сталіна. Отже, більшість видань було

присвячено темі вшанування вождя. Фольклорні збірки, видані до цієї річниці, мають чіткий характер державного замовлення й штучності. 1940 р. було надруковано збірник «Ленін і Сталін в піснях українського народу» з передмовою Ю. Соколова та науковою розвідкою М. Грінченка. Окрім того, видано низку збірок відповідної тематики, як-то: «Ленін в творчості народу України» (Київ, 1939), «Ленін і Сталін в піснях українського народу» (Київ – Харків, 1940), «Поети колгоспного села» (Київ – Ленінград, 1940) тощо.

Потрібно віддати належне дослідникам-фольклористам тих часів: працюючи під тиском тоталітарної системи в особі владних структур, в умовах політичної заангажованості, вони знаходили змогу вивчати українську культуру, пропагувати її, розповідаючи про речі, властиві винятково українському народові. За загальною редакцією Ю. Соколова видано збірник «Українська народна сатира і гумор» (Київ, 1940), до якого ввійшли фольклорні зразки дожовтневих і новітніх часів.

Особливого значення надавали також популярним і хрестоматійним виданням, як таким, що широко пропагували фольклорні твори. І хоч, як зауважує П. Попов, «в популярних збірниках мало місце нечітке розрізнення між фольклором і нефольклором. В окремих випадках траплялися підробки під фольклор» [9, с. 68], але це свідчить про спробу, якщо не відродження, то хоч би збереження решти того наукового потенціалу, що залишався на початку 40-х рр. 1936 р. були підготовлені до друку такі збірки, як «Українська народна пісня» [14], «Українська народна приказка» [15]; 1938 р. – «Українські народні думи», «Народний гумор і сатира» (1-й том), «Фольклор для дітей» [7, с. 94], «Українські народні казки», упорядковані М. Возняком і видані 1946 р. [13], а також програми та хрестоматії з українського фольклору [10; 11; 16].

П. Павлій в оглядовій статті «Досягнення української радянської фольклористики за сорок років», називаючи збірки тих часів, зауважує на окремих випадках «вільного поводження записувачів і редакторів з текстами», а також на певній фальсифікації, пов’язаній з культом особи Й. Сталіна [8, с. 14].

У такий спосіб відповідальність за штучно витворені тексти покладали на записувачів і видавців. Проте можемо припустити, що ті зразки «радянського фольклору», які ввійшли до названих збірок, не були фальсифікованими. Під час аналізу зібраного в ті роки матеріалу впадає в око те, що зразки провладної фольклорної творчості здебільшого трапляються в окремих авторів й у великій кількості. Очевидно, у кожному регіоні були люди, що складали твори «на замовлення», які, у разі потреби, можна було представити на різних офіційних рівнях. Пізніше, у 50-х рр., це явище навіть одержить свою назву – «колгоспні поети». Ось як ідилічно описує (нібито з вуст тракториста) цей процес колективного фольклоротворення А. Кінько в статті «Колективність народної творчості»: «І ось після роботи зберемося біля будки, порозмовляємо, інколи і дуже гостро, про справи, успіхи і неполадки; свіжі газети проглянемо, послухаємо радіо, потім хтось заспіває. Спочатку тихо, про себе. Здається, він навпомацки шукає в тумані дорогу. Пісню підхоплюють інші. Кожному знайоме, близьке те, про що почав заспівувач. А коли пісня пішла, ось тоді вже її не страшно співати і на людях» [6, с. 25]. Сьогодні такі «одкровення» викликають лише посмішку, з огляду на реальні умови й вимоги офіційної ідеології до радянських фольклорних творів.

Надзвичайно багатий матеріал для наукового дослідження дали роки Другої світової війни. І хоч питання аналізу схожих фольклорних творів залишатиметься актуальним упродовж багатьох повоєнних десятиліть (а згодом потребуватиме нової інтерпретації), не можемо не визначити це, як одну з найважливіших проблем фольклористики кінця 40-х – початку 50-х рр. З початком ВВВ в Україні спостерігалося піднесення культурно-мистецького життя. Рештки наукової та творчої інтелігенції, які залишилися після репресій 30-х рр., раптом усвідомили нову змогу реалізації національної ідеї. І народ, який ще не звик до назви «homo sovieticus», знову відчув себе єдиною нацією, у страшні воєнні роки відкрився ввесь багатющий потенціал фольклоротворення, що, своєю чергою, уможливило вивчення усної народної творчості тих років. Потрібно

зауважити, що в цей час з'явилися різні типи фольклорних творів: одні були, так би мовити, проукраїнськими, підпорядковані національній ідеї; інші – спрямовані на війну та мали прорадянський характер, і навіть у зразках ліричних, жартівливих чи побутових виявлялася національна належність та ідеологічне налаштування.

На початку війни радянський уряд усіляко підтримував і використовував автентичне мистецтво, аби стимулювати бойовий дух людей. Пізніше роботу з вивчення фольклору тих часів владні структури ініціювали й спрямували на формування певних ідеологічно-патріотичних засад держави-переможця.

11 серпня 1944 р. Рада Народних Комісарів УРСР видала спеціальну постанову про збирання народної творчості часів ВВВ і скликання Республіканської наради збирачів фольклору в Центральному будинку народної творчості. Насідком цієї роботи 1945-1946 рр. стала збірка «Українська народна поезія про Велику Вітчизняну війну» за редакцією М. Т. Рильського. Немає потреби пояснювати, що до цієї та інших офіційних збірок не ввійшли, наприклад, повстанські, стрілецькі та інші твори. Їх не просто не вносили – їх не виконували й не фіксували (принаймні офіційні збирачі фольклору).

Ще до того, протягом 1943–1944 рр., провели низку спільних наукових засідань українських та російських фольклористів у Москві. Цікавими видаються, зокрема, такі доповіді, як: «До проблеми сучасного фольклору» С. Бугославського (1943), «Про принципи укладання збірника «Методика збирання й вивчення фольклору» В. Сідельникова та Н. Рождественської (1943), «Оповідальний і пісенний фольклор у звільнених районах України (Харківщина, Полтавщина, Чернігівщина і Курщина)» Д. Косарика (1943) «Вивчення фольклору Закарпатської України» П. Богатирьова (1944).

Уже 1943 р., під час перебування ІУФ в евакуації, у Москві вийшла збірка зі вступною статтею А. Малишка «Пісні з Лісокраду». 1944 р. з'явилася збірка «Украина непокоренная. Песни и думы» за загальною редакцією М. Рильського. Збірки ці мали чітке радянсько-українське спрямування, тоді як жодного

твору, що мав би характер національно-державницький, туди не ввійшло.

Отже, українська фольклористика кінця 30-х – 40-х рр. XX ст. мала свої, досі майже не висвітлені із сучасного погляду особливості. Фольклор довоєнних і повоєнних років істотно відрізнявся в ідеологічному плані та за автентичністю текстів. Наприкінці 30-х рр. XX ст. значну увагу приділяли запису та вивченню фольклору західних регіонів України, як обов'язковій частині ідеологічно-демонстративної програми щодо культурної спільності цих територій з Радянським Союзом. Особливий інтерес виявлено до збирання й публікації фольклору східних областей, що мало на меті культурну асиміляцію, оскільки в тих регіонах був більше представлений фольклор російської етнічної групи. Попри всі складнощі, фольклористи Західної України спромоглися підготувати чимало ідеологічно незаангажованих видань, а вчені ІУФ намагалися популяризувати справжній український фольклор у хрестоматійних виданнях й окремих збірках. Перед початком ВВВ більшість фольклорних творів мала штучний характер і провладно-ідеологічний зміст. Влада намагалася стимулювати процес фольклоротворення й завести його у відповідне пропагандистське русло.

Бібліографічні посилання

1. **Архів** ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, ф. 40, од. зб. 98; ф. 34–3, од. зб. 36.
2. **Березовський І. П.** Українська радянська фольклористика. Етапи розвитку і проблематика. – Київ : Наук. думка, 1968. – 344 с.
3. **Гайдай М., Мейзлер С**. Фольклорна експедиція в Запоріжжя // Народна творчість. – 1939. – № 3. – С. 89–91.
4. **Іваницький А., Пальоний В.** Радянська фольклористика чи радянський фольклоризм? Політика та культура // Родовід. – 1996. – № 13. – С. 25–30.
5. **Ісірович М., Слободянюк М.** Експедиція до Кролевецького району Сумської області // Народна творчість. – 1939. – № 3. – С. 92–93.

6. **Кінько А. М.** Колективність народної творчості // Народна творчість та етнографія. – 1957. – № 1. – С. 21–28.
7. **Хроніка** // Народна творчість та етнографія. – 1939. – № 3. – С. 94.
8. **Павлій П. Д.** Досягнення української радянської фольклористики за сорок років // Народна творчість та етнографія. – 1958. – № 3. – С. 7–17.
9. **Попов П. М.** Вивчення фольклору в Академії наук УРСР за 25 років її існування (1919–1944) // Мистецтво. Фольклор. Етнографія. Наукові записки. – Т. I–II. – Київ : Вид-во Академії наук Української РСР, 1947. – С. 61–80.
10. **Програми** для філологічних факультетів мови й літератури пед. ін-тів. Український фольклор / за ред. П. Попова. – Київ : НК Преса («Радянська школа»), 1939. – 12 с.
11. **Програма** з українського фольклору (проект) / за ред. П. Попова. – Київ : АН УРСР, 1939. – 14 с.
12. **Сухобрус Г., Бондаренко А.** Ворошиловград як джерело народної творчості // Народна творчість. – 1939. – № 3. – С. 91–92.
13. **Українські** народні казки : у 3-х кн. / упорядн. М. Возняк. – Київ : Держлітвидав, 1946. – Кн. I. – 122 с.; Кн. III. – 136 с.
14. **Українська** народна пісня / упорядн. А. Хвиля. – Київ : Держлітвидав, 1936. – 666 с.
15. **Українська** народна приказка. – Київ : Держлітвидав, 1936. – 578 с.
16. **Український** фольклор : хрестоматія для вузів. – Київ : Рад. шк., 1941. – 223 с.

УДК 811.161.2’42

В. В. Корольова, І. С. Попова

СТРАТЕГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УЧАСНИКІВ ДРАМАТУРГІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті проаналізовано конфронтаційні й кооперативні стратегії у діалогах персонажів п’єс Сергія Щученка. Виокремлено основні конфронтаційні тактики, визначено процес порушення зазначеними тактиками принципу ввічливості й створення конфліктної комунікативної ситуації. Окреслено ядерні тактики кооперативної стратегії, спрямовані на відтворення комунікативного балансу.

Ключові слова: конфронтаційна стратегія, кооперативна стратегія, тактика, маніпулювання, мовленнєва агресія, конфлікт, комунікативна ситуація.

В статье анализируются конфронтационные и кооперативне стратегии в диалогах персонажей пьес Сергея Щученко. Выделяются основные конфронтационные тактики, рассматривается процесс нарушения указанными тактиками принципа вежливости и создания конфликтной коммуникативной ситуации. Очерчены ядерные тактики кооперативной стратегии, направленные на восстановление коммуникативного баланса.

Ключевые слова: конфронтационная стратегия, кооперативная стратегия, тактика, манипулирование, речевая агрессия, конфликт, коммуникативная ситуация.

The article analyzes confrontational and cooperative strategies in dialogues of characters of plays by Sergey Shchuchenko. In modern linguistics, along with an active research of communicative strategies in political, advertising, professional discourse and media discourse, there are attempts to learn the strategic nature of interpersonal communication. Conflict as the main internal element of dramatic works explains widespread use of confrontational strategies and tactics in dialogues of characters of contemporary plays, as well as cooperative strategies and tactics as a way out of conflict communicative situations. Cooperative (non-conflict) strategies are aimed at achieving a global strategic goal through cooperation with a partner and on the joint implementation of information exchange tasks, while in confrontational (conflict) strategies, conflict is the main means for accomplishing strategic tasks. Confrontational (conflict) strategies demonstrate the communicator's attitude against the listener and are focused on active pursuit of their own goals without taking into account the interests of the partner. Strategies for manipulation and speech

© Корольова В. В., Попова І. С., 2018

aggression are distinguished among conflict ones. Confrontational strategy of manipulation within the framework of internal dramatic communication is expressed in the tactics of threats, refusals, pressures, demands, reproaches, indignation and so on. The strategy of speech aggression involves use of tactics images, irony, criticism, bullying, provocation and the like. In situations of cooperative communication the following tactics have been identified: interest, support, positive assessment, informing, praise, consent, advice, request, care, etc. Common tactics of cooperative strategy is the tactics of interest, motivated by real interest, the desire to receive new information, and etiquette attention. The prospect of further scientific research is seen in the study of gender specificity of implementation of character strategies in dramatic discourse.

Key words: confrontational strategy, cooperative strategy, tactics, manipulation, speech aggression, conflict, communicative situation.

У сучасному мовознавстві поряд з активним дослідженням комунікативних стратегій у політичному, рекламному, професійному дискурсах, дискурсі ЗМІ наявні спроби вивчення стратегічності міжособистісного спілкування, зокрема: виявлення гендерних і вікових особливостей вибору тих чи тих стратегій (А. Семенюк [10], О. Трумко [11]), окреслення специфіки родинного спілкування (А. Бігарі [3]), аналіз вибору мови як стратегічної дії в умовах двомовності (О. Руда [9]), вивчення текстотвірного потенціалу персонажних стратегій (О. Криницька [7]). Однак окремих лінгвістичних розвідок особливостей комунікативних стратегій дійових осіб у сучасній драматургії поки що немає, що й зумовлює актуальність нашої роботи.

У типологізації стратегій міжособистісного спілкування релевантною є опозиція «загальновживані – індивідуальні» [2, с. 14], у зв’язку із чим виокремлюють універсальні стратегії (властиві більшості представників певної спільноти) і специфічні (властиві конкретній мовній особистості). Предметом дослідження сучасних мовознавців стають універсальні стратегії й тактики міжособистісного спілкування.

Застосування тих чи тих стратегій залежить від комунікативної ситуації (офіційності / неофіційності спілкування, соціальних статусів комунікантів тощо). Докладно класифікувати стратегії міжособистісного спілкування досить важко через складність визначити й урахувати всі ймовірні комунікативні

ситуації. Сучасний драматургійний дискурс пропонує найрізноманітніші приклади міжособистісного спілкування, серед яких найтиповішою є комунікативна взаємодія «чоловік-жінка», «батьки-дитина», «начальник-підлеглий».

Нашою метою в цій статті є аналіз стратегічного потенціалу персонажів сучасного українського драматургійного дискурсу. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: виявити специфіку комунікативних стратегій у драматургійному діалозі; окреслити основні конфронтаційні й кооперативні стратегії, проаналізувати їхні особливості й тактики вираження. У межах дослідження пропонуємо проаналізувати найтиповіші кооперативні й конфронтаційні тактики персонажного спілкування на матеріалі п'єс С. Щученка «Давай пограємо» (1), «Зачаровані потвори» (2), «Повернення» (3), «Фелічіта» (4), «Шляхетний дон» (5), «F.ART» (6), «Help» (7).

Наявні в персонажному спілкуванні комунікативні стратегії доречно поділяти на кооперативні й некооперативні через те, що внутрішня комунікація дійових осіб є класичним зразком діалогічного спілкування, яке спричинює дієвість опозиції кооперативні / конфронтаційні стратегії. Конфлікт як основний внутрішній елемент драматургійних творів умотивовує широке використання конфронтаційних стратегій і тактик у діалогах персонажів сучасних п'єс, а також кооперативних стратегій і тактик як засобу виходу з конфліктних комунікативних ситуацій. Кооперативні (неконфліктні) стратегії спрямовані на досягнення глобальної стратегічної мети через кооперацію з партнером і на спільне виконання завдань обміну інформацією, а в конфронтаційних (конфліктних) стратегіях конфлікт є основним засобом для виконання стратегічних завдань.

Засобом реалізації тієї чи тієї комунікативної тактики постає мовленнєвий акт, що потрактовують як таку функційну одиницю послідовних дій, що «сприяє вирішенню локального чи глобального завдання під контролем стратегії» [4, с. 274]. У цьому разі комунікативна діяльність дійової особи в п'єсі підпорядкована схемі:

комунікативна стратегія → комунікативна тактика →

мовленнєвий акт.

Співвідношення комунікативних стратегій з мовленнєвим актом мовознавці унаочнюють схемою: «“*S* має дещо на увазі, вимовляючи *x*,” (приблизно) еквівалентно тому, що “*S* має намір висловленням *x* справити певний вплив на слухача через розпізнання ним цього наміру”» [1, с. 21], де *S* – комунікант, *x* – мовленнєвий акт.

Будь-яка комунікативна стратегія постає як інтенція одного або всіх учасників діалогу, зумовлена соціальними й психологічними чинниками конкретної комунікативної ситуації. Важливою є наявність «двозначних» тактик, що можуть бути як кооперативними, так і конфліктними, зокрема тактики іронії, зміни теми, брехні, зауваження, прохання та ін. Наприклад, тактику іронії дійові особи сучасних п’єс можуть використовувати в межах як кооперативної (приклад 1), так і конфронтаційної стратегій (приклад 2).

1. *Галя. Все ти розумієш. Але не все знаєш. Наприклад, не знаєш, що маршрутки від сьогодні скасували… А от поцілунків ніхто не забороняв.*

Міша. Млін… І як же тепер без них?

Галя. ***Без поцілунків?***

Міша. Без автобусів. До чого тут поцілунки? (7).

2. *Елен. Господи, яка ж я дурепа! Сліпа, як кріт! Глуха, як тетеря!*

Джек. ***Краще б німа, як риба.***

Елен. Заткни пельку! Ти вже своє сказав, а тепер помовч! (5, с. 319).

У першому прикладі жартівлива репліка *Галі* вербалізує тактику іронії в межах кооперативної стратегії, спрямовуючи власну мовленнєву партію в напрямі кокетування й створюючи позитивний емоційний фон. Другий приклад ілюструє застосування *Джеком* тактики іронії як вияву стратегії мовленнєвої агресії.

Конфронтаційні (конфліктні) стратегії демонструють настанову спілкувальника проти слухача й орієнтовані на активне досягнення власних цілей без урахування інтересів партнера.

Серед конфліктних виокремлюють ***стратегії маніпулювання*** й ***мовленнєвої агресії*** [8, с. 11]. Лінгвістична генологія засвідчує відповідний поділ конфронтаційних мовленнєвих жанрів як категорії організації мовного коду на категорично-спонукальні, негативно-оцінні й інвективні [5, с. 9].

Конфронтаційну ***стратегію маніпулювання*** в межах внутрішньої драматургійної комунікації виражено в тактиках погрози, відмови, тиску, вимоги, докору, обурення тощо. Зазначені тактики спрямовано на захоплення комунікативного простору для нав'язування партнерові своїх інтересів. У межах маніпулятивної стратегії нерідко об'єднують тактики обурення й докору, наприклад:

Ліка. Неправда! Ми не тікаємо! Ми не винні!

Петрович. Винні! Якби не ви, люди не сходили б з розуму та не вбивали власних дітей!

Зелений. Люди завжди вбивали одне одного.

Петрович. То й що з того? Вбивали за кусень хліба, за ковток води, із заздрощів, просто від злоби... А вас вбивають, як погань, як сарану, як чумну бацилу. Ач які... Нове плем'я... Покидьки ви, а не плем'я! Від птахів хоч користь є, вони шкідників знищують, а ви самі як шкідники, від вас тільки клопіт та ворожнеча. Не можете жити по-людськи, не живіть зовсім (3).

Стратегія мовленнєвої агресії передбачає використання тактик образи, іронії, критики, знущання, провокації тощо. Метою тактик мовленнєвої агресії є вербалізація негативної оцінки адресата й зниження рівня його самооцінки, наприклад:

Арчибальд. Припинити безглузді запитання! Швидко на сцену! Глядач чекає... Чарлі, тобі що, потрібне окреме запрошення? Чи твій мозок зовсім очманів від преферансу?

Чарлі. Що? Який преферанс? Нічого не розумію...

Арчибальд. Барбаро, розрахуйте цього телепня (1).

Серед найуживаніших у дослідженому матеріалі тактик конфронтаційних стратегій виокремлюємо докір, обурення, погрозу, образу, що можна розташувати за шкалою посилення негативної конотації від найменшої (докору) до найбільшої

(образи).

Конфронтація – це протистояння в процесі спілкування. За активізації конфронтаційними можуть бути як репліки-стимули, так і репліки-реакції [6, с. 56]. Наприклад:

Перець. Віддайте мої гроші. Я викличу міліцію!

Вейсман. Отаке. Я вже уявляю, як міліція зрадіє двом мерцям. Панове, навіщо нам оці міжнародні неприємності? Молодий чоловіче, вам мало мерців? Сядьте та заспокойтеся. Послухайте Яшу Вейсмана і вам від цього буде ліпше.

Сміт. Єс. А будеш, свиното, голос підвищувати, так я тебе миттєво віттарабаню, каструю, заріжу, руки-ноги повисмикаю, очі висмокчу, а кишківник на яйця намотаю. Грошей захотів? Фак тобі, а не гроші! Працювати треба! На плантації. У копальнях! У голові! Руками! Ногами. Всім та всюди! Зрозумів? (4).

У наведеному прикладі використана першим комунікантом (*Перцем*) конфронтаційна тактика погрози є односторонньою для реактивної репліки другого комуніканта (*Вейсмана*), який не відповідає конфронтацією, і водночас викликає зворотнє протистояння в третього комуніканта (*Сміта*), який свідомо обирає тактику образи, погрози й тиску для створення деструктивної комунікативної ситуації.

Відверте використання конфронтаційних стратегій обома партнерами викликає конфліктну ситуацію спілкування, в умовах якої використовують тактики з високим ступенем негативності, що на пікові конфлікту перетворюють образу в самоціль комунікації, наприклад:

Перший клоун. А тепер попереджаю востаннє. У кому б ти не був, та ким би не прикидався, не наближайся до мене ближче, ніж на 5 метрів. Інакше тобі будуть гаплик і попандос, разом узяті. Зрозумів?

Другий клоун. А ти мене на зрозумів не бери, зрозумів? Якщо ти сам до мене підчовгаєш хоч на кілометр, на тебе стрибнуть триндець та пипець. І будуть довго танцювати на одному місці. Зрозумів?

Перший клоун. Зараза. Кретин. Ідіот. Бовдур. Дурень.

Шантрапа. Негідник. Баран. Збоченець…

Другий клоун. Шельма. Сволота. Гидотник. Покидьок. Дегенерат. Мерзотник. Негідник. Гальмо. Жлоб… (6).

Кооперативна стратегія спрямована на пошук «спільної мови» (діалогічного співробітництва) через добір спеціальних мовних засобів відбиття реального стану речей, вибір тональності спілкування, формування сприятливої атмосфери взаємодії всіх учасників комунікації. У ситуаціях кооперативного спілкування виявлено такі тактики: зацікавлення, підтримування, позитивної оцінки, інформування, похвали, згоди, поради, прохання, піклування тощо. Активно вживаною тактикою кооперативної стратегії є тактика зацікавлення, умотивована як реальним інтересом, бажанням отримати нову інформацію, так й етикетною увагою. Наприклад:

Поштар. Ви мені, будь ласка, пробачте... Ой, а що це з ними?

Перець. Відпочивають. Медитують. Що, знову телеграми?

Поштар. Дванадцять штук. Просто якась пошесть... А з ними точно все нормально?

Перець. Ясний перець (4).

Для створення додаткових умов взаєморозуміння й психологічного комфорту спілкувальники застосовують тактики підтримування, позитивної оцінки, похвали, що формують позитивний емоційний фон. Наприклад:

Семен (після паузи, до Олени). І куди ж ви тепер?

Олена. Не знаю. Якось впораюсь.

Андрій. А я допоможу.

Олена. Ти ж мене зовсім не знаєш.

Андрій. Ти добра. Ти смілива. Ти краща за всіх.

Олена. Я жебрачка. Я бомж. У мене нічого немає…

Андрій. А в мене є. Триповерховий склеп посередині Атлантики. Тобі подобається Атлантика?

Олена. Я там ніколи не була (2, с. 263).

Серед кооперативних тактик варто виокремити, на нашу думку, ті, що мають на меті гармонізувати вже наявний конфлікт,

і до них уналежнюємо: раціональне пояснення, зміну теми, згоду. Наприклад, вербальне протистояння *Джека* й *Елен* у комедії «Шляхетний дон» намагається послабити *Ентоні*, застосовуючи тактику раціонального пояснення:

Джек. Я – чемпіон.

Елен. Ти – смердяча купа, ходяча холера та прокляття для всіх, хто тебе оточує! Твоя мати повісилася, твого батька зарізали…

Ентоні. З ким не буває неприємностей? Просто у Джека зараз смуга невдач. Але це минеться, от побачите (5, с. 319).

Тактику згоди використосує *Джек* для послаблення емоційного напруження в діалозі з *Леонор*:

Джек. Я обожнюю цю жінку.

Ляпас.

Леонор. Я не жінка!

Джек. Все! Здаюся на милість переможця! Ти дійсно не жінка, ти – сто чортів в одній спідниці! Але це найчарівніші у світі чорти. І я кохаю тебе – ось такою – хоч ким би ти не була. Хоч президентом Америки! (5, с. 332).

Отже, класифікуючи стратегії персонажного спілкування, досить важливо враховувати всі ймовірні комунікативні ситуації драматургійного діалогу. Конфлікт як рушійна сила драми вможливлює типологію стратегій внутрішньої комунікації на кооперативні й конфронтаційні. Кооперативні стратегії виражають тактики зацікавлення, підтримування, позитивної оцінки, інформування, похвали, згоди, поради, прохання, піклування; конфронтаційні стратегії унаочнено тактиками образи, іронії, критики, знущання, провокації, погрози, відмови, тиску, вимоги, докору, обурення. Перспективу подальших наукових розвідок убачаємо в дослідженні гендерної специфіки реалізації персонажних стратегій у драматургійному дискурсі.

Бібліографічні посилання

1. **Безугла Л. Р.** Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. – 332 с.

2. **Бєлова А. Д.** Комунікативні стратегії і тактики: проблеми систематики // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. пр. – Київ : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2004. – С. 11–16.
3. **Бігарі А. А.** Дискурс сучасної англомовної сім'ї : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови». – Київ, 2006. – 21 с.
4. **Дейк Т. А. ван.** Язык. Познание. Коммуникация. – Москва : Прогресс, 1989. – 312 с.
5. **Дерпак О. В.** Конфронтативні мовленнєві жанри: комунікативно-прагматичний та мовний аспекти : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.15 «Загальне мовознавство». – Київ, 2005. – 18 с.
6. **Королева В. В.** Конфронтационные коммуникативные стратегии в драматургическом диалоге // Сборник статей по материалам XLIV международной научно-практической конференции «В мире науки и искусства: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии». – Новосибирск : СибАК, 2015. – № 1 (44). – С. 53–58.
7. **Криницька О. І.** Реалізація комунікативних стратегій у художньому тексті (на матеріалі української модерної драми кінця XIX – початку XX століття) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». – Івано-Франківськ, 2009. – 20 с.
8. **Певнева И. В.** Коммуникативные стратегии и тактики в конфликтных ситуациях общения обиходно-бытового и профессионального педагогического дискурсов русской и американской лингвокультур : автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.02.19 «Теория языка». – Кемерово, 2008. – 19 с.
9. **Руда О. Г.** Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі. – Київ : Ін-т укр. мови НАН України, 2012. – 232 с.
10. **Семенюк А. А.** Гендерні та вікові особливості кооперативної мовленнєвої поведінки в сімейному дискурсі (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови». – Донецьк,

2007. – 22 с.
11. **Трумко О.** Спілкування син-батько: комунікативні тактики в сім'ях представників польської шляхти (на матеріалі творів Івана Франка) // Українознавство. – 2013. – № 2. – С. 103–106.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Щученко С.** Давай пограємо [Електронний ресурс]. – URL: http://www.kurbas.org.ua/dramlab/schuchenko/Schuchenko-play1 (дата звернення: 03.10.2013).
2. **Щученко С.** Зачаровані потвори // Сучасна українська драматургія : альманах / упорядн. Неда Неждана. – Київ : Укр. письменник, 2006. – Вип. 3. – С. 226–271.
3. **Щученко С.** Повернення [Електронний ресурс]. – URL: http://www.kurbas.org.ua/dramlab/schuchenko/Schuchenko-play3 (дата звернення: 03.10.2013).
4. **Щученко С.** Фелічіта [Електронний ресурс]. – URL: http://www.kurbas.org.ua/dramlab/schuchenko/Schuchenko-play5 (дата звернення: 03.10.2013).
5. **Щученко С.** Шляхетний дон // Страйк ілюзій : антологія сучасної української драматургії / упорядн. Н. Мірошниченко. – Київ : Вид-во Соломії Павличко, 2004. – С. 317–346.
6. **Щученко С.** F.ART [Електронний ресурс]. – URL: http://dramaturg.org.ua/нова-пєса-сучасного-українського-дра-2/#axzz4WIbga8 (дата звернення: 03.10.2013).
7. **Щученко С.** Help [Електронний ресурс]. – URL: http://dramaturg.org.ua/нова-пєса-сучасного-українського-дра /#axzz4WIbga8 (дата звернення: 03.10.2013).

УДК 883/092

Н. Я. Купрата

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА В СИСТЕМІ НАУКОВО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА ТА ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

У статті проаналізовано витоки та концепції науково-культуролічних поглядів Михайла Драгоманова та Олени Пчілки, окреслено різноманітну діяльність та внесок цих відомих літературознавців у розвиток української мови та літератури.

Ключові слова: М. Драгоманов, Олена Пчілка, українська культура, мова, література.

В статье проанализированы истоки и концепции научно-культурологических взглядов Михаила Драгоманова и Олены Пчилки, рассмотрены разносторонняя деятельность и вклад этих известных литературоведов в развитие украинского языка и литературы.

Ключевые слова: М. Драгоманов, Олена Пчилка, украинская культура, язык, литература.

In the article the origins and concepts of scientific and cultural views of Mikhail Drahomanov and Olena Pchilka are analyzed. The actuality of the scientific and cultural concepts of these prominent defenders of the Ukrainian culture, language and literature is out of doubt. Ukraine in the twenty-first century finally entered the European world as a full-fledged beauty, conscious of its unique charm, crowned with the glory of its descendants, giving honor to those, who fought for its independence and freedom. Mikhail Drahomanov entered the history of Ukraine as a journalist, ethnographer, critic, talented political and cultural person. He took a direction towards an all-European culture of europeanization of Ukraine, at the same time highly appreciating T. Shevchenko, the Ukrainian ethnic roots, the culture of the Ukrainian people.

Olena Ptchilka shared the opinion of M. Drahomanov that the Ukrainian writers should not be shy of their native language, because it is exactly in the national ethnos the unique culture, originality of each nation are laid down. In her articles she emphasized the invaluable cultural treasure of Ukraine – her songs, music and responded to those cosmopolitans, who «rushed» to another «musical trash». Drahomanov M. and Olena Ptchilka used the folk sources, collected and published a

© Купрата Н. Я., 2018

huge folk-epigenetic material: Ukrainian carols, shchedrivki, hayivka, historical and everyday songs.

Together with M. Drahomanov, Olena Ptchilka guided Ukraine «to the top» by enriching her culture with literary works of foreign authors: Schiller, Heine, Hugo, Shakespeare, Mickiewicz. «Bringing Ukraine to the World», M. Drahomanov «forged» his journalistic articles a scientific language, and Olena Ptchilka – «forged» the Ukrainian literary language.

By overcoming the stubborn resistance of scholars-philologists, who considered the Ukrainian language suitable only for «everyday usage», M. Drahomanov managed to drown the end of the thread that broke down in our history in the XVIII century, that is, «drown» the book language, to overcome the inertia of many Ukrainian scholars that may have seen, for the first time, in the Ukrainian culture and language not a cripple, but a full-fledged child, a flesh from the flesh of their mother-Ukraine. M. Drahomanov, like Olena Ptchilka, paid much attention to educational and cultural activities. He wished to see Ukraine as something independent, which directly goes to the great goal of the progress of the European communities and did not want the Ukrainians to remain a provincial relative among the world culture of other nations.

Key words: M. Drahomanov, Olena Ptchilka, Ukrainian culture, language, literary.

Актуальність науково-культурологічних концепцій відомих захисників української культури, мови та літератури не викликає сумніву. Україна XXI ст. нарешті входить до європейського світу як повноправна держава, свідома своєї неповторної краси, уквітчана славою своїх нащадків, віддаючи шану тим, хто боровся за її незалежність та свободу.

Нашою метою в пропонованій статті є показати міцний зв’язок поколінь українського письменства, їхню унікальну єдність у поглядах про українську культуру, мову та літературу і через століття. Можна із чимось погоджуватися, а із чимось ні, читаючи ці архівні джерела, але не побачити їхню мудрість, прозорливість, талант, вільний національний дух і безмежну любов до України та українського народу неможливо.

Завдання, яке ми ставили перед собою, – показати, як Михайло Драгоманов та Олена Пчілка боролися за українську культуру, мову та літературу, оцінити їхню невсипущу працю та величезне прагнення змінити історію розвитку української культури. Плекаючи український фольклор, дбаючи про розквіт української культури та мови, вони прокладали шлях України до Європи.

У центрі «Старої громади» серед таких світил української культури, як М. Старицький, М. Лисенко формувався світогляд Олени Пчілки, її літературно-естетичні смаки, громадське, письменницьке кредо, що до кінця її життя майже не зазнало істотних змін. І провідною зіркою серед української інтелігенції, зіркою, що світила шлях у майбутнє української нації, був, безперечно, її брат – Михайло Драгоманов. М. Драгоманов увійшов в історію України як публіцист, етнограф, критик, обдарований політичний і громадський діяч. Узявши курс на всезагальну культуру, європеїзацію України, він водночас розумів, що «нічого відмовлятися ні від Шевченка в минулому, ні від праці для самих себе в майбутньому, тому що це значить відмовлятися від свого народу» [1, с. 5], а навпаки, пам'ятаючи своє коріння, варто працювати над «виданнями малоросійського народного слова, над вивченням народного життя і над виданням популярних брошур» [1, с. 6]. Українські літератори повинні йти своїм шляхом і, як Т. Шевченко, черпати мотиви життя з народної творчості, з історії своєї Батьківщини, бо інакше, «залишивши цю мову… малоросійські письменники не тільки не створять собі умов стати Тургенєвими, Некрасовими, – а уб'ють себе: адже їм залишиться переспівувати інших» [2, с. 6].

Олена Пчілка поділяла думку Михайла Драгоманова про те, що малоросійські письменники не повинні цуратися свого рідного слова, бо саме в національному етносі закладена неповторність, оригінальність кожного народу. У публіцистичній гострій статті «Нашим сучасним космополитам» письменниця підкреслює неоціненний скарб України (її пісні, музику) і справедливо дорікає тим космополітам, які «рвуться до «циганських романсів», до «кек-воків» та іншого музичного сміття» [9, с. 19]. Вона закликає озирнутися навколо себе й оцінити те багатство, що ми маємо, бо інші нації використовують наші скарби. Олена Пчілка з гіркотою пише: «Хто, наприклад, показав найперш нашу пісню та музику перед широким світом: Коціпінський (поляк), Заремба (поляк), Єдлічка (чех), Зададський (поляк), Монюшко (поляк), а за польськими пішли і російські композитори» [9, с. 19].

Звертаючись до народного джерела, М. Драгоманов, як і Олена Пчілка, збирає і публікує величезний народнопісенний матеріал: українські колядки, щедрівки, гаївки, історичні та побутові пісні. «Малорусские народные предания и рассказы», «Нові українські пісні про громадські справи» (1754–1880), «Для починаючих фольклористів на Україні» (1891), «Словянські варіанти одної євангельської легенди» (1890) – усі ці роботи виявляють погляди на народні вірування, народну словесність, загалом на народність та культуру української нації. Ось чому і свій творчий шлях Олена Пчілка почала з етнографічних та фольклорних робіт. Надихав її на це брат, який писав «Етнографічні студії в Києві», «Науковий метод в етнографії». Заохочена братом, М. Лисенком та М. Старицьким, вона записує обряди, народні пісні, збирає і видає 1876 р. свою дослідницьку працю «Украинский народный орнамент. Вышивки, ткани, писанки», що неодноразо перевидавалася. 1903 р. у журналі «Киевская старина» друкують її етнографічний матеріал «Украинские колядки (Текст волынский)».

Історія та культура України закарбована в народних піснях, билинах, прислів'ях, приказках. Не маючи ще своїх власних істориків, українці передавали її усно від покоління до покоління, з уст в уста. Пильно вивчаючи український фольклор, М. Драгоманов помітив і відзначив, а 1883 р. видав «Політичні пісні українського народу», де в розділі «Гетьманщина і Слобідщина (1709–1765)» підкреслив історичне неприйняття простим народом московського поневолення: «У всіх досі спом'янутих піснях, не тільки немає й сліду прихильності до царського уряду, а навіть видно досить побідний показ з усього лиха, котре виходило од нього для тодішньої України… От чого вилічував свої лиха в піснях…» [3, с. 226]. Національне і культурне питання в контексті історії вивчала і Олена Пчілка. В архівах Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України збережено її працю «С истории Киево-Могилянской духовной академии», досі ніде не друковану, та поему «Орлове гніздо», у якій поетеса розповідає про поневолення України країнами-загарбниками: Польщею, Росією та Туреччиною. Олена Пчілка

разом з героєм поеми П. Дорошенком шукає причини поразки України в цій війні, аналізує моральний і політичний стан козаків, оспівує славу героїв і безжалісно ганьбить зрадників. Пісня «Про Палія», яка зберіглася в архівах Олени Пчілки, ще одна пісенна сторінка історії нашої Батьківщини:

Склич, Палію, склич дружину
Та й поїдем в Ляхівщину.
Швидше стріли із майдана
Мчиться козак за Україну.
Чи яр, чи ліс, хмара сина –
Козакові не причина [8].

Водночас М. Драгоманов і Олена Пчілка виводили Україну «в люди» через збагачення її культури літературними творами зарубіжних авторів. Ф. Шиллер, Г. Гейне, В. Гюго, В. Шекспір, А. Міцкевич – ось далеко не повний перелік імен, твори яких вони перекладали українською мовою.

Знаючи добре польську, німецьку, англійську, італійську, французьку мови, М. Драгоманов багато перекладав і писав про Україну. Він й Олену Пчілку спонукав перекладати. І, як відомо, їхніми улюбленими письменниками були О. Пушкін, М. Лермонтов, М. Гоголь, І. Тургенєв, В. Гюго, Г. Гейне, А. Міцкевич, Е. Золя, Г. Х. Андерсен. У статті «Нашим сучасним космополитам» письменниця розвиває думку свого брата про те, що українці повинні черпати зі світової скарбниці найкращі твори мистецтва і щедро ділитися своїми неповторними культурними здобутками з іншими народами. Перечитуючи публіцистичні праці брата і сестри щодо української культури, фольклору та етнографії, політичного становища українців, їхнього історичного місця в історії слов'янських народів, щодо його минулого і майбутнього, ми не бачимо в них націоналізму чи шовінізму, вони гідно представляли своїх земляків, їхні інтереси та проблеми, які на той час тривожили український народ. «Драгоманов, – справедливо писав Лисняк-Рудницький, – був гарячим українським патріотом, але не робив з нації земного бога. Його патріотизм заякорений в універсальних вартостях, і в нього не було ні крихти шовінізму» [6, с. 103]. Ці самі слова

без усяких упереджень можемо віднести і до Олени Пчілки.

«Виводячи у світ Україну», М. Драгоманов «кував» своїми публіцистичними статтями наукову мову, а Олена Пчілка – «кувала» українську літературну мову. Виробленню українського наукового стилю і його термінології (громадянство, громадівець, соціаліст, безначальство (анархія), породь (національність), уставне царство (конституційна монархія) ми завдячуємо М. Драгоманову.

Його публіцистичні праці «Віра й громадські справи», «Швейцарська спілка», «Рай і поступ», «Чудацькі думки про українську національну справу», «Австро-руські спомини», «Листи на Наддніпрянську Україну» стали справжніми шедеврами української публіцистики. Долаючи чималий опір філологів, які вважали українську мову придатною лише для «домашнього ужитку», але в жодному разі не для вживання на всіх рівнях (зокрема науково-публіцистичному), М. Драгоманову вдалося «ухопити кінець нитки, що ввірвалася в нашій історії у XVIII ст.» [6, с. 103], тобто ухопити книжну мову, побороти інертність багатьох українських науковців, які, може, вперше побачили в українській мові не приймака або калічку, а повноцінну дитину, плоть від плоті своєї матері – України.

Олена Пчілка в листі до О. Огоновського, пояснюючи причини свого «ковальства», писала: «там, де сеї мови мені досить, я нею обхожуся, – а де мені сеї мови буває замало, я тим не в’яжу собі руки. І добираю «творю» (скажу власне – кую) собі ширшу мову» [7, с. 108]. Згодом її слова «палкий», «переможець», «променистий», «загарливий» упевнено ввійшли в українську літературну мову, і більшість українців навіть не підозрюють, що за їхнє вживання треба було боротися.

М. Драгоманов, як і Олена Пчілка, приділяв велику увагу освітній роботі, бажаючи бачити Україну «як щось самостояче, котре безпосередньо йде до великої мети прогресу Європейських громад» [4, с. 129]; не хотів, щоб українці залишились «провінціальним родичем» серед всесвітньої культури, серед інших народів. І щоб наблизити народ до європейської наукової скарбниці, треба було починати знизу, зі шкіл: добитися права

самостійно жити українській мові. Цьому питанню М.Драгоманов присвячує безліч своїх праць, серед них «О педагогическом значении малорусского языка», надруковану 1866 р. у «С-ПБ. Ведомостях» (ч. 73), та «Народні школи» – велику розвідку, що побачила світ у «Громаді», де він писав: «До такого лиха з школами спільного по всій Росії у нас на Україні прикладається ще своє особливе. У нас із самого початку учать мовою чужою, по книгах, що не пригнані до нашого краю й життя. Це лихо таке, котре тягнеться десятки років і само по собі може поставити наш народ позаду трохи не всіх народів у царстві Руськім» [4, с. 129]. Які актуальні ці слова й тепер, у XXI ст. У листі до В. Глиносирова, піклуючись про розповсюдження українських книжок, М. Драгоманов писав: «треба, щоб хто узяв на себе в кожнім уїзді продавати книжки між народом… і народність наша не пропала. Діло велике, приложіть руки, і розум, і серце» [5, с. 69].

«Праця виховальна», «Листи до Шишманової-Драгоманової», безліч публікацій у «Рідному краю» свідчать про величезну виховну, культурну і освітню роботу й Олени Пчілки. «Рідний край» і « Молода Україна» – це часописи, що письменниця видавала своїм коштом, зазнаючи великих збитків. Але ця її праця була заради майбутньої України, це все, що вона вміла, бажала і могла зробити для Батьківщини, і як би важко їй не було, Олена Пчілка не переставала видавати часописи, бо розуміла, що вони – це ще одне вікно у світ, у який можуть зазирнути її земляки, і зачинити його вона не мала права.

Отже, ці великі українці, просвітителі, літературознавці наполегливо боролися за право на життя української культури та української мови. М. Драгоманов, зокрема, зазначає: «Перебування у Західній Європі остаточно переконало мене, що саме європеїзм, або космополітизм, який не відкидає окремих національних варіацій загальних ідей та форм, і являється найкращою підвалиною для українських автономних стремлінь, і що всяка наукова, як і політична, діяльність мусить бути заснована на інтернаціональному фундаменті» [8]. Як бачимо,

величезна просвітницька, письменницька діяльність цих великих патріотів наближала Україну до Європи.

Джерелом їхнього натхнення завжди була народна творчість українського народу, пам'ять про героїчне минуле України. Із глибин українського етносу, з історії України вони черпали теми, сюжети для своїх літературних і науково-публіцистичних праць і щиро віддавали свій талант, свою працю людям.

Бібліографічні посилання

1. **Драгоманов М.** По вопросу о малорусской литературе. – Вена, 1876. – 14 с.
2. **Драгоманов М.** Переднє слово до «Громади» // **Драгоманов М.** Вибрані твори. - Прага, 1937. – Т. 1. – 108 с.
3. **Драгоманов М.** Політичні пісні українського народу. – Женева, 1883. – Ч. 1. – 228 с.
4. **Драгоманов М.** Народні школи // Громада. – № 2. Звістки про Україну 1876–1877. – Женева : Печатня «Громади», 1878. – С. 120–278.
5. **Драгоманов М**. Лист до В. Глиносирова // Україна. – 1925. – Кн. 3. – С. 69.
6. **Лисяк-Рудницький І.** М. Драгоманов і його місія // Сучасність. – Мюнхен, 1979. – С. 103.
7. **Огоновський О.** Історія літератури руської (української). Український вільний університет. Філологічний факультет. Українське літературознавство. – Львів, 1891. – Фотопередрук О. Горбачова. – Вип. 9. – Ч. III, 1–2. Вік XIX (Проза). – Мюнхен, 1992. – 1343 с.
8. **Пчілка Олена**. – Інститут літератури ім. Т. Шевченка, відділ рукописів та текстології. – Фонд 28. – Од. зб. 326.
9. **Пчілка Олена.** Нашим сучасним космополітам // Рідний край. – 1911. – № 19. – С. 19.

УДК 811.161.2’373

Я. І. Рибалка

МОРФЕМНА ДЕЕТИМОЛОГІЗАЦІЯ В СУЧАСНІЙ МОВІ

У статті розглянуто проблеми морфологічної деетимологізації, які можуть впливати на затемнення походження слів. Проаналізовано найтиповіші зміни в морфемному складі слів: спрощення, перерозклад, ускладнення. Визначено структурні схеми способів утворення деетимологізованих лексем, виявлено найпродуктивніші засоби.

Ключові слова: етимологія, внутрішня форма слова, структурний склад слова, спосіб утворення, споріднені слова, мотивація, деетимологізація.

В статье рассмотрены проблемы морфологической деэтимологизация, которые могут влиять на затемнение происхождения слов. Проанализированы наиболее типичные изменения в морфемном составе слов: упрощение, переразложение, осложнение. Определены структурные схемы способов образования деетимологизованных лексем, выявлено более продуктивные словообразовательные средства.

Ключевые слова: этимология, внутренняя форма слова, структурный состав слова, способ образования, родственные слова, мотивация, деэтимологизация.

The article deals with the problems of morphological detemiologization, which may affect the obscurity of the origin of words. The most typical changes in the morphemic composition of words are analyzed: simplification, fragmentation, complication. The structural schemes of the methods of formation of deimitologized tokens are determined, more productive word-forming means are revealed.

The darkening of the etymology of words can significantly affect a factor such as deemitologization, when the links between the motivated and the motivators are erased, and the boundaries between the original and the derived values are expanded. Therefore, the study of these phenomena can serve as a reliable apparatus in solving etymological problems.

Eclipse of the inner form of the word is widespread even in common-sense words, which supposedly should have a clear motivation. This is due to the fact that in the process of functioning morphemes of the root (where it contains the main motivation) its value may not manifest itself.

The wiped or darkened internal form of the word has a significant scientific potential, because it can be used as one of the elements of historical and philological approaches to the formation of models of the language consciousness of the past.

© Рибалка Я. І., 2018

Words with a lost inner form are of great interest to psycholinguistics.

They are the material for a systematic description of the thinking process of people who lived in past centuries, that is, they allow us to trace the connection between language and thinking in diachrony. In this regard, relatively promising areas of further scientific activity can be considered a comparable analysis of the erased internal form of words, as well as the study of its reuse in the creation of new semantic units.

Key words: etymology, internal form of words, structural composition of the word, method of formation, related words, motivation, deethymologization.

«Розвиток, історія окремого слова – не сваволя сліпого випадку, а вияв чітких закономірностей. Наука, якщо вона хоче бути наукою, повинна їх виявляти і бережливо зберігати вже виявлене», – відзначив В. Журавльов [3, с. 66].

На початковому етапі вивчення лексики будь-якої мови потрібно намагатися не лише запам’ятати, як називається та чи та річ, а й зрозуміти, чому її так іменують. Треба з’ясувати не лише предметне, але й асоціативне значення слова. Для цього варто встановити спосіб утворення та структурний склад слова, також ознайомитися з його іншими значеннями й значеннями споріднених слів. Іншомовні слова, асоціативне значення й мотивування яких зрозумілі учням, запам’ятовуються легше, і вживаючи їх, студенти не допускають помилки. З огляду на це ставимо за мету дослідити морфемну деетимологізацію, що може затемнити походження слів, розглянути, зокрема, такі явища, як спрощення, перерозклад та ускладнення.

Внутрішня форма слова давно потрапила до сфери інтересів мовознавців. Величезний функційний і семантичний потенціал, що закріплено в слові завдяки цьому явищу, є однією із причин підтримання зацікавлення зазначеною проблемою.

Одним з найпоширеніших процесів, що відбувається в межах внутрішньої форми слова, є її поступове зникнення. Найчіткіше таку особливість цього лексичного явища простежуємо під час зіставного аналізу. Можна виділити окремий тип відношень між синонімічними номінаціями різних мов, де в одному випадку слово зберігає внутрішню форму, а в іншому втрачає її [11, с. 18]. Це явище називають або втратою внутрішньої форми, або семантичною спрощеністю, або

деетимологізацією [5, с. 194].

Затемнення внутрішньої форми слова відбувається, коли лексична одиниця починає апелювати не до ідеї про поняття чи образу поняття, а його безпосередньої сутності, стаючи, у такий спосіб, «довільним знаком» [11, с. 19]. Вияви такого затемнення докладно вивчав В. Звегінцев: «Коли слово отримує повну семантичну незалежність і більше не покладається на мотиваційний зв'язок з первинною ознакою, а, навпаки, прямо апелює до предмета, що позначає, то внутрішня форма такого слова відступає на другий план, забувається і фактично перестає грати будь-яку роль у встановленні правил функціонування нового слова та його подальшого розвитку» [5, с. 193].

Процес втрати внутрішньої форми слова закономірний, так само як наявність внутрішньої форми є природною властивістю слова [7, с. 119]. До цього тяжіє будь-який знак, семантичне навантаження якого постійно розширюється.

Багато сучасних слів української мови з їх сучасними значеннями здебільшого є наслідками тривалого розвитку, протягом якого з ними відбуваються ті або ті зміни, подекуди дуже значні. Ці зміни зумовлені збагаченням досвіду людей і тенденціями розвитку самої мови. Зміни в історичному розвиткові слів нерідко приводять до стирання їх первісних значень. У деяких випадках утрата іменником внутрішньої форми може означати його поступове усунення із широкого вжитку та заміну іншим словом зі зрозумілішою мотивацією [11, с. 19]. Що старіше позначення, то більше воно тяжіє до абстрактності, звільнення від змісту. Отже, знищення внутрішньої форми слова літературної мови «можна розглядати як один з формальних показників того, що воно є давнім за своїм походженням, адже в первинних, не запозичених словах переважно зберігається мотиваційна ознака» [7, с. 182].

Відтак, деетимологізація – зміна в морфемній словотвірній структурі слова, коли для свідомості носіїв мови виявляється втраченим етимологічний зв'язок цього слова з тією чи тією непохідною основою. Деетимологізація може бути викликана або тим, що слова з вихідною непохідною основою перестають бути

наявними в мові, або тим, що це слово занадто далеко пішло у своєму семантичному розвиткові від слова з відповідною непохідною основою. Отже, втрата внутрішньої форми (а точніше семантичної мотивації) поширюється й на морфемні складники слова. Як зазначає А. Боюн, «деякі семи похідної основи зберігаються в семантичній структурі похідної лексичної одиниці в дещо модифікованому вигляді, а інші зовсім згасають» [2, с. 6].

Найтиповішими змінами в морфемному складі слів є спрощення, перерозклад та ускладнення. Спрощення – це втрата виділюваності морфем, коли складні за будовою слова видаються простішими. Наприклад, *жи-т-о, жи-р-ъ, жи-тт-я* є спорідненими; так само *да-р, да-ча, да-в-а-ти*. Слово *булавка* колись було зменшеною формою із суфіксом -к- від *булава*; *греб-інь,* давнє *гребти* позначало чесати; *па-скуда* від па+скуда – ‘бідність’, згадаємо ‘скудний’ – ‘бідний’; *подушка* від по+душ<дух ‘дути’ +к+а тощо.

Спрощення, зрозуміло, відбувається і в запозичених словах. З огляду на це похідні слова сприймають як непохідні, а складні слова – як прості. Наприклад, слово *прокурор* в українській мові вважають кореневим. Однак у французькій мові, звідки воно походить, у ньому осмислюється суфікс -ор (-eur) і основа прокур- (латин. prōcūro – ‘турбуюсь’, ‘наглядаю’). Латинське дієслово утворене від префікса prō+curāre ‘турбуватись’, ‘наглядати’, від іменника cura ‘турбота’, ‘старання’. В українській же мові *куратор* – ‘особа, якій доручене спостереження, нагляд за якими-небудь роботами’; так само *кашне* з франц. cache nes – дослівно від словосполучення ‘ховай ніс’; *партер* – з франц. parterre –‘на землі’ (префікс par ‘на’+ terre ‘земля’).

Немало іншомовних слів, що функціонують в українській мові, також споріднені між собою, хоч ця спорідненість вже є лише фактом історичним, що ніяк не інтерпретує і не усвідомлює звичайний мовець. У запозичених словах, як і у слов’янських, спостерігаємо історичні чергування звуків. Однак якщо в слов’янських лексемах зв’язок між словами, хоч

і з видозміненим звуковим складом, таки може бути зрозумілим, то іншомовні слова «вириваються» із природної мовної стихії, їх запозичають у різні епохи, тому сприймають як слова, не пов'язані між собою [10, с. 226].

Отже, затемнення внутрішньої форми слова поширене навіть у спільнокореневих словах, у яких нібито має бути наявна зрозуміла мотивація. Це пояснюємо тим, що в процесі функціонування кореневої морфеми (де й міститься основна мотивація) його значення може не маніфестуватися.

Прикладами такого затемнення в спільнокореневих лексемах є слова *абажур, журнал, тужурка*: *абажур* – 'ковпак, який одягають на лампу'. Запозичене із французької мови у XVIII ст. франц. abat – jour 'абажур' складається із частини дієслова abattre 'відбивати, відсвічувати, відображати', буквально 'відбивати, валити вниз' та іменника jour 'світло', 'день'. Порівняємо з етимологією слова *журнал*: *журнал* – 'періодичне видання', 'книга для записів'. Запозичене із французької на початку XVIII ст. франц. journal 'журнал' – суфікс прикметника -al + journee (jour) 'день'. Первісне значення – 'щоденний запис подій'. Простежимо етимологію лексеми *тужурка*: *тужурка* – 'куртка для повсякденного носіння'. У словниках зафіксовано з 50-х рр. XIX ст. Утворене з tous 'усі' і jours 'дні' + предметний суфікс -к-а – toujours 'завджи', 'постійно' + суфікс -к. Зрозуміло, що «спільнокореневими» ці слова виявляються лише на етимологічному рівні. Окрім того, у словах *абажур* і *журнал* спостерігаємо спрощення морфемної структури.

Спрощення морфемної будови відбувається й у слові *гладіатор* – 'озброєний боєць з рабів або військовополонених у Давньому Римі'. У словниках зафіксовано з початку XIX ст. Запозичене з латин. glădiātor 'гладіатор', що утворене із суфікса на позначення особи-діяча -ātor і кореня glăd- (від glădius 'меч', 'шпага'). Спорідненою в цьому контексті до *гладіатора* є лексема *гладіолус* – назва квітки. *Гладіолус* – дослівно 'меч-трава', оскільки форма її листя нагадує меч [8, с. 209].

У цьому контексті згадаємо про теорію Х. Шухардта, який уважав, що історію слів потрібно розглядати одночасно

з розвитком явищ, предметів, які вони позначають. Дослідник проводив паралелі між історією мови та матеріальною культурою і дійшов висновку, що слова, як і речі, можуть жити й відмирати, тобто мають матеріальну природу [4]. Для того, щоб реконструювати первинні назви, Х. Шухардт звертався до внутрішньої форми слова як до засобу, що надає інформацію про характер предмета, який уже давно не використовують. Школа «Слів та речей» (Worter und Sachen), представником якої був науковець, не набула широкої популярності через брак чітких критеріїв дослідження матеріалу [4]. Утім, думку про те, що внутрішню форму слова потрібно досліджувати разом з позначуваним предметом, уважаємо слушною.

За нашими спостереженнями, спрощення – це найчастотніша зміна в мофемному складі слів, що впливає на затемнення етимології. Структурний аналіз досліджуваних лексем дає змогу класифікувати матеріал на три групи: а) група слів з етимологічно вираженою будовою: префікс + корінь; б) група слів з етимологічно вираженою будовою: корінь + суфікс; в) група слів з етимологічно вираженою будовою: корінь + корінь.

Охарактеризуємо першу групу. Слово *атом* ‘найменша частинка хімічного елемента, що зберігає всі його хімічні властивості’ відоме в українській мові ще з XVIII ст. Запозичене із грецьк. atomos ‘неподільний’, яке утворене з а- ‘не’ + tomos ‘різати, рубати, ділити’. Таку назву ще в V ст. до н. е. дав своєму відкриттю основоположник учення про атоми давньогрецький філософ Левкіпп. Цікаво, що в 20-х рр. XX ст., коли пожвавилася робота з українізації й створення власної термінології, був запропонований автентичний замінник – «неділка», який згодом радянські вчені затаврували й вилучили з наукового обігу як антинауковий (мовляв, хіба українські науковці не знають, що атом – частинка, що поділяється? З огляду на це невиправдано йменувати її **не**ділкою). Звісно, зауваження про те, що запозичений термін дослівно так і перекладають, до уваги не бралися. Сучасна фізика доводить, що атоми подільні, однак термін продовжує нести на собі уявлення про будову світу свого

творця. І не лише значеннєве: словотвірна структура, яка на сьогодні сприймається як непохідна, такою не є.

Продуктивно виявив себе латинський префікс *про-*. Наприклад, *прогрес* ‘рух уперед до більш досконалого стану, розвиток від найнижчого до найвищого, від простого до складного’ – інтернаціональне слово, першоджерелом якого є латин. progressus ‘рух уперед’, ‘розвиток’, ‘успіх’, що походить із префікса pro- ‘уперед’ + дієслова gredi ‘йти, просуватися, крокувати’. Слово фіксуємо в українській мові з XVIII ст.

Лексема *програма* – ‘зміст і план наміченої діяльності, робіт і т. ін.’, ‘виклад і обґрунтування світоглядних позицій і завдань політичних партій, організацій’ уживають в українській мові з XIX ст. зі значенням ‘письмове оголошення’ або ‘розпорядження’. Походить з латин. префікса pro- ‘уперед’ + дієслова grapho ‘пишу’.

Слово *проект* (‘розроблений план створення чогось, попереднє креслення’, ‘задум’) запозичене у XVIII ст. з латин. projektus – форми пасивного дієприкметника, утвореного від префікса pro- ‘уперед’ + дієслова jacere ‘кидати’.

Проспект (‘пряма широка вулиця в місті’, ‘розгорнутий план наукової праці’) запозичено ще на початку XVIII ст. з латин. prospectus ‘погляд удалечінь’, що походить від поєднання префікса pro- ‘уперед’ + дієслова specere ‘дивитися’.

Інтернаціоналізм *професія* (‘постійна спеціальність, вид трудової діяльності, який потребує певної підготовки’) в українській мові з’явився в ужитку з XVIII ст., запозичений з латин. professio (‘професія, визнання чогось предметом своїх занять’),що утворився із префікса pro- ‘уперед’ та дієслова fateri ‘показувати, пропонувати (послуги, продукцію)’.

Лексема *профіль* (‘обриси, вид зі сторони’, ‘сукупність основних рис, характерних для професії, спеціальності’) запозичена через французьке посередництво (франц. profil), де втратила кінцевий -о (порівн. з італ. profilo), з етимологією ‘обведений тонкою лінією’. Утворена із префікса pro- ‘уперед, уздовж, упродовж’ + дієслова filo ‘штрих, лінія’ (латин. filum – ‘нитка’).

Зазначимо, що переважно цю групу формують запозичені слова. Однак фіксуємо й низку слов'янських за походженням слів, утворених за схожою формулою, зокрема *простір*, *проміжок, пробіл, прозорий, промисел, просвіта, протяг*. Наприклад, слово *простір* ('не зайняте нічим місце, свобода, воля') утворилося із праслов'ян. *prosterti, що згодом продукує українські форми *простерти*, *простирати* – 'розповсюджувати, простягати, розкидати в сторони'. Праслов'янська форма *prosterti, своєю чергою, є утворенням *pro- 'уперед' + sterti 'слати, розширяти' (корінь *ste- фіксуємо й у словах *стелити*, *постіль*, *стіл* тощо).

Натомість велику продуктивність цієї схеми доводять українські префікси при-, по-: *прибічник, приборкувати, привабливий, привид, привід, пригода, пригорща, приємність, придатність, прикмета, прилад, примара, примірник, природа, пристань, причал, прихвостень, причина* тощо; *побачення, поблажка, побут, повага, поведінка, повітря, погляд, подорож, подія, пожива, подяка, позов, помірний, помітний, порада, порода, порядний, порядок, послуга, постава, потвора* тощо.

Розходження у звуковому оформленні іншомовних слів можуть бути зумовлені фонетичними процесами асиміляції або дисиміляції в мові-джерелі. Наприклад, у багатьох латинських за походженням словах або утворених з використанням латинських морфем, вжито префікс інтер- – 'між': *інтернаціонал*, *інтервал* тощо. Цей префікс легко осмислити у своєму значенні. Утім, розпізнати його у словах на зразок *інтелігент*, *інтелект* майже неможливо (в інтер- останній звук R повністю уподібнився початковому звуку кореня L). Простежимо: дієслово intellegere 'те, що сприймається, піддається впливу' → латин. пасивний дієприкметник intellectus → далі *інтелект* – 'розум'; префікс inter + дієслово legere 'збирати, бачити, помічати' = intellegere 'сприймати, помічати між іншого щось, отже – мислити' → латин. активний дієприкметник intellegens 'той, що розуміє, розумний' → *інтелігент*.

Латинський за походженням префікс транс- – 'через', 'пере' у деяких словах зберігає свій вигляд, наприклад, trans 'пере' +

portare ‘носити’ → латин. transportare – ‘переносити’ → далі – *транспорт*; так само *трансмісія* – ‘пересилка, передача’, *трансформація* – ‘переоформлення, перетворення’, *транскрипція* – дослівно ‘переписування’ тощо. Однак у слові *традиція* цей префікс упізнати неможливо, хоч він у ньому й наявний: trans ‘пере-’, який утратив приголосні ns, + дієслово do, dare ‘давати’ → дієслово tradere ‘передавати’ → латин. traditio ‘передача’ = *традиція* ‘те, що переходить від одного покоління до іншого’ [9, с. 126].

Такі явища, як перерозклад і ускладнення, значно меншою мірою впливають на затемнення внутрішньої форми слів, які в цьому разі зберігають більшу чи меншу зрозумілу мотивацію: а) перерозклад (перерозподіл меж між морфемами): *жтроба > утроба > вън-утрь > внутрь > нутро*; *долоня – ладонь* тощо; б) ускладнення (явище, протилежне спрощенню, полягає в тому, що непохідна основа починає членуватися на морфеми). Процес ускладнення особливо нерідко спостерігаємо в іншомовних за походженням словах: у слові *електрика* виділяємо суфікс -ик- після появи слів *електрифікація*, *електроносій* і т. ін.; у слові *хна* [а] сприймаємо як флексію, якою вона в мові-джерелі не є; так само *чалм-а*.

Отже, на затемнення етимології слів істотно може впливати такий чинник, як деетимологізація, коли зв’язки між мотивованим і мотивувальним стираються, а межі між первісним та вивідними значеннями розширюються. На нашу думку, стерта або затемнена внутрішня форма слова має вагомий науковий потенціал, адже вона може бути використана як один з елементів історико-філологічних підходів до формування моделей мовної свідомості минулих часів. Слова з утраченою внутрішньою формою становлять величезний інтерес для психолінгвістики. Отже, проведення подальшого зіставного аналізу стертої внутрішньої форми слів уважаємо доволі перспективними напрямами наукової діяльності.

Бібліографічні посилання

1. **Арутюнова Н. Д.** Типы языковых значений: Оценка.

Событие. Факт. – Москва : Наука, 1988. – 341 с.
2. **Боюн А. М.** Иерархия семантической структуры вершины словообразовательного гнезда (на материале СГ со словом-вершиной вода) : дисс. … канд. филол. наук : 10.02.02. «Русский язык». – Киев, 1996. – 317 с.
3. **Журавлев В. К.** Принцип иерархичности звуковых изменений в этимологии // Этимология – 1984 / отв. ред. О. Н. Трубачев. – Москва : Наука, 1986. – 256 с.
4. **Залізняк А. А.** Внутрішня форма слова [Електронний ресурс]. – URL : / http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/lingvistika/VNUTRENNYAYA_FORMA_SLOVA.html (дата звернення: 12.02.2018).
5. **Звегинцев В. А.** Семасиология – Москва : Изд-во Московск. ун-та, 1957. – 323 с.
6. **Лінгвістика** XXI століття: нові дослідження і перспективи. – Київ : Логос, 2007. – 232 с.
7. **Плотников Б. А.** О форме и содержании в языке. – Минск : Высш. шк., 1989. – 254 с.
8. **Рибалка Я. І.** Зміни в морфемному складі слів, що призводять до деетимологізації // Філологічні науки : зб. наук. пр. викладачів факультету. – Дніпропетровськ, 2011. – С. 208–210.
9. **Рибалка Я. І., Степаненко О. К.** Мовні чинники впливу на деетимологізацію // Дослідження з лексикології і граматики української мови : зб. наук. пр. / за ред. І. С. Попової. – Дніпропетровськ : Видавець Біла К. О., 2015. – Вип. 16. – С. 122–134.
10. **Рибалка Я. І.** Фонетичні зміни в історичному розвиткові слів, що ведуть до затемнення їхньої етимології //Дослідження з лексикології і граматики української мови : зб. наук. пр. / за ред. А. М. Поповського. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2011. – Вип. 10. – С. 225–233.
11. **Русанівський В. М.** Структура лексичної і граматичної семантики. – Київ : Наук. думка, 1988. – 240 с.

Список умовних скорочень

грецьк. – грецька
латин. – латина
франц. – французька
праслов’ян. – праслов’янська

УДК 811.161.2’367.332

Т. В. Шевченко

ОБСТАВИННІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЯК ЗАСОБИ УСКЛАДНЕННЯ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ РЕЧЕННЯ

Предметом дослідження стали детермінантні члени речення в синтаксичній мікросистемі творів Ю. Андруховича та В. Шкляра. Увагу приділено обставинним детермінантам як засобам ускладнення семантико-синтаксичної структури речення, проаналізовано основні моделі та стилістичні функції цих елементів.

Ключові слова: семантико-синтаксична структура, детермінантний зв’язок, предикативне ядро, семантичний поширювач, обставинні детермінанти.

Предметом исследования стали детерминантные члены предложения, использованные в синтаксической микросистеме сочинений Ю. Андруховича и В. Шкляра. Внимание уделено обстоятельственным детерминантам как средствам усложнения семантико-синтаксической структуры предложения, проанализированы основные модели и стилистические функции этих элементов.

Ключевые слова: семантико-синтаксическая структура, детерминантная связь, предикативное ядро, семантический распространитель, обстоятельственные детерминанты.

Investigating the syntactical sentence structure in the Ukrainian literary language at the end of the 20th – the beginning of the 21st century we drew our attention to specific communicative -semantic components which are not subordinate to a certain part of the sentence but belong to the entire sentence participating in the formation of its content. In linguistics, such semantic spreaders of sentences are considered to be determinant units.

The purpose of our research is to analyze the structural and functional peculiarities of adverbial modifier determinants as semantic sentence spreaders. Material for analysis is the Ukrainian literary language at the end of the 20th and the beginning of the 21st century. The tasks of the scientific research are to describe the most productive types of adverbial modifier determinants used in the contemporary Ukrainian literary language, to consider the semantic and morphological features of determinant elements and to describe the functional peculiarities.

The adverbial modifier determination of a different degree of expression is characteristic for sentences of different grammatical structures. Among the adverbial

© Шевченко Т. В., 2018

modifier determinants semantic groups with spatial and temporal values are dominated, they informally supplement, specify the predicate and make additional shades in the structure of the working situation.

The determinants of the mode of action are productively used in the works of art, in which the semantics of comparison appears. In the analyzed material, determinants with the meaning of the cause and the target occur, but they are less productive, although they may partially offset the absence of the generator of the predicative situation, taking over its semantics – origin, process sources, etc. Spreaders with relevance / irrelevance are presented in a few examples.

Consequently, after analyzing the determinants of different semantics in the artistic works of the end of the 20th and the beginning of the 21st century we were convinced that such units are capable, without complicating the structural and grammatical level of the sentence structure, to significantly supplement the procedural semantics of the predicate, localized in time and space, to express or neutralize signs of dynamism, time localization, phase, inactive subject.

Key words: semantic-syntactical structure, determinate connection, semantic spreaders, subjective, objective, adverbial modifier determinants.

Семантичний підхід до вивчення синтаксичних одиниць залишається актуальним протягом останніх десятиліть дослідження граматичної системи української мови. Науковці намагаються виявити закономірності організації змістової сфери мови, описати її специфічні властивості як основного знаряддя пізнання й комунікації.

Спосіб організації семантики й процес її втілення речення найпоказовіше репрезентує саме у формально-граматичній структурі. До вивчення семантичної структури речення мовознавці підходять по-різному: одні пропонують зараховувати до неї лише семантико-синтаксичні відношення, що визначаються валентними властивостями предиката (Л. Теньєр [17], Н. Шведова [18] та ін.), інші ж ураховують увесь спектр змісту, уміщений у реченні без опертя на валентністні можливості дієслова-предиката (В. Гак [4], І. Вихованець [2], К. Городенська [5], Н. Гуйванюк [6], А. Загнітко [7], І. Меньшиков [9], І. Попова [10; 11], Л. Руденко [13] та ін.).

Досліджуючи синтаксичну структуру речення в сучасному українському художньому мовленні, ми звернули увагу на специфічні комунікативно-значеннєві компоненти, що не підпорядковані окремому члену, а належать до всього речення,

беручи участь у формуванні його змісту. У мовознавстві незалежні семантичні поширювачі різноманітних синтаксичних структур прийнято кваліфікувати як детермінантні одиниці.

Для слов'янського мовознавства актуальним є багатоаспектне дослідження детермінантних членів як незалежних поширювачів різноманітних синтаксичних структур речення. На думку О. Селіванової, детермінант – це член речення, який поєднується з усім складом висловлення за допомогою особливого типу синтаксичного зв'язку – детермінації [14, с. 116]. Детермінанти можуть вільно входити в різні і за структурою, і за семантикою речення. На особливості ідентифікації детермінантів у структурі речення ми звертали увагу в наших попередніх наукових розвідках [19; 20].

Нашою метою в запропонованому дослідженні є аналіз структурних та функційних особливостей обставинних детермінантів як семантичних поширювачів речення. Матеріалом для аналізу стало українське художнє мовлення кінця XX – початку XXI ст.

Поява нової літератури, ознакою якої стали епатажність, видовищність, пародіювання барокової гри, потребувала і нових форм утілення змісту. Поширеними засобами ускладнення семантико-синтаксичної структури речення є детермінантні компоненти. Вони виступають вторинними грамемами теорії предикативності, бо в згорнутому вигляді самі є предикатами. Характеристика обставинних детермінантів, що залежать від базового предиката і його сприйняття додатковими смисловими проекціями, є показовою для оцінки предикатної ситуації.

Синтаксична мікросистема постмодерних творів є семантично наповненою й синтаксично багатою. Найпоширенішою в аналізованих романах є обставинна детермінація. Структури з варіантними виявами суб'єкта відзначаються зниженими можливостями щодо модифікації [19, с. 89–97]. Завдання статті: визначити місце детермінантних членів речення в сучасній українській літературній мові, проаналізувати семантичні та морфологічні особливості детермінантних елементів у синтаксичній мікросистемі творів

Ю. Андруховича та В. Шкляра, описати їхні стилістичні функції.

Обставинна детермінація різного ступеня вияву характерна для речень різної граматичної структури. До обставинних поширювачів переважно уналежнюють локальні та темпоральні детермінанти, способу дії, порівняння, міри та ступеня, причини тощо.

Групу обставинних детермінантів з локальним значенням репрезентовано в аналізованому матеріалі у підметово-присудкових реченнях: ***У душовій*** *тим часом з'явилося кілька монголів* (1, с. 16); ***Серед кімнати*** *стояла широка дубова кухва, наповнена до половини брунатною купіллю, від якої сходив гарячий трав'янистий дух* (2, с. 13) – детермінанти здебільшого перебувають у препозиції щодо основної частини простого (чи простого ускладненого) речення, їх реалізовано звичайно прийменниково-відмінковими формами та морфологізованими прислівниками. Детермінанти місця, виступаючи поширювачами предикативного ядра, деталізують процесивну ситуацію, уточнюючи розміщення предметів щодо просторового орієнтира: ***У Лисячій балці, недалечко від Мокрої Калигірки****, його перестріли козаки Семена Гризла і привели до отамана – перевірити, хто такий* (2, с. 38).

Предикатний процес, динамічний та локалізований у часі, можуть конкретизувати й темпоральні поширювачі. Показники часової локалізованості, на думку Г. Кутньої, не вносять істотних змін у структуру предиката процесу, вони лише уточнюють предикатну ситуацію щодо часових параметрів [8, с. 182].

Аналізуючи обставинні часові детермінанти, можна виокремити такі основні морфологічні моделі, що їх репрезентують: 1) займенник + іменник: ***Тим часом*** *тітка на подіумі доспівала якийсь фатальний романс, і під оплески, доволі неодностайні, до неї піднявся певний офіційний добродій з великою блискучою тацею в руках* (1, с. 115); 2) прийменник + іменниковий комплекс*:* ***З початком весни*** *він вкривається прищами і ластовинням, і саме тоді з Москви надходить відповідь* (1, с. 17); 3) прислівник + прикметниково-іменниковий комплекс: ***Після короткої відправи*** *труну опустили в яму,*

кинули зверху по жмені землі й засипали могилу (2, с. 8); досить нерідко в таких моделях вживають підсилювальну частку: ***Коли це наступного дня*** *вже під вечір бачить Вовкулака, що з Куземком діло погане* (2, с. 101); 4) іменник + числівник + займенник + прикметниково-іменниковий комплекс: ***Років півтора тому, пізньої осені,*** *ти перевертався в ліжку до третьої ночі ...* (1, с. 19).

На конструктивному рівні особливістю темпоральних детермінантів є те, що вони не тяжіють до певної позиції щодо основної частини простого (чи простого ускладненого) речення: ***А тут кілька днів тому*** *до них несподівано завітав якийсь чоловік, теж заокеанський заробітчанин, привіз гроші від Володі* (1, с. 21); *Виявляється, вона страшенно мріяла* ***по закінченні десятого класу*** *вийти за мене заміж* (1, с. 45); *Важко сказати, коли прилітає до новонародженого ангел-заступник, а от чорний ворон не забарився – саме тоді підоспів* ***до комина хати****...* (2, с. 141). Жоден з наведених детермінантів не є центральнішим або периферійнішим. Загалом у синтаксичній структурі української мови відсутній який-небудь системний внутрішній порядок поєднання їх із предикативним ядром, розташування може змінюватися залежно від мовленнєвої ситуації. Детермінанти в згорнутому вигляді фактично репрезентують інше просте речення.

Більшість предикатів процесу допускає поєднання з компонентами, що мають значення причини. В аналізованих творах детермінанти причини переважно представлені прийменниково-іменниковими комплексами: 1) прийменник *від / од* + родовий відмінок іменника: *На лекціях і семінарах мухи дохнуть* ***від нудьги*** (1, с. 17); 2) конструкція *через / завдяки* + давальний відмінок іменника: *До того ж не один козак позбувся голови* ***через жінку*** (2, с. 85). Передумовою для такої детермінації є пасивність суб’єкта, адже останній лише вказує на джерело процесу, але не виступає його каузатором. На думку Л. Руденко, причинові детермінанти частково «компенсують» відсутність каузатора в предикативній ситуації, перебираючи на себе його семантику походження процесу [13, с. 60].

Різновидом детермінації зі значенням способу дії виступають компоненти із семантикою порівняння, бо предикат процесу звичайно корелює із семантикою якісних змін, тому компаративний компонент у структурі предикатної ситуації виступає органічним. Продуктивно використано дві моделі: 1) комплекс порівняльних сполучників або часток (*як, ніби, неначе, немовби, начебто тощо)* з актуалізованим іменником-компаратором: *Голіцин подає короткі,* ***наче помах сигнальним прапором****, уривчасті команди…*(1, с. 39); *Щось,* ***наче грегоріанський хорал,*** *для пропащих душ* (там само, с. 46); 2) іменником-компаратором у формі орудного відмінка: *Весь цей день пахнув* ***теплим сном*** (2, с. 40). На формально-граматичному рівні ці дві групи є за функціями неоднорідними: перший тип детермінантів ускладнює речення, другий – входить до складу простого речення як частина його структури. Для синтаксичних структур із предикатом процесу обставинний детермінант другого типу є визначальним у плані вираження специфічної синтаксичної семантики відповідним формально-граматичним компонентом, адже орудний відмінок у порівнянні переважно вживають з дієсловами абсолютної семантики.

Обставинні детермінанти мети репрезентовано моделлю, що становить поєднання прийменниково-іменникового комплексу *з метою* та іменника в родовому відмінку: *Що* ***з метою конспірації*** *буду відгукуватись на прізвисько…* (1, с. 63); *Неп – нова економічна політика, яка тимчасово полегшувала становище селянства* ***з метою відвернення*** *його від антирадянської боротьби* (2, с. 46). Про сполучуваність предикатів процесу з детермінантами мети можемо говорити лише як про окрему синтаксичну номінацію, що стосується денотативного рівня, тобто семантики конкретних висловлювань. Така детермінація передбачає не лише активний, а й цілеспрямований характер суб’єкта.

Поширювачі зі значенням відповідності / невідповідності репрезентовано переважно однією моделлю: прийменник + орудний відмінок іменника*:* ***За проектом*** *тут виросте новий будинок* (1, с. 78); ***За листом*** *була надіслана спеціальна комісія*

(1, с. 92). Речення, у яких предикати допускають такі значення, є звичайно стилістично маркованими.

Отже, усі проаналізовані типи обставинних детермінантів інформативно доповнюють «процес», локалізований у часі та просторі, вони увиразнюють або нейтралізують ознаки динамічності, часової локалізованості, фазовості, неактивного суб'єкта. Детермінантні елементи інформативно доповнюють, уточнюють предикат, уносять додаткові відтінки у структуру процесивної ситуації. Залежно від значення обставинних компонентів можна відзначити дві тенденції щодо модифікації предиката процесу – це посилення або нейтралізація процесивної семантики. Накладання в одному детермінанті різних значень зумовлене їх вторинністю в структурі речення, бо розвиваються різні додаткові значення, що стає передумовою синкретичності. Поєднання кількох значень в одному компоненті є свідченням динамічних явищ у сфері синтаксичних зв'язків та відношень.

Бібліографічні посилання

1. **Вихованець І. Р.** Граматика української мови. Синтаксис. – Київ : Либідь, 1993. – 368 с.
2. **Вихованець І. Р.** Нариси з функціонального синтаксису української мови. – Київ : Наук. думка, 1992. – 224 с.
3. **Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М.** Формально-граматична структура речення // Семантико-синтаксична структура речення. – Київ : Наук. думка, 1983. – С. 6–24.
4. **Гак В. Г.** Языковые преобразования: некоторые аспекты лингвистической науки в конце XX века. От ситуации к высказыванию. – Москва : Едиториал УРСС, 2009. – 368 с.
5. **Городенська К.** Деривація синтаксичних одиниць. – Київ : Наук. думка, 1999. – 192 с.
6. **Гуйванюк Н.** Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць. – Чернівці : Рута, 1999. – 336 с.
7. **Загнітко А. П.** Теоретична граматика української мови: синтаксис. – Донецьк : Дон НУ, 2001. – 662 с.

8. **Кутня Г.** Обставинна детермінація предикатів процесу в сучасній українській мові. // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / уклад. А. П. Загнітко та ін. – Донецьк : Дон НУ, 2005. – Вип. 13 – С. 178–184.
9. **Меньшиков И. И.** Два уровня классификации второстепенных членов предложения в современном русском языке // Русский язык и литература: проблемы изучения и преподавания в Украине. – Київ : Видавець СПД Карпук С. В., 2005. – С. 230–235.
10. **Попова І. С.** Семантичні зрушення в конструкціях з детермінантами до однорідних членів речення // Функциональный аспект семантики языковых единиц : материалы VIII Междунар. научн. конф. по актуальным проблемам семантических исследований. – Харків : ХГПУ, 1997. – Ч. 1. – С. 130–131.
11. **Попова І. С.** Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель). – Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2009. – 432 с.
12. **Руденко Л.** Обставинна детермінація в структурі тексту (семантико-синтаксичний і стилістичний аспект). – Київ : Україна-Віта, 1996. – 213 с.
13. **Руденко Л.** Семантико-синтаксична характеристика обставинно-детермінантних структур // Зб. наук. праць викладачів пед. фак. : Філологія. – Кам'янець-Подільський, 1997. – С. 24–30.
14. **Селіванова О.** Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
15. **Слинько І., Гуйванюк Н., Кобилянська М.** Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. – Київ : Вища шк., 1994. – 670 с.
16. **Слинько І.** Другорядні чи поширюючі члени речення // Мовознавство. – 1990. – № 2. – С. 3–11.
17. **Теньер Л.** Основы структурного синтаксиса. – Москва : Прогресс, 1988. – 656 с.
18. **Шведова Н.** Детерминирующий объект и детерминирующие обстоятельства как самостоятельные распространители

предложения // Вопросы языкознания. – Москва : Наука, 1964. – № 6. – С. 77–93.
19. **Шевченко Т. В.** Детермінантні члени речення в романі В. Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон» // Український смисл : наук. зб. / за ред. проф. І. С. Попової. – Дніпро : Ліра, 2017. – С. 89–97.
20. **Шевченко Т. В.** Складнопідрядні багатокомпонентні речення з прислівними та детермінантними зв'язками в нормативно-правових актах української мови // Український смисл : наук. зб. / за ред. проф. І. С. Попової. – Дніпропетровськ : Ліра, 2016. – С. 320–327.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Андрухович Ю.** Московіада : роман жахів. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. – 152 с.
2. **Шкляр В. М.** Залишенець. Чорний Ворон – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 384 с.

УДК 811.161.2: 81’27

Т. С. Шуліченко

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ: ДІАХРОНІЧНИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено дослідженню впливу гендерних стереотипів і психофізіологічних особливостей на формування мовної особистості. Виявлено трансформацію гендерних стереотипів протягом різних історичних періодів розвитку нашої держави та проаналізовано найвідоміші статево-рольові теорії. Досліджено вплив цих чинників на формування мовної особистості чоловіків і жінок.

Ключові слова: стать, гендер, гендерний стереотип, маскулінність, фемінність, мовна особистість, мовна поведінка.

Статья посвящена исследованию влияния гендерных стереотипов и психофизиологических особенностей на формирование языковой личности. Выявлена трансформация гендерных стереотипов в течении разных исторических периодов развития нашего государства и проанализированы самые известные поло-ролевые теории. Исследовано влияние этих факторов на формирование языковой личности мужчин и женщин.

Ключевые слова: гендер, гендерный стереотип, маскулинность, феминность, языковое поведение, языковая личность.

This work is devoted to the analysis of the main factors of the formation of speech behavior of men and women. The aim of this paper is to investigate the influence of psycho-physiological characteristics and gender stereotypes on the formation of personality and the linguistic identity of men and women.

Achieving the aim of this work involves solving the following tasks: 1. To analyze the most famous gender theories and to find out their impact on women and men today. 2. To investigate the dependence of the linguistic behavior of men and women on psycho-physiological characteristics and gender stereotypes. 3. To analyze the historical formation of gender stereotypes in Ukraine and their relevance nowadays.

This investigation is relevant because linguistic behavior of Ukrainian men and women has changed recently and needs the deep analysis. We have come to the conclusion that the most famous gender theories by Z.Freud, T.Parsons and V.Geodakyan still have great influence on the social roles and behavior of people and support various gender stereotypes which affect the life and linguistic behavior of men

© Шуліченко Т. С., 2018

and women as well as historically formed gender stereotypes and psycho-physiological characteristics.

In conclusion, it can be said that the behavior of a person, how he/she responds to the challenges of the present, his / her linguistic behavior is affected by sex, which cannot be absolutely ignored. At the same time, the way of life and behavior of a person depend on the level of attention paid to his /her sex and gender role in the society. After deep analysis of various historical epochs, it can be said that in the territory of modern Ukraine there were favorable and unfavorable periods for women. The period of prosperity of Kievan Rus and the Cossack liberation struggles contributed to the development of such qualities of Ukrainian women as independence, self-confidence, ability to defend their own opinion. At the same time, those periods in history when women were oppressed still affect their behavior and style of communication nowadays.

Key words: sex, gender, gender stereotype, feminization, masculinization, gender unification, linguistic behavior, linguistic identity, dimorphism, feminism

На мовну поведінку людини впливають два чинники: психофізіологічні особливості та гендерні стереотипи. Вони є нерозривними частинами одного цілого – формування особистості та вираження її в мові. Утім, ступінь їхнього значення сьогодні все ще залишається предметом дискусії. Дослідити їхній уплив на формування мовної особистості чоловіків і жінок є нашою метою в запропонованій науковій розвідці. Для її досягнення виконано наступні завдання: 1) проаналізовано вплив гендерних стереотипів і психофізіологічних особливостей чоловіків і жінок на їхню поведінку і мову; 2) виявлено найвідоміші теорії статей і визначено їхню актуальність сьогодні; 3) окреслено історичний розвиток гендерних стереотипів на території нашої держави. Актуальність цього дослідження полягає в тому, що напружена політична ситуація в нашій країні, що триває з 2014 р., кардинально змінила мовну поведінку чоловіків і жінок, призупинивши процес уніфікації статі. Зв’язок мови і статі людини, аналіз її мовної поведінки та чинників, що на неї впливають, вивчали такі дослідники, як А. Кириліна [4], Л. Ставицька [11] та ін.

До середини XX ст. стиль життя людини визначала винятково її стать. Саме такий підхід до ролі чоловіків і жінок як у сім’ї, так і в суспільстві досі є актуальним для прихильників

теорії статево-рольової соціалізації особистості. Ця теорія аналізує гендерні взаємини як історично сформовані конструкти системи нерівностей, де панівне становище однієї статі над іншою вже є встановленим. Підґрунтям цієї концепції є уявлення про особистість як пасивну сутність, що сприймає культурну даність, але не створює її сама [3, с. 137]. До найвідоміших і найобговорюваніших статево-рольових теорій зараховують психоаналіз З. Фрейда [14], структурно-функційний аналіз Т. Парсонса [15] та еволюційну теорію В. Геодакяна [2].

Відповідно до психоаналізу З. Фрейда, через нібито кастраційний комплекс жінка є морально неповноцінною через свою біологічну неповноцінність. Дослідник уважав, що навіть для нормальної, на його думку, психіки жінки властиві пасивність, відсутність почуття справедливості, схильність до заздрощів, слабкі соціальні інтереси та нездатність до творчості [14].

За теорією американського соціолога Т. Парсонса, наявна життєво важлива потреба функційного поділу сфер діяльності або диференціації чоловічих і жіночих соціальних функцій (інструментальної для чоловіків та експресивної для жінок) [15]. Розподіл чоловічих і жіночих ролей, за Т. Парсонсом, – це механізм, що забезпечує стабільне функціонування будь-якої соціальної системи, зокрема й сім'ї, де основним для кожної жінки є «статус дружини свого чоловіка, матері його дітей і особи, відповідальної за домашнє господарство», яке Т. Парсонс уважав «псевдозаняттям» [1, с. 13]. Жінки, за твердженням Т. Парсонса, повинні змиритися зі своїм підлеглим становищем, реалізуючи себе в домашній роботі, забезпеченні емоційного затишку й сексуальних послуг, надаючи чоловікам змогу утримувати сім'ї [15].

Т. Парсонс ставив знак рівності між нашими біологічними відмінностями і суспільним життям. Він вірив, що навіть якщо у Всесвіті є інші цивілізації, то вони мають соціальний устрій, який відповідає саме їх біологічним особливостям. Варто наголосити, що Т. Парсонс визначав роль жінок і чоловіків у суспільстві без урахування психіки, гормонального фону чи

генетики, спираючись лише на стать людини [15].

Сьогодні знайомитися із працями З. Фрейда і Т. Парсонса дуже цікаво в лексикологічному аспекті. Зараз такий стиль висловлювання, де, наприклад, Т. Парсонс, говорячи про особистість жінки, бере це слово в лапки, викликав би бурхливу негативну реакцію і в США, де дослідник жив і працював, і в інших країнах. Американці, як й інші нації, пройшли довгий шлях від майже повної елімінації жінки із соціуму до рівноправ'я. Сприймаючи американську сім'ю як основу успішного суспільства та плацдарм для майбутніх його повноцінних членів (дітей), Т. Парсонс уважав, що найбільшу шкоду США може принести перегляд сімейних цінностей і перерозподіл сімейних обов'язків [15]. Саме цим пояснюємо його постулат про те, що жінка має миритися зі своєю роллю в родині. Зміни в сімейній ієрархії були для науковця рівноцінними хаосу. Цікавим видається те, що саме американське суспільство, яке досліджував Т. Парсонс, сьогодні є взірцем перерозподілу ролей у сім'ї і практики їхнього повного заміщення. Окрім вигодовування, американські батьки задіяні в усіх аспектах виховання й догляду за дітьми та веденні домашнього господарства.

На сьогодні великою популярністю, особливо серед біодетерміністів, користується також еволюційна теорія статі генетика В. Геодакяна, запропонована для пояснення статевого диморфізму [2]. За В. Геодакяном, належність до одного виду homo sapiens зумовлює єдність чоловічого та жіночого в межах біологічного світу [2, с. 63]. Утім, наявність репродуктивних анатомо-фізіологічних відмінностей між чоловіками та жінками дає підставу говорити про те, що кожна стать має власну біограму, постає носієм певного генетичного коду, а отже, має свою власну біологічну роль, що зумовлює цілу низку соціальних ролей. За еволюційною теорією В. Геодакяна, поділ на статі, а саме на консервативний та оперативний складники людської біологічної системи, стає вирішенням конфлікту одночасних зміни та збереження потрібної інформації [2, с. 67]. У процесі еволюції виникає низка механізмів, що послідовно забезпечили

тісний зв'язок жіночої статі з генеративним (консервативним) потоком інформації, а чоловічої – екологічним (оперативним). До того ж тривалі періоди вагітності, велика смертність під час пологів, годування й турботи про потомство фактично підвищують цінність жінок, перетворюючи чоловічу стать у «надлишкову», «експериментальну», а жіночу – на дефіцитну й цінну. Унаслідок цього закон природного добору діє переважно за рахунок представників чоловічої статі. Отже, генетична інформація, яку передають наступним поколінням за жіночою лінією, має репрезентативний характер, оскільки базована на консервативному складникові еволюційного процесу, а за чоловічою – селективний характер, оскільки більшою мірою ґрунтується на законі природного добору. Спираючись на цю теорію, біодетерміністи пояснюють й особливості психології та мовної поведінки чоловіків і жінок. Чоловіки – це новатори, вони створюють усе нове, чим користується суспільство, а жінки вдосконалюють винайдене. Чоловіки не намагаються пристосуватися до середовища, у якому умови не є комфортними для існування, вони ризикнуть і змінять його, водночас жінки будуть намагатися вижити, максимально пристосовуючись до середовища. Отже, саме двоїстий характер еволюції: одночасні зміни та збереження потрібної для розвитку інформації – провокують статевий диморфізм. Водночас власне середовище впливає на виявлення маскулінності в чоловіків і відповідно фемінності в жінок. Якщо немає внутрішньої або зовнішньої загрози існуванню, відбувається такий процес, як уніфікація статей – одночасна фемінізація чоловіків, які в комфортних умовах позбавлені активної еволюційної позиції, та маскулінізації жінок, які поступово вивчають й опановують засвоєні чоловіками нові суспільні сфери [13, с. 107]. Саме таким був період в Україні з кінця 90-х років до 2014 р., який поклав початок напруженій політичній ситуації і в нашій країні, і у світі. До 2014 р. жінки були помітні в усіх сферах суспільного життя, опановуючи навіть професії водія, охоронця тощо. Фемінізацію чоловіків можна було спостерігати в зовнішньому вигляді, поведінці, мові, зокрема в багатослів'ї, надмірній емоційності,

намаганні не відповідати прямо на поставлене запитання, постійному зверненні до аудиторії за підтримкою тощо. Можна сказати, що чоловіки активно використовували типово жіночі мовні стратегії. Після 2014 р. фіксуємо певні модифікації в усіх сферах. Чоловіки змінилися зовнішньо, стали модними вишиванки, камуфляж, зачіски на зразок козацького оселедця тощо. Услід за зовнішністю змінилася й мова представників сильної статі, що можна було простежити в численних виступах громадських і політичних діячів у ЗМІ. У мові чоловіки активно почали підтримувати радикалізм як спосіб створення безпечної атмосфери в суспільстві. Радикальні, сміливі промови давали відчути й зрозуміти, що в нас є захисники. Водночас процес фемінізації жінок не спостерігаємо, оскільки вони поповнюють не лише ряди поліції, волонтерів, а й військових. Певний час навіть спостерігаємо моду серед жінок на воєнізований одяг та взуття.

Отже, можна сказати, що статево-рольові теорії, які служать опертям для біодетерміністів, мають право на існування, хоч їх нещадно критикують представники феміністських рухів в усьому світі. Біодетерміністи надають статі привілейованого значення. На їхню думку, саме біологічна стать не просто ідентифікує людину як чоловіка або жінку, але й формує її гендерний образ. Варто зауважити, що не всі біодетерміністи визнають правомірним існування поняття «гендер» (символічної, соціальної статі) як самостійного конструкту, оскільки вважають його більше надуманим, ніж реально наявним. Біодетерміністський підхід, ґрунтуючись на генетичній зумовленості чоловічого та жіночого, визнає соціальне лише як зовнішній подразнювальний чинник, що спричинює перехід від одного генетичного виду поведінки до іншого.

На думку біодетерміністів, стать у людини – це не щось другорядне, що постає відразу за поняттям людини. Стать – це і є сама людина, це перше, що конституює людину. Анатомія та фізіологія є лише наслідком статі, який змінюється під впливом віку та навколишнього середовища, стать не змінюється за жодних обставин. Це не скасовує внутрішню динаміку статі,

а лише стверджує наявність незмінної статевої структури та статевої диференціації біологічного як непорушної основи існування та функціонування живого організму [5, с. 123].

Біодетермінізм нерідко постає об'єктом феміністської критики, оскільки він осмислює природні чинники як незмінні. Однак і самі феміністки неодноразово зверталися до біології для аргументації власних поглядів. У цьому контексті доцільно буде пригадати «фемінізм особливих прав», що згодом перетворився на «фемінізм державного забезпечення», радикальний фемінізм тощо [13, с. 25]. Усі вони тією чи тією мірою апелюють до біологічного есенціалізму, тобто до особливої жіночої природи, що відмінна від чоловічої, з її власними специфічними жіночими цінностями.

У цій дискусії дуже актуальною видається теза про те, що «сучасний стан гендерології не дозволяє віддати перевагу ні біологічним причинам, ні соціокультурним домінантам. …сьогодні можна говорити про бісоціальний характер статевого диморфізму» [11, с. 236]. Утім, не варто забувати про те, що важливість належності людини до тієї чи тієї статі, ступінь сформованості гендерних стереотипів залежать від культурних норм, у яких живе людина, та норм, у яких жили її предки. Якщо проаналізувати минулі епохи, то побачимо, що саме історичні події впливали на особистісні вияви чоловіків і жінок. Зокрема, епоха Київської Русі була позначена згрупуванням навколо сильного лідера, здебільшого чоловіка. Оскільки Київська Русь була воєнізованою державою, то, здавалося б, жінкам залишалося лише виконувати свої найпростіші обов'язки, тобто залишатися вірними дружинами та гарними матерями, але сталося так, що саме ці ролі вможливили позитивні зміни в їхньому суспільному житті. Активні воєнні походи сприяли тому, щоб за відсутності чоловіка або сина жінка могла дати раду у своїх володіннях, а отже, їй потрібна була освіта для ведення ділового листування або управління державою, як це зробила княгиня Ольга. Якщо говорити про вищі верстви населення, то відомо, що в ті далекі часи дівчатка й хлопчики отримували однакову освіту. У Київській Русі були поширені монастирські школи,

засновниками яких були жінки. У них і дівчаткам, і хлопчикам викладали грамоту, математику, ази філософії, лікарську справу, астрономію, риторику та іноземні мови. Високий рівень культури давав змогу руським жінкам виконувати адміністративні функції у своїх землях, а також брати активну участь у державних справах. Жінки Київської Русі могли вести переговори з іноземними послами або самі виступати як посли. Найвідомішим прикладом є подорож княгині Ольги як посла до Візантії, що була важливим стратегічним партнером для Київської Русі. В Ользі виявляється архетипальна жінка-правителька, у якої достатньо сили й розуму, щоб залишити свій слід у суспільстві, де керують чоловіки [7, с. 129]. Мала хист до переговорів й онука Ярослава Мудрого – Анна Всеволодівна, яка заснувала першу в Київській Русі школу для дівчат при Андріївському монастирі. А донька Ярослава Мудрого – Анна листувалася, як відомо, із самим Папою Римським. Отже, жінки вищих верств населення Київської Русі були не в «авангарді» політичних подій, а могли успішно дати раду як в управлінні власними маєтками, так і в управлінні державою.

Період козацьких визвольних змагань був нелегким, але відзначався тим, що жінка отримала право голосу в сім'ї. Питань, пов'язаних зі статусом жінки в українському суспільстві, торкався М. Костомаров, який переконливо довів, що становище української жінки було набагато кращим, ніж великоруської, адже в Московській державі, що пішла типовим для тогочасного суспільства напрямом розвитку деспотії, першою жертвою стала жінка, яку було перетворено на затворницю [6, с. 183]. Українки ж постають незалежними й рішучими, вони часто мали вирішальний голос у справах сім'ї, мали право на спадщину, були писемними, користувалися повагою чоловіків.

У суспільному та науковому середовищі XIX ст. були популярні ідеї про природну неповноцінність жінки. В основі законодавства Російської імперії, куди входила більша частина України, лежали патріархальні погляди на призначення жінки. Теоретичним і моральним опертям для цього було християнське вчення про стосунки між статями, за яким жінка створена після

чоловіка, створена для чоловіка, не лише помічниця чоловіка, але помічниця, схожа на нього [12, с. 25]. Прихильники цих поглядів переконували суспільство в тому, що жіноча кров нібито має більше води, мозок слабший, рівень здібностей нижче, ніж у чоловіків, а функції материнства серйозно виснажують організм [8, с. 7]. Не лише чоловіки, але й самі жінки дотримувалися погляду, що жінка в жодному разі не є істотою, рівноцінною чоловікові [10, с. 75].

Радянський період був дуже суперечливим для гендерного рівноправ'я. Жінки отримали більше прав і свобод, ніж мали за часів царизму, але не отримали легшого життя. Якщо раніше жінок не допускали в життя суспільства, то тепер їх поступово залучали до всіх його сфер, проте від домашніх обов'язків звільненими вони не стали й змушені були нести подвійний тягар і на роботі, і вдома [10, с. 77]. Наслідки цього спостерігаємо й сьогодні, адже попри всі намагання інтегруватися до країн Європи, сповідувати європейські цінності, українська жінка досі змушена поєднувати професійні й господарські обов'язки.

Отже, на поведінку людини, на те, як вона реагує на виклики сучасності, як розмовляє, безперечно, впливає її стать, яку не можна не брати до уваги. Утім, значно більший вплив на діяльність і мовну поведінку людини має те, скільки уваги приділено цій статі в суспільстві. Значну роль у цьому відіграють усталені століттями гендерні стереотипи, яких зовсім нелегко позбутися, адже вони міцно вкорінені у свідомості не лише чоловіків, а й жінок. Проаналізувавши різні історичні епохи, висновковуємо, що на території сучасної України були й досить сприятливі, і несприятливі для жінок часи. Період розквіту Київської Русі та козацьких визвольних змагань посилювали розвиток таких якостей української жінки, як незалежність, упевненість у собі, уміння відстояти власну думку. Водночас ті періоди в історії, що позначилися пригніченням жінок, упливають на їхню поведінку та стиль спілкування й зараз. Проаналізувавши мову сучасних жінок, можна зробити висновок, що й зараз жінки говорять тихіше, ніж чоловіки, менш упевнено. Якщо чоловіки тяжіють до незалежності й категоричності у своїх

висловленнях, особливо якщо виражають власну думку на певне питання, то жінки менш категоричні й дуже часто занадто докладно намагаються пояснити свою думку, постійно звертаючись до співрозмовника або до всієї аудиторії. Чоловіки надзвичайно люблять слухати себе, це демонструють як громадські діячі, політики, так і ведучі різноманітних теле- та радіопрограм. Чоловіки значно охочіше виступають публічно, вони впевнені в собі, адже світ фактично завжди належав їм. Жінки не прагнуть публічних виступів, для них зручніше бути учасником групової бесіди. Таку тенденцію можна побачити в багатьох телепрограмах новин, куди запрошують для обговорення політичних питань переважно одну або двох осіб. Якщо запрошений чоловік, то можемо слухати довгу, гучну й упевнену промову щодо поставленого питання. Якщо запрошена жінка, то спостерігаємо за діалогом її та ведучого. Чоловіків, до речі, менше перебивають, хоч їх висловлення забирають більше часу. Було помічено, що коли говорить чоловік, його слухають уважніше як чоловіки, так і жінки, ніж мовця-жінку, тобто домінує оцінне ставлення до жіночих висловлювань. Варто зазначити, що жінки психологічно більше потребують спілкування, ніж чоловіки. Отже, чоловіки і жінки все ж мають різні потреби в спілкуванні й різні мовні стратегії, одна частина з яких зумовлена психофізіологічними особливостями, а інша – гендерними стереотипами, що склалися історично. Перспективу подальших досліджень убачаємо в аналізі комунікативних стратегій жінок і чоловіків.

Бібліографічні посилання

1. **Гендерология** и феминология / под ред. С. В. Коваленко. – Владивосток : Изд-во ВГУЭС, 2005. – 152 с.
2. **Геодакян В.** Эволюционная теория пола // Природа. – 1990. – № 8. – С. 60–69.
3. **Горностай П. П.** Ґендерна соціалізація та становлення ґендерної ідентичності // Основи теорії гендеру. – Київ : «К.І.С.», 2004. – С. 132–155.
4. **Кирилина О.** Гендер: лингвистические аспекты. – Москва :

Институт социологии РАН, 1999. – 189 с.
5. **Коган И. Л.** Гендерная культурология: культура пола и «пол» культуры. – Минск : Ковчег, 2003. – 336 с.
6. **Костомаров М. І.** Етнографічні писання // Історична секція Всеукраїнської академії наук. – Київ, 1930. – С. 183–184.
7. **Купцова Т. А.** Архетипи чоловічого та жіночого в етнічному образі світу в епоху київської державності // Українознавчий альманах. – Київ, 2009. – Вип. 1. Український образ світу: особливість у світовому контексті. – С. 129–131.
8. **Мижуев П. Г.** Женский вопрос и женское движение // Образование. – 1904. – № 12. – С. 1–44.
9. **Российский** гендерный порядок: социологический поход / под ред. Е. Здравомысловой, А. Темкиной. – Санкт-Петербург : Изд-во Европейского ун-та, 2007. – 306 с.
10. **Смоляр Л. О.** Жіночі студії в Україні. Жінка в історії та сьогодні. – Одеса : Астропринт, 1999. – 440 с.
11. **Ставицька Л. О.** Гендер: мова, свідомість, комунікація. – Київ : КММ, 2015. – 440 с.
12. **Хасбулатова О. А.** Опыт и традиции женского движения в России (1860–1917). – Иваново : Ивановск. гос. ун-т, 1994. – 135 с.
13. **Шевченко З. В.** Ідея біодетермінізму в ґендерній теорії // Суспільні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку: матеріали міжнар. науково-практичної конференції. – Одеса : ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2015. – С. 106–108.
14. **Freud S.** Three Essays on the Theory of Sexuality [Електронний ресурс]. – URL : https://www.goodreads.com/book/show/85410.Three_Essays_on_the_Theory_of_Sexuality (дата звернення 01.02.2018).
15. **Parsons T.** Social System [Електронний ресурс]. – URL : http://home.ku.edu.tr/~mbaker/CSHS503/TalcottParsonsSocialSystem.pdf (дата звернення 01.02.2018).

Рецензент: д. філол. н., доц. Корольова В. В.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бабай Людмила Володимирівна – старший викладач кафедри мовної підготовки Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка.

Коло наукових інтересів: проблеми функціонування та викладання української мови.

Баган Мирослава Петрівна – доктор філологічних наук, професор кафедри української філології та славістики Київського національного лінгвістичного університету.

Коло наукових інтересів: культура української мови.

Білоконенко Людмила Анатоліївна – доктор філологічних наук, доцент кафедри української мови Державного вищого навчального закладу «Криворізький державний педагогічний університет».

Коло наукових інтересів: комунікологія, соціолінгвістика, культура мови.

Бобух Надія Миколаївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української та іноземних мов Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

Коло наукових інтересів: лінгвостилістика української мови.

Булик-Верхола Софія Зіновіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: психолінгвістика, термінознавство.

Вознюк Геннадій Леонідович – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: практична стилістика української мови, культура мовлення, термінознавство, методика викладання української мови.

Голікова Наталія Сергіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, директор Центру історії та розвитку української мови.

Коло наукових інтересів: соціолінгвістика, сучасні синтаксичні теорії.

Голубінка Надія Іванівна – старший викладач кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: українська науково-технічна термінологія, риторика.

Городиловська Галина Петрівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: лінгвістика тексту, термінознавство.

Гурко Олена Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: синтаксис української мови.

Євсєєва Галина Петрівна – кандидат філологічних наук, доктор наук державного управління, професор, завідувач кафедри українознавства Державного вищого навчального закладу «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури».

Коло наукових інтересів: державна мовна політика, соціолінгвістика, психолінгвістика, культура мови.

Єловська Юлія Володимирівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської мови з методикою викладання Державного вищого навчального закладу «Криворізький державний педагогічний університет».

Коло наукових інтересів: комунікативна лінгвістика, етнолінгвістика, поетика тексту.

Завадська Вікторія Валеріївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови, літератури та культури Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського».

Коло наукових інтересів: культура української мови, фольклористика.

Завалій Світлана Борисівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри кафедри української та іноземних мов Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

Коло наукових інтересів: лінгвостилістика української мови.

Зайцева Вікторія В'ячеславівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: лексикологія, семасіологія сучасної української мови.

Іншаков Артур Євгенович – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри дошкільної освіти Державного вищого навчального закладу «Криворізький державний педагогічний університет».

Коло наукових інтересів: історія української мови, історичний словотвір, лексикологія.

Іншакова Ірина Опанасівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Державного вищого навчального закладу

«Криворізький державний педагогічний університет».

Коло наукових інтересів: історія української мови, історичний словотвір, лексикологія.

Ковальчук Микола Савелійович – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: історична граматика української мови, стилістика і культура української мови.

Козелко Ірина Романівна – викладач кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

Коло наукових інтересів: лінгвістична та медична термінологія, українська мова як іноземна.

Корольова Валерія Володимирівна – доктор філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: комунікативна лінгвістика, прагмалінгвістика.

Куньч Зоряна Йосипівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: термінознавство, історія української мови, стилістика та культура мовлення, риторика.

Купрата Надія Ярославівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовної та психолого-педагічної підготовки Одеського національного економічного університету.

Коло наукових інтересів: українська мова як іноземна.

Литвин Оксана Григорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: українська науково-технічна термінологія, риторика.

Ментинська Ірина Богданівна – старший викладач кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: культура мовлення, термінознавство, практична стилістика, риторика.

Микитюк Ірина Романівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: лексикологія, лінгвістика тексту, персонологія, когнітивна лінгвістика, культура мовлення, практична стилістика української мови.

Нагорна Юлія Анатоліївна – старший викладач кафедри українознавства та іноземних мов Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Коло наукових інтересів: переклад юридичної літератури.

Назаренко Олена Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри видавничої справи та міжкультурної комунікації Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: культура ураїнської мови, стилістика, фразеологія.

Наконечна Галина Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: культура мовлення, термінознавство, практична стилістика.

Попова Ірина Степанівна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови, декан факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: лексикологія, ономастика, граматика сучасної української літературної мови.

Рибалка Ярослава Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: історія української мови, історична лексикологія.

Середницька Анна Ярославівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: семантика української мови, ідеографія.

Теглівець Олесь Віталійович – студент 2 курсу напряму «Телекомунікації та радіотехніка» Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: психолінгвістика, термінознавство.

Теглівець Юлія Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: психолінгвістика, термінознавство.

Фаріон Ірина Дмитрівна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: історія української мови.

Харчук Лілія Валеріївна – кандидат філологічних наук, старший

викладач кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: культура мовлення, термінознавство, методика викладання української мови, риторика.

Шевченко Тетяна Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: синтаксис сучасної української мови.

Шуліченко Тетяна Сергіївна – викладач кафедри іноземних мов Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна.

Коло наукових інтересів: гендерна лінгвістика.

Вимоги до оформлення рукописів

Статті повинні охоплювати такі елементи: загальна постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими або практичними завданнями, аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких вивчали названу проблему й на які спирається автор, виділення не вирішених раніше сторін загальної проблеми, якій присвячена стаття, формулювання мети й завдань статті; виклад основного матеріалу з обґрунтуванням одержаних результатів; висновки до статті і перспективи подальших досліджень у цьому напрямі.

1. Статті обсягом від 8 до 12 сторінок подавати в електронному варіанті на e-mail: **ukr.smysl@ukr.net**. Назва файлу кирилицею має відповідати прізвищу автора (якщо кілька авторів, то зазначати перше прізвище), напр.: Коваленко_стаття.doc.
2. Стандарти: розмір паперу – А4, поля: верхнє та нижнє по 3 см, праве та ліве – по 2,5 см, шрифт – Times New Roman, кегель – 16 pt. Міжрядковий інтервал – 1. Абзацний відступ – 1.25 см. Текст друкувати без переносів і табуляції. Вирівнювання за шириною.
3. До статті обов'язково подавати шифр УДК (вирівнювання ліворуч, перший рядок).
4. Ініціали та прізвище автора (авторів) статті (праворуч, другий рядок, напівжирний шрифт, курсив).
5. Назву статті друкувати через рядок великими літерами, напівжирним шрифтом, вирівнювання по центру (третій рядок).
6. Анотації (шрифт – курсив, кегль – 13) подавати через один рядок трьома мовами (*українською, російською* – не більше 500 знаків, *англійською мовою* – 1500-1800 знаків (повинна містити актуальність, мету, завдання, висновки, перспективи подальших досліджень). Під відповідною анотацією – перелік ключових слів (до 10 термінів, шрифт – звичайний, кегль – 13).
7. Через один рядок подавати основний текст статті.
8. Приклади в тексті наводити курсивом без лапок

(дозволено виділення напівжирним шрифтом мовних одиниць в ілюстративному матеріалі, поданому курсивом).

9. Примітки подавати в кінці статті. У реченні крапку ставити після дужок, посилань.

10. Цитати брати в подвійні лапки «…», а значення слів подавати в одинарних верхніх лапках ‘…’.

11. Потрібно чітко розмежовувати *тире* (–) та *дефіс* (-). Напр.: *фізико-технічний, механіко-математичний, але «соціолінгвістика – це ...», с. 2–15, у 20–30 р. XX ст.*

12. Апостроф скрізь позначати так: **’** ***(****м’ята, обов’язковий).*

13. У тексті потрібно подавати **лише один ініціал перед прізвищем автора**. Між ініціалом та прізвищем ставити нерозривний пробіл – одночасне натискання ctrl+shift+пробіл (напр.: Д. Баранник, В. Ващенко).

14. У тексті посилання на джерела подавати у квадратних дужках, напр.: [2], [7; 11]. Сторінку зазначати так: номер джерела, кома, пробіл, маленька літера с., нерозривний пробіл, номер сторінки: [3, с. 4] або [4, с. 7; 6, с. 18–21].

15. Бібліографічні посилання подавати після висновків. Оформляти відповідно до **ДСТУ 8302:2015** (зразок див. нижче). Бібліографічні джерела наводити в алфавітному порядку. Якщо в посиланні на електронний ресурс відсутнє зазначення автора статті, то такі посилання зазначати після всіх інших посилань. У разі потреби посилання на джерела фактичного матеріалу оформлювати окремим списком через один рядок після бібліографічних посилань і у тексті подавати у круглих дужках: (2, с. 53) або (4, с. 78; 1, с. 244).

Зразок оформлення

Бібліографічні посилання

1. **Великий** тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
2. **Загребельний П. А.** Диво : роман. – Київ : Махаон-Україна, 2000. – 576 с.
3. **Кононенко В. І.** Українська народна фраземіка:

трансформація образу // Мовознавство. – 1993. – № 5. – С. 21–27.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Бурлаков С. Р.** Вибране. – Київ : Дніпро. – 1988. – 280 с.
2. **Дружко М. О**. Сонячна соната : поезії. – Дніпропетровськ : Поліграфіст. – 2001. – 48 с.

Вимоги до реферату англійською мовою

ОКРЕМО подавати *реферат* статті *англійською* мовою для розміщення на сайті збірника наукових праць. Обсяг – 1800–2300 знаків в електронному варіанті в редакції Word. Стандарти – кегль 14 pt, міжрядковий інтервал – 1, абзацний відступ – 1,25, поля – 20 мм з усіх боків, шрифт – Times New Roman, звичайний. Текст друкувати без переносів і табуляції. Вирівнювання за шириною.

Структура реферату: 1) ПІБ автора/авторів; 2) назва статті; 3) короткий виклад (актуальність, мета, завдання, висновки, перспективи дослідження. Кожний компонент бажано наводити з нового абзацу); 4) перелік ключових слів (Key words); 5) список літератури (**References**).

Рекомендації до англомовного реферату

- У рефераті потрібно викласти істотні факти роботи, він не повинен перебільшувати або містити матеріал, який відсутній в основній частині публікації. Доцільною є структура реферату, що повторює структуру статті, і містить вступ, мету і завдання, методи, результати, висновки. Предмет, тему, мету роботи вказувати в тому разі, якщо вони не зрозумілі з назви статті; методи проведення роботи доцільно описувати, якщо вони відрізняються новизною.
- Висновки можна супроводжувати рекомендаціями, оцінками, пропозиціями, гіпотезами, описаними в статті.
- Відомості, що містить заголовок статті, не повторювати в тексті анотації.

- Потрібно уникати зайвих вступних фраз (наприклад, «автор статті розглядає...», «в цій статті наведено...»). Історичні довідки, якщо вони не становлять основний зміст документа, опис раніше опублікованих робіт і загальновідомі положення в рефераті не наводити.
- У тексті варто вживати синтаксичні конструкції, властиві мові наукових і технічних документів, уникати складних граматичних конструкцій, не застосовуваних у науковій англійській мові.
- Текст повинен бути лаконічний і чіткий, вільний від другорядної інформації, зайвих вступних слів, загальних і незначущих формулювань.
- Потрібно використовувати активний, а не пасивний стан, тобто «The study tested», але не «It was tested in this study», що є поширеною помилкою в англомовних рефератах).
- Бажано уникати в тексті реферату транслітерованих термінів, слів.
- В англомовному тексті варто застосовувати термінологію, властиву іноземним спеціальним текстам й уникати слів, які не набули інтернаціонального поширення. Скорочення та умовні позначення, крім загальновживаних, застосовувати у виняткових випадках або подавати їхнє визначення за першого вживання.
- Під час формування англійського реферату варто **уникати використання електронних перекладачів**.

ЗМІСТ

КУЛЬТУРА МОВИ ЯК СОЦІОЛІНГВІСТИЧНА КАТЕГОРІЯ

Білоконенко Л. А.
Інтерпретаційна неоднозначність поняття «кооперативна комунікація»……3
Куньч З. Й.
Образність мовлення як ознака культури мови (на прикладі метафори)……14
Ментинська І. Б., Наконечна Г. В.
Компютерний термін як одиниця терміносистеми: ступінь відповідності вимогам……23
Нагорна Ю. А.
Основна характеристика мовної культури державних службовців……32
Наконечна Г. В., Вознюк Г. Л.
Явище плеоназму в нехудожньому перекладному тексті……41
Середницька А. Я.
Семантичне поле дієслів *ходи* в українській літературній мові та в жаргоні студентів……49
Фаріон І. Д.
Правописні норми у 20-30-х рр. XX ст. крізь призму політичних персон……58
Харчук Л. В.
Порушення лексичної мовної норми в українській електроенергетичній терміносистемі……68

КУЛЬТУРА МОВИ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Булик-Верхола С. З., Теглівець Ю. В., Теглівець О. В.
Порушення літературних норм у навчальних текстах радіотехнічної галузі.....80
Євсєєва Г. П.
Світло і тіні наукового тексту (культура мови і мовлення науковця).....89
Іншакова І. О., Іншаков А Є.
Культура українського мовлення як складник професійної підготовки студентів спеціальності «дошкільна освіта».....100
Козелко І. Р.
Погляди Василя Сімовича на культуру мови.....108

КУЛЬТУРА МОВИ І СУЧАСНИЙ ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС

Бабай Л. В.
Експресивна функція слова у творах І. Нечуя-Левицького як взірець для сучасних письменників.....117
Бобух Н. М.
Антонімічні лексеми в романі Павла Загребельного «Розгін».....129
Голікова Н. С.
Оказіональні сполучення слів у художньому дискурсі П. Загребельного.....140
Городиловська Г. П.
Інтерпретація лексичних засобів в ідіостилі Романа Іваничука.....149

Завалій С. Б.
Оксиморонні синтагми із фразеологічними компонентами як засіб увиразнення поетичної мови.....161
Микитюк О. Р.
Культура вживання номена *Україна* в текстах Дмитра Донцова.....171

КУЛЬТУРА МОВИ В ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Баган М. П.
Проблема культури онімотворення в сучасному українському телевізійному просторі.....181
Єловська Ю. В.
Евфемізація як засіб реалізації стратегії ввічливості.....194
Зайцева В. В., Ковальчук М. С.
Політична метафора в мас-медійному дискурсі (на матеріалі українськомовного газетного тексту).....202
Литвин О. Г., Голубінка Н. І.
Проблеми культури слова в засобах масової інформації 220
Назаренко О. В.
Редакторське опрацювання Інтернет-ресурсів (на прикладі сайту «Читомо»).....228

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА

Гурко О. В.
Співвідношення значень ствердження та реальності / ірреальності.....235

Завадська В. В.
Про особливості збирання та публікації українського фольклору напередодні та під час другої світової війни.....244
Корольова В. В., Попова І. С.
Стратегічний потенціал учасників драматургійної комунікації.....254
Купрата Н. Я.
Українська літературна мова в системі науково-культурологічних поглядів Михайла Драгоманова та Олени Пчілки.....264
Рибалка Я. І.
Морфемна деетимологізація в сучасній мові.....272
Шевченко Т. В.
Обставинні детермінантні як засоби ускладнення семантико-синтаксичної структури речення.....282
Шуліченко Т. С.
Чинники формування мовної особистості жінок і чоловіків: діахронічний аспект.....291

Відомості про авторів.....302
Вимоги до рукописів.....307

Наукове видання

Український смисл

ISSN 2313-4437

Науковий збірник
за редакцією доктора філологічних наук,
професора І. С. Попової

Українською мовою

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 23109-12949 ПР від 11.12.2017

Макет В. В. Корольова
Коректор В. В. Корольова

Підп. до друку 15.05.2018. Формат 60×84/16.
Ум. друк. арк. 17,67. Наклад 60 прим.

Видавництво і друкарня «Ліра»
49107, м. Дніпро, вул. Наукова, 5.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
ДК № 188 від 19.09.2000 р.